

TC.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
KALKINMA İKTİSADI VE İKTİSADİ BÜYÜME BİLİM DALI

**MERKEZ BANKASI'NIN BAĞIMSIZLAŞMASININ
EKONOMİ POLİTİĞİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

ÜMİT AKÇAY

İSTANBUL, 2008

TC.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
KALKINMA İKTİSADİ VE İKTİSADİ BÜYÜME BİLİM DALI

**MERKEZ BANKASI'NIN BAĞIMSIZLAŞMASININ
EKONOMİ POLİTİĞİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

ÜMİT AKÇAY

DANIŞMAN: PROF. DR. MEHMET TÜRKAY

İSTANBUL, 2008

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı KALKINMA İKTİSADİ VE İKTİSADİ BÜYÜME Bilim
Dalı Doktora öğrencisi ÜMİT AKÇAY'ın MERKEZ BANKASI'NIN
BAĞIMSIZLAŞMASININ EKONOMİ POLİTİĞİ:TÜRKİYE ÖRNEĞİ adlı tez çalışması
,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 16.10.2008 tarih ve 2008-16/25 sayılı kararıyla
oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 14.01.08

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. MEHMET RIZA TÜRKAY
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. FUAT ERCAN
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. TÜRKEL MİNİBAŞ
4) Jüri Üyesi : PROF.DR.NURCAN ÖZKAPLAN
5) Jüri Üyesi : DOÇ.DR.AHMET YILMAZ

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TABLO LİSTESİ	vi
ŞEKİL LİSTESİ.....	vii
KISALTMALAR.....	viii
1. GİRİŞ.....	1
2. PARA VE MERKEZ BANKASI ÜZERİNE BİR ANALİZ ÇERÇEVESİ.....	5
3. EKONOMİ (PARA) VE SİYASETİN (DEVLET) KESİŞME NOKTASI OLARAK MERKEZ BANKASI	18
3.1 KAPİTALİST TOPLUMSAL İLİŞKİLER İÇERİSİNDE PARA VE TEMEL İŞLEVLERİ	18
3.1.1. Marksist Emek Değer Teorisinde Para	18
3.1.1.1. Değerin Meta Biçiminden Para Biçimine Geçiş.....	22
3.1.1.2. Paranın İşlevleri	26
3.1.2. Devlet Merkezli Para Yaklaşımı.....	35
3.1.3. Bir Sentez Denemesi	41
3.1.3.1. Para Tartışmalarının Değerlendirilmesi	41
3.1.3.2. Para Üzerine Bir Çözümleme	45
3.2. MERKEZ BANKASININ OLUŞUMUNUN KAVRAMSALLAŞTIRILMASI.....	51
3.2.1. Değer Biçimi ve Özel EmegİN Sosyalleşmesi	51
3.2.2. Kredi Sistemi, Parasal Piramit ve Merkez Bankasının Oluşumu	55
3.2.3. Merkez Bankacılığın Tarihsel Gelişiminde Ana Çizgiler	70
3.2.3.1. Altın Standardı Dönemi.....	70
3.2.3.2. Bretton Woods Dönemi	73
4. MERKEZ BANKASI BAĞIMSIZLAŞMASI LİTERATÜRÜNÜN ANALİZİ.....	77
4.1. MERKEZ BANKASI BAĞIMSIZLIĞI LİTERATÜRÜ	77
4.1.1. Merkez Bankası Bağımsızlığının Teorik Temeli Olarak Yeni Klasik İktisadın Yükselişi	77
4.2.2. Merkez Bankasının Bağımsızlığı Literatürünün Gelişimi	84
4.2.2.1. Kural Karşısında Takdir Hakkı Tartışması.....	84
4.2.2.2. Güvenilirlik Karşısında Esneklik Tartışması.....	91
4.2.2.3. Siyasi Konjonktür Yaklaşımı.....	97
4.2.3. Merkez Bankasının Bağımsızlığının Ampirik Temelleri	102
4.2.3.1. Yasal/Gerçek Bağımsızlık	102
4.2.3.2. Amaç/Araç Bağımsızlığı	105
4.2.3.3. Diğer Bağımsızlık Tanımları	105
4.2.3.4. Merkez Bankası Bağımsızlığının Ekonomik Değişkenlerle İlişkisi	108
5. MERKEZ BANKASININ BAĞIMSIZLIĞININ EKONOMİ POLİTİĞİ.....	110

5.1. BRETTON WOODS SONRASI SÜREÇTE MERKEZ BANKACILIĞIN DÖNÜŞÜMÜ.....	110
5.2. PARANIN ‘APOLİTİKLEŞTİRİLMESİ’ STRATEJİSİ	117
6. TÜRKİYE’DE MERKEZ BANKASININ BAĞIMSIZLAŞMASININ EKONOMİ POLİTİĞİ	125
6.1. 2001 ÖNCESİ SÜRECE ÖZET BAKIŞ: TÜRKİYE’DE SERMAYE BİRİKİM SÜRECİNİN GELİŞİMİ BAĞLAMINDA MERKEZ BANKACILIĞIN DÖNÜŞÜMÜ.....	125
6.1.1. Merkez Bankasının Kuruluşu ve Kurumsallaşması (1930–1955).....	127
6.1.2. Paranın Siyasal Yönetimi (1955–2001)	136
6.1.2.1. Kamunun Doğrudan Finansmanı (1955–1986)	136
6.1.2.2. Kamunun Dolaylı Finansmanı (1986–2001)	147
6.2. 2001 KRİZİ SONRASINDA MERKEZ BANKASININ BAĞIMSIZLAŞMASI .	165
6.2.1. Ekonomi ile Siyaset Ayrışmasının Derinleşmesi Olarak 2001 Dönüşümü.165	
6.2.1.1. Yapısal Dönüşümün Tetikleyeni Olarak 2001 Krizi.....	167
6.2.1.2. 2001 Sonrasında Ekonomi Yönetiminin Yeni Kurumsallaşması	173
6.2.2. Merkez Bankası Bağımsızlığının Hukuksal Boyutu.....	178
6.2.3. Bağımsızlığın Sınıfsal Mantığı: Aktörler ve Talepleri	197
7. SONUÇ	219
KAYNAKÇA	228

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo-1: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (1980–2001).....	148
Tablo-2: Türkiye’de Reel Ücretler (1979-1998).....	159

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil-1: Merkez Bankası Bağımsızlaşmasının Dünya Genelindeki Görünümü.....	6
Şekil-2: Soyutlama Süreci.....	9
Şekil-3: Yapılar, Kurumlar/Mekanizmalar, Olgular/Olaylar.....	11
Şekil-4: Sermayenin Genişleyen Yeniden Üretimi.....	54
Şekil-5: Faiz Getiren Sermaye Döngüsü.....	57
Şekil- 6: Para ile Kredi Sisteminin Karşılıklı Bağlantıları.....	59
Şekil-7: Piramit Şeklinde Örgütlenmiş Para Sistemi.....	64
Şekil-8: TCMB'nin Değişen İşlevleri (1955–2001).....	157
Şekil-9: Türkiye’de 1989 Sonrasında Merkez Bankası ve Kamunun Finansmanı Mekanizması.....	161

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
ATO	Ankara Ticaret Odası
ASO	Ankara Sanayi Odası
bkz	Bakınız
çev.	Çeviren
drl.	Derleyen
DSP	Demokratik Sol Parti
Ed.	Editör
DİBS	Devlet İç Borçlanma Senedi
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
IMF	International Monetary Fund. (Uluslararası Para Fonu)
İSO	İstanbul Sanayi Odası
İTO	İstanbul Ticaret Odası
İMKB	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KKBG	Kamu Kesimi Borçlanma Gereği

KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MÜSİAD	Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NDV	Net Dış Varlıklar
NİV	Net İç Varlıklar
s.	Sayfa
SSK	Sosyal Sigortalar Kurumu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TİM	Türkiye İhracatçılar Meclisi
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜSİAD	Türkiye Sanayici ve İşadamları Birliği
YASED	Uluslararası Yatırımcılar Derneği

1. GİRİŞ

2000’li yıllarda, gerek dünyada gerekse Türkiye’de özellikle ekonomi alanında üzerinde en çok tartışılan kurumların başında merkez bankaları gelmektedir. Gerçekten de son dönemde para politikasının nasıl yürütüleceği, hedeflerinin ne olması gerektiği, para politikasının oluşumunda siyasal iktidarların rolü, para politikasının kurumsallaşma biçimi olarak merkez bankasının alacağı kararlar, faiz oranları, kurlar, enflasyon düzeyi, merkez bankasının siyasal iktidarlara ilişkileri vb. gibi daha pek çok bağlantılı konu ile ilgili, odağında merkez bankasının olduğu tartışmaların yoğunlaştığını görmekteyiz. Bununla beraber, merkez bankasının yönlendirdiği enflasyon oranının özellikle toplu pazarlıklarda sendikalara önerilen ücret artışlarında temel referans noktası olarak alınmaktadır. Yine merkez bankasının enflasyon hedefi çerçevesinde belirlediği faizlerin döviz kuru üzerindeki etkileri karşısında çıkarları farklılaşan sermaye kesimleri vardır. Buna bağlı olarak, bankanın aldığı kararların, temel işleyiş mekanizmasının ve hedeflerinin tüm toplum kesimlerini etkilediği açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada son dönemde tüm dünyada merkez bankacılığı alanında yaşanan köklü dönüşümlerden olan merkez bankası bağımsızlığı konusu ele alınacaktır.

Bu çerçevede ilk olarak ikinci bölümde, çalışma boyunca izlenecek temel yöntem oraya konulacak, paranın ve merkez bankasının nasıl ele alınması gerektiği ile ilgili bir çerçeve ileri sürülecektir. İkinci bölümde ortaya konulan yöntem ve sınırlılıklar çerçevesinde üçüncü bölümde merkez bankasının kapitalist toplumsal ilişkiler içerisinde ekonomi ile siyasetin ya da para ile devletin kesişim noktası olarak anlaşılması gerektiği ileri sürülmektedir. Bu argümanın açıklanması için üç temel noktadan hareket edilmiştir. İlk olarak kapitalist toplumsal ilişkiler içerisinde paranın yeri ve işleviyle ilgili farklı yaklaşımlarda (Marksist emek değer teorisi ve devlet merkezli para yaklaşımı) varolduğu ileri sürülen sorunlar eleştirilerek, bu yaklaşımlar arasında bir sentez yapılması gerektiği önerilmiştir. İkinci olarak, merkez bankasının oluşumunun kavramsallaştırılmasına ilişkin bir çerçeve ortaya konulmuştur. Bu kavramsallaştırmada ise, bir yandan merkez bankasının kredi ilişkisi bağlamındaki yer ve işlevine, diğer yandan da farklı düzeylerdeki paralar arasındaki ilişkinin kurulmasındaki kritik rolüne işaret edilmiştir. Son olarak ise, merkez bankasının tarihsel gelişimi iki alt dönem

itibariyle (altın standardı ve Bretton Woods dönemleri) ana hatlarıyla değerlendirilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, 1970’li yılların sonlarından itibaren gelişen merkez bankası bağımsızlığı literatürünün eleştirel bir analizi yapılmıştır. Buna göre söz konusu literatür, ekonomi ile siyasetin ayrıştırılması sürecinin derinleştirilmesine dayanmaktadır. Bu bölümde ilk olarak literatürün kavramsal olarak yaslandığı yeni klasik iktisat ve rasyonel beklentiler okulunun argümanları kısaca ortaya konmuş, ardından da üç temel aşamada literatürün gelişimi incelenmiştir. Bunlardan ilki, özellikle 1970’li yıllardaki yüksek enflasyon ortamında geliştirilen kural temelli yaklaşımlardır. Bilindiği gibi bu politikalar özellikle ABD ve Britanya’da uygulamaya konmuş ancak mutlak başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlığın ardından, literatürün ikinci dalga kuramları geliştirilmiştir. Buna göre ikinci dalga kuramların geliştirildiği süreçteki temel sorun enflasyon değil, deflasyondur. Dolayısıyla bu kuramlar, kural temelli politikalardan giderek daha esnek politikaların uygulanmasına vurgu yapmaktadır. Literatürün geldiği son aşama ise, kural temelli politikalar ile iradi politikalar arasında bir sentez olan enflasyon hedeflemesi sistemidir. Sonuç olarak bu bölümde para politikasının hükümetlerin iradesi dışına taşınmasına dayanan kural temelli ekonomi yönetimi düşüncesinin zaman içinde, ekonomi yönetiminin güvenilirliği (credibility) kadar esnekliğinin (flexibility) de önemli olduğu yönündeki vurgularla beraber değiştiği ortaya konulmuştur. Devamında ise bugün gelinen noktada bu iki uç noktanın bağdaştırılması olarak görülebilecek olan enflasyon hedeflemesi sisteminin kabul edildiği belirtilmiştir. Ayrıca siyasi konjonktür teorileri çerçevesinde öne sürülen para politikasının siyasetçilere bırakılmayarak, bağımsız merkez bankası tarafından yürütülmesi gerektiği tezi ele alınmıştır. Bu bölümde son olarak, merkez bankası bağımsızlığı literatürünün ampirik temellerini oluşturan ve enflasyon ile merkez bankası bağımsızlığı arasında varolduğu ileri sürülen negatif korelasyon argümanı değerlendirilmiştir.

Beşinci bölümde ise, merkez bankası bağımsızlığının gerisinde yatan temel dinamiklere işaret edilmiş ve merkez bankacılığı alanında yaşanan “büyük dönüşüm” yukarıda ortaya konulan eleştirel bir ekonomi politik çerçevesinden analiz edilmiştir.

Buna göre merkez bankası bağımsızlığının gerisinde uluslararası para sisteminin giderek daha istikrarsız hale gelmesi ve ulusal paralar üzerindeki “disipline edici” işlevini yerine getirememesi üzerine, bu görevin, her bir tekil merkez bankası tarafından kendi etki alanı içerisinde yerine getirilmesi sürecinin yattığı ileri sürülmüştür. Bir başka ifadeyle, merkez bankasının bağımsızlığı, istikrarlı bir uluslararası paranın yokluğunda, ulusal/bölgesel ölçekte parasal kısıtın yeniden inşası olarak değerlendirilmelidir. Ancak bu noktada belirtilmesi gereken, parasal kısıtın teknik bir kategori olmadığıdır. Bu anlamda parasal kısıt, aynı zamanda ücret kısıtı ya da siyasal kısıt anlamına da gelmektedir. Bu çerçevede, merkez bankası bağımsızlığının uygulanması sürecindeki temel pratiğin -ekonomi ile siyasetin ayrıştırılması ve özellikle de paranın yönetiminin siyasetin etkisinden arındırılması anlamına gelen- paranın apolitikleştirilmesi olduğu belirtilmelidir. Ancak bu bölümde belirtildiği gibi paranın apolitikleştirilmesi stratejisi de siyasi bir projedir ve sınıfsal bir mantığı bulunmaktadır. Bu bağlamda belirli bir ulusal/bölgesel mekanda merkez bankasının bağımsızlaştırılması yoluyla yeniden inşa edilen parasal kısıt, bir yandan emek verimliliği ve teknolojik donanımları yüksek olan sermaye grupları lehine bir politikayı işaret ederken, diğer yandan da, emek gücü üzerindeki baskının ve sömürünün daha da derinleştirilmesi anlamına gelmektedir. Sonuçta bu bölümde, parasal kısıtın inşasının aynı zamanda bir siyasal proje olduğu, dolayısıyla bu kısıtı inşa eden kurum olarak merkez bankasının, hem sınıflararası hem de sınıf içi mücadelelerin gerçekleştiği bir alan olarak değerlendirilmesi gerektiği ileri sürülmüştür.

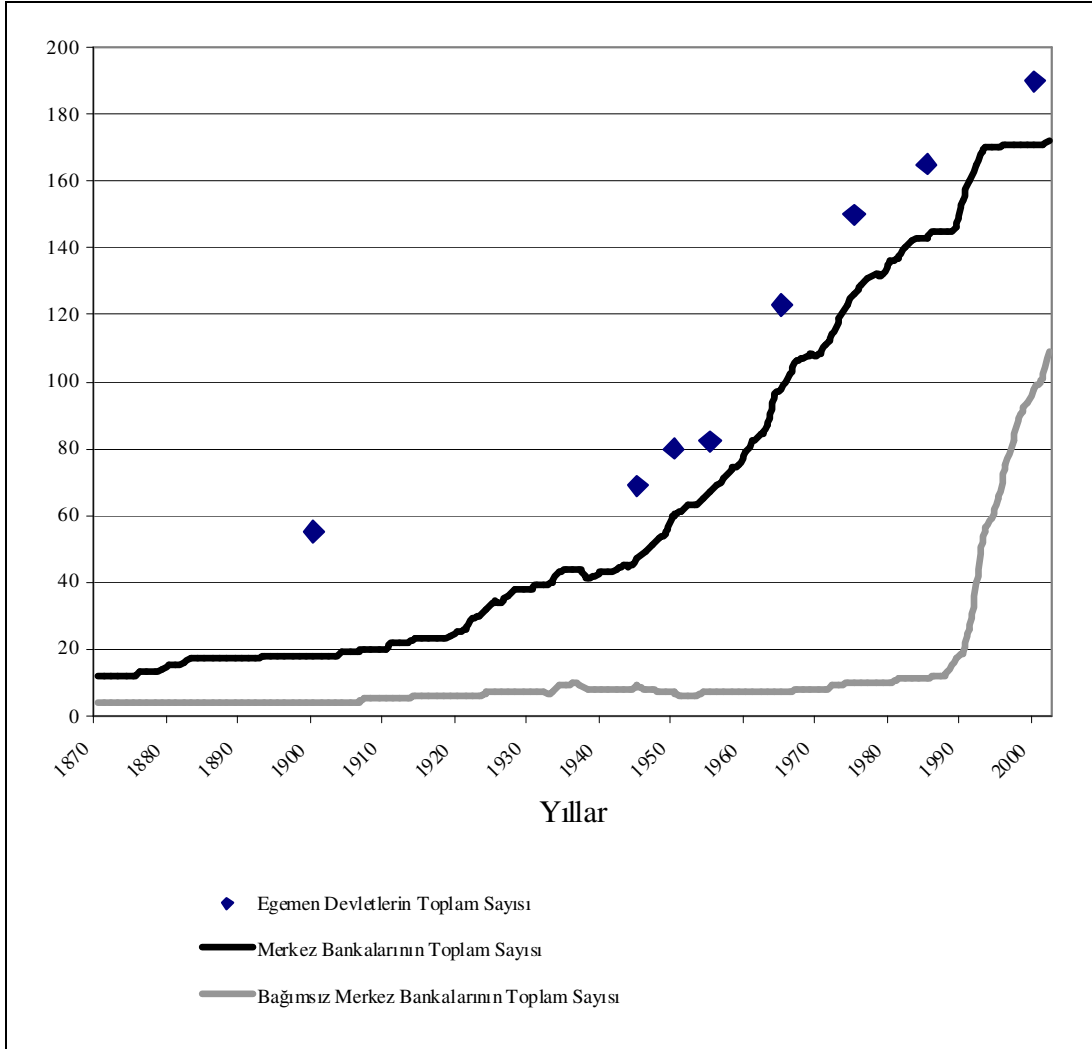
Çalışmanın altıncı ve son bölümünde ise, Türkiye’de merkez bankasının bağımsızlaşmasının gerisinde yatan temel dinamikler, sermaye birikim süreci temel aksına dayanılarak ele alınmış ve merkez bankası bağımsızlaşmasının ardındaki sınıfsal dinamikler ortaya konmuştur. Bu bölüm temel olarak iki alt kısım olarak yapılandırılmıştır. Bunlardan ilki 2001 yılında gerçekleştirilen merkez bankası bağımsızlığı reformu öncesinde kuruluşundan itibaren Türkiye’de merkez bankasının tarihsel gelişimi ve süreç içerisinde geçirdiği dönüşümler, Türkiye’deki sermaye birikim süreci bağlamında ele alınmıştır. Ayrıca hem merkez bankasının kuruluş sürecinde, hem de işlevinin değiştirildiği 1970’li yıllarda uluslararası konjonktürün de etkili olduğu belirtilmiştir. Buna göre özellikle 1950’li yılların ortalarından 1986 yılına kadar merkez

bankası kaynakları doğrudan kamunun finansmanı için kullanılmış, 1986 sonrasında ise bu mekanizmanın yanında dolaylı mekanizma da devreye sokulmuştur. Bu bölümdeki ikinci alt kısımda ise, Türkiye’de merkez bankasının bağımsızlaştığı 2001 yılı sonrası süreç, dört farklı boyutuyla ele alınmıştır. Buna göre öncelikle 2001 krizi ekonomi ile siyaset ayrışmasını derinleştiren bir süreç olarak ele alınmış ve kriz sürecinde merkez bankasının yaptığı operasyonlar kısaca değerlendirilmiştir. Ardından merkez bankasının bağımsızlığının hukuksal boyutu, çıkarılan yeni yasanın analizi yoluyla değerlendirilmiştir. Üçüncü olarak merkez bankası bağımsızlığının teknik ve tarafsız bir uygulama olmadığı ve sınıfsal karakter taşıdığı, 2001 sonrası süreçte toplumsal tarafların merkez bankası ile ilgili talepleri üzerinden gazete taraması yoluyla derlenmiş ve olgusal olarak ortaya konmuştur.

2. PARA VE MERKEZ BANKASI ÜZERİNE BİR ANALİZ ÇERÇEVESİ

Giriş bölümünde ifade edildiği gibi merkez bankacılığı alanında son dönemde yaşanan reformlar, tüm dünya geneline yayılmış durumdadır. Merkez bankalarının ekonomi gündeminin başköşesine yerleşmesinde etkili olan en önemli gelişme ise, özellikle 1990'lı yıllarda merkez bankalarının giderek siyasal iktidardan bağımsızlaşmalarıdır. Gerçekten de Maxfield'ın (1997, s. 3) da belirttiği gibi geçtiğimiz yirmi yıllık süreçte, Eritre'den Malta, Fransa, Kazakistan, Yeni Zelanda, İngiltere ve Şili'ye kadar, beş kıtaya yayılan bir genişlikte, ülkeler merkez bankalarına siyasi iktidarlara karşı daha fazla bağımsız hareket etme imkânı sunan değişiklikleri yasallaştırmıştır. Bu bağlamda aşağıda verilen Şekil-1'e bakıldığında merkez bankacılığı alanında yaşanan dönüşümün kapsamı daha iyi anlaşılabilir.

Şekil-1: Merkez Bankası Bağımsızlaşmasının Dünya Genelindeki Görünümü

Kaynak: Marcussen (2005, s. 5).

Her ne kadar farklı toplumsal kesimlerin günlük yaşamına doğrudan etki eden bir kurum olsa da, merkez bankası üzerine yapılan akademik çalışmalara bakıldığında, bankanın sosyal alandaki etki gücüyle orantısız bir literatürle karşılaşmaktayız. Özellikle Şekil-1’de çarpıcı bir şekilde görüldüğü gibi 1990’lı yıllardan itibaren merkez bankacılığı alanında yaşanan “büyük dönüşüm” hesaba katıldığında, bu dönüşümün nedenlerinin ve farklı toplumsal kesimler üzerindeki etkilerinin çok daha büyük bir yoğunlukla tartışılması gerekmektedir. Buna karşın özellikle Türkiye’de merkez bankası

konulu akademik çalışmaların oldukça yetersiz olduğu söylenebilir. Buna göre, Türkiye’de merkez bankası ile ilgili ana akım literatürün geneline bakıldığında genellikle yurt dışında yapılan formalist nitelikteki çalışmaların birebir Türkiye için uygulanmasından ibaret bir kapsamın olduğunu grmekteyiz¹. Ancak şaşırtıcı olan, merkez bankasının ana akım dışındaki yaklaşımlar ya da özellikle eleştirel yaklaşımlar tarafından da dikkatle ele alınıp incelenmemiş olmasıdır. Gerçekten de bira değerli köşe yazısının dıřında² merkez bankasını doğrudan ele alan ve eleştirel bir ekonomi politik yaklaşımıyla değerlendiren bir çalışmaya rastlamak oldukça gttr. Dolayısıyla bu çalışma, merkez bankasının eleştirel analizi alanında varolan boşluğun doldurulması konusunda bir ilk adım olarak düşünülmelidir.

Bu bağlamda çalışmanın temel sorunsalı şöyle özetlenebilir. Merkez bankasının kavramsal ve tarihsel olarak analizinin yapılması ve buradan hareketle de son dönemde gelişen merkez bankası bağımsızlığı sürecinin nedenlerinin değerlendirilmesidir. Bu değerlendirmede Türkiye’de merkez bankasının 2001 krizi sonrasında bağımsızlaşması süreci, çalışmanın olgusal boyutunu oluşturmaktadır. Yukarıda ifade edilen temel sorunsal çerçevesinde bu çalışmada üç temel argüman ne sürülmüştür. Bunlardan ilki, merkez bankasının oluşumunun genel olarak sermaye birikiminin ulusal dönüşümüyle, özel olarak ise kredi ilişkisi ve bu ilişkiye içsel olan kriz dinamikleriyle doğrudan bağlantılı olduğudur. Daha açık bir ifadeyle merkez bankası özellikle kredi sisteminin işleyişi için kaçınılmaz bir kurumsallaşmadır. Dolayısıyla bu haliyle sistemde bir merkez bankasının varlığı, kendi kendine işleyen bir piyasa sisteminin olumsuzlanması anlamına gelmektedir. İkinci olarak merkez bankası bağımsızlaşması sürecinin gerisinde, 1970’lerdeki kriz sonrasında dünya parasında meydana gelen istikrarsızlık sonucunda parasal piramidin üçüncü düzeyindeki işlevlerin ikinci düzey tarafından içselleştirilmesi, yani parasal kısıtın inşa edilmesi süreci yatmaktadır. Son olarak, merkez bankasının bağımsızlaştırılması, ana akım literatürün ne sürdüğü gibi, tüm toplumun ortak çıkarını yansıtan, teknik ve tarafsız bir süreç değildir. Aksine, hem merkez bankasının bağımsızlaştırılması kararının, hem de bağımsız merkez bankası tarafından alınan kararların sınıfsal içeriği ve tercihleri vardır.

¹ rneğin Bakır’ın (2007) son dönemli çalışması bu çerçevede değerlendirilebilir.

² Yeldan (Cumhuriyet, 16.03.2005) ve Köse ve nc (Evrensel, 02.04.2005).

Bu bağlamda 2001 sonrası Türkiye deneyiminde de görüldüğü gibi, merkez bankası, gerek sınıflararası gerekse sınıf içi mücadelenin odağında yer alan bir mücadele alanı olarak tanımlanmalıdır.

— Çalışmanın Yöntemi

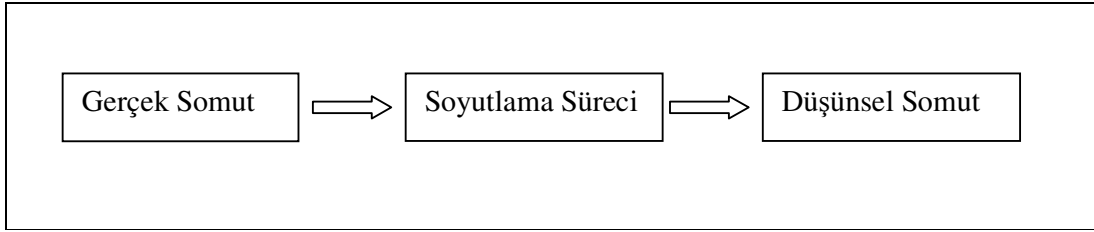
Bu sorunsal çerçevesinde çalışmada kullanılacak yöntem önem kazanmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın başlangıcında, tüm çalışma boyunca örtük olarak kullanılan ve temel analiz yöntemi olarak kabul edilen metodolojik bir çerçevenin açık hale getirilmesinde büyük fayda vardır³. Buna göre sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden en önemli farkı, temel bilimlerin olgusal gözleme ve deneye dayanmasıdır (Lawson, 1998, s. 147). Doğa bilimlerinde olgular arası ilişkiler araştırılır, belirli düzenliliklerden genel yasalara ulaşılır. Doğa bilimlerinin nesneleri araştırmasında, *kapalı sistemler* kullanılır. Bu sistemler ya doğal olarak bulunmaktadır, ya da deney ortamında yapay olarak üretilebilir. Dolayısıyla doğa bilimlerindeki deneylerin en önemli özelliği, bir kapalı sistem yaratarak olguların belirli yöndeki hareketlerinin düzenli bir şekilde tekrarlanmasından sonuçlar üretilmesidir. Oysa sosyal bilimlerde, *açık sistemler*dir (Sayer, 1999, s. 122-123; Bhaskar, 1998, s. 25; Archer, 1998, s. 190). Bunun anlamı ise, sosyal bilimler için *yasaların* ancak *eğilim* olarak okunması gerektiğidir (Sayer, 1998, s. 125). Bir başka ifadeyle, doğa bilimlerinin aksine sosyal bilimlerin inceleme konusu olan toplumsal oluşumlar için yasalardan ziyade eğilimleri ortaya çıkarmak önemlidir (Reuten ve Williams, 1989, s. 9). Örneğin bir fizikçi yerçekimini incelerken, kapalı bir sistem kurar ve yerçekiminin dışındaki unsurları ortadan kaldırarak, atmosfersiz bir ortamda cisimlerin düşüşlerini gözlemleme olanağını elde eder. Ancak sosyal bilimlerde böyle bir sınırlandırma olanaksızdır (Şeker, 1986, s. 24).

Bu anlamda sosyal bilimler birer açık sistem olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla sosyal bilimlerdeki temel bilgilenme yolu deney ve gözlem değil,

³ Bu çalışmadaki yönetsel çerçeve genel olarak eleştirel realizm (critical realism) yaklaşımından hareket etmektedir. Bu yaklaşımın temel metinleri için Sayer'in (1999) çalışmasına ve Archer vd. (1998) tarafından yapılan derlemeye bakılabilir. Ayrıca bu yaklaşım çerçevesinde para konusunun ele alınması için Ercan'ın (1997) çalışmasının özellikle birinci bölümünde oldukça donanımlı açıklamalar bulunabilir.

soyutlamalardır. Marks'ın (2004, s. 16) Kapital'in Almanca baskısına yazdığı önsözde belirttiği gibi "... ekonomi biçimlerinin tahlilinde ne mikroskoptan yararlanılabilir, ne de kimyasal ayıraçlardan. Her ikisinin de yerini, soyutlama gücü almalıdır". Soyutlama ise, belirli bir zihinsel aktiviteyi gerektirir. Bu süreç aşağıdaki Şekil-2'den takip edilebilir.

Şekil-2: Soyutlama Süreci

Kaynak: Şekil-2, Ollman'ın (1993, s. 24) açıklamalarından türetilmiştir.

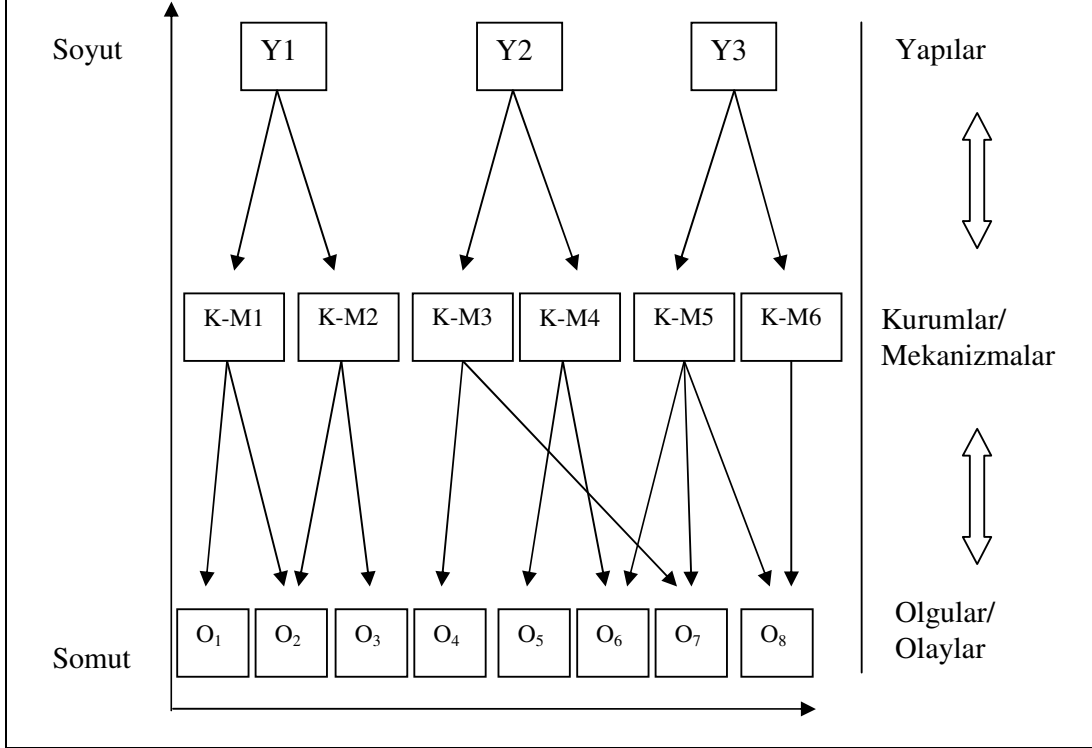
Şekil-2'de de görüldüğü gibi, analiz somutla başlar ve somutla biter. Ancak iki somut arasından niteliksel bir fark vardır. Bu niteliksel farkı yaratan ise soyutlama sürecidir. Sürecin başlangıcında bulunan gerçek somut (real concrete) genellikle nesnelerle ilgili yüzeysel ve kaotik bir algılamaya dayanmaktadır. Soyutlama sürecinin sonunda ulaşılan düşünsel somut (thought concrete) ise, ilkinin göre çok daha gelişkin bir yapıdadır (Ollman, 1993, s. 24; Sayer, 1999, s. 87). Bir başka ifadeyle, başlangıçtaki gerçek somutta nesneler, olgular ya da kurumlar izole olarak görünür, ancak soyutlama sürecinin sonucunda ulaşılan düşünsel somutta nesneler birbirleriyle olan ilişkileri bağlamında tanımlanır ve artık yalıtık ve izole durumdan, belirli bir ilişkiler setinin parçası olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla soyutlama süreci sayesinde ampirik olgular, olaylar, nesneler ya da kurumlar hakkında, ilk baştakinden çok daha donanımlı bir bilgiye ulaşılmış olur. Örneğin bu çalışmanın esas nesnesini oluşturan merkez bankası sadece bir kurum olarak ele alındığında, kredi ilişkisiyle, emek gücüyle, paranın farklı işlevleri arasındaki çelişkilerle ya da genel olarak kapitalist toplumsal ilişkiler sisteminin içsel olarak barındırdığı kriz dinamikleriyle ilişkili olarak görünmez. Bu

anlamda Marks'ın (2006, s. 718) belirttiği gibi "... dış görünüş ile şeylerin özü, eğer doğrudan doğruya çakışsaydı, her türlü bilim gereksiz olurdu". Dolayısıyla merkez bankasının ne olduğunun ve temel işlevlerinin anlaşılması için, farklı soyutlama düzeylerinde yapılan kavramsallaştırmalara ihtiyaç vardır.

Özetle, sosyal bilimler açık sistem olmalarından ve deneysel bilginin üretilmesinin mümkün olmamasından dolayı, zorunlu olarak *teorik bir projeyi* ifade eder. Teorik bir proje için ise, soyutlama temel anahtardır. Bu anlamda soyutlama düzeyinde kurulan yapısal modellerin varlığı, ampirik olguların algılanmasında kritik işlev görmektedir (Reuten ve Williams, 1989, s. 9). Bir başka ifadeyle, yapılan soyutlamalar, tek bir boyut ya da düzey içermez. Bu bağlamda, sosyal gerçekliğin bütünsel bilgisine ulaşmak için, farklı düzeylerdeki soyutlamalar ve bu soyutlamalar sonucunda düşünsel olarak üretilen yapıların ve bu yapılarla olgusal durumlar arasındaki bağlantıların kurulmasında yardımcı olan ara kategorilerin tanımlanması gerekmektedir.

Gerçekten de Şekil-3'e bakıldığında, farklı soyutlama düzeylerinin ve bu düzeyler arasındaki ilişkilerin ortaya konduğu görülebilmektedir. Buna göre, belirtilmesi gereken ilk nokta, sosyal ilişkiler bütünü içinde ampirik olarak görünmeyen ancak kendisini farklı biçimlerde ifade eden bir dizi süreklilikler tespit etmek mümkün olduğudur. Bu, olgusal olanın kavranması için gerekli olan kavramsal çerçevesinin oluşturulması açısından kritik öneme sahiptir. Örneğin, 11. yüzyılda Avrupalı bir tüccarın kullandığı para, ya da çok daha eski dönemlerde Lidyalıların kullandıkları para ile günümüzde kullanılan para, ilk bakışta aynı olarak görülebilir. Ancak görünüşte olan bu benzerlik, görünüşün ardında bulunan toplumsal ilişkiler bütünü gizlemektedir. Dolayısıyla Lidyalılar zamanında kullanılan para ile 11. yüzyılda Avrupalı bir tüccarın kullandığı para arasında ya da bu ikisi ile günümüzde kullanılan para arasında niteliksel farklar bulunmaktadır. İşte yapısal analiz, bu farklılıkları ortaya çıkarmamızı mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda Manicas'ın (1998, s. 317) da belirttiği gibi, birey ya da kişi kategorisi elbette mevcuttur, ancak sosyal yapı kavramının yokluğunda kişiyi anlamlandıramayız. Dolayısıyla kişi ya da birey, ancak bir sosyal yapı içine yerleştirildiğinde ve diğerleriyle olan ilişkileriyle anlam kazanmaktadır.

Şekil-3: Yapılar, Kurumlar/Mekanizmalar, Olgular/Olaylar

Kaynak: Şekil-3, Sayer'in (1999, s. 117) çalışmasında verilen tablodan türetilmiştir.

Gerçekten de kapitalist toplumsal ilişkiler bütünü içerisinde *görünen* ile bu görünenin arkasındaki *öz* arasındaki bağlantıları kurmak kritik önemdedir. Örneğin bölüşüm ilişkilerini ele aldığımızda, bölüşüm ilişkilerinin üretim sürecinde elde edilen değerden kimin ne kadar pay alacağını belirlemesi ölçüsünde, değer yaratma sürecinin en “görünürde” olan yanı olduğu söylenebilir. Bu anlamda faiz, kar ya da ücret arasındaki ilişkiler henüz kurulmuş değildir. Bu biçimler ilk aşamada birbirinden izole bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ancak bölüşüm ilişkileri, üretim, tüketim, dolaşım ilişkileri ile birlikte yani, sermayenin toplam sosyal döngüsünün bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Aksi yönde bir ele alış, yani bölüşüm ilişkilerini analizin merkezine koymak, daha yüzeysel bir algılama biçiminin olduğuna işaret eder. Ancak, sosyal gerçekliği anlama çabası içinde “görünen”, yani ampirik olanın ardındaki öze ilişkin mekanizmaları, yani “yapısal” olanı açığa çıkarmak ve bu iki düzey arasındaki ilişkileri ve bağlantıları kurmak, hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda, bölüşüm

ilişkilerinin de aslında değer yaratma sürecinin bir parçası olarak analiz edilmesi gerekmektedir.

İkinci olarak, yapısal olanla olgusal olan arasındaki bağlantıların kurulması her zaman çok kolay olmamaktadır. Bir çok sosyal bilimci, yaptığı analizlerde çoğu zaman ampirik alan ile sınırlı kalmakta, dolayısıyla da ele aldığı olgunun ortaya çıkış nedenlerini yeterince açıklayamamaktadır. Bu konuda verilebilecek en iyi örnek, devletin dönüşümü tartışmasında, dönüşümün nedenleri olarak, alınan “yanlış kararları” ya da “kötü” yöneticileri göstermektir. Ancak bilindiği gibi devletin dönüşümü, devletin sermayenin farklı fraksiyonlarıyla ve de çalışan sınıflarla ilişkisi bağlamında analiz edilmelidir. Yine merkez bankası bağımsızlığı literatürü de bu bağlamda değerlendirilebilir. Bir başka ifadeyle söz konusu literatürün metodolojik olarak kullandığı soyutlama düzeyi ender olarak ikinci düzeye geçse de, genellikle odaklandığı alan ampirik ve olgusal olan alan, yani üçüncü düzeydir. Dolayısıyla bu tip bir yaklaşım önerdiği argümanların, yapısal olanı göz ardı ettiği ölçüde, toplumsal gerçekliği açıklamaktan uzak olduğu söylenebilir.

Sosyal bilimcilerin, özellikle de eleştirel sosyal bilimcilerin düştüğü ikinci hata ise, ampirik olanı açıklamayan bir analiz düzeyinde asılı kalmaktır. Yapılan analizin sadece yapısal düzeyi içermesi durumunda en sık karşılaşılan sonuç, oluşturulan kavramsal çerçevenin giderek *donuklaşması* ve açıklamaya yöneldiği *sosyal gerçeklikten kopmasıdır*⁴. Örneğin bu çalışmanın ilk bölümünde ele alınacak olan para tartışmasında, bazı Marksist açıklama çerçevelerinin bu hataya düştükleri gösterilecektir. Dolayısıyla sosyal gerçekliğin açıklanmasında yukarıda değinilen iki hataya düşmemek için, yapısal olan ile olgusal olan arasındaki ara mekanizmaları kurmak gerekmektedir. Bu bağlamda kurulması gereken bu ara mekanizmaların taşıyıcılığı çoğu zaman kurumlar ve kurumsal ilişkiler tarafından sağlanmaktadır. Örneğin özel mülkiyetin yapısalallaştığı bir toplumda bunun tanımlanması için kullanılabilecek ara mekanizmalardan biri hukuk kurumu ve yasalar. Ya da kapitalist

⁴ Ercan (1997, s. 57) bu hatalı eğilimi epistemolojik bir yanlışlık olarak değerlendirmekte ve “Marksist fundamentalizm” olarak adlandırmaktadır. Ercan’a göre bu yaklaşım, “... ele alınan araştırma nesnesini tanımlayan yapısal özelliklerden hareket edilerek, tüm canlı toplumsal gerçekliği sadece bu temel özelliklere bağlı olarak açıklama...” hatasına düşmektedir. Ercan (1997, s. 59-60) devamla, Marksist fundamentalist yaklaşımın giderek indirgemecilik ile sonuçlanacağını belirtmektedir.

toplumsal ilişkiler içerisinde paranın yeri ve işlevinin açıklanması için yapılacak yapısal analiz ile paraya ait günöbirlik olguların ilişkilendirilmesi için ara mekanizmalar olarak bankaların ve merkez bankasının analize dahil edilmesi gerekmektedir.

Üçüncü olarak, yukarıda ortaya konulan analiz çerçevesinin, sosyal gerçekliğin anlaşılması çabası çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. Bir başka ifadeyle yapılacak analizin kapsayıcı olması için statik değil dinamik hale getirilmesi gerekmektedir. *Dinamik analiz* ile yukarıda tanımlanan üç farklı soyutlama düzeyinin statik değil, dinamik olarak analiz edilmesi gerekliliği ifade edilmektedir. Daha açık bir anlatımla, analize dinamizm katacak olan, farklı soyutlama düzeyleri arasındaki bağlantıların kurulması ve soyut ile somut arasında hareket eden bir odak noktasının gerekliliğidir.

Bu bağlamda, bu çalışmanın açıklamaya yöneldiği soyutlama düzeyi yukarıdaki şekildeki ikinci düzeye, yani mekanizmalar ve bunların taşıyıcıları olarak kurumlar ve kurumsal ilişkilere yöneltilmiştir. Bu doğrultuda, merkez bankasının gerek oluşumu, gerekse dönüşümü analiz edilecektir. Ancak tabii ki, ikinci düzeyi açıklamayı önüne koyan bir analiz, birinci ve üçüncü düzeylerde yapılacak analizler ve her üç düzeyin de birbirleriyle bağlantılarının ve içsel ilişkilerinin ortaya konması ile mümkün hale gelmektedir.

—Çalışmanın Kapsamı ve Sınırları:

Yukarıda ortaya konulan yöntemsel çerçeve doğrultusunda ilerleyen bölümlerin analizine geçmeden önce vurgulanması gereken bir diğer konu ise çalışmanın kapsamı ve sınırlılıklarıdır. Buna göre bu çalışmada merkez bankasının dönüşümünün (bağımsızlaşması), *devletin dönüşümü* sürecinin dışında gelişmediği ve genel süreçle arasında çok güçlü bağlantılar olduğu gerçeği akılda tutularak, devletin dönüşümü tartışması, kapsam dışında bırakılmıştır. Bunun nedenlerinden biri, genel olarak devletin dönüşümü sürecine ait temel karakteristiklere, aslında dönüşen her bir parçanın tekil olarak analizi ile ulaşılabileceği düşüncesidir. Bu bağlamda, merkez bankasının bağımsızlaşması süreci, esasında son birkaç on yıldır yaşanan genel olarak

devletin dönüşümü sürecinden bağımsız olarak değerlendirilemez. Bu anlamıyla devletin dönüşümü sürecinin temel dinamiklerinden birini oluşturan ekonomi ile siyasetin ayrıştırılması ve bunun derinleştirilmesi, merkez bankasının dönüşümünün (bağımsızlaşmasının) de temelini oluşturmaktadır. Elbette ki, merkez bankasının dönüşüm sürecinin kendi içsel dinamikleri ve özellikleri bulunmaktadır. Ancak bu dinamikler, sadece merkez bankasına özgü değildir. Örneğin son dönemde maliye politikası alanında yaşanan gelişmelere baktığımızda, orada da ana akım merkez bankası bağımsızlığı literatüründe sıklıkla rastlanan kural temelli politikaların yansımasını, yani *kurallı maliye politikası* uygulamalarını görebiliriz (Güzelsarı, 2008). Ya da bir diğer alan olan özerk kurumların oluşumu ve işleyiş mekanizmaları, yine ekonomi ile siyasetin ayrıştırılması ve bunun derinleştirilmesi pratiklerine dayanmaktadır (Bayramoğlu, 2005). Ancak burada belirtilmesi gereken, devletin dönüşümü sürecinin inceleme alanı dışında bırakılmasına rağmen, merkez bankasının dönüşümünün analizinde örtük olarak devletin dönüşümü tartışması ve devletin kurumları ile ilgili bir algılamının varolduğudur. Bu bağlamda, çalışma boyunca örtük olarak kullanılan devlet ve kurumlar ile ilgili bu kabuller, çalışmanın bu kısmında kısaca özetlenecektir.

Bu bağlamda sürece en genel hatlarıyla bakıldığında, son birkaç on yılda yaşanan dönüşümün temelinde tarihsel ve toplumsal bir sistem olan kapitalizmin 1970’li yıllarda girdiği kriz ve bu krizden çıkış için sermayenin dünya ölçeğinde geliştirdiği yeniden yapılanma stratejileri olduğu ileri sürülebilir. Bu bağlamda üretim süreçlerinde varolan değişim, sınıf mücadelesinin geldiği düzey, meta-para-üretken sermayenin tüm düzeylerinde yaşanan uluslararasılaşma gibi dinamikler, ulus devletin tarihsel olarak 1970’ler öncesinde varolan örgütlenme biçimini değiştirmiştir⁵. Dolayısıyla bu dönüşüm sürecinin nedenleri ile ilgili olarak ilk elden tespit edilecek olan, yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerin tümünde yaşanan sınıf mücadelesi ve bu mücadelenin devletin kurumsal yapısına yansımaları ve bu yapıyı değiştirmesidir.

Ancak bu noktada önemli bir hususa dikkat etmek gerekmektedir. O da devletin dönüşümü üzerine yapılan analizlerde sıklıkla başvurulmuş dışarıdan içeriye

⁵ Sermayenin uluslararasılaşması ve devletin dönüşümü tartışmasının detaylı bir değerlendirmesi için bkz: Oğuz (2006).

(outside-in-logic) mantığıdır (Sassen, 1999: 410). Buna göre küreselleşme olarak ifade edilen sürecin ulus devletlere yönelttiği baskı yani neoliberal politikaların uygulanması, aynı zamanda yapı, kurum ve ilişkilerin dönüşümünü içermektedir. Dolayısıyla bu politikaların giderek dünya genelinde uygulandığı düşünülürse, devletlerin kurumsal yapılarında giderek bir yakınsama olduğu iddia edilebilir⁶. Bu argümanın liberal versiyonu, dünya bankası tarafından temsil ediliyorsa da, argüman sadece bu yaklaşıma ait değildir. Aynı zamanda emperyalizm tartışmasının vulgar biçimleri de benzer bir algılamaya sahiptir. Ancak her iki yaklaşımın da malul olduğu hastalık, dışarıdan içeriye algısına sahip olmaları ve içsel dinamikleri göz önüne almamalarıdır⁷. Bu noktada, belirtilmesi gereken husus, kapitalist toplumsal ilişkilerin mekânsal genişlemesinde, gelişen yeni kurum ve ilişkilerin, ulaştıkları mekânda öncekileri sıfırlayıp, yeni baştan inşa edilmedikleridir⁸. Bunun aksine, değdikleri toplumsal oluşumlara egemen olan yapı, kurum ve ilişkilerle etkileşime geçerler. Dolayısıyla çoğu kez ortaya çıkan sonuç, başlangıçta amaçlananndan farklılaşabilmektedir. Sonuçta Campbell'ın (2003) ifade ettiğı gibi, küreselleşme süreci otomatik olarak ulus devletlerin ve kurumlarının tek bir yöne doğru dönüşümünü zorunlu olarak beraberinde getirmez. Ancak bunu mümkün kılan, her bir ulus devletin bu sürece verdiği reflektir. Ulus devletlerin küreselleşme sürecine verdikleri refleksler ise, onların sınıf kompozisyonları tarafından belirlenir. Bir başka ifadeyle devlet, sınıflar arası ve sınıf içi bir mücadele alanıysa, devletin maddileşmiş biçimleri olan kurumlar da bu mücadelelerin ayrıcalıklı merkezleridir. Dolayısıyla gerek devlet politikaları, gerekse de devletin kurumları arasındaki güç ilişkilerindeki kaymalar, bu sınıfsal dengelerdeki değişimleri ifade etmektedirler. Dahası, küreselleşme sürecinde dışarıdan gelen etkilerin otomatik olarak uygulanması argümanını bir kenara bırakırsak, bu süreçte devletin içsel ve dışsal faktörler arasında bir arabuluculuk rolü oynadığı görülmektedir (Panitch, 1994, s. 71). Kavramsal olarak ifade edilen bu süreci ampirik düzeyde açıklamak için ise devletin kurumları içinden geçen bir yaklaşıma ihtiyacımız var. Daha açık bir ifadeyle, Türkiye'de kapitalizmin gelişim sürecini düşündüğümüzde gerek içe yönelik

⁶ Bu tartışma için bkz: Campbell (2001).

⁷ Bu tartışma için bkz: Ercan ve Oğuz (2006).

⁸ Bu argüman, 1970'li yıllarda kapitalizmin yayılması, azgelişmişlik ve emperyalizm bağlamında yapılan tartışmalarda ortaya atılan "eklemlenme" tezinden hareketle ileri sürülmektedir.

birikim sürecinin oluşturulmasında, kurumsallaştırılmasında ve uygulanmasında, gerekse dışa açılma sürecinde ve son olarak 2001 krizi sonrasında yaşanan dönüşümlerde ortak olarak gözleyebileceğimiz unsur, dışarıdan gelen etkilerin/taleplerin, bu taleplerin yöneltildiği coğrafyadaki sınıfsal güç dengeleriyle yeniden şekillendirildiği ve ancak bu yolla uygulanabildiğidir.

İkinci olarak bu çalışmada devletin ve devlet aygıtlarının/kurumlarının nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili olarak aşağıda özetlenen çerçeve benimsenmiştir. Buna göre Poulantzas'ın (2000, s. 129) ifade ettiği devletin algılanmasındaki iki yanlış eğilim, devletin nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili önemli bir uyarı niteliğindedir. Bunlardan ilki devleti bir *şey* (state as a thing) olarak tarif eden yaklaşımdır. Bu algılayış hem araçsalci Marksist bakış hem de neoliberal çerçeve tarafından paylaşılmaktadır. Her iki eğilimde de devlet ile toplum birbirinin dışında, pasif hatta nötr bir araç olarak tanımlanmaktadır. Poulantzas'a göre devlet tartışmalarındaki ikinci yanlış eğilim de devlete bir *özne* (state as a subject) konumu biçmektir. Özellikle Weberyen analizlerin ve son dönemde gelişen yeni kurumsalcı ekolün sahip olduğu bu çerçeve ise, yine devlet-toplum ikiliğinden hareket eder, ancak ulaştığı sonuç farklıdır. Devlet-merkezli olarak adlandırılabilen bu yaklaşıma göre devlet, toplumda varolan güç ilişkilerinin dışında kendi tanımladığı gündemleri uygulayabilecek bir kapasiteye sahiptir. Kısaca özetlenen devlete ilişkin bu iki yanlış algılama, üç önemli problemi beraberinde getirir:

- Bunlardan ilki; her iki çerçeve de, toplumsal sınıfları görmemizi engeller.
- Birincisiyle bağlantılı bir şekilde gelişen ikinci problem ise, devletin kendi içinde çatlakları olmayan, homojen bir bütün olarak görülmesi ve yine devletin kendinden menkul bir gücü olduğunun tasavvur edilmesidir (Poulantzas, 2000, s. 132). Oysa devlet iktidarı, devlet içinde bulunan aygıtlar ve karmaşık bir şekilde örgütlenmiş olan kurumlar sisteminde somutlaşır, maddileşir. Bu aygıtlar ve kurumlar sistemi ise, egemen sınıfın ya da bu sınıf içindeki belli bir fraksiyonun iktidar ve güç merkezleridir, iktidarın somutlaştığı alanlardır.
- Bu çerçevede ortaya çıkan üçüncü problem ise, homojen bir bütün olarak tanımlanan devlet içindeki aygıtların ve kurumlar sisteminin, yapılacak analizin dışında

bırakılması ve bunların ardındaki toplumsal sınıf ya da sınıf fraksiyonlarının görünmez hale gelmesidir.

Yukarıdaki temel tespitleri yaptıktan sonra söylenebilecek olan, *devletin kendisinin de, sermaye kavramı gibi bir ilişki* olarak algılanması ve sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki güç ilişkilerinin yoğunlaşmış hali olarak görülmesi gerektiğidir (Poulantzas, 2000, s. 128–29; 1976, s. 74). Dolayısıyla devleti kendi gündemini takip eden, homojen ve birleşmiş bir dizi kurumlar bütünü olarak algılamak, onun içerisinde, kurumlar ve aygıtlar arasında/içinde gerçekleşen sınıf mücadelesini görünmez kılar (Bryan, 1987, s. 257). Diğer bir ifadeyle, ayrı bir kurumsal maddiliği olan devlet, toplumdaki güç ilişkilerinin düğüm noktasını oluşturmaktadır. Bu anlamda, aslında devletin kendine ait bir gücü yoktur, devlet sosyal iktidarın merkezileştiği ve uygulandığı bir kurumdur (Therborn, 1978, s. 132).

Toparlamak gerekirse, devletin yeniden yapılandırılması sürecindeki yakın dönem egemen eğilime bakıldığında “devlet aygıtlarının hiyerarşisinde bir kayma olduğu” apaçık görülebilir (Panitch ve Gindin, 2005, s. 110). Dünya genelindeki birçok devlet için gözlenebilecek olan devlet aygıtları arasındaki güç ilişkilerinin *değişiminin yönüne* baktığımızda ise, sanayi, ticaret, sağlık, eğitim ve çalışma bakanlıkları ile planlama organlarının giderek geri plana çekildiği, bunların yerine başkanlık ofislerinin ya da başbakanlıkların, hazine ve merkez bankalarının öne çıktığı görülmektedir (Cox, 1992, s. 30-31; Barrow, 2005, s. 128). Dolayısıyla bu çalışmada merkez bankasının bağımsızlaşması, yukarıda kısaca ifade edilen çerçeve akılda tutularak değerlendirilecektir.

3. EKONOMİ (PARA) VE SİYASETİN (DEVLET) KESİŞME NOKTASI OLARAK MERKEZ BANKASI

3.1 KAPİTALİST TOPLUMSAL İLİŞKİLER İÇERİSİNDE PARA VE TEMEL İŞLEVLERİ

Çalışmanın bu bölümünde, bir sonraki bölümde yer alacak olan merkez bankası analizine temel oluşturması amacıyla para ve temel işlevleri ele alınacaktır. Ancak hemen belirtmek gerekmektedir ki, para konusu sosyal bilimlerde en çok tartışılan ve üzerinde uzlaşma sağlanamayan konuların belki de başında gelmektedir. Bu nedenle bu çalışmada, paranın doğası, ortaya çıkışı, işlevleri gibi konularda orijinal bir argümanın ileri sürülmesi hedeflenmemiştir. Buradaki amaç, merkez bankasının oluşumunun ve işlevlerinin kavramsal olarak analiz edilmesi için gerekli olduğu kadarıyla para konusunun incelenmesidir. Bu amaçla aşağıda ilk olarak Marksist emek değer teorisinde paranın konumu açıklanmış, ardından da devlet merkezli para yaklaşımının değerlendirmelerine yer verilmiştir. Bunların ardından ise, bir sonraki bölümle bağlantının kurulması bağlamında, son dönemde ilgili literatürde yürütülen para tartışmalarından hareketle, bu çalışmada paraya ilişkin varolan temel kabuller açık hale getirilmiştir.

3.1.1. Marksist Emek Değer Teorisinde Para

Marks, Engels'e yazdığı mektupların birinde, ortaya koyduğu devasa çalışmanın belki de en önemli boyutunun, emek gücünün çifte doğasını göstermesi olduğunu ifade etmiştir. Emek gücünün çifte doğası ise, onun soyut emek ve somut emek olarak iki ayrı varoluşunu ifade etmektedir (Fine ve Saad-Filho, 2004, s. 1). Marks'ın yaptığı bu ayrım, onun kapitalist toplumsal ilişkilerin analizini üzerine kurduğu temellerin belki de en önemlisidir. Emek gücünün ikili ayrımı, metanın ikili karakterinin analizi için de önemli bir çıkış noktası oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle Marks'ın kullandığı analiz çerçevesinde somut emek, metanın kullanım değerine

tekabül ederken; soyut emek ise metaların değişim değerine karşılık gelmektedir (Himmelweit ve Mohun, 1978, s. 73).

İnsanın doğayla etkileşimi sonucunda ortaya çıkan ürünler, kapitalist toplumsal ilişkiler çerçevesinde metalara dönüşürler. Buna göre meta, kullanım değeri ve değişim değerinin birliğinden oluşur, değer in açığa çıkış biçimlerinden biridir (Marks, 2004, s. 59). Bu bağlamda bir ürünün, meta olabilmesi için öncelikle kullanım değerine sahip olması gerekir. Bu anlamda kullanım değeri, insanların günlük yaşamlarında karşılaştıkları ihtiyaçları gidermelerine yarayacak yararlı malların niteliğini ifade etmektedir. Bu aynı zamanda, metaların dolaşım alanında varolabilmeleri için gerekli bir ön koşuldur. Metaların kullanım değeri, onların gündelik hayattaki yararlılığı, ihtiyaç giderme kapasitesi ile ilgilidir. Yani kullanım değeri metada somut olarak bulunan ve onun özelliğini oluşturan bir niteliğe işaret eder. Bir başka deyişle “... hiçbir nesne, yararlı bir şey değilse, değere sahip olamaz. Eğer o şey yararsız ise, onda bulunan emek de yararsızdır; bu emek, emek sayılmaz ve bu yüzden değer yaratmaz” (Marks, 2004, s. 53).

Ancak, insanın üretici etkinliğinin kullanım değeri niteliğini, yani, “...emeğin yararlı niteliğini bir yana koyarsak”, geriye kalan “insan emek-gücünün harcanmasından başka bir şey değildir” (Marks, 2004, s. 55). Bir başka ifadeyle,

“... kullanım-değerlerinin nesnel farkları, üretim sürecinde, kullanım-değerlerini doğuran eylem farkları biçiminde belirlemektedir. Kullanım-değerlerinin özel maddesinden ilgisiz olarak, değişim-değeri yaratıcısı emek, emeğin kendisinin özel biçimi karşısında ilgisizdir. Üstelik çeşitli kullanım-değerleri, değişik bireylerin eylemlerinin ürünleri, bu bakımdan da bireysel özellikleri ile birbirinden ayıran çalışmaların sonucudurlar. Ama değişim-değeri olarak, bunlar, birbirlerinden farklı olmayan eşit emekleri, yani içinde emekçilerin bireyselliklerinin silindiği emeği temsil ederler. Demek ki, değişim değerinin yaratıcısı emek, *genel soyut* emektir” (Marks, 1993, s. 43-4).

Dolayısıyla bir mal, iki özelliği bir arada barındırması nedeniyle meta olmaktadır: bunlardan ilki olan kullanım değeri, insanın emek gücünün “özel bir biçimde ve belli bir amaca dönük olarak harcanmasını” ifade etmekte, yani somut ve

yararlı olma özelliğinden kaynaklanmaktadır. İkinci ise, her türlü emeğin, fizyolojik anlamda, insan emek-gücü harcanması anlamına geldiğidir. Bu ise, “özdeş soyut insan emeği özelliğinde oluşu” sayesinde metaların değerini yaratır ve ona biçim verir (Marks, 2004, s. 58). Toparlamak gerekirse, “değişim-değeri yaratan emeğin, *genel soyut* ve *eşit* bir emek olmasına karşılık kullanım-değeri yaratan eme[ğin], biçimin ve maddenin gerektirdiği bir sürü emek cinslerine bölünen somut ve özel bir emek” (Marks, 1993, s. 51) olduğunun ifade edilmesi, emeğin ikili doğası ile (emek ile emek gücü arasındaki ayrım), metanın ikili varoluşu (kullanım değeri ve değişim değeri) arasındaki ilişkilerin kurulması açısından, kritik bir teorik adımdır.

Ancak bu noktada farklı niteliksel özelliklere, yani farklı kullanım değerlerine sahip olan metaların, birbirleriyle nasıl mübadele edileceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Marks’ın (1993, s. 44) ifadesiyle, “Değişik büyüklükte değişim-değerleri olarak bu metalar, değişim-değerinin özünü teşkil eden o basit, tek biçimli, genel soyut emeğin az ya da çok miktarlarını temsil ederler. Sorun şudur: bu miktarlar, nasıl ölçülecektir?” Marks’ın cevabı, emeğin ve metanın ikili karakterinden hareketle açıklanabilir. Buna göre her meta bir kullanım değeri ve değişim değerine sahiptir, ancak meta, bu iki özelliğin birliğinden oluşur, değeri ifade eder. Bu özelliklerden ilki olan kullanım değeri, somut, özel ve kişisel nitelikteyken, ikincisi olan değişim değeri soyut, genel ve evrensel niteliktedir. Dolayısıyla metaların mübadelesi için gerekli olan ölçü, onları üreten özel emeğin özelliklerinin, onların niteliksel farklılıklarının ya da karşıladıkları somut ihtiyaçların dışında tanımlanmalıdır. Buna göre “... metaların kullanım-değerlerini bir yana bırakırsak, geriye ortak tek bir özellikleri, emek ürünleri olmaları özelliği kalır”. Metaların kullanım değerlerini bir yana bırakmak, onların ayakkabı, kalem ya da araba olma hallerinden soyutlanmalarını, yani maddi bir şey olarak varlıklarının yok olmasını ve artık sadece soyut emeğin belirli bir miktarının somutlaşmış hali olduklarını ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle metadaki kullanım değerine işaret eden somut özellikleri bir kenara koyduğumuzda geriye, tüm “metalarda ortak olandan başka bir şey kalmamıştır, hepsi tek ve aynı tür emeğe, soyut insan emeğine indirgenmiştir” (Marks, 2004, s. 50). Dolayısıyla meta mübadelesini mümkün kılan, onların soyut insan emeğin ürünü olmalarıdır. Yani tüm metaların emek ürünü olduğunu düşünürsek, artık önemli olan onların sahip oldukları somut, kişisel nitelikleri

ya da hangi ihtiyacı giderdikleri değil, soyut emeğin belirli bir miktarının somutlaşmış halleri olduklarıdır. Böylece onların sahip oldukları emek gücü/soyut emek miktarları, onların değerlerini tespit etmemizde bir ölçü olabilir.

Sorumuza geri dönersek, Marks’a göre soyut emeği az ya da çok miktarlarda taşıyan metaların birbirleriyle nasıl ölçüleceğinin cevabı şudur: metaların değerleri onların üretilmeleri için toplumsal olarak gerekli emek zamanıyla ölçülür. “Tıpkı hareketin nicel varlık tarzı, zaman olduğu gibi, aynı biçimde, emeğin de nicel varlık tarzı, *emek-zaman*ıdır. Emeğin niteliğinin belirli olduğunu varsayarsak, bir emek ötekinden ancak süresiyle ayırt edilebilir” (Marks, 1993, s. 44). Dolayısıyla “toplumsal olarak gerekli emek-zamanı, bir malı, normal üretim koşulları altında, o sıradaki ortalama hüner derecesi ve yoğunluğu ile elde edilebilmek için gerekli emek zamandır” (Marks, 2004, 51).

Marks’ın ortaya koyduğu bu sorunsal, yani metalar arasındaki mübadele ilişkisinin gelişmesi için bir eşdeğere duyulan ihtiyaç ve bunun soyut emek kategorisiyle bağlantılı olarak geliştirilmesi, onun kapitalist toplumsal ilişkiler sistemi içerisinde parayı konumlandırması sürecinin temel hareket noktasıdır. Dolayısıyla Marks, bu noktadan hareket ederek, burjuva iktisadının daha önce üzerinde gerektiği kadar durmadığı para biçiminin analizine ve “paranın ne olduğu bilmesinin” çözümüne yönelmektedir (Marks, 2004, s. 59). Buna göre Marks (1993, s. 66), paranın ortaya çıkışını mübadele ilişkilerinden türetmektedir. Ancak bu mübadele ilişkisinin, toplumların tarihsel gelişimi içerisinde genelleşmiş, sistematikleşmiş ve “normal bir sosyal eylem” haline gelmesi gerekmektedir (Harvey, 1999, s. 11). Böyle bir toplumsal yapıda, para, meta sahipleri birbirleriyle yaygın olarak temasa geçmeye başladıklarında kendiliğinden ve kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır (Lapavitsas, 2003, s. 61). Marks’ın para biçiminin açıklanması için takip ettiği analitik kategoriler ise sırasıyla şöyledir: değer basit ya da rastlantısal biçimi, toplam ya da genişlemiş değer biçimi, değer genel biçimi ve değer para biçimi. Çalışmanın takip eden alt bölümünde bu kategoriler açıklanacaktır.

3.1.1.1. Değerin Meta Biçiminden Para Biçimine Geçiş

İlk olarak **değerin basit ya da rastlantısal biçimine** baktığımızda, en temel olarak iki meta sahibinin rastlantısal olarak karşılaşması sonucunda mübadelenin nasıl gerçekleşeceği sorunu ele alındığını görmekteyiz. Buna göre “x kadar A metai = y kadar B metai” denklemi, ilişkinin açıklanması için bir başlangıç noktası olarak tespit edilebilir. Marks’ın değer biçimini açıklamak için verdiği örneğe sadık kalırsak, yukarıdaki denklemi “20 yarda keten bezi = 1 ceket” olarak yeniden yazabiliriz. Buna göre iki metadan ilki olan keten bezi, mübadelede aktif rolü oynar ve nispi değer olarak ifade edilirken; ikincisi olan ceket ise pasiftir ve eşdeğer rolündedir. Bir başka ifadeyle “keten bezinin değeri, ceket ile ifade edilir; ceket bu değerın ifade edildiği araç hizmetini görür” (Marks, 2004, s. 60). Değerin eşdeğer biçiminde, vurgulanması gereken husus, bu biçimin, metaların değişebilirliklerini mümkün kılmasıdır (Marks, 2004, s. 66). Bir başka ifadeyle, değerın ilk ve rastlantısal biçiminde dahi, mübadeleyi mümkün kılan, metaların sahip oldukları soyut emek miktarıdır. Dolayısıyla yukarıda ifade edilen denklemde,

“ceket ile keten bezini eşdeğer hale getirmekle, birincide somutlaşan emeği, ikincide somutlanan emek ile eşitlemiş oluyoruz. Burada, ceketı yapan terziliğın, keten bezini yapan dokumacılıktan farklı türden somut bir emek olduğu gerçektir. Ama terzilik, dokumacılığa eşitlenmekte, her iki tür emekte de gerçekten eşit olan bir şeye, ortak nitelikteki insan emeğine indirgenmiş oluyor. Değer yaratan emeğın özgöl niteliğini ortaya koyan, ancak farklı türden metalar arasındaki eşdeğer ifadesidir...” (Marks, 2004, s. 62).

Marks’ın para biçiminin ortaya çıkışı için yaptığı değer biçimi analizinin ikinci durağı, **toplam ya da genişlemiş değer biçimi** aşamasıdır. Buna göre, toplam ya da genişlemiş değer biçimi, aynı nispi biçimin farklı eşdeğerler tarafından ifade edilmesine işaret etmektedir. Bir başka anlatımla “tek bir metanın değeri, örneğın keten bezinin değeri, şimdi, metalar dünyasının sayısız başka unsurlarıyla ifade edilmektedir. Öteki her metanın değeri, şimdi keten bezinin değerının aynası haline gelmiştir” (Marks, 2004, s. 73). Yukarıdaki keten bezi ve ceket örneğini sürdürürsek, “keten bezi, değer-biçimi aracılığıyla şimdi artık tek bir meta ile değil, bütün metalar alemiyle toplumsal ilişkiler

içerisine girmiş oluyor. Meta olarak o, artık dünya yurttaşdır” (Marks, 2004, 74). Bu ifadeyi Marks’ın (1993, s. 61) Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı’da kullandığı örneği takip ederek aşağıdaki şekilde gösterebiliriz. Yukarıdaki örnekteki keten bezi, burada kumaş olarak ifade edilmiştir, ancak önemli olan, tek bir nisbi biçimin, sonsuz sayıdaki eşdeğer biçimle ifade edilmesidir:

$$1 \text{ metre kumaş} = 2 \text{ libre kahve,}$$

$$1 \text{ metre kumaş} = \frac{1}{2} \text{ libre çay,}$$

$$1 \text{ metre kumaş} = 8 \text{ libre ekmek,}$$

$$1 \text{ metre kumaş} = 6 \text{ metre pamuklu,}$$

Marks’a (1993, s. 61) göre, “değişim-değerinin bu biçimde gösterilmesi, metada maddeleşen emek-zamanın belirli bir miktarı olarak sadece bir *fikir* olduğu ölçüde teorik idi. Genel eşdeğer olarak özel bir metanın varlık tarzı, salt soyutlama iken, değişim sürecinin kendisinin bir toplumsal *sonucu* olabilmesi için yukarıdaki denklemler serisindeki sırayı tersine çevirmemiz yeter”. Buna göre denklemin yeni şekli şöyledir:

$$2 \text{ libre kahve} = 1 \text{ metre kumaş,}$$

$$\frac{1}{2} \text{ libre çay} = 1 \text{ metre kumaş,}$$

$$8 \text{ libre ekmek} = 1 \text{ metre kumaş,}$$

$$6 \text{ metre pamuklu} = 1 \text{ metre kumaş,}$$

Dolayısıyla yukarıda ifade edilen yeni ilişki biçimi, Marks’ın para biçiminin ortaya çıkışı ile ilgili kurduğu kavramsal bloğun üçüncü aşamasını ifade etmektedir: **değerin genel biçimi**. Değerin genel biçimi ise, yukarıdaki denklemden de görüldüğü gibi, bir metanın, diğer tüm metaların eşdeğeri haline gelmesiyle ifadesini bulur. Burada “kumaş, bütün öteki metaların üzerindeki *evrensel etkisiyle genel eşdeğer* olmaktadır” (Marks, 1993, s. 62). Buna göre değişim içindeki metalarından birinin referans alınıp, değişim alanından dışlanması ile tüm öteki metalar değişimlerini o referansa göre

gerçekleştirmektedir. Diğer bir ifadeyle “... bütün metalar, kendi değerlerini, özel bir tek meta içinde ölçtüklerinden, ötekilerden ayrı tutulan meta, değişim değerinin uygun varlık tarzı, genel eşdeğer olarak onun varlık tarzı olmaktadır” (Marks, 1993, s. 62).

Dolayısıyla değerın genel biçimi ile “tüm metalar alemini kapsayan nispi değerın genel biçimi, geri kalanların içinden seçilip ayrılan ve kendisine eşdeğer rolü verilen tek bir metal”, örneğın yukarıdaki örnekteki kumaşı, “evrensel eşdeğer haline getirir” (Marks, 2004, s. 77). Sonuçta tek bir meta, çok boyutlu mübadele ilişkileri içinde, evrensel eşdeğerın kristalleşmiş biçimi olarak işlevlenir, bütün nisbi biçimler, tek bir eşdeğer biçimle mübadele edilir hale gelir. Bu meta ise, evrensel eşdeğerdir.

Marks’ın paranın ortaya çıkışındaki analizinin sonuncu uğrağı ise **para biçimidir**. Yukarıda açıklanan değerın genel biçimi, değerın para biçimine ulaşmada en önemli aşamadır. Bundan sonra artık sadece, değerın genel biçimi olan genel eşdeğerın, para işlevi gören bir meta olduğunun ifade edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla para biçimi, mübadele ilişkisinde ortaya çıkan özgül bir metanın, evrensel eşdeğer işlevini kazanmasıyla ortaya çıkmıştır. Marks’ın (2004, s. 96-7) ifadesiyle,

“... bütün öteki metaların toplumsal hareketi, kendi değerlerini ifade edecekleri o belli metayı bir yana bırakır. Böylece bu metanın maddi biçimi, toplumsal olarak kabul edilmiş evrensel eşdeğer biçimini alır. Bu toplumsal süreçle, evrensel eşdeğer olmak, geri kalan metalar tarafından böylece dıştalanın metanın özgül işlevini yerine getirir. Yani o meta böylece para olur”.

Para biçiminin en önemli özelliklerinden biri, diğer tüm metalar karşısında satın alma kabiliyetini tekelleştirmesidir. Bir başka ifadeyle metalar parayı satın alamaz, ancak para metaları satın alır. Dolayısıyla para formunun kuruluşu, aynı zamanda satın alma faaliyetinin de nesnesini belirlemiştir, paraya satın alma tekeli vermiştir (Lapavitsas, 2005, s. 566). Bu çerçevede Marks, meta, para ve emek gücü arasındaki içsel ilişkileri açığa çıkaran bir şekilde, metanın, belli bir oran çerçevesinde tüm diğer metaların eşdeğeri olduğunu ortaya koymuştur. Devamında bu metanın genel evrensel eşdeğer sıfatıyla tüm doğal özelliklerinin silindiğini belirterek, bu özel metanın, diğer bütün metalarla özgül bir niteliksel ilişki içinde olmaktan çıktığını, “tüm metaların ortak temsilcisi ve onların mübadele edilebilmesini mümkün kılan aracı ortam” olduğunu

ifade etmiştir. Sonunda da değer sıfatıyla metanın, para olduğunu ortaya koymuştur (Marks, 1979, 204-205).

Bu noktaya kadar ortaya konulanları kısaca toplamak gerekirse, Marks'ın Kapital'in (birinci cilt) hemen başlangıcında yaptığı *değer biçimi analizi*, paranın ortaya çıkışı için temel bir kategori niteliğindedir. Buna göre basit meta formunu, para formunun özü ya da başlangıçtaki tohumu olarak gören Marks (Harvey, 1999, s. 11), analizini metanın sahip olduğu özelliklerden yola çıkarak geliştirmiş ve ardından da metanın ikili özelliği ile emek gücünün çifte doğası arasındaki bağlantıları ortaya koymuştur. Marks'ın ifade ettiği her metanın kullanım değeri ve değişim değeri olması, bu ikisi arasındaki çelişkinin metada varolduğunu göstermektedir (Marks, 2004, s. 72).

Metada bulunan bu içsel çelişki, kendisini ancak dışsal bir karşıtlık olarak, yani kullanım değerinin bir meta ile değişim değerinin ise başka bir meta ile yani para olarak ifade etmesi ile kendisini ortaya koymaktadır (Himmilweit ve Mohun, 1978, s. 74). Bu noktada "...meta, bir yanda doğal bir ürün, öbür yanda ise mübadele değeri olarak belirir. Yani metanın mübadele değeri, metadan ayrı bir maddi varlığa kavuşur" (Marks, 1979, s. 211). Yani tek bir metada gizli olarak bulunan içsel çelişki (kullanım değeri-değişim değeri, tikel-evrensel, somut-soyut, nitelik-nicelik), kendisini dışsal bir çelişki olarak, yani tüm metalar aleminde para ve metanın varoluşu olarak gösterir. Bir başka anlatımla, "metanın, mübadele değerinin, metanın yanı sıra ayrı, özgül bir varlık kazanmış biçimi, **paradır**; tüm metaların birbiriyle eşitlenebilecekleri, karşılaştırılabilecekleri, ölçülebilecekleri varoluş biçimidir; tüm metaların çözülüp dönüştükleri, kendisi çözülüp tüm metalara dönüşen biçimdir; genel eşdeğerdir" (Marks, 1979, 206). Metanın içsel çelişkisinin değerini para biçimi vasıtasıyla dışsallaştırılması ise, bir metanın, metalar serisinden "genel eşdeğer ya da para" olarak dışlanması, o metanın tüm diğer metaların genel eşdeğer karakterini dışlaması ile mümkün olmaktadır. Sonuçta mübadele ilişkilerinden dışlanan bu meta, bir sosyal olarak geçerliliği olan eşdeğerlik tekeli olarak, yani para biçiminde ortaya çıkar (Brunhoff, 1976, s. 23). Daha açıklayıcı bir ifadeyle para biçiminin ortaya çıkışı şöyle özetlenebilir: "Eşdeğer biçimde, kendi maddi biçimi ile böylece toplumsal bir nitelik kazanan o belirli meta, şimdi artık para-meta durumuna gelir, ya da para olarak iş görür. Bu, artık, o metanın özel toplumsal

işlevidir ve bu nedenle, metalar aleminde evrensel eşdeğer rolü oynamak, onun toplumsal tekelindedir” (Marks, 2004, s. 88).

3.1.1.2. Paranın İşlevleri

Marks’ın para biçimi ile ilgili yaptığı analizi bir adım daha ileri taşımak için, mübadele ilişkilerinden kendiliğinden doğan ve tüm diğer metalara karşı genel eşdeğer işlevini yüklenen metanın ne olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Bu meta, altındır. Zira Marks’a (1979, s. 244) göre “değerli metaller, uzun ömürlü olmaları, değişmezlikleri, parçalanıp yeniden birleştirilebilmeleri, küçük bir hacme büyük mübadele değeri sığdırabilmeleri, nispeten kolay taşınabilmeleri gibi nedenlerle” para olarak kullanılmaya uygundurlar. Lapavitsas ve Itoh’un (1999, s. 36) belirttiği gibi, prensip olarak herhangi bir meta, evrensel eşdeğer olabilir. Ancak tarihsel olarak değerli metaller, özellikle de altın, fiziksel özellikleri nedeniyle para olarak kullanılmıştır.

Ancak bu noktada vurgulanması gereken husus, altının kendi başına para olarak tanımlanamayacağıdır. Zira Marks’ın (1979, s. 270) yerinde bir şekilde ifade ettiği gibi, “doğa para üretmez - tıpkı döviz kurları ya da bankerler üretmediği gibi”. Dolayısıyla değerli madenler ve özel olarak altın, altın olduğu için evrensel eşdeğer yani para olmaz. Aksine “değişim süreci, paraya dönüşen metaya değerini değil, özgül değer-biçimini verir” (Marks, 2004, 100). Bunun ötesinde altına para niteliğini kazandıran, mübadele sürecinin kendisidir. Ancak “görünürde olan, altının tüm öteki metaların değerlerini onda ifade etmeleri sonucu para halini alması değil, tam tersine, altın para olduğu için tüm öteki metaların değerlerini, evrensel olarak altında ifade etmeleridir. *Sürecin ara adımları sonuçta ortadan kaybolur ve arkalarında iz bırakmazlar*” (vurgular sonradan eklenmiştir, Marks, 2004, s. 102).

Demek ki, meta mübadelesinden kendiliğinden ve zorunlu olarak ortaya çıkan genel eşdeğer biçimi, altın olarak tarihsel bir şekilde sabitlenmiştir, bu andan sonra altın paradır. Ancak, “paranın tam özgüllüğüyle kavranmasını özellikle zorlaştıran şey, toplumsal bir ilişkinin, bireyler arasındaki belli bir münasebetin burada onların dışında, salt maddi bir nesne, bir metal, bir taş parçası, aynen bu haliyle doğada bulunan,

doğadaki varoluşuyla artık biçimsel belirlemesiyle bile ayırt edilemeyen bir şey olarak ortaya çıkmasıdır...” (Marks, 1979, s. 269).

- **Genel Eşdeğer Olarak Para**

Analizin bu aşamasında, paranın tam özgüllüğünün kavranması için, kapitalist toplumsal ilişkiler seti içinde paranın işlevlerini kısaca değerlendirmek gerekmektedir. Buna göre paranın ilk işlevi **değerin ölçüsü** olmasıdır. Buna göre yukarıda ifade edildiği gibi, bir metanın tekrarlanan mübadeleler sürecince evrensel eşdeğer haline gelmesi sonucunda, metaların ölçülmesi sorunu çözümlenmiş, bir başka ifadeyle mübadelenin mümkün olması sağlanmıştır. Yine yukarıda belirtildiği gibi, metada içkin olarak bulunan çelişki (kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki çelişki) değişim değerinin ayrı bir meta haline gelmesiyle, yani para formunu almasıyla dışsallaştırılır. Sonuç olarak metaların mübadelesi, para biçimi sayesinde gerçekleşir. Dolayısıyla,

“metaları ortak bir ölçü ile ölçülebilir hale getiren, para değildir. Tam tersine, tüm metalar değer olarak insan emeğini gerçekleştirdikleri ve bu nedenle de aynı ölçü ile ölçülebilir oldukları içindir ki, bunların değeri bir ve aynı özel meta ile ölçülebilir ve bu meta da, değerlerin ortak ölçüsüne, yani paraya dönüşebilir. Para, bir değer ölçüsü olarak, metalarda içkin değer ölçüsüne, emek-zamanına bir zorunluluk sonucu verilmiş dışsal bir biçimdir” (Marks, 2004, s. 103).

Para, sadece metaların değerinin ifadesi için bir malzemedir. Metaların ölçüsü, emek zamanıyla ölçülen soyut insan emeği ile yapılmaktadır. Dolayısıyla para sadece, metaların değerlerini temsil eder, yoksa onlara değerlerini veren para değildir. Ancak, paranın değer ölçüsü işlevini yerine getirebilmesi için, paranın kendisinin değere sahip olması gerekmektedir. Dolayısıyla evrensel eşdeğer olarak meta paranın üretilmesi için gerekli olan emek zaman, diğer metaların parada ifadesini bulan değişim değerlerinin ölçülmesi için gereklidir (Innes, 1981, s. 6).

Ancak metaların değerlerinin para olarak ifadesi, her zaman az ya da çok sübjektif unsurlar içerir. Bu nedenle metaların tekrarlanan bir şekilde paraya dönüşmesi,

geçerlilik kazanmak ve doğrulanmak zorundadır. Bu ise, paranın değer ölçüsü olması işlevine somut sosyal bir içerik kazandırır⁹ (Lapavitsas ve Itoh, 1999, s. 41).

Dolayısıyla niteliksel olarak farklı olan metaların niceliksel olarak birbiriyle karşılaştırılabilmesini sağlayan, her bir metada bulunan değişim değerinin, başka bir meta olarak (altın) sabitlenmesi sonucunda dışsallaştırılmasıdır. Bir başka ifadeyle, “metaların altın olarak değişim-değerleri, belli bir altın miktarının ve belli bir meta miktarının içerdiği emek-zamanı oranıyla ölçüldüğü içindir ki, altın, değer ölçüsü olabilmektedir” (Marks, 1993, s. 82). Gerçekten de altın ile meta arasındaki ilişkiyi kuran ölçü emek zamanıdır. Ancak öze ait bu ilişkinin analiz edilmemesi durumunda metaların ölçülebilir hale gelmesini sağlayan para olduğu yanılması doğmaktadır. Marks (1993, s. 84) bu sürecin “dolaşım sürecinin bir aldatmacası” olduğunu belirterek, “... altını meta yapan, maddileşmiş emek-zamanı olarak metaların birlikte ölçülebilmeleridir” değerlendirmesini yapmıştır.

Bu noktada para biçiminin değer ölçüsü olması işlevinden türetilen bir başka işlevine değinmek gerekmektedir. Bu da paranın **fiyat ölçütü** olmasıdır. Buna göre “para, insan emeğinin cisimleşmesinin toplumsal olarak kabul edilmesi yönünden ele alınırsa değer ölçüsüdür”, buna karşılık “belirlenmiş bir madeni ağırlık olması yönünden fiyatın ölçütüdür” (Marks, 2004, s. 106). Paranın değer ölçüsü olması ile fiyat ölçütü olması arasındaki farkı Marks (1993, s. 88) şöyle açıklamaktadır:

“Altın, maddileşmiş emek-zamanı olarak değerler ölçüsüdür; belirli bir miktar maden olarak da fiyatlar ölçütüdür. Değişim-değeri olarak altın, değişim-değerleri olarak öteki metalarla kıyaslandığında, değerler ölçüsü olur; fiyatlar ölçütünde ise, belirli bir miktar altın, değişik miktarlardaki altının görevini yerine getirir. Altın değeri değişebildiği için değerlerin ölçüsüdür, ama değişmez ağırlık birimi olarak saptanıldığı için fiyatlar ölçütüdür”.

Demek ki, paranın fiyatların ölçütü olması için, belirli bir miktarın sabitlenmesi gerekmektedir. Bu sabitlenme ise devlet tarafından yasa yoluyla yapılmaktadır (Marks, 1993, s. 89; 2004, s. 108). Altın bir kere fiyat ölçütü olarak kabul edildi mi, artık

⁹ Bu nokta, bir sonraki kısımda değinileceği üzere, paranın değer ölçüsü olma işlevinin, belirli bir sosyal otorite tarafından doğrulanması gerektiğini ileri süren yaklaşımın hareket noktasını oluşturacaktır.

bundan sonra metaların değişim değerlerinin saptanmasında, altının gerçek varlığına gerek kalmamıştır. Para olarak altın burada artık **hesap parası** özelliğini kazanmaktadır (Marks, 1993, s. 90; 2004, s. 105).

Paranın genel eşdeğer olma işlevinden türeyen fiyat ölçütü olma ve hesap parası olma özellikleri, paranın analizinde devletin de içerilmesi açısından önemli bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Zira bir sonraki bölümde ele alınacak olan devlet merkezli para yaklaşımının temel çıkış noktasını burası oluşturmaktadır.

- **Dolaşım Aracı Olarak Para**

Kapitalist toplumsal ilişkiler seti içinde paranın yerine getirdiğı ikinci işlev, piyasadaki metaların dolaşımlarını sağlamasıdır. Metaların dolaşımı ise M (meta) – P (para) – Meta (meta) formülü ile özetlenebilir. Bu sürecin ilk aşamasında metalar para karşılığında değişirler, yani satış gerçekleşir (M-P), sürecin ikinci aşaması ise satın almayı yani paranın meta ile değiştirilmesini ifade eder. Bu hareket bütün olarak “satın alma amacıyla satma” olarak da tanımlanabilir (Marks, 1993, s. 105). Bu süreçte metalar, kullanım değeri olmadıkları ellerden kullanım değeri oldukları ellere aktarılır ve bu aynı zamanda “maddenin toplumsal bir dolaşımıdır” (Marks, 2004, s. 112). Metaların dolaşımı sürecinde, yukarıdaki formülü düşünürsek, meta ile paranın ters yönlü bir dizi hareketi söz konusudur. Ancak burada toplumsal hareketi sağlayan para değil, metaların dolaşımıdır. Bir başka ifadeyle dolaşım aracı olarak paranın hareketi “... gerçekte, yalnızca biçim değiştirmekte olan metaların hareketidir” (Marks, 2004, s. 123). Metalar kendi kendilerine dolaşıma giremeyeceğı için, onların dolaşımı, paranın varlığını zorunlu kılar (Brunhoff, 1976, s. 26).

Dolaşım aracı olarak işlev gören para farklı biçimlerde olabilir. Buna göre para, sikke halinde olabileceğı gibi, özel bankaların çıkardıkları para, kredi parası ya da devletin çıkardığı kağıt para biçimine bürünebilir. Lapavitsas (2000, s. 633), farklı para biçimlerinin gelişiminde, altının para olarak kullanılmasında yaşanan, dolaşımdaki altın paranın aşınması ve değer yitirmesi gibi pratik zorlukların etkisini vurgulamaktadır. Dolayısıyla diğer para biçimleri, saf altın dolaşımının yarattığı sorunlar nedeniyle gelişmiştir ve esasen meta paraya dayanmaktadır.

Daha önce ifade edildiği gibi, nasıl fiyat ölçüsünün saptanması devlet tarafından yasa ile sağlanıyorsa, sikke basmak da devletin işidir. “Altın ve gümüşün, sikke olarak ülke içerisinde giydikleri çeşitli ulusal üniformaları dünya pazarında soyunup atmaları, metaların, iç ya da ulusal dolaşım alanları ile evrensel alanları arasındaki ayrılığı gösterir” (Marks, 2004, s. 131). Ancak özel bankaların çıkardığı para ya da kredi parası ile devletin çıkardığı altına konvertibilitesi olmayan kağıt paranın birbirine karıştırılmaması gerekmektedir. Çünkü devlet tarafından basılan ve tedavülü zorunlu olan para (legal tender), paranın dolaşım aracı işlevinden doğmaktadır. Ancak buna karşılık özellikle kredi parası, paranın ödeme aracı olması işlevinden türemektedir (Marks, 2004, 133).

- **Para Olarak Para**

Marks’ın paranın işlevleri üzerine yaptığı değerlendirmelerin sonuncusu paranın para olarak yerine getirdiği işlevleri açık hale getirmeye yönelmiştir. Buna göre paranın para olarak üç esas işlevinin olduğu görülmektedir. Bunlar paranın değer biriktirme aracı olarak kullanılması, ödeme aracı olarak kullanılması ve evrensel paradır.

— **Değer Saklama İşlevi**

Paranın gömülenmesi (hoarding), metaların dolaşımındaki bir kesintidir, mübadele serileri kırılmıştır ve mübadele, M-P-M döngüsünün ilk aşamasında (M-P) geçici olarak hapsolmuştur (Brunhoff, 1976, s. 39). Burada para, “bir küme halinde taşlaşır” ve “satıcı, para yığıcısı olur” (Marks, 2004, s. 136). Bir başka ifadeyle,

“Metaların iki karşıt başkalaşımının devrelerindeki sürekli hareket, ya da satış ve satınalmanın hiç bitmeyen değişmesi, paranın dinmeyen devrinde ya da paranın devinmesinde oynadığı *perpetuum mobile** işlevinde yansır. Ne var ki, başkalaşım dizileri kesilir kesilmez, satışlar kendisini izleyecek satınalmalarla tamamlanmadığı anda para hareketli olmaktan çıkar... ‘meuble’den ‘immeuble’ye, hareketlilikten hareketsizliğe dönüşür...” (Marks, 2004, s. 135-136).

* Tükenmez hareket

Weeks'in (1981, s. 111) de ifade ettiği gibi, mübadele sürecinde tüm üreticiler, metalarını paraya çevirmek zorundadır. Ancak paranın metaya çevrilmesi zorunlu değildir. Para, sosyal zenginliğin genel cisimleşmesi olarak, satıcının elinde tutulabilir. Bu süreci olanaklı kılan ise, değişim değerinin metadan ayrılarak para formunda cisimleşmesidir. Bir başka ifadeyle, değerin "maddileşmiş emek zamanı olarak" para biçiminde somutlaşması, aynı zamanda toplumsal zenginliğin para formunda biriktirilmesini de mümkün kılmaktadır (Marks, 1993, s. 148). Burada, biriktirilen metaların kullanım değerleri değil, "zerkliğe ulaşmış olan değişim değeri" ve "soyut zenginliğin varoluş biçimidir" (Marks, 1993, s. 152). Değişim değeri ise para formunda kendisini ifade eder. Dolayısıyla değerin para formu alması ile para olarak para, bir değer saklama aracı olarak işlev görmektedir.

Paranın değer saklama işlevi görmesi, kapitalist meta üretim sisteminin gelişmesiyle birlikte, tesadüfi ya da kişisel bir durum olmaktan çıkıp, birikim süreciyle doğrudan bağlantılı ve sistematik bir biçim almıştır. Lapavitsas'ın (2000, s. 222) da belirttiği gibi, para gömülemesi, ilk olarak sermaye birikim döngüsünün (P-M-M'-P') ilk aşamasında (P-M), ihtiya t amacıyla kapitalist tarafından gmlenir. Bu gmleme, öngörülemeyen demeler ve satın almalar, meta fiyatlarının ani yükselişi, teknolojik değişimlerden dolayı fiyatların hızla değişimi, ekonomik krizlerle birlikte gelen fiyat dalgalanmalarının olması halinde, genel eşdeğer olarak paranın hazır olmasını sağlar. Yine sermaye birikim döngüsünün bu ilk aşamasında, üretken kapitalistin kendi üretim şartlarına uygun olan emek gücü ve üretim araçlarına erişemediği anda, para, genel eşdeğer olmasının bir sonucu olarak gmlenir (Harvey, 1999, s. 87). Sermaye birikim döngüsünün ikinci aşamasında (M'-P') ise, üretilen metanın satışının parça parça olması, yani üretim sonucunda beklenen artı değerin birdenbire değil, bir zaman içinde üretken kapitaliste geri dönmesi ve bunun sonucu olarak da paranın bir süreliğine yeni girdiler almak için kullanılamaması durumunda para gömülemesi durumu ortaya çıkar.

Para gmlemesinin ikinci kaynağı, üretim zamanı ile dolaşım zamanının, yani üretim sürecinde yaratılan artı değerin realize olması zamanının farklılığıdır. Örneğin, bazı durumlarda üretim için, paranın büyük miktarlarda ve toptan olarak yatırılması gerekir, ancak bu para "daima sermayenin devrine göre parçalar halinde geri döner"

(Marks, 2006, s. 232). Bu durumda para gömülemesi, üretim giderlerinin (örneğin ücretlerin haftalık ya da aylık periyotlarda ödenmesi için) sürekli olarak karşılanması amacıyla yapılır.

Marks'ın kapitalizmi analiz yönteminde varolan ilişkisellik, para gömülemesi kavramının kullanılış biçiminde de görülmektedir. Buna göre "... dolaşımı kesintiye uğratılan ve bu yüzden de para-biçim içerisinde sabit hale getirilen para biçimi" olarak para gömülemesi, bu haliyle para sermaye için "işlevsel yönden belirlenmiş bir hazırlık aşaması" olarak da görülebilir (Marks, 2006, s. 80). Bu anlamıyla para gömülemesi, potansiyel bir para sermayedir (Foley, 2002, s. 455). Bu noktada, para gömülemesi, kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişimiyle birlikte, bankalarda kurumsallaşır ve toplumda bulunan atıl kaynakların birikimin emrine sunulması işlevini yerine getirir (Lapavitsas, 2000, s. 233). Dolayısıyla yukarıda ifade edilen gerekçelerle para gömülemesi, sermaye birikim sürecinin sistematik ve ayrılmaz bir parçası olarak görülmelidir. Bankalar ise, para biçiminin olanaklı kıldığı para gömülemesi sürecinin ayrıcalıklı kurumlarıdır.

— Ödeme Aracı Olarak Para

Bilindiği gibi, Marks'ın ortaya koyduğu yaklaşımda para, mübadele ilişkilerinden, yani metaların basit dolaşımından türetilmiştir. Metaların dolaşımı ise, M-P-M döngüsüyle ifade edilmektedir. Bu ilişkide, meta sahibi, ürettiği metayı para karşılığı satar, yani satıcıdır, ilişkinin karşı tarafındaki kişi ise, alıcıdır. Ancak bu ilişkinin gerçekleşmesi için, satış ve satın alma eylemlerinin eş zamanlı olması zorunluluğu yoktur. Bunun yerine satıcı metayı gerçekten alıcıya devreder, ancak bunun karşılığında elde edeceği paranın eline geçmesi, alıcı ile satıcı arasında yapılan bir sözleşme ile ileri bir tarihe ertelenebilir. Yani "alıcı, gelecekteki paranın sahibi olarak satın alır, oysa satıcı, o anki metanın sahibi olarak satmaktadır" (Marks, 1993, s. 161). Mohun'un (2002, s. 366) da belirttiği gibi "bu durumda satıcı alıcıya *kredi* açar ve ikisi ödeme taahhüdü gerçekleşene kadar *alacaklı* ve *borçlu* olarak yeni bir ilişkiye girerler. Borçlu alacaklıya borcunu para ödeyerek kapatabilir". Burada, "metaların başkalaşımı ya da değer-biçimlerinin gelişmesi yeni bir yönüyle ortaya çıktığı için, para da yeni bir işlev yüklenir, ödeme aracı olur" (Marks, 2004, s. 140). Paranın ödeme aracı işlevi, satış

sürecinin iki kutbundaki meta ile paranın aynı anda yer alması zorunluluğunu sona erdirmiş ve dolaşım aracı olma işlevinden çıkmıştır.

“Şimdi artık, para, ilkönce, satılan metanın fiyatının belirlenmesinde değer ölçüsü olarak işlev yapmaktadır; sözleşme ile saptanan fiyat, borçlunun yükümlülüğü, ya da saptanan tarihe kadar ödemek zorunda olduğu para miktarını gösterir. İkinci olarak para, düşünsel satın alma aracı olarak hizmet eder; alıcının, ödeme konusunda yalnızca verdiği sözde varolmakla birlikte, metanın el değiştirmesini sağlar. Ödeme için saptanan günden önce, ödeme aracı, dolaşım alanına adımını atmaz, alıcının elinden çıkıp satıcının eline geçmez” (Marks, 2004, s. 141).

Dolayısıyla paranın ödeme aracı olma işlevi, paranın fiili dolaşımını belli bir süre de olsa askıya alabilir. Bu durumda satıcı alacaklı, alıcı ise borçlu durumuna gelir. Para, varolmadan satış işlemini yerine getirir, dolayısıyla bu ilişkide para genel ödeme aracı olarak görevlendirilmiştir (Marks, 1993, s. 162). Bu süreç, kredi paranın, yani ödeme vaadi olarak paranın dolaşıma girmesine neden olur. Ödeme vaatlerinin (çek, senet, poliçe vs.) karşılıklı olarak birbirlerini dengelemeleri durumunda, paranın fiziki varlığına gerek kalmaz, para burada sadece düşünsel satın alma aracı olarak varolur (Brunhoff, 1976, s. 44). Ancak bu ödeme zincirinin koptuğu, yani karşılıklı ödeme vaatlerinin yerine getirilemediği durumda, zincirleme bir reaksiyon sonucunda, ödeme aracı olarak para, işlevlerini yerine getiremez hale gelir. Bu durumda “para, birdenbire ve doğrudan, hesap parasının düşünsel biçiminde çıkar ve nakit para halini alır. Sıradan mallar artık onun yerini alamaz” (Marks, 2004, s. 143).

Özetle, paranın ödeme aracı olma işlevi, onun meta dolaşımında oynadığı özgül bir rolün sonucudur. Bu rol, kredi ile yani, ödeme vaadi ile satışın gerçekleştirilmesidir. Özellikle ticari kredi ilişkilerinin gelişmesiyle ortaya çıkan ve giderek yaygınlaşan kredi ilişkileri, para olmadan dolaşımın gerçekleşmesine olanak verir. Burada para dolaşım aracı olmaktan, ödemelerin ertelenmesi aracına dönüşmüştür (Weeks, 1981, s. 123). Bu bağlamda, kredi-para, doğrudan doğruya paranın ödeme aracı olma işlevinden doğmuştur. “Satın alınmış metalar için düzenlenen borç belgeleri, bu borçların başkalarına devredilmesi amacıyla dolaşır. Öte yandan, kredi sisteminin gelişmesi ölçüsünde, ödeme aracı olarak paranın işlevi de büyür” (Marks, 2004, s. 144).

Paranın ödeme aracı işlevinden doğan kredi-para, sermaye birikim sürecinin gelişimiyle birlikte, hayati öneme sahip hale gelmiştir. Kredi-para ve dolaşımını sağlayan finansal kurumlar ve bankalar, giderek bu ilişkilerin merkezileştirilmesi sonucunu doğurur¹⁰.

— Evrensel Para

Marks’a (2004, s. 146) göre “para, maddi biçimi aynı zamanda soyut insan emeğinin doğrudan doğruya toplumsal cisimleşmiş biçimi olan meta niteliğini, tam anlamıyla, ancak dünya pazarlarında kazanır”. Evrensel para niteliğini kazanan para, saf altın biçiminde kendisini gösterir ve evrensel para, paranın yerine getirdiği tüm işlevleri üstlenir (Bfunhoff, 1976, s. 45). Dolayısıyla “para, iç dolaşım alanından çıktığı anda, orada büründüğü, fiyatların ölçütü, sikke, işaret ve değer simgesi gibi yerel giysilerinden soyunur ve ilk biçimi külçe altına döner. Dünya pazarları arasındaki ticarete, metaların değeri, evrensel olarak kabul edilebilecek biçimlerde ifade edilir” (Marks, 2004, s. 146). Bu noktada Marks (1993, s. 174–175), paranın bir toplumsal ilişki olması niteliğini açığa çıkaracak şekilde, paranın gelişerek evrensel para haline gelmesiyle, meta sahibinin de giderek kozmopolitleştiğini ve burada geçerli olan “evrensel dilin fiyat, cemaatin ise para” olduğunu ifade etmektedir.

Sonuçta Marksist emek değer teorisine göre para, metada bulunan içsel çelişkilerin dışsallaştırılması sonucunda ortaya çıkmış ve kapitalist toplumsal ilişkiler içinde farklı işlevleri yerine getiren bir ilişki biçimidir. Bu bağlamda parayı ele alırken her üç işlevinin de bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir. Örneğin paranın ilk işlevi olan genel eşdeğer olması ile ikinci işlevi olan dolaşım aracı olması birbiriyle çelişebilmektedir. Bir başka ifadeyle paranın ikinci işlevi ilkini sürekli aşındırır. Ancak paranın üçüncü işlevi onun ilk işlevini yeniden inşa eder. Para yığma ya da değer biriktirme işlevi, genel eşdeğer olarak paraya olan talebi ifade eder. Dolayısıyla para, birçok farklı ilişkiyle birlikte tanımlandığı için, farklı işlevleri yerine getirir. Bu anlamda paranın kapitalist toplumsal ilişkiler içindeki yerinin anlaşılabilmesi için, klasik ekonomi politiğin yaptığı gibi parayı sadece bir dolaşım aracı olarak derlendirmenin aksine, diğer işlevleriyle bir arada ele almak gerekmektedir.

¹⁰ Kredi sisteminin gelişimini, farklı kredi türlerini ve bunun bankalar ile merkez bankası ile ilişkisi çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

Buraya kadar, Marksist emek değeri teorisinde paranın nasıl ele alındığı ile ilgili temel argümanlar özetlenmiştir. Takip eden kısımda ise, paranın ortaya çıkışı ve işlevleri ile ilgili devletin “oluşturucu” bir gücü olduğunu ileri süren devlet merkezli para yaklaşımı ele alınacaktır.

3.1.2. Devlet Merkezli Para Yaklaşımı

Devlet merkezli para yaklaşımı, gerek paranın ortaya çıkışı gerekse neyin para olarak kullanılacağına belirlenmesinde siyasal olanın, yani devletin merkezi rolünü vurgulamaktadır. Bu yaklaşımın tarihsel kökenleri ise, Alman Tarihçi Okulu’na dayanmaktadır. Tarihçi okul özellikle on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmış ve klasik iktisatçıların tümdengelimci yöntemle geliştirdikleri teorilerini evrensel olarak geçerli saymalarını şiddetle eleştirmiştir. Bu yaklaşım, özellikle Hegel’den etkilenecek, bireyciliği ve ekonominin doğal yasaları olduğunu savunan klasik iktisatçıların aksine, iktisadi olanın anlaşılmasında siyasi organizasyonun, hukukun ve devletin önemine işaret etmiştir. (Srivastava, 1992, s. 188, 198; Schumpeter, 1997, s. 800-822).

Devlet merkezli para yaklaşımı, ilk kez, Alman Tarihçi Okulu’nun içinde bulunan Knapp (1924) tarafından ileri sürülmüştür. Buna göre devlet vergileme gücü sayesinde neyin para olarak kullanılacağını belirleme yetkisine sahiptir. Knapp (1924, s. 32), açıklamasını şöyle sürdürmektedir:

“Para bizi borçlarımızdan özgürleştirir. Para, her şeyden önce, devlete karşı olan borçlarımızdan kurtulmamızı mümkün kılar. Devlet için, parayı çıkarmak, onun ödeme aracı olarak kabul edildiğini garantilemek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla devletin vergilendirme gücü, vergi mükellefinin kullanacağı hesap birimini ve dolayısıyla da dolaşım aracını belirleme iktidarına sahip olması anlamına gelmektedir”.

Bu yaklaşımda, devlet öncelikle kendi işlemlerinde neyin para olarak kabul edilip, kullanılacağına karar verir. Bunun ardından özel birimler, devlete karşı olan borçlarının (vergiler) geri ödenmesi aracı olarak devletin tespit ettiği parayı kullanmak zorundadır (Wray, 1998a, s. 26). Dolayısıyla vatandaşların parayı talep etmelerinin

nedeni, bu paranın vergilerin (geri) ödeneceği hesap birimi olmasından kaynaklanmaktadır (Wray, 1998a, s. 37). Bu bağlamda devletin topladığı vergiyi parasallaştırması, yani aynı olarak alınan vergiden parasal vergilendirmeye geçiş, aynı zamanda paranın ortaya çıkışında da önemli bir rol oynamaktadır (Wray, 1998a, s. 54-55).

Devlet merkezli para yaklaşımında paranın kökeninde, vatandaşların devletle aralarında olan borç ilişkisinin olduğu ileri sürülmektedir. Bir başka ifadeyle, para özel ekonomik birimler arasındaki mübadele ilişkilerinden değil, devlet tarafından ortaya çıkarılmıştır. Devletin yarattığı para, onun egemenliğinin bir görünümüdür. Egemenliği oluşturan unsurların en önemlilerinden biri, vatandaşlarından vergi toplayabilme kabiliyetidir. Dolayısıyla devletin vergilendirme gücü, paranın doğuşunu açıklamaktadır. Vergilendirmede kullanılan hesap birimi, devlet tarafından belirlenir ve vatandaşların buna uyması zorunludur¹¹ (Semenova, 2007, s. 3).

Bu bağlamda, devlet merkezli para analizlerinde, paranın yaratılması ile vergilendirme arasındaki ilişkiler çok yönlü olarak kurulmaktadır. Öncelikle paranın kullanılması, devletin işlerini yürütürken gerçekleşen işlemlerin maliyetlerinin düşürülmesini sağlar. Devletin gelirleri ve harcamalarını düzenli olarak kontrol edebilmesi, ya da bunlar arasında kaydırmalar yapabilmesi para sayesinde olmaktadır. Ayrıca vergilerin para ile alınması durumunda, ekonomik faaliyetin vergilendirilmesi daha kolaylaşmaktadır. Vergilerin parasallaştırılması sayesinde üretimden tüketime, taşımacılıktan bankacılığa her alan vergilendirilebilmektedir. Dolayısıyla para, devletin işlem maliyetlerini düşürmektedir. Buna para basmaktan kaynaklanan ekstra gelirin (senyoraj) de eklenmesiyle, paranın hem basılması hem de kullanılması birçok açıdan devlete büyük olanaklar sağlamaktadır (Goodhart, 1998, s. 416). Dolayısıyla bu yaklaşıma göre, devletin parayla çok yakın ilişkisi vardır ve özellikle vergilendirme iktidarı paranın tanımlanması için kritik rol oynamaktadır (Goodhart, 2005, s. 818).

¹¹ Bu yaklaşım, vergilendirmeye yaptığı vurgu nedeniyle, “vergi yönelimli para” yaklaşımı olarak da anılmaktadır (Forstater, 2004).

Tcherneva (2006, s. 70), Ingham'dan (2004, s. 181) aktararak, Çartalíst¹² (Chartalist) olarak da adlandırılan devlet merkezli para yaklaşımının genel özelliklerini yedi ana maddede özetlemiştir. Bunlar sırasıyla şöyledir:

1. Paranın, faydalarını ençoklamaya çalışan bireylerin değış tokuş ilişkisindeki işlem maliyetlerini asgariye indirmek üzere ortaya çıkmış bir dolaşım aracı olarak algılanışı, atomistik bir bakıştır ve tarihsel olarak desteklenmesi mümkün değıldir.
2. Parayı çalışmak için uygun bağlamılar kültürel, kurumsal, sosyal ve siyasaldır.
3. Devlet merkezli yaklaşım, paranın kökenlerini kamu sektörüne yerleştirir.
4. Para bir sosyal ilişkidir, özellikle bir kredi ve borç ilişkisidir.
5. Devlet merkezli perspektif, sosyal borç ilişkilerine katmanlar halinde bakmayı önerir. Bu katmanların en tepesinde, devlet tarafından tanımlanan para, hiyerarşide en üstte bulunur.
6. Para ilk ve öncelikli olarak soyut hesap birimi olarak işlev görür. Hesap birimi olarak para, ödeme aracı ve borcun kapatılmasında kullanılır. Paranın dolaşım aracı olması işlevi, önceki iki işlevine dayanmaktadır. Hangi dolaşım aracının para olarak kabul edileceğine ise devlet karar verir.
7. Hesap parası, hem mantıksal, hem de tarihsel olarak piyasadan önce gelir.

Yukarıda aktarılan temel özelliklerinden de anlaşılacağı gibi, Çartalíst yaklaşımda, paranın piyasa dışı kökenleri vardır ve özellikle bir parasal sistemin yeniden üretilmesinde devlet kritik bir rol oynar (Ingham, 1996, s. 516). Bu yaklaşımda, paranın önsel olarak bir dolaşım aracı olma işlevi yoktur. Bunun nedeni paranın dolaşım sürecinde ortaya çıkmadığı ve paranın bir meta özü olmadığına ilişkin vurgulardır. Bu yaklaşımda para esas olarak hesap birimi (unit of accout) ve ödeme aracı olarak değerlendirilir. Bu bağlamda Çartalíst teori, paranın sosyal ve tarihsel kökenlerini inceler ve paranın piyasa temelli olmayan (non-market) teorisini geliştirmeyi hedefler.

¹² Kelimenin Latince kökeni “charta”, devletin ilanı ya da ferman anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Chartalist sözcüğü de, devletin belirlediğı para yani devlet merkezli para yaklaşımını ifade etmektedir.

Çartalîst para teorisinde devlet merkezi konumdadır, yani bu teori devlet merkezlidir. Devletin belirli ödemelerin yerine getirilmesini istemeye ve bu ödemelerin neyle yapılacağını belirleme gücü vardır (Bell, 2001, s. 154). Dolayısıyla Keynes'in (1930, s. 4) de ifade ettiğı gibi, bu yaklaşımda neyin para olarak kullanılacağına karar verme gücü, yani devletin varlığı, paranın hesap parası olarak tanımlanmasını ve standartlaşmasını sağlamaktadır¹³.

Dolayısıyla madeni paradaki ya da kâğıt paradaki damga, paranın değerini garantiler. Bu damga devletin bir taahhüdü ve bir borç enstrümanıdır, vergilerin geri ödenmesinde kullanılabilir (Ögren, 2006, s. 7). Paranın para olabilmesi için, herhangi bir maddi öze sahip olması zorunlu değildir. Herhangi bir içsel özelliğı ya da işlevine bağılı olmaksızın, para varolabilir. Bu paranın değeri, onun verginin ya da devlete karşı olan diğer yükümlölüklerin ödenmesindeki kullanılışlığından ileri gelmektedir (Bell, 2001, s. 154). Bir başka ifadeyle “devletin parası halkın ödemelerini gerçekleştirdiğı paradır ve herhangi bir metalin özelliklerine göre bir standart seçilmemiştir” (Knapp, 1924, s. viii). Dolayısıyla Knapp, devletin parasının değerini herhangi bir metalik içerikten ya da güvenceden almadığını, aksine devlet tarafından meydana getirildiğini ve bunun özel alanda olan dolaşım ilişkileriyle bir bağlantısının olmadığını savunmaktadır (Bell, 2001, s. 156). Para, özü ya da biçiminden bağımsız olarak, her zaman mallar üzerindeki alacak hakkının simgesi olarak tanımlanabilir. Bu sosyal olarak kurulmuş bir soyut değerdir, yani alım gücü bir hesap birimi olarak adlandırılır. Hesap birimi, bazı maddi değer standartlarıyla ilişkilendirilebilir, ancak, her zaman ilk olarak piyasa tarafından değil, bir otorite tarafından kurulmak zorundadır. Bu teoride, parayı kullananlar ile basanlar arasındaki soysal ve politik ilişki, paranın yaratılmasında merkezi öneme sahiptir (Ingham, 2002, s. 127). Parayı basanlar, hem onu tanımlamış olurlar (hesap birimi) hem de hangi biçimin bu tanıma cevap vereceğini saptarlar (Keynes, 1930, s. 3-4).

¹³ Devletin bunu tanımlaması ise, genellikle hukuka ve geleneklere göre olmaktadır. Bu bağlamda Keynes'in özellikle erken dönemli *Treatise On Money* adlı çalışmasında, Knapp'ın devlet merkezli para yaklaşımını benimsemiş olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Keynes de, diğer Çartalîstler gibi, paranın ne olacağının devlet tarafından tanımlandığını ileri sürmüştür (Keynes, 1930, s. 3-21).

Çartalîst perspektîf buradan hareketle bir paranın kullanımının, esas olarak onu basan otoritenin gücüne bağılı olduğunu ileri sürmektedir. Para, o otoritenin egemenliğinin simgesidir (Goodhart, 1998, s. 408). Ingham'a (2004, s. 12) göre, para metaların üretiminden ve mübadelesinden bağımsız bir şekilde varolan sosyal ilişkiler tarafından oluşturulur. Hangi biçimi alırsa alsın, para temel olarak geçici bir ödeme vaadidir. Ona para niteliğini veren, kurumsal bir gerçekliktir, bu bağlamda soyut hesap birimi olarak kullanılmasına karar verilmiştir. Para bir egemenlik biçimidir, bir otoriteye referans vermeden anlaşılamaz. Parasal ilişkilerin zamansal ve mekansal olarak genişlemesi, kişisel olmayan güven ve meşruluğu gerektirir. Tarihsel olarak bu işlev devlet tarafından yerine getirilmiştir (Ingham, 2004, s. 187).

Çartalîst yaklaşım, paranın, devletin güçlerinden izole bir şekilde anlaşılamayacağını iddia etmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım, paranın değış tokuştan kaynaklanan işlem maliyetlerinin asgariye indirilmesi için piyasa mübadeleleri sırasında kendiliğinden ortaya çıktığı yönündeki ortodoks teoriye karşı çıkmaktadır. Bu yaklaşımda para nötr değildir, sadece bir peçe değildir, sadece bir dolaşım aracı değildir ve değerini kendi metalik varlığından almaz. Sosyal borç yükümlülüklerinin bir kamu otoritesi tarafından düzenlenmesi sonucunda belirlenmiş olan bir hesap birimi, bu yaklaşıma göre para olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla çartalîzmin temel iddiası, tarihsel olarak temellendirilmiş ve sosyal ilişkilere gömülü olan bir para yaklaşımından hareket etmektir (Tcherneva, 2006, s. 69). Bu yaklaşımda, değer ölçüsü ve kredi işlevleri, parayı niteleyen iki esas olarak görülmektedir. Ingham'a (1996, s. 517) göre bir borç ilişkisinin sembolik temsilcileri, sonunda kabul edilen ödeme araçları ve mübadele araçları haline gelmiştir. Bir başka ifadeyle, belirli bir sosyal ilişki, ödeme vaadi, para haline gelmiştir. Vaat olarak paranın bir fiziki temeli yoktur ya da diğer metalarla görece istikrarlı bir ilişkisi olan bir meta değildir. Bununla birlikte para, sadece bir sembol ya da reel ekonominin bir yansıması da değildir. Bunların ötesinde, belirli ve özel bir sosyal yapıya dayanan bir sosyal ilişkidir. Bu yapı ise, kurumsallaşmış bankacılık pratikleri ve siyasi otoritenin anayasal meşruluğuna dayanır. Bu kurumsal yapıda, bankaların ve devletin ödeme vaatleri, gittikçe para haline gelmiştir (Ingham, 1996, s. 523)

Ingham (2002, s. 126), Çartalîst yaklaşımın üç temel tespitten hareket ettiğini belirtmektedir. İlk olarak paranın dolaşım ilişkilerinden çıktığı ve değış tokuş sürecinde kendiliğinden bir şekilde bir metanın diğer metaların genel eşdeğeri haline geldiğı yaklaşımını eleştirerek, paranın bir meta olduğunu, ancak, bir meta haline gelmeden önce soyut bir hesap birimine göre para olarak kurulmak zorunda olduğunu belirtmektedir. İkinci olarak, para bir ödeme vaadi olduğuna göre bir sosyal ilişkidir. Çok sayıda teknolojik gelişme, paranın biçimini yüzyıllar boyunca değiştirmiştir, ancak metal para dahil tüm para biçimleri, ancak soyut hesap birimi olarak ifade edildikleri anda para haline gelirler. Üçüncü olarak, paranın dolaşım aracı olma rolüne verilen öncelik, paranın kapitalizmde oynadığı rolü açıklamak açısından dikkatlerin başka bir yöne kaymasına neden olmaktadır. Bu rol ise, yine bir sosyal ilişki olan borçlu alacaklı ilişkisini yaratan kredi paranın rolünün ikinci plana atılmasını beraberinde getirmektedir.

Toparlamak gerekirse, devlet merkezli para yaklaşımına göre para devlet tarafından yaratılır ve devletsiz bir para sistemi mümkün değildir. Devletin, kamusal ödemeleri (vergiler, harçlar, vs.) hangi birimle kabul edeceğini belirleyerek, parayı tanımlama gücü vardır (Wray, 1998c, s. 4). Dolayısıyla vergiler, paranın kullanılması için talep yaratırken, devlet kendi yarattığı parayı arz eder. Bu bağlamda devlet, her zaman vergilerle topladığından daha fazla parayı topluma sunmalıdır. Bu ise bütçe açıkları sayesinde gerçekleşir. Çartalîst yaklaşıma göre paranın bu niteliğinin vurgulanması, izlenmesi gereken ekonomi politikasına etkileri açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Buna göre maliye politikası, basılan para miktarının öncelikli belirleyicisidir ve bu süreç, iddia edildiğı gibi “dışlama etkisi” ile sonuçlanmaz, devletin topluma sunduğı para, faiz oranlarını düşürerek, yatırımların artmasını sağlar. Dolayısıyla Çartalîst yaklaşıma göre, bütçe açığı bir istisna olmanın ötesinde bir norm olarak uygulanmalıdır. Aksi takdirde, toplumun ekonomik faaliyetlerini sürdürmesi için ihtiyacı olan para, yeteri kadar sağlanamaz (Wray, 1998b, s. 3-4).

3.1.3. Bir Sentez Denemesi

Paranın ortaya çıkışı konusu ve işlevlerinin neler olduğu ya da hangi işlevin paranın tanımlanmasında daha fazla önem taşıdığı soruları sosyal bilimcilerin üzerinde uzlaşamadıkları temel alanlardan biri olagelmıştır. Yukarıdaki iki alt kısımda aktarılan iki farklı açıklama biçimi, esasında, para hakkındaki anlaşmazlığın iki temel kutbunu ifade etmemektedir. Özellikle Çartalîst yaklaşım, doğrudan Marksist para teorisine değil, klasik iktisatçıların ortaya koyduğu çerçevede karşı bir tepki olarak ortaya çıkan Alman Tarihselci Okul tarafından ileri sürülmüştür (Ekelund ve Hebert, 1990, s. 251). Buna göre asıl tartışma, Schumpeter’in (1997, s. 277-278) ifade ettiği gibi parasal ve reel analiz gelenekleri arasında sürmektedir. Buna göre reel analiz, parayı sadece tarafsız bir dolaşım aracı ve reel değişkenler üzerindeki bir örtü olarak değerlendirmektedir. Bunun karşısındaki parasal analiz ise, paranın kapitalist toplumsal ilişkiler içinde sadece bir peçe işlevinden çok daha fazlasını yerine getirdiğini belirterek, paraya analizlerinde geniş ölçüde yer vermiştir. Dolayısıyla Çartalîst yaklaşımın esas hedefi, paranın basit değiş tokuş ekonomisinden kendiliğinden ortaya çıktığını ileri süren yaklaşımıdır. Ancak yukarıda aktarılan iki yaklaşımın çalışmamızın konusu açısından önemli olan yanı, bir yandan bu çalışmada varolan paraya ilişkin kabullerin açık hale getirilmesi, diğer yandan da bu zemin üzerinden hareketle merkez bankasının hem kavramsal hem de tarihsel olarak, yapılacak analizin içine yerleştirilmesidir. Bu şekilde yapılacak bir pozisyon tespiti için, paranın ortaya çıkışı ve işlevleri ile ilgili son dönemde “Economy and Society” dergisinde süregelen tartışma, elverişli bir başlangıç noktası olarak görünmektedir.

3.1.3.1. Para Tartışmalarının Değerlendirilmesi

“Economy and Society” dergisindeki tartışma, Fine ve Lapvitsas’ın (2000), Zelizer’in (1994) paranın kavramsallaştırılmasıyla ilgili olarak önerdiği sosyolojik açılımı eleştirmeleriyle başlamıştır. Buna göre Zelizer’in temel argümanı, paranın belirli sosyal pratikler sonucunda ortaya çıktığı ve üretildiği, dolayısıyla da genel olarak yapılacak bir para (money in general) analizinin mümkün olmadığı yönündedir. Buna karşılık, Fine ve Lapvitsas (2000), genel olarak para analizinin mümkün olduğunu ve bunun olanaklarının Marksist ekonomi politika yaklaşımında bulunabileceğini ileri

sürmüştür. Bunun ardından tartışma, Zelizer'in (2000) Fine ve Lapavitsas'a verdiği cevapla devam etmiş, daha sonra Ingham'ın (2001, 2006), Dodd'un (2005) ve de Bryan ve Rafferty'in (2007) tartışmaya dahil olmalarıyla ve Lapavitsas'ın (2003a, 2005a) verdiği cevaplarla genişlemiştir. Burada tartışmaya katılan tarafların tümünün argümanlarının aktarılması yerine, konumuz açısından önemli olan temel noktalara işaret edilecektir. Bu bağlamda, süregelen tartışmada ilk olarak Ingham'ın ileri sürdüğü temel argümanlar kısaca özetlenecektir.

Ingham (2001, s. 305), ortodoks iktisadın, paranın ortaya çıkışı ile ilgili yeterli bir açıklamasının bulunmadığını, bu boşluğun doldurulması gerektiğini, ancak bunun Marksist para teorisi tarafından doldurulamayacağını ileri sürmüştür. Ingham'ın kendi önerisi ise, kredi-paranın bir başlangıç noktası olarak değerlendirilmesi gerektiğidir. Buna göre kredi-para, ne basit anlamda ödemenin ertelenmesi anlamındaki kredidir, ne de değerli madenlerin doğrudan temsilcisidir. Bunların da ötesinde kredi-para, kişiselleştirilmiş borcun anonimleşerek üçüncü kişilere transfer edilebilmesi sonucunda bir ödeme vaadinin satın alma olarak dolaşıma girmesidir, ki bu paranın ortaya çıkışını da açıklamaktadır. Ancak bundan sonra paranın altınla ilişkisinin kurulması ya da desteklenmesi söz konusu olmuştur. Ingham (2001, s. 305) Aristo'dan beri, sonradan oluşan tüm ortodoks iktisatçıların ve Marksist teorilerin meta paraya dayandığını ifade ederek eleştirmiş, bunun karşısında genel olarak paranın (money in general) en önemli özelliğinin kredi-parası olduğu ve bunun da sosyal ilişkiler tarafından kurulduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla Ingham'ın (2001, s. 306) temel argümanlarından ilki, tüm para biçimlerinin ödeme vaadinden oluştuğu, ikincisi de paranın sosyal ilişkiler tarafından kurulduğu ve bunun dışında algılanamayacağıdır.

Ingham'ın üçüncü temel argümanı ise, Fine ve Lapavitsas'ın (2000) yaptıkları analizin, ortodoks iktisadın dışına çıkamadığıdır. Buna göre ortodoks iktisatta para sadece bir peçe olarak görülür ve önemli bir analitik statüsü yoktur. Hatta Walrasyan genel denge analizi modelinde paraya analitik bir yer bile yoktur, modelde değiş tokuş (barter) kullanılır, para sadece dolaşımı sağlayan teknik bir araç olarak görülür. Bu yaklaşımda paranın, değiş tokuş ve trampadan doğduğunu ileri sürmektedir (Ingham, 2001, s. 306). Dolayısıyla Ingham (2001, s. 308) ortodoks iktisat teorisinin temel

sorununun paranın hesap parası olma işlevini gözden kaçırmaması olduğunu ifade ederek, Fine ve Lapavitsas'ın (2000) da bu geleneğin dışına çıkmadığını ileri sürmektedir. Ingham'ın bu argümanı gerçekten de dikkat çekicidir. Ona göre (2001, s. 316) paranın kendiliğinden oluştuğunu ifade ederek ortodoks teorisinin dışına çıkmış olmaz. Para, metaların anarşik ilişkileri ve meta sahiplerinin karşılıklı etkileşimi içinde “kendiliğinden” ortaya çıkamaz. Bunun aksine, para, meta para olabilir, ancak onun para olma statüsü, piyasa dışı süreçlerle gerçekleşir (Ingham, 2001, s. 317). Dolayısıyla para, dolaşım alanında görece olarak bağımsız bir şekilde, kendi sosyal ve siyasal şartlarının varlığını gerektirir. Yani para belirli bir mekansal egemenliği gerektirir (Ingham, 2006, s. 261). Bir başka ifadeyle, meta paranın istikrarlı bir değer ölçüsü (ya da hesap parası) olabilmesi için, metanın değerinin bir otorite tarafından istikrarlı bir değişim oranından sabitlenmesi gerekmektedir (Ingham, 2006, s. 264). Dolayısıyla Ingham (2006, s. 265) paranın, bir otorite tarafından kendi egemenliğini kurarken neyin para olarak kullanılacağını belirleyerek üretildiğini ileri sürmektedir. Devamında ise, hesap parasının, dolaşım tarafından kolayca kurulamayacağını ve bunun her zaman bir otorite tarafından temellendirilmesi gerektiğini ifade ederek, paranın para olma kalitesinin, devletin onu hesap parası olarak kullanmasıyla sağlandığını belirtir. Başka bir deyişle, burada önemli olan devletin sadece para basması (emisyon) değil, farklı mekanizmalarla neyin para olarak kullanılacağına karar vermesidir (Ingham, 2006, s. 271).

Yukarıda belirtildiği gibi “Economy and Society” dergisindeki tartışmanın ikinci tarafını Fine ve Lapavitsas temsil etmektedir. Buna göre Lapavitsas'ın (2003a, s. 5) başlangıç noktası, Adam Smith'in ve sonrasındaki klasik politik iktisatçıların, paranın ortaya çıkışını açıklayamadıkları iddiasıdır. Buna göre Smith, metalar arasındaki değiş tokuş sırasında, metaların bozulabildiğini, çürüyebildiğini, homojen olmadığını ve mükemmel olarak bölünemediğini belirterek, tutumlu bir tüccarın bu sorunu genel olarak kabul edilen bir meta ile çözdüğünü ileri sürmüştür. Ancak ne Smith, ne de diğer klasik iktisatçılar, genel olarak kabul edilen bir metanın nasıl varolduğu sorunu ile uğraşmamışlardır. Bir başka ifadeyle klasik iktisatçılar için para, doğrudan mübadelenin ya da değiş tokuşun sorunlarını ortadan kaldırmak için bir çözüm olarak açıklanmaktadır. Ancak bu yaklaşımın zayıflığı, mantıksal olarak

mübadale edilebilirliğin neden ve nasıl bir meta tarafından sağlandığının açıklanmamış olmasıdır (Fine ve Lapavitsas, 2000, s. 365). Dolayısıyla yazarlar, Marks'ın paranın oluşumu ile ilgili olan bu sırrı açığa çıkardığını ifade etmişler ve bu çalışmanın önceki bölümünde özetlendiği şekliyle değerın “basit ya da rastlantısal” biçiminden başlayıp, “para” biçimine varılncaya kadar geçilen aşamaları aktarmışlardır (Fine ve Lapavitsas, 2000, s. 365; Lapavitsas, 2003a, s. 13; 2005, s. 392-3). Bu çerçevede Lapavitsas'ın (2003a, s. 13; 2005, s. 399) ve Fine ve Lapavitsas'ın (2000, s. 366) temel argümanları, paranın mübadale ilişkileri içinde herhangi bir piyasa dışı süreci gerektirmeyecek şekilde “kendiliğinden” ortaya çıkmış olmasıdır. Lapavitsas (2005, s. 390) tartışmada ileri sürdüğü ikinci argüman ise, tüm para biçimlerinin ödeme vaadi olmadığı (örneğin altının kendisi ödeme aracıdır), dolayısıyla tüm para biçimlerin kredi-para olduğu önermesinin hatalı olduğudur. Buna göre para hayali bir “satın alma vaadi” değil, mutlak bir satın alabilme kabiliyetidir. Dolayısıyla meta para ile kredi-para birbirine karıştırılmaması gereken iki farklı biçimdir (Lapavitsas, 2005, s. 401).

Yukarıda kısaca aktarılan tartışma, kapitalist toplumsal ilişkiler içerisinde paranın yeri ve işlevinin ne olduğu ile ilgili algının açık hale getirilmesi için önemli bir turnusol kâğıdı işlevini görmektedir. Gerçekten de, Brunhoff ve Foley'in (2006, s. 188) de belirttikleri gibi, Marks'ın sunduğu para teorisinin, devletin kredisine dayanan para sistemine ve altın gibi herhangi bir meta paraya çevrilmeyen para sisteminin işleyişi gibi konuları da içerecek şekilde nasıl genişletileceği problemi, hala soru işaretlerini korumaktadır. Bu bağlamda yukarıdaki tartışmayla ilgili yapılacak ilk değerlendirme, yapılan değerlendirmelerde kullanılan yöntemle ilgili olacaktır. Buna göre, giriş bölümünde ifade ettiğimiz gibi, sosyal gerçekliğin analizinde soyutlama kritik bir işlev görmektedir. Kendi bütünselliği içerisinde yaşanan sosyal gerçekliğin anlaşılması için geliştirilen soyutlamalar ise farklı düzeylerde. Buna göre devlet merkezli para yaklaşımının en önemli hatası, yapısal düzeyde fail arama girişimidir. Daha açık bir ifadeyle, devlet merkezli yaklaşımın gerek paranın ortaya çıkışı, gerekse paranın işlevleri üzerine yaptıkları açıklamalarda kullandıkları soyutlama düzeyi, olgusal olan (3. düzey) ile ara mekanizmalar, yani kurumsal düzey (2. düzey) arasında kalmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşım kendi yönteminin bir sonucu olarak, analizini devletle

sınırlamakta ve kapitalist toplumsal ilişkilerin ve paranın oluşumunda devletin esas rolü oynadığı gibi problemli bir sonuca ulaşmaktadır.

Bunun karşısında varolan Marksist yaklaşım ise, devlet merkezli yaklaşıma göre çok daha donanımlı bir yöntemsel çerçeveye sahip görünmektedir. Ancak, bu tartışmada da görülebileceği gibi, burada sosyal gerçekliğin analizindeki ikinci sorun olan, “teorinin donuklaşması” problemi ortaya çıkmaktadır. Buna göre gerek Fine ve Lapavitsas (2000) gerekse Lapavitsas’ın (2000a, 2003a, 2005) çalışmalarında, analiz doğru bir başlangıçla yapısal düzeyde (1. düzey) yapılmakta, ancak burada kalmaktadır. Ancak bilindiği gibi, kapitalist toplumsal ilişkilerin yapısal analizi, kurumsal ve olgusal olanın açıklanması için yapılır. Bunun için ise, yapısal analizin, farklı soyutlama düzeylerine tercümesi ya da diğer düzeylerle ilişkisinin kurulması, bu düzeylere ilişkin kavramsal açıklamaların yapılması, nihayetinde de olgusal olanın analiz edilmesi gerekmektedir. Bir başka ifadeyle, sosyal gerçekliği açıklamak için analitik olarak kurulan bu düzeyler arasındaki ayrım, bu düzeylerin mutlak ya da geçişsiz olarak kullanılması halinde “donuklaşmış teorilerin” üretilmesine neden olmaktadır.

3.1.3.2. Para Üzerine Bir Çözümleme

Paranın analizi üzerine yapılan tartışma ile ilgili bu yöntemsel vurgulamanın ardından, bu alt bölümde paranın analizi ile ilgili bu çalışmada kullanılacak çerçeve açık hale getirilmeye çalışılacaktır. Buna göre Lipietz’in (1982, s. 51) de ifade ettiği gibi, paranın doğuşu, basit mübadelede bir metanın dışlanarak diğer tüm metalar karşısında genel eşdeğer seviyesine yükselmesiyle olur. Bu mantıksal bir zorunluluktur. Ancak tarihsel olarak, para, işbölümünün geliştiği toplumlarda siyasetin, dolayısıyla devletin zorlama gücü ile beraber gelişmiştir. Bir başka ifadeyle paranın mantıksal olarak varoluşu, onun zorunlu olarak hangi biçim alacağını belirlemez. Paranın tarihsel olarak alacağı biçim, son derece karmaşık bir dizi tarihsel koşulların bir sonucu olarak belirlenir. Ayrıca bu biçimin, zorunlu olarak meta olması da gerekmemektedir.

Bu bağlamda, Lapavitsas (2005, s. 390) haklı olarak, ısrarla paranın meta mübadelesinden çıktığını ve klasik siyasal iktisatçıların paranın ortaya çıkışı ile ilgili

sırrı çözemediklerini oysa Marks'ın değer biçimi analizi ile bu sorunu açıkladığını ileri sürmektedir. Bu açıklama Marks'ın ortaya koyduğu çerçeve açısından doğrudur, ancak açıklama burada kaldığı andan itibaren donuklaşır ve sosyal gerçeklikten uzaklaşmaya başlar. Oysa Marks'ın kendisi, özellikle paranın analizi konusunda farklı açıklama tarzlarını ve farklı soyutlama düzeylerini kullanmıştır. Dymisky'nin (1990, s. 39, 40) de vurguladığı gibi, Marksist para analizindeki kavramsal anlaşmazlıklar, Marks'a referans verilerek çözümlenemez. Marks'ın para ve kredi üzerine yazdıkları, oldukça gelişmiş ve donanımlı olmasına rağmen, birkaç farklı soyutlama düzeyinde yazılmıştır ve kredi ve birikim üzerine yazdıkları, bize bütünleştirilmiş tek bir hareket çerçevesi sunmaz.

Örneğin Marks paranın temel işlevlerini açıklarken, paranın değer ölçüsü olma işleviyle aynı anda paranın fiyat ölçütü olduğunu da ifade etmiştir. Bu ikisinin birlikte değerlendirilmesi, tesadüfî bir açıklama değildir. Bunun aksine, Marks'ın paraya ilişkin analizinde mantıksal ve tarihsel açıklama tarzını birlikte kullandığını göstermektedir. Buna göre “para, insan emeğinin cisimleşmesinin toplumsal olarak kabul edilmesi yönünden ele alınırsa değer ölçüsüdür”, buna karşılık “belirlenmiş bir madeni ağırlık olması yönünden fiyatın ölçütüdür” (Marks, 2004, s. 106). Paranın fiyatların ölçütü işlevinin vurgulanması ise paranın belirli bir miktarın sabitlenmesi anlamına gelmekte, yani hesap parası niteliğini vurgulamaktadır. Bu sabitlenme ise devlet tarafından yasa yoluyla yapılmaktadır (Marks, 1993, s. 89; 2004, s. 108). Altın bir kere fiyat ölçütü olarak kabul edildi mi, artık bundan sonra metaların değişim değerlerinin saptanmasında, altının gerçek varlığına gerek kalmamıştır. Para olarak altın burada artık **hesap parası** özelliğini kazanmaktadır (Marks, 1993, s. 90; 2004, s. 105).

Dolayısıyla paraya ilişkin yapılacak analizde, farklı soyutlama düzeylerinin var olduğunu ve bunlar arasındaki bağlantıların kurulması gerektiğini göz önüne aldığımızda, yapılacak analizin yapısal düzeyde kalmaması, tıpkı Marks'ın yaptığı gibi, bunun tarihsel ve toplumsal bağlantılarıyla desteklenmesi gerekmektedir. Aksi halde, yukarıdaki tartışmada görüldüğü gibi, Marksist para teorisinin, paranın mübadele sürecinde “kendiliğinden” ortaya çıktığını benimsediği sonucu ortaya çıkar, ki Ingham'ın en önemli eleştirisi de bu yöndedir. Oysa Marks'ın çalışmalarındaki ana

vurgulardan biri, liberal yaklaşımın kapitalizmin “doğal” olduğu yönündeki açıklamalarını reddetmek ve onu tarihselleştirmektir:

“İktisatçıların bir tek işlem biçimi vardır. Onlar için ancak iki tür kurum vardır: yapay ve doğal. Feodalizmin kurumları yapay kurumlar, burjuvazinininkiler ise doğal kurumlardır. Bu durumlarıyla, kendileri gibi iki tür din kuran tanrıbilimcilere benziyorlar. Kendilerinin olmayan her din insanların icadıdır, kendi dinleri ise kaynağını Tanrıdan alır. İktisatçılar bugünkü ilişkilerin, yani burjuva üretim ilişkilerinin, tabii olduğunu söylerken, servetin içinde yaratıldığı ve üretici kuvvetlerin içinde geliştiği bu ilişkilerin tabiat kanunlarına uygun olduğunu söylemek istiyorlar. Bu ilişkiler, bu sebeple, zamanın etkisinden kurtulmuş tabii kanunlardır. Bunlar, toplumu her zaman yönetmesi gereken, ölümsüz kurallardır. Böylece bugüne kadar tarih diye bir şey olmuştur; fakat bundan böyle yoktur” (Marks, 1966, s. 134).

Marks bu vurgusunu, para konusunda da ısrarla sürdürmüştür. Ona göre “doğa para üretmez - tıpkı döviz kurları ya da bankerler üretmediği gibi”(Marks, 1979, s. 270). Dolayısıyla Marks’ın yukarıda belirtilen yaklaşımı, paranın anlaşılması için hayati derecede önemlidir ve yapılacak analizde temel hareket noktası olarak değerlendirilmelidir.

Marks’ın bu vurgusundan hareketle, yukarıda ele alınan tartışmaları değerlendirdiğimizde, ne Çartalist yaklaşımın paranın oluşumunda devlete öncelik veren açıklamasını, ne de özellikle Lapavitsas’ın yukarıda referans verilen açıklamalarının, paranın anlaşılması için yeterli bir çerçeve sunmadığı söylenebilir. Buna göre, para üzerine yapılacak bir değerlendirme, farklı soyutlama düzeyindeki kavramsal açıklamaları içermeli ve bunlar arasındaki bağlantıları oluşturmalıdır. Böyle bir perspektiften bakıldığından özellikle iki yazarın katkıları gözden kaçırılmamalıdır. Bunlardan ilki olan Weber’in (1978; 2003) konumuzla bağlantısı açısından iki vurgusu önem taşımaktadır. İlk olarak Weber (1978, s. 76, 79), ödeme aracı olarak paranın taraflar tarafından kabulünün, hukuksal olarak garantilenmesine bağlı olduğunu ve ödeme aracının bu biçimsel geçerliliğinin, onu aynı zamanda resmi olarak geçerli olan dolaşım aracı yaptığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla paranın nominal değerinin bir otorite tarafından belirlenmesi, hesap birimi olarak işlev görmesini sağlar. Hesap birimi

olarak para ise, onun aritmetik hesaplamalarda kullanılmasını mümkün kılar. Bundan böyle, para, sınırları belirli bir alanda, bir otorite tarafından belirlenen geleneksel ya da yasal kurallar çerçevesinde dolaşım ve ödeme aracı işlevini yerine getirir. Sonuçta, bir ödeme aracının geçerliliği ve özel işlemlerde dolaşım aracı olarak kullanılmasının resmi olarak kabul edilmesi, siyasi iktidarın yasa yoluyla zorlayıcı etkisinden kaynaklanmaktadır.

Weber'in ikinci vurgusu, kapitalist toplumsal ilişkilerin oluşumu ve gelişimi açısından paranın önemine işaret etmektedir. Buna göre, *parasal hesaplamanın* mümkün olması, alım ve satım işlemleri için piyasaya girebilecek tüm mal ve hizmetler için kararlaştırılmış bir parasal değerin olmasına bağlıdır. Paranın bu işlevi tüm ekonominin gelişimi için hayati öneme sahiptir (Weber, 1978, s. 81). Gerçekten de Lau ve Smithin'in (2002, s. 9, 12) de belirttiği gibi rasyonel bir muhasebe sistemi, kapitalist işletmenin temelini oluşturmaktadır. Rasyonel bir muhasebe sisteminin temelini ise, paranın hesap birimi olma işlevi oluşturur. Weber'e (1978, s. 102-103; 2003, s. 276) göre, *parasal muhasebeleştirme ve hesaplama, modern kapitalist işletmenin temelidir*. Etkin bir işletme olabilmesi için, her türlü üretim girdisinin, üretim araçlarının üretimde kullanıldığı sürede kaybettiği değerin, emek gücüne ödenecek ücretlerin ve sonuçta üretilen malın satışının muhasebeleştirilmesi, zorunlu bir ön koşul haline gelmiştir. Parasal olmayan bir ekonomide, uygun muhasebe sistemlerinin kullanılması, ekonominin geneli için tayin edici bir değişiklik yaratmaz. Kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişmesi için bu hesap sistemlerinin bütünüyle sosyalleşmesi, yani genel norm halini alması gerekmektedir. Bu ise *hesap birimi olarak paranın bir kamusal otorite tarafından desteklenmesi ve yaygınlaştırılması* ile mümkün olmaktadır.

İkinci olarak, Simmel'in (2001) analizleri, paranın anlaşılması için önem taşımaktadır. Simmel'in (2001, 197-8) konumuz açısından önemli olan ilk vurgusu, devletin gelişiminin parasal bir ekonominin gelişimiyle çok yakından ilişkili olduğu yaklaşımıdır. Simmel bu vurgunun ardından, özellikle metal para ve sonraki para formlarını değerlendirirken devletin rolüne değinmiştir. Bu bağlamda Simmel'e (2001, s. 184) göre işaret edilmesi gereken esas nokta, işlevsel değeri kamu kurumları aracılığıyla korunan paraya göre, metal paranın öneminin giderek daha fazla arka plana

çekilmesidir. Metal köken olarak her zaman özel mülktür ve kamu çıkarı ya da kamu gücü bunun üzerinde hiçbir zaman mutlak bir kontrol sağlayamaz. Para giderek daha çok bir kamu kurumu haline gelmektedir, daha fazla *kamu otoritesine ve kamu kurumlarına bağlı hale gelmektedir*. Dolayısıyla birçok farklı ilişki biçimi ve genel olarak kamunun garantisi, onun kullanımını meşrulaştırarak, parayı oluşturmaktadır. Madeni para basmak, daha çok tekil birimler tarafından üstlenilen bir işlev idi. Ancak kamu otoritesi paranın değerini garantilediğinde, para bağımsızlığını kazanmıştır. Ticaret, ancak paranın para olarak işlevleri toplum tarafından güvenceye alındıktan sonra herkese açık bir etkinlik haline gelmiştir. *Paranın giderek gayri şahsi bir konuma gelişi* (depersonalisation), *onun merkezileşme hareketi ile birlikte gelişmiştir*. Bu durumda paranın değeri, merkezi siyasi iktidar tarafından temsil edilen bir garantiye dayanmaktadır. Bu ise, giderek metal paranın önemini azaltmaktadır.

Sonuçta, çalışmanın bu bölümünde ileri sürülen temel argüman şöyle özetlenebilir. Marks'ın *Kapital*'de ortaya koyduğu para teorisi, oldukça geniş ve donanımlı olmasına rağmen, sonlandırılmış ve tamamlanmış nitelikte değildir (Harvey, 1999, s. 239). Gerçekten de bilindiği gibi Marks, kendi ifade ettiği çalışma programını tamamlayamamıştır¹⁴. Dolayısıyla O'Hara'nın (2000, s. 91) belirttiği gibi, Marks'ın para analizinde devleti dışarıda bırakması analitik bir sonuç değil, yöntemsel bir tercihtir, bu devletin çalışmanın ileriki aşamalarında analize dahil edileceğini ifade eder. Bir başka ifadeyle Marks, yukarıda da belirtildiği gibi paranın genel eşdeğer olma işleviyle birlikte fiyat standardı olmasını açıklarken, devletin bu süreçteki rolüne işaret etmiştir (Evans, 1985, s. 101). Ancak, *Kapital*'de parayı değerlendirdiği bölümlerdeki soyutlama düzeyi yapısal olana yöneliktir. Bu nedenle Marks'ın para analizinde devletin olmadığı yönünde özellikle Çartal list yaklaşımdan gelen eleştiriler, yukarıda belirtildiği gibi *yapısal düzeyde fail arama* hatasına düşmektedir. Ancak diğer taraftan Marks'ın analizini olduğu yerde bırakmak, bir başka ifadeyle para üzerine yapılan analizlerin yapısal düzeyde takılı kalmasına, yani teorisinin donuklaşarak sosyal gerçeklikten uzaklaşmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla Marks'ın tamamlanmış bir para teorisi

¹⁴ Marks'ın (1993, s. 260) kendi ifade ettiği çalışma programı altı bölümden oluşmaktadır: 1- Sermaye, 2- Toprak Mülkiyeti, 3- Ücretli İş, 4- Devlet, 5- Dış Ticaret ve 6- Dünya Pazarı. Bilindiği gibi Marks bu programdan ancak ilkinin büyük bir kısmını tamamlayabilmiştir.

olmamasına rağmen çalışmaları sürecince yaptığı değerlendirmelerin, paranın analizi için oldukça zengin ve donanımlı bir kavramsal çerçeve ortaya koyduğu söylenebilir (Roche, 1985, s. 201). Bu bağlamda, Marksist para teorisi açısından yapılması gereken, Marks'ın ifade ettiği kavramları, donmuş kategoriler olarak algılamak ve varolan güncel gelişmeleri bu kategorilere uydurmaya çalışmak değil, bu kategorileri bir çıkış noktası ve analiz zemini olarak tanımlayıp, güncel tarihsel gelişmeleri de kavramsallaştırarak, teoriye adapte etmektir.

Bu bağlamda, özellikle iki vurgu, yapılacak daha kapsamlı analizler için hareket noktası olma niteliğindedir. Bunlardan ilki Simmel'in (2001, s. 119) ifade ettiği gibi, tarihsel kökeni ne olursa olsun, en azından kesin olan bir gerçek, paranın ekonomide tamamlanmış bir element olarak birdenbire ortaya çıkmadığıdır. Benzer yöndeki bir vurgu, Marks'ın gerek genel olarak kapitalist toplumsal ilişkiler sisteminin anlaşılmasında, gerekse paraya ilişkin açıklamalarda mevcuttur. Dolayısıyla tespit edilmesi gereken ilk nokta, liberal yaklaşımın iddialarının aksine paranın ve piyasanın kendiliğinden oluşan ve kendi kendine işleyen bir sistem olmadığıdır¹⁵.

İkinci olarak ise, yukarıda da belirtildiği gibi, Marks'ın paranın değer ölçüsü olma işlevi ile birlikte fiyat standardı olmasını da belirtmesi, analizin geliştirilmesi için önemli bir ipucu olarak görülmektedir. Bu konuda De Vorey'in (1981, s. 186–7) yerinde bir şekilde vurguladığı gibi, özel bir kullanım değerinin genel eşdeğer olarak kabulü, bir metanın para haline gelerek mübadele ilişkilerinden dışlanması süreci aracılığıyla gerçekleşir. Bu süreç Marks'ın değer biçimi analizi ile tamamiyle açıklanmıştır. Ancak, parasal statünün oluşturulması işlevi devlet müdahalesini gerektirir. Dolayısıyla genel eşdeğerin seçiminin resmileştirilmesi ve parasal alt bölümlendirmelerin sınıflandırılması sisteminin oluşturulmasında devlete önemli sorumluluklar düşmektedir.

Tüm bu değerlendirmelerden sonra bir sonraki bölümde, paranın devletle olan ilişkisini açıklamak için fiyat standardı ya da hesap birimi olarak paranın ortaya çıkışından daha da önemli ve açıklayıcı olan bir düzeye, yani kredi-paranın analizi

¹⁵ Bu vurgu çalışmanın ilerleyen bölümlerine detaylandırılacaktır.

düzeyine gelinerek, özellikle paranın ve devletin kesişme noktası olarak merkez bankasının ortaya çıkışı değerlendirilecektir.

3.2. MERKEZ BANKASININ OLUŞUMUNUN KAVRAMSALLAŞTIRILMASI

Bu bölümde merkez bankasının oluşumu ve temel işlevlerinin kavramsallaştırılması hedeflenmiştir. Bu kavramsallaştırma için ilk olarak özel emeğin sosyalleşmesi ve bunu mümkün kılan değer biçimi analizinden hareketle temel birkaç tespit yapılacak, ardından merkez bankasının kredi-paradan ve kapitalizme içkin olan kriz eğilimlerinden türetilmesinin mümkün olduğu ileri sürülecektir. İlkiyle bağlantılı olan ikinci argüman ise, merkez bankasının oluşumunda, bankanın farklı düzeylerdeki paralar arasındaki ilişkinin kurulmasında oynadığı rolün önemine ilişkindir.

3.2.1. Değer Biçimi ve Özel Emeğin Sosyalleşmesi

Bu alt bölüme kapitalist toplumsal ilişkilerin temel varoluşuna dair birkaç tespitle başlanılacaktır. Bu tespitler aynı zamanda, merkez bankasının teorik analizi için de elverişli bir zemin oluşturmaktadır.

Buna göre yapılacak ilk vurgu, işbölümünün gelişmesiyle birlikte parçalanmış olan kapitalist toplumsal ilişkilerin bütünlüğünün, değer biçimi sayesinde kurulduğudur. Bu bütünlük, birbirine karşıt iki hareketin sonucu olarak ortaya çıkar. Bunlardan ilki, üretim birimleriyle tüketim birimlerinin, üretim birimleri ile tüketim birimlerinin ayrışmasıdır (dissociation). Bir başka ifadeyle, belirli bir merkezi üretim ve tüketim organizasyonunun yokluğunda, bireyler birbirlerinden bağımsız olarak ve izole bir durumda üretim ve tüketim faaliyetlerinde bulunurlar. İnsan aktivitesinin bu ayrışması, bir karşıt birleşme hareketiyle (association) birlikte varolur (Eldred ve Hanlon, 1981). Bu ise, sosyal olarak yararlı malları bağımsız bir şekilde üreten emeğin ürünlerinin

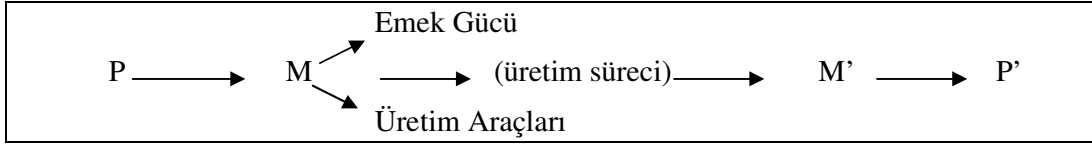
soyut emek ürünleri olarak tanımlanmasıyla mümkün olur. Dolayısıyla üretim ve tüketim arasındaki ayrışma, mübadele ilişkileri sayesinde yeniden birleştirilir. (Reuten, 1988, 126). Gerçekten de Marks'ın (2004, s. 71) ifade ettiği gibi, “bir meta, bir kullanım değeri ya da yararlılık nesnesi ve bir değerdir. Meta, kendisini, bu iki yanı ile, değeri, bağımsız biçimini, yani değişim değeri biçimini alır almaz gösterir. Yalıtılmış halde bu biçimi hiçbir zaman alamaz; ama ancak farklı türden başka bir meta ile, bir değer ya da değişim-ilişkisi içine girince bu biçime bürünür”. Bu bağlamda kapitalist mübadele tarzında, insan aktivitesi ve sosyal olarak yararlı mallar, bütün bir biçime ya da bir ortak paydaya indirgenir. Değer, kendine özgü bir ortak paydadır. Dolayısıyla kapitalist bütünleşme biçimi, insan aktivitesinin ve yararlı malların değer biçimi almasını gerektirir. Eğer bu şekilde geçerlilik kazanamazlarsa, sosyal olarak varolamazlar. Dolayısıyla değer sosyal bir boyuttur, piyasada kurulur ve mübadeleden önce bağımsız bir varoluşa sahip değildir (Reuten, 1988, s. 127;).

Daha önceden de belirtildiği gibi kapitalist toplumsal ilişkiler içinde metalar fiziksel olarak birbirlerinden farklı olan yararlı emeğin ürünleri oldukları ölçüde birbirleriyle doğrudan mübadele edilemezler. Bu heterojen ürünler, ancak bir değişim değerine sahip olduklarında aynı ölçü ile ölçülebilir hale gelirler. Bir başka ifadeyle, birbirlerinden izole edilmiş bireylerin emeği olarak insan enerjisinin harcanması, ancak değişim değeri üreten soyut emeğin ürünleri olduklarında birbirleriyle mübadele edilebilirler. Dolayısıyla soyut emek, sosyal emeğin, emeklerini satmalarından başka ortak bir özellikleri olmayan bağımsız bireylerin emekleri biçiminde (özel emek) parçalanmasının sonucudur (Brunhoff, 1978, s. 38). Özel emeğin, sosyal olarak geçerlilik kazanması için, kendi değişim değerini piyasada para karşılığı satarak kurması gereklidir. (Brunhoff, 1978, s. 39). Bir başka ifadeyle “... meta, meta olarak doğrudan doğruya kullanım-değeriyle değişim-değerinin birliğidir, aynı zamanda o, ancak öteki metalarla kıyaslanınca metadır. Metaların birbiriyle gerçek ilişkisi, onların değişim sürecidir”. Dolayısıyla “... özel kişilerin özel emekleri, ancak değişim süreci içinde ilkel niteliklerini yitirerek genel toplumsal emek olarak beliren emeklerdir” (Marks, 1993, s. 56, 61).

Ancak özel emeğin toplumsal emek haline gelmesi, kendiliğinden gerçekleşmez. De Vorey'in (1984, s. 383) de belirttiği gibi, piyasa sisteminde, ne üretileceğine merkezi olarak karar verilmez, bunun yerine süreçteki her bir aktörün izole bir şekilde varolması söz konusudur. Bu bağlamda piyasa sisteminde özel/bireysel inisiyatifin varlığını sürdürmesi için, çok özel bir “geçerlilik testinden” geçmek zorundadır. Bir başka ifadeyle, izole olarak üretilen metaların değerinin gerçekleşmesi için, bir fiyat karşılığında satılması ve toplumsal emek haline gelmesi gerekmektedir. Ancak bu süreç belirsizlikle doludur. Tam da bu belirsizlik nedeniyle, özel emeğin toplumsal emek haline gelmesi için üretilen metaların genel eşdeğer olan para ile değişilmesi, yani değer biçimine girmesi gerekmektedir. Daha açık bir ifadeyle, kapitalist üretim tarzında insanlar birbirlerinden bağımsız olarak üretirler, ancak onların ürettikleri ürünlerin sosyal olarak geçerli olması için, meta haline gelmesi, yani bir kullanım değerinin yanında değişim değeri ihtiva etmesi gerekmektedir. Bunun ötesinde, ürettikleri metaların değişim değeri karşılığında, yani para karşılığında satılması gerekir (Evans, 1985, 100). Dolayısıyla para ya da daha geniş anlamıyla değer biçimi, kapitalist toplumsal ilişkiler içerisinde ayrılmış üretim birimleri yeniden birleşir ve bu toplumun temel bağına oluşturur.

Yukarıdaki bölümde belirtildiği gibi, emeğin soyut emek ve somut emek olarak ikileşmesi, aynı zamanda metanın kullanım değeri ve değişim değeri olarak analiz edilmesini sağlamıştır. Bu noktadan devam edildiğinde, metanın içinde bulunan çelişkilerin dışsallaştırılması süreci sonunda bir değer biçimi olarak paranın ortaya çıkışı, soyut emeğin en fetişistik ifadesi olarak görülebilir. Dolayısıyla bu analizde para, meta ve emek gücü arasındaki içsel ilişkiler kurulmuş ve bunların analizi için elverişli bir çerçeveye ulaşılmıştır. Bu noktadan sonra, **paranın sermayeleşmesi** sürecine hareket edildiğinde, bu sefer, P (para)-M (meta) -M' (meta) -P' (para) formülasyonu ile karşılaşılır.

Şekil-4: Sermayenin Genişleyen Yeniden Üretimi

Burada para, üretim sürecinin başlatılmasıyla, yani üretim araçları ve emek gücünün satın alınmasıyla meta formuna geçer. Ardından üretim sürecinde emek gücünün değer yaratma kapasitesinin sömürsü sonucunda, karşılığı ödenmeyen emek zaman olarak artı değer oluşur ve ilk metadan daha fazla değere sahip olan yeni bir meta yaratılmış olur ($M' > M$). Döngünün son aşamasında ise, metaların satışı, yani değerlerin meta formundan tekrar başlangıçtaki para formuna dönüşü gereklidir. Ancak bu son aşamada para, üretimin başlangıcında varolan paradan daha büyüktür ($P' > P$), (Desai, 1974, s. 21). Bu ikisi arasındaki fark, tüm kapitalist toplumsal üretim ilişkilerinin üzerine bina edildiği artı değeri ifade etmektedir.

Bu bağlamda, De Vorey (1981) değer yaratılmasının, üretim sürecine değil, üretim ve dolaşım sürecinin eklemlenmesi üzerine yerleştirilmesi gerektiğini önermektedir. Buna göre değer yaratılması, sadece teknolojik bir süreç değildir, özel emeğin sosyalleşmesine, sosyal olarak geçerli kılınmasına dayanır. Kapitalist sistemde, emek gücünün harcanması ile onun geçerli kılınması ayrıştırılmıştır. Onun yeniden birleştirilmesi, ancak sosyal olarak geçerli kılınmasıyla mümkün olur. Daha açık bir ifadeyle, yukarıdaki şekilde ifade edilen sermayenin genişleyen yeniden üretimi, üretim ve dolaşım alanlarının birliğini ifade eder. Bu anlamda üretilenlerin satılması, yani özel emeğin sosyal olarak geçerlilik kazanması bir projedir. Ve her proje gibi, bu projenin de başarısızlığa uğrama ihtimali vardır. Dolayısıyla bu başarısızlık durumunda, değer yaratımı sosyal olarak gerçekleşmemiş ya da özel emek sosyal olarak geçerlilik kazanmamış demektir (De Vorey, 1981, s. 176-7). Dolayısıyla üretim, potansiyel olarak parasal genişleme ($P' > P$) ya da sermayenin değerlenmesi süreci olarak değerlendirilebilir. Gerçek mübadeleden önce, yani üretilenlerin satılmasından önce bu sadece bir tahmindir (Reuten ve Williams, 1989, s. 66; Himmelweit ve Mohun, 1978, s. 74). Sonuç olarak, artı değer, üretim sürecinin başında verili bir durum değildir. Hatta

ne kadar değer yaratılacağı, özel emeğin ve ürünlerinin ne kadarının sosyal olarak geçerlilik kazanacağı tarafından belirlenir (Reuten ve Williams, 1989, s. 70).

Yukarıda yapılan temel belirlemeler, özellikle özel emeğin sosyalleşmesi bağlamında devreye giren özel kredi parası ve merkez bankasının işlevlerinin açıklanması için önem taşımaktadır. Buna göre bankalar tarafından kredi para ile özel emeğe verilen ön-geçerliliğin, gerçek bir geçerlilik olması, onun “geçerlilik testinden” geçmesine bağlıdır. Dolayısıyla kredi paranın analizi, merkez bankasının kavramsallaştırılması açısından kritik önemdedir. Buna ek olarak yukarı özetlenen yaklaşımdan hareket ederek, emek gücü, para, üretim süreci, bankalar ve merkez bankası arasında varolan içsel bağlantıları açığa çıkarmak mümkün olacaktır. Bir sonraki alt bölümde bu konu ele alınmıştır.

3.2.2. Kredi Sistemi, Parasal Piramit ve Merkez Bankasının Oluşumu

Kredi para, paranın ödeme aracı olma işlevinden türemiştir (Marks, 2004, 133). “Para, burada, genellikle sırf bir ödeme aracı olarak hizmet eder, yani metalar para karşılığında değil, belli bir tarihte ödeme yapılmak üzere yazılı bir ödeme vaadi belgesi karşılığında satılır” (Marks, 2006, s. 351). Dolayısıyla bu ilişkide paranın gerçek varlığı yerine, ödeme vaatleri dolaşmaktadır. Bir diğer ifadeyle, kredi paranın kökeninde, özel kişiler arasında yapılan alım ve satım işlemlerinde ödemelerin bir vadeye yayılarak ertelenmesine yarayan çek ve senetler vardır (Harvey, 1999, s. 245). Bir başka ifadeyle, bu finansal iddiaların parasallaşması, yani onların dolaşım aracı haline dönüşümü, kredi parayı yaratır (Lipietz, 1982, s. 53). Bu bağlamda kredi para, doğrudan mübadelenin tabi olduğu zaman ve mekan kısıtlarını ortadan kaldırır¹⁶. Bu para biçimi, özel kişi ya da kurumlarca yaratılabilir, ancak dolaşım alanına girmesinden itibaren sosyal bir amaç kazanır. Ancak kredi para, sözleşmenin vadesi geldiğinde, krediyi verene geri döner,

¹⁶ Harvey (1999, s. 262-271), Marks’dan hareketle kredi sisteminin ve faiz getiren sermaye döngüsünün altı temel özelliğini sıralamıştır. Bunlar: 1-Paranın sermaye olarak mobilizasyonu, 2-Dolaşımın maliyetlerinin ve zamanının düşürülmesi, 3- Sabit sermayenin dolaşımı ve tüketim fonunun oluşumu, 4-Hayali sermaye, 5- Kar oranların eşitlenmesi, 6- Sermayenin merkezileşmesi.

yani dolaşım alanının dışına çıkar. Kredi ilişkisinin bir başka özelliği de, toplumsal kaynakların özel amaçlar için seferber edilmesine olanak vermesidir. Marks’a göre,

“... kredi, bireysel kapitaliste ya da kendisine kapitalist gözüyle bakılan kimseye, belli sınırlar içerisinde başkalarının sermayesi ve malı, ve böylece de başkalarının emeği üzerinde mutlak bir denetim olanağı sağlar. Kendi bireysel sermayesi üzerine değil de toplumsal sermaye üzerindeki bu denetim, ona, toplumsal emek üzerinde denetim olanağı verir. Bir kimsenin gerçekte sahip olduğu ya da kamuoyunca sahip bulunduğu kabul edilen sermayenin kendisi, artık yalnızca kredi üstyapısının oturduğu bir temel haline gelir”.

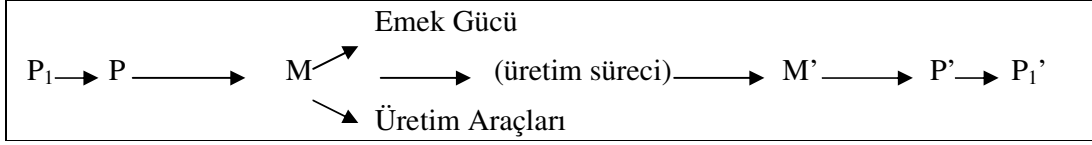
Kredi paranın sermaye birikim süreci ile bağlantısının kurulması için, Marks’ın kullandığı faiz getiren sermaye kavramı, oldukça donanımlı bir açıklama biçimi sunmaktadır. Marks’a (2006, s. 302) göre,

“Sermayenin sermaye olarak varlığı, fiili hareket içerisinde, dolaşım sürecinde değil ancak üretim sürecinde, emek-gücünün sömürüldüğü süreçte söz konusudur. Ne var ki, bu durum, faiz getiren sermaye açısından farklıdır, ve ona kendisine özgü niteliği veren de işte bu farktır. Parasını faiz getiren sermaye olarak değerlendirmek isteyen para sahibi, bunu bir üçüncü kişiye devreder, onu dolaşıma sokar ve *sermaye* olarak meta haline getirir; sırf kendisi için değil başkaları için de sermaye haline getirir. Para, yalnızca onu veren kimse açısından *sermaye* olmayıp, daha başlangıçta bir üçüncü kişiye sermaye olarak artı-değer yaratan, kar yaratan bir kullanım-değeri ile yüklü bir değer olarak verilmiştir; bu, kendi hareketinde kendisini devam ettiren ve işlevini yerine getirdikten sonra, ilk sahibine, bu örnekte paranın sahibine dönen bir değerdir”.

Buna göre aşağıdaki şekilden de takip edilebileceği gibi, üretim sürecinin başlangıcında, üretken kapitalist, para sermaye sahibi olan kapitalistten, belli bir vade sonunda geri ödenmek üzere borç para alır (P_1-P). Buradaki borç para, “... potansiyel sermaye niteliği içerisinde, kar üretme aracı olarak, bir meta halini alır, ama *sui generis*¹⁷ bir meta. Ya da, aynı şey demek olan, sermaye, sermaye olarak bir meta haline gelir” (Marks, 2006, s. 298).

¹⁷ Kendine zg.

Şekil-5: Faiz Getiren Sermaye Döngüsü

Bu ancak Marks'ın ifade ettiği paranın sermayeleşmesi, yani üretim sürecinin başlangıcı haline gelmesi ile mümkün olur. Üretken kapitalist borç aldığı bu para ile emek gücü ve üretim araçlarını satın alır, üretim sürecini gerçekleştirir ve son olarak artı değer, ancak üretilenlerin satılması, yani özel emeğin sosyal olarak geçerli kılınması sonucunda gerçekleşir (M'-P'). Dolayısıyla, döngünün başlangıcındaki (P₁-P) ilişkisi ile banka, özel emeğin özel ön-geçerliliğini (pre-validation) sağlamış olur. Ancak özel emeğin gerçek sosyal geçerliliği, ancak metaların para ile değişilmesi (M'-P') sonucu gerçekleşir (Brunhoff, 1978, s. 46). Dolayısıyla ancak bu andan sonra (artı) değer yaratılmış olur ve üretken kapitalist, yaratılan artı değerden girişimci karı biçiminde pay alırken, üretim sürecinin başlatılmasında üretken kapitaliste verdiği borçla katılan para sermaye sahibi, yaratılan artı değerden faiz biçiminde pay alır (P'-P₁), (Marks, 2006, s. 330).

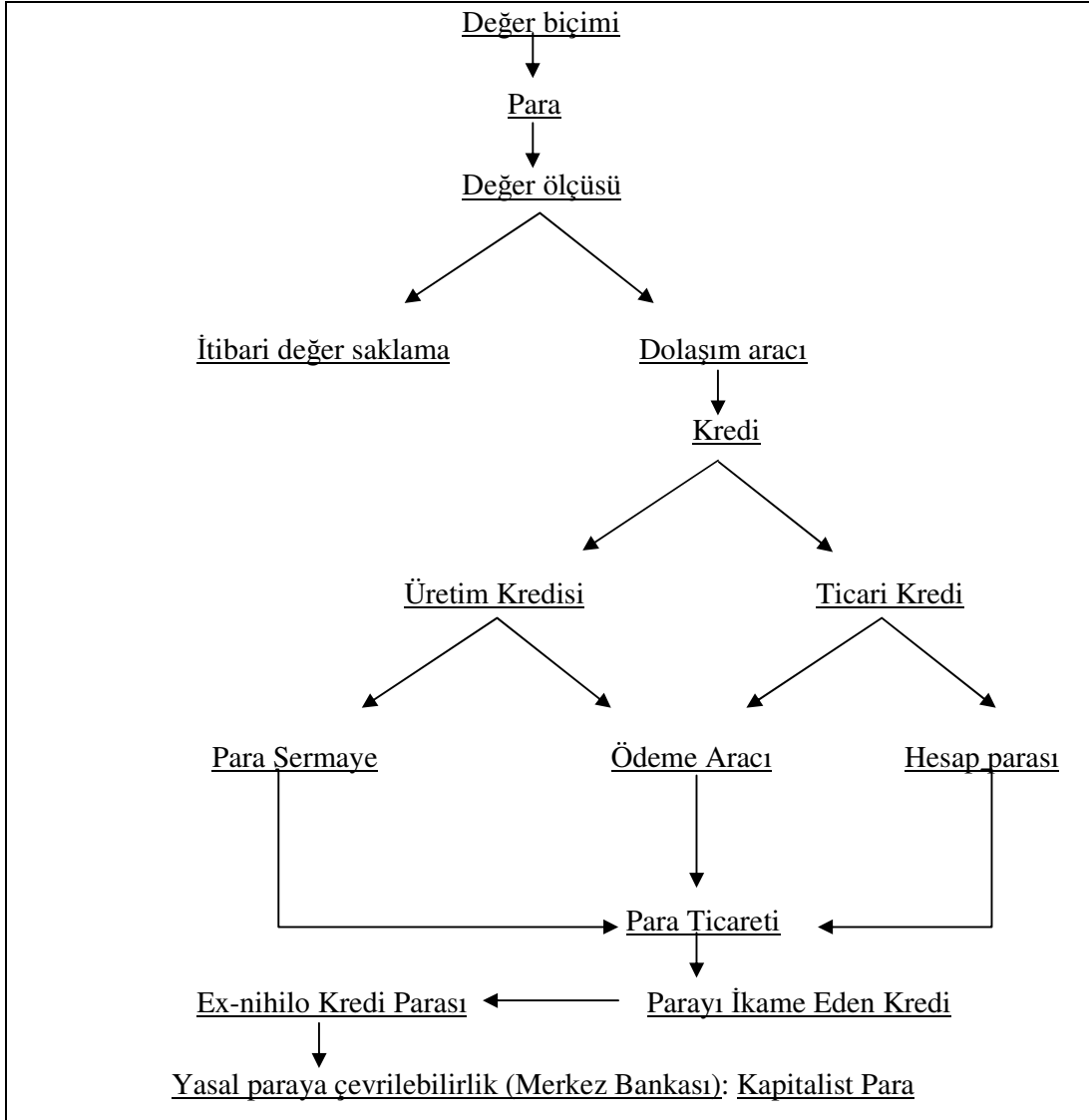
Yukarıda açıklanan ilişki, esas itibarıyla bir kredi ilişkisidir. Kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişimiyle birlikte, para alım satımıyla uğraşan özel bir sınıf ortaya çıkar. Bu kesimin temel işlevi ise, “büyük miktarlarda borç verilebilir para-sermayenin bankaların ellerinde toplanarak, bireysel borç verenlerin yerine bu bankerleri, sanayi kapitalistleri ile ticaret kapitalistlerinin karşısına, bütün borç para verenlerin temsilcisi olarak çıkmasından ibarettir” (Marks, 2006, s. 354). Bu anlamdaki kredi ilişkileri, finansal aracı kurumların ve bankaların gelişimiyle birlikte kurumsallaşmıştır. Bu finansal kurumlar ve bankalar, toplumdaki atıl fonların üretime kanallı edilmesi işlevini görürler (Itoh ve Lapavistas, 1999).

Bankalar ve finansal kurumlar, açtıkları kredileri farklı alanlara yöneltebilirler (örneğin devlete açılan krediler, özel tüketim kredileri, eğitim kredileri, konut kredileri

vs.). Ancak burada tüm kredi biçimlerinin incelenmesi değil, merkez bankasının kavramsal olarak açıklanması amaçlanmıştır. Dolayısıyla aşağıda iki özel kredi biçimine yoğunlaşarak devam edilecektir.

Önceki bölümlerde belirtildiği gibi, metaların dolaşımı zorunlu olarak paranın varlığını gerektirmez. Paranın dolaşımı, aynı derecede, metaların gerçek varlığını, hatta metaların daha önceden üretilmiş olmasını zorunlu olarak gerektirmez. Bu iki farklı durum, iki farklı kredi biçimini ifade etmektedir. Bunlardan ilki olan **ticari kredide**, metalar satılır ve teslim edilir, ancak ödeme sözleşmeyle (ya da çek, senet vs gibi araçlarla) sonraya bırakılır. Ancak ödemenin her bir sözleşme için yapılması zorunlu değildir, bu durumda da kredi zinciri ortaya çıkar. Ticaret kredisinde dolaşım aracı olarak para, hesap parası ve ödeme aracı olarak iki farklı işlev görür. Bu ilişkide paranın gerçek varlığı, sadece alacaklar ve borçlar birbirini dengelemediğinde gereklidir, bu andan sonra para ödeme aracı olarak işlev görür. **Üretim kredisinde** ise, metalar satılır ve ödeme yapılır ancak teslim, metaların üretilmesine kadar ertelenir. Ya da, para sermaye, gelecekteki karın bir payı (faiz) karşılığında alıcı (müşteri) tarafından ödünç verilir. Dolayısıyla üretim kredisinde para, para sermaye ve ödeme aracı olarak ikileşir (Reuten, 1988, s. 130).

Şekil- 6: Para ile Kredi Sisteminin Karşılıklı Bağlantıları

Kaynak: Reuten ve Williams (1989, s. 82).

Yukarıdaki şekli takip edersek, finansal kuruluşların ve bankacılık sisteminin kredi ilişkisindeki rollerini daha kapsamlı bir şekilde analiz edebiliriz. Buna göre satışların ve satın almaların eş zamansızlığı, ticaret zincirinin temizlenmesi (dengelenmesi) ve para sermayenin arz ve talebinin bir araya getirilmesi işlevleri, bankalar tarafından yerine getirilen para alım-satım aktivitelerini (finansal aracılık)

meydana getirir. Bankalar dışındaki diğer kurumlar da bu işlemlere katılır ancak, bankaların ayırt edici özelliği, sadece kredi alıp satmamaları, aynı zamanda da mübadele aracı olarak kabul edilen kredi parayı çıkarmalarıdır. Bankaların bu aktiviteleri, sermayenin genişlemesinin sınırlarını ortadan kaldırır, aksi takdirde, üretimin sabit bir para miktarına göre düzenlenmesi, yani üretimin sınırlanması gerekir. Kredi parasının dolaşım aracı olarak kabul edilmesi, en azından bir süreliğine ve itibari de olsa, değer saklama işlevini yerine getirmesini beraberinde getirir (Reuten, 1988, s. 131).

Kredi ilişkisi özel kişiler arasındaki (banka ve müşterisi) bağlantılardan doğmuş olmasına rağmen, sosyal bir karakter kazanır, genel eşdeğerin temsilcisi olarak dolaşır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, bankalar tarafından çıkarılan kredi para, ne bir şeyin yerine kullanılmak üzere, ne de bankanın ödünç verdiklerine karşı çıkarılmasıdır. Burada banka *ex-nihilo* olarak kredi para yaratır, parayı yoktan var eder¹⁸. *Ex-nihilo* banka kredisinin en önemli özelliği, önceden biriktirilen rezervlere ya da herhangi bir somut karşılığa dayanmaması ve bunlara oranla çıkarılmamış olmasıdır. Dolayısıyla *ex-nihilo* kredi parası, esas olarak genel eşdeğerin bir simgesi değildir. Bu anlamda bankaların çıkardıkları bu para, kendi borçlarına karşılık çıkarılır ve çıkarılan para genel eşdeğermiş gibi kabul edilir, üretken sermayeye verilir (Aglietta, 1979, s. 335). Bu çerçevede kredi, emeğin gelecekteki sömürsünü öngörmekte ve şimdiki zamandan *geleceğe kaçışı* mümkün kılmaktadır (Bonefeld, 2007, s. 75). Ancak bankaların çıkardığı bu *ex-nihilo* kredi paralar, henüz “geçerlilik testinden” geçmemiştir. Bu nedenle banka bu parayı çıkararak, henüz üretimin **özel ön-geçerliliğini** (pre-validation) sağlamış olur. Gerçek sosyal geçerlilik ise, ancak üretimin gelecekteki realizasyonu sonrasında elde edilir (Reuten ve Williams, 1989, s. 84).

Bu aşamada banka, *ex-nihilo* kredi yaratarak, sermayenin gelecekteki üretimini ön-geçerli kılarken, tabii ki, borç alan sermayenin başarılı olacağını ummaktadır. Eğer bu sermaye De Vorey’in ifade ettiği “geçerlilik testinden” başarıyla geçerse, ön-geçerlilik, fiili geçerliliğe dönüşür ve kredi para bankaya geri döner, kredi ilişkisi feshedilir. Ancak ödünç verilen sermaye başarı olarak geri dönmezse üç olasılık

¹⁸ Bankaların kredi-para yaratma mekanizmalarının detaylı bir analizi için bkz: Hall (1992).

bulunmaktadır. *İlk durumda*, her ne kadar borç verilen sermaye (üretken kapitalist) başarısızlığa uğrasa da, diğerleri başarılı bir şekilde “testten geçer”, böylece birikim ve genişleme sürer. Bankaların ödeme gücü pozisyonu etkilense de, likidite pozisyonları etkilenmez. *İkinci durumda*, kredi parası, enflasyonist bir şekilde dolaşıma devam eder. Dolayısıyla, sermaye döngüsünün tümünün genişlemesi, hayali/imgesel bir genişleme haline gelir. Bu durumda bankanın kaybının eşdeğeri sosyalleştirilir. Tüm para sahipleri (borçlu ve alacaklılar) bu süreçten etkilenir. Yine bankanın ödeme pozisyonu etkilenirken, likiditesi etkilenmez. *Üçüncü durumda* ise, diğer sermayeler de aynı zamanda genişleyemezler. Bu olasılıkta diğer sermayeler, değeri dolaşımdan çekerler. Bu durumda para, değer saklama aracı olmak zorundadır. Kökendeki bankaya borç verenler paralarını çekerler, bankanın likiditesi yetersiz hale gelir. Bu ise zincirleme bir reaksiyona neden olarak iflasın gerçekleşmesine neden olabilir. Parçalanmış bankacılık sisteminin kırılganlığını oluşturan bu öncelikli tehdit nedeniyle, bankalar operasyon alanlarını çeşitlendirir ve kendi aralarındaki entegrasyonu genişleterek, bankalar-arası kredi ilişkilerini yoğunlaştırırlar. Bunun sonucunda ise *merkez bankası*, *bankaların bankası* haline gelir (Reuten, 1988, s. 134).

Parçalanmış bir bankacılık sistemi, borçlarına karşılık kredi para çıkararak, sermaye birikiminin genişlemesi için gerekli olan dolaşım aracı olarak parayı temin eder. Ancak kredi paranın tam olarak değer saklama aracı olarak kabul edilmemesi nedeniyle, kredi para tam olarak paranın yerine getirdiği işlevleri karşılayamaz. Bu bağlamda genel eşdeğer olarak paranın yeniden üretilmesi ve onun değer ölçüsü, dolaşım aracı ve değer saklama aracı olarak varlığının koşulları, merkez bankası parası tarafından desteklenir. Bir başka ifadeyle merkez bankası parasına çevrilebilirliği, kredi paranın, paranın yerine getirdiği işlevleri yerine getirebilmesine olanak sağlar. Merkez bankası varoluşunu, sadece bankaların bankası olması konumundan değil, aynı zamanda devlet tarafından tespit edilmiş ve yasal olarak kuvvetlendirilmiş statüsünden almaktadır. Sonuçta kendi etki alanı içerisinde (ulusal sınırlar) merkez bankası parası, potansiyel olarak tam para işlevi görür, çünkü bu para aynı zamanda yasal olarak kullanılması zorunlu olan paradır (legal tender). Devletin desteklemesi sayesinde, merkez bankasının krizler karşısında hareket kabiliyeti bulunmaktadır. Merkez bankası, bunu bankalar tarafından verilen özel ön-geçerliliği onaylayarak yapar. Bir başka

ifadeyle merkez bankası parası ile genel eşdeğerin itibari temsilcisi olan kredi paranın kuvvetlendirilmesi, yani kredi paranın merkez bankası parasına çevrilebilirliğinin garanti edilmesi, merkez bankasının en önemli işlevlerinden biridir. Dolayısıyla ancak merkez bankasının kredi parasının kendi parasına çevrilebilmesini garantilemesi anından sonra, tam olarak gelişmiş bir kredi sistemi kurulmuş olur (Reuten ve Williams, 1988, s. 86).

Merkez bankasının, kredi paranın kendi parasına çevrilebilmesini garantilemesi, aynı zamanda bankalar tarafından gerçekleştirilen ön-geçerlilikte içkin olarak bulunan çelişkileri toplulaştırarak sosyal alana yayması anlamına gelmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, özel bankaların kredi aracılığıyla kendi çıkardıkları paraya verdikleri ön-geçerliliğin asıl geçerlilik haline gelmesi, borç alan sermayeler tarafından üretimim “başarıyla” sonlandırılmasına bağlıdır. Bu anlamda “kredi, her zaman, *gelecek üzerine oynanan bir kumardır*, olmayan bir şey üzerine girilen bir bahistir: Emeğin gelecekteki sömürüsü, halihazırda varolan sömürü gibi işlem görür. Eğer kapitalist, işçilerini gelecekte yeterince sömürme işinde başarılı olursa, bahsi kazanır...” (vurgular sonradan eklenmiştir, Bonefeld ve Holloway, 2007, s. 14). Aksi halde, banka kayba uğrar. Bankanın bu kaybının merkez bankası tarafından kapatılması durumunda ise, özel kayıp sosyalleştirilir, sosyal zarar haline gelir. Realize olmama durumu, sonunda paranın değerinin düşmesine neden olur (devalüasyon) ve enflasyona yol açar. Yani ön-geçerliliğin, gerçek-geçerliliğe dönüşmemesi ile başlangıçta oluşan kopukluk, şimdi bir birim paranın alım gücündeki azalma aracılığıyla giderilir. Merkez bankası tarafından yaratılan ek para, ön-geçerliliğe, sosyal geçerlilik kazandırır, ancak bu para, özel emeğin ve onun tarafından üretilen metaların realizasyonu işlevini yerine getiremediği için bu daha çok **sahte bir sosyal geçerlilik** (pseduo-social validation) (Reuten, 1989, s. 136; Brunhoff, 1978, s. 47).

Özetle, merkez bankasının oluşumunun ve temel işlevlerinin, kredi sistemiyle ve bu sisteme içkin olan kriz eğilimleriyle bağlantılı¹⁹ olduğu söylenebilir. Bu argümanı

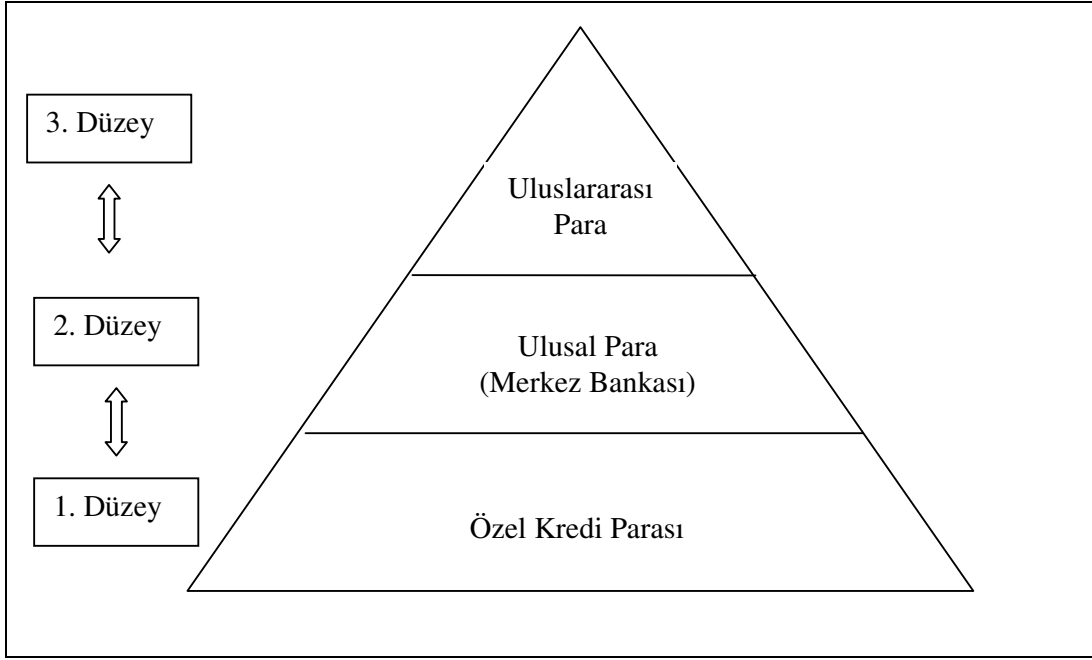
¹⁹ Bu vurguya ilişkin iki kısa açıklama yapmak gerekmektedir. Bunlardan ilki, bu çalışmada kriz teorileri üzerine yoğunlaşmak gibi amaç olmadığından, özel emeğin sosyalleşmesi projesinin kesintiye uğraması ve bu durumda merkez bankasının devreye girmesi ile açıklanan bir çeşit “realizasyon” krizi ele alınmıştır. Bir başka ifadeyle, burada amaç, merkez bankasının kavramsal olarak açıklanması olduğundan, diğer kriz teorileri, yapılan açıklamaların dışında bırakılmıştır. Bu kriz teorilerinin tasnifi

biraz dana açıklamak için, merkez bankasının, özel emeğe bankalar tarafından verilen özel ön-geçerliliğin, sosyal geçerlilik kazanmasını sağlamasına, yani farklı düzeylerdeki paralar arasındaki ilişkiyi kurmasına daha yakından bakmak gerekmektedir.

Brunhoff'un (1978, s. 41) açıklamalarını takip ederek, kapitalist toplumsal ilişkiler içerisinde farklı düzeylerde varolan paraları tanımlamak mümkündür. Bu paralar karşılıklı olarak birbirleriyle bağlantılı ve bir piramit şeklinde örgütlenmiş olarak işlev görürler. Buna göre hiyerarşinin en altında olan para, ticari bankaların mevduatlarından oluşan özel kredi parasıdır. İkincisi, banka mevduatları ve merkez bankası tarafından basılan banknotların toplamından oluşan ulusal paradır. Piramidin en üst seviyesindeki uluslararası para ise, üçüncü düzeyi oluşturmaktadır. Ancak bu üç düzeydeki paradan hiçbiri, parasal hiyerarşi içinde daha fazla öneme sahip değildir ya da "gerçek" para olarak görülmemelidir. **Piramit tarzı ilişki yapısı**, hiyerarşinin en alt düzeyindeki paranın (kredi parası), kendisini para olarak yeniden üretebilmesi için en üst düzeydeki paraya (uluslararası para), ihtiyacı olmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla söylenebilecek olan, parasal sistemin her bir parçasının karşılıklı olarak birbirine bağımlı olduğudur. Genel eşdeğer olarak paranın yeniden üretimi bu üç düzeyin karşılıklı etkileşimini gerektirir (Brunhoff, 1978, s. 43).

için Itoh ve Lapavistas'a (1999, s. 126) ve özellikle sermayenin organik bileşiminin yükselmesi ve aşırı birikim krizinin detaylı analizi için Harvey'e (1999) bakılabilir. Burada yapılması gereken ikinci açıklama, özel emeğin sosyalleşmesi projesinin kesintiye uğramasını ile ilgilidir. Buna göre bu proje, teknik bir sürece değil, sosyal bir sürece işaret etmektedir. Özel emeğin sosyal olarak geçerli olması sürecindeki sorunlar, metaların satılamaması (eksik tüketim vs.) şeklinde olabileceği gibi, üretim alanında ve dışında gerçekleşen sınıf mücadelesinin sonucu olarak da gerçekleşebilir. Ya da daha doğru bir ifadeyle, bu proje, işçi sınıfı mücadelesi tarafından başarısızlıkla sonuçlandırılabilir. Bu yönde bir ele alış için özellikle Marazzi'ye (1995), ya da genel olarak Açık Marksizm (Open Marxism) okulunun değerlendirmelerine bakılabilir (Bonefeld ve Holloway, 1995) Dolayısıyla burada yine merkez bankası çerçevesinde soruna yaklaşıldığı için, özel emeğin sosyalleşmesi projesinin başarısızlıklarının nedenleri üzerinde durulmamış, bu süreçte merkez bankasının pozisyonuna odaklanılmıştır.

Şekil-7: Piramit Şeklinde Örgütlenmiş Para Sistemi

Kaynak: Yukarıdaki şekil Brunhof'un (1978, s. 41-2) açıklamalarından türetilmiştir.

Bu bağlamda ilk olarak birinci düzeye baktığımızda, **özel kredi parasının** piramidin temelinde yer aldığını görebiliriz. Bu paranın varlığı, bankalar ve kapitalist girişimciler arasındaki işlemde doğar. Bu durumda, banka tarafından sağlanan kredi, kapitalist girişimcinin etkinliğine özel bir ön-geçerlilik sağlamış olur. Bu aynı zamanda özel emeğin sosyalleşmesinin ilk aşamasıdır. Eğer kapitalist girişimci, planladığı süreci başarıyla tamamlayabilirse, banka tarafından sağlanan özel ön-geçerlilik, gerçek sosyal geçerlilik haline gelir ve böylelikle, değer biçimi aracılığıyla özel emeğin toplumsal emek olması sağlanır, birikim süreci genişleyerek devam eder (Brunhoff, 1978, s. 41).

Piramidin ikinci aşamasında ise, **ulusal para** bulunmaktadır. Bunun açıklanması için, ilk aşamada bırakılan yerden devam edilecektir. Buna göre, girişimci tarafından üretimin başlangıç masrafları için kullanılan fon, bir özel banka tarafından sağlanmıştır. Eğer bu işlem sınırlı bir yerel (mekanda) çerçevede gerçekleşmiyorsa, aynı bu banka gibi farklı ticari bankaların çıkardığı paraların birbirlerine çevrilebilir olması

gerekmektedir. Daha açık bir ifadeyle, her bir banka, kendi işlem çevresinde geçerli olan genel eşdeğere, yani kendi parasına sahiptir. Farklı bankaların paralarının birbirlerine çevrilebilmesi, ancak ulusal para aracılığıyla gerçekleşir. Buradaki ulusal para, banka paralarının ulusal paraya çevrilmesini mümkün kılan merkez bankası parasıdır. Buradaki konvertibilite, paranın sembolleri arasındaki denklik ilişkisini ya da özel banka paraları ile ulusal para arasındaki ilişkinin kurulması ve genel eşdeğerin yeniden üretimi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla genel eşdeğerin merkez bankası tarafından doğrulanması ve gerçeklik kazandırılması, farklı paralar arasındaki entegrasyonun kurulması bakımından, yeterli değilse bile, zorunlu bir ön şarttır (Brunhoff, 1978, s. 41). Bir başka ifadeyle, eğer özel bankaların çıkardıkları paraların birbirine çevrilebilirliği ve bunun belirli koşullarda garantilenmesi ve bu garantileme işlevinin merkezileşmesi (yani merkez bankasının kurulması) mümkün olmasaydı, parasal dolaşım kaotik bir hal alırdı ve kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişmesi engellenmiş olurdu. Bu bağlamda, bankacılık sisteminin gelişimi, özel bankaların yanında bir merkez bankasının oluşumunu zorunlu olarak gerektirmiştir. Sonuçta Merkez bankası, özel bankalarla kurduğu bağlantılar yoluyla ve devletin sağladığı güvence ile bankaların çıkardığı özel paralara, tüm ulusal mekânda tam geçerlilik statüsünü sağlamıştır (Brunhoff, 1978, s. 42).

Parasal piramidin üçüncü düzeyinde de, **uluslararası para** bulunmaktadır. Özel paralarla ulusal para arasındaki ilişkinin bir benzeri, ulusal para ile uluslararası para arasında da mevcuttur. Örneğin sabit döviz kurunun geçerli olduğu dönemde, döviz kuru, uluslararası hesap birimi olan dolara bağlanmıştır. Bu sistemde her bir ülkedeki merkez bankası, ulusal para ile uluslararası para arasındaki ilişkiyi (kuru) belli bir oranda tutmakla görevlendirilmiştir. Bir başka ifadeyle, tıpkı özel banka fonlarının merkez bankası parası ile çevrilebilmesi aracılığıyla “para” olarak tanımlanmasının zorunlu olması gibi, farklı ulusal paralar da birbirlerine çevrilebilir olmalıdır. Döviz piyasası, bu işlemlerin gerçekleştiği alandır. Merkez bankaları, kendi hesaplarını dengelemek için uluslararası paraya gereksinim duyarlar. Dolayısıyla parasal piramidin birinci ve ikinci düzeyi, zorunlu olarak üçüncü düzeyin varlığını gerektirir. Bu gereklilik basitçe ulusal paranın farklı uluslararası ödemelerde kullanılma kapasitesinin olmamasından kaynaklanmaktadır. Nasıl ki özel bankalar kendi fonlarıyla diğer

bankalara olan borçlarını ödeyemiyorsa, hiçbir merkez bankası da kendi parasını basarak diğer devletlere olan borçlarını ödeyemez²⁰ (Brunhoff, 1978, s. 42).

Toparlamak gerekirse, yukarıda aktarılan yaklaşım, farklı düzeylerdeki paralar arasındaki ilişkinin kurulmasında ulusal paranın, dolayısıyla da merkez bankasının önemine işaret etmektedir. Gerçekten de, gerek bankacılık sistemi tarafından yaratılan özel kredi paralarının genel eşdeğer olarak yeniden üretilmesinde, gerekse uluslararası para ile bağlantısının kurulmasında merkez bankası önemli işlevler yüklenmektedir. Buna göre merkez bankasının kapitalist toplumsal ilişkiler seti içinde yerine getirdiği temel işlevleri dört ana başlık altında işlenebilir. Bunlardan ilki, bankaların bankası olması, ikincisi krize karşı sigorta görevi görmesi, üçüncüsü devletin bankası olması ve dördüncüsü ulusal paranın istikrarını sağlamasıdır.

Bu çerçevede, merkez bankasının temel işlevlerinden ilki olan *bankaların bankası* olma fonksiyonunu değerlendirmek için, yukarıda açıklanan piramit şeklinde örgütlenmiş para sisteminin özelliklerini akılda tutmak gerekmektedir. Buna göre merkez bankası, özellikle kredi sisteminin gelişimiyle birlikte ve bu sistemin kurumsallaşmanın son halkası olarak oluşmuştur. Bu bağlamda, kredi sisteminin tam olarak işleyebilmesi için merkez bankasının, özel bankalar tarafından yerine getirilen ön-geçerliliği onaylaması gerekmektedir. Bir başka ifadeyle özel bankalar tarafından çıkarılan paraların, ulusal sınırlar içerisinde genel olarak tedavülü için merkez bankasının parasına çevrilebilmesi gerekmektedir. Örneğin 100 liralık çeke sahip olan biri, onu bir bankaya götürdüğüne 100 lirayla, banka da onu merkez bankasına götürdüğünde yine yüz lirayla ya da iki tane 50 lirayla, 5 tane 20 lirayla, 10 tane 10 lirayla değişebilmelidir. Bu kapitalist toplumsal ilişkiler içerisinde ayrılmış bulunan üretim ve tüketimi yeniden birleştiren mübadele ilişkilerinin gerçekleşmesi için olmazsa olmaz koşuldur. Bu koşul ise, ancak merkez bankasının varlığıyla hayata geçer. Dolayısıyla devlet merkez bankası aracılığıyla, zorunlu olarak paranın genel eşdeğer olarak yeniden üretimine katılır. Merkez bankası aracılığıyla gerçekleştirilen bu düzenleme, ulusal sınırlar içerisinde dolaşımda bulunan birçok farklı paranın hepsinin

²⁰ Bilindiği gibi bu konudaki tek istisna ABD'dir. Bunun nedenleri bir sonraki bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

para olarak kalitesinin ve birbirlerine çevrilebilirliğinin garantilenmesi amacını gütmektedir (Brunhoff, 1978, s. 40). Sonuçta merkez bankasının bankaların bankası olması işlevinin esası, onun ülke içindeki farklı paralarının birbirine çevrilebilirliğini garanti etmesi, yani, belirli bir mekânda, parasal çerçeveyi hazırlaması, düzenlemesi ve devamını sağlanmasıdır. Bu bağlamda merkez bankası, bankalar arasındaki para alışverişinin, yani bankalar arası para piyasasının da tek *garantörü* olarak işlev görmektedir.

Merkez bankasının temel işlevlerinden bir diğeri, *krize karşı sigorta* görevi görmesidir. Bu işlev bankanın yerine getirdiği *son borç verme mercii*²¹ (lender of last resort) fonksiyonunu oluşturur. Bu işlev ise kredi ilişkisinin kesintiye uğraması nedeniyle oluşan ve giderek yayılan kriz eğilimiyle doğrudan bağlantılıdır. Buna göre yukarıda da belirtildiği gibi, bankalar kendi çıkardıkları para ile henüz gerçekleşmemiş olan üretim için özel ön-geçerlilik sağlarlar. Ancak bu süreçte, herhangi bir nedenden kaynaklanan bir kesinti, önce ilk borç veren bankayı, ardından da bankacılık sisteminin oldukça yüksek derecedeki entegrasyonu nedeniyle diğer bankaları zincirleme bir şekilde etkiler. Bu durumda merkez bankası, kendi çıkardığı yüksek kalitedeki parayı bankalara vererek sistemin tümünden kilitlenmesini ve giderek çökmesini engellemeye çalışır. Burada merkez bankasının esas amacı, bankalar arasındaki kredi ilişkisinin ve güvenin yeniden tesis edilmesini sağlamaktır. Bu anlamda merkez bankasının kendi çıkardığı ve devlet garantisi olan paranın bankalara aktarılması ve bankacılık işlemlerinde bu paranın kullanılması, kriz anında varolan güven problemini gidermeye yöneliktir (Harvey, 1999, s. 247-248). Dolayısıyla merkez bankasının son borç verme işlevi, kredi sisteminin içsel çelişkilerinin devletin suretine yansımış biçimi olarak ortaya çıkar. Bir başka ifadeyle bu işlev, doğrudan doğruya içsel olarak istikrarsız olan kapitalist sisteminin işleyişinden türemiştir ve esas olarak sistemin devamlılığının sağlanmasını öngörür. Merkez bankası, bu işlevini etkili bir şekilde yerine getirebilmek için ulusal rezervlerine dayanır. Bu bağlamda bankanın her dönemde sistemin

²¹ Merkez bankasının son borç verme mercii işlevinin tarihsel gelişiminin finansal krizler bağlamında değerlendirilmesi için Kindleberger'in (2004) detaylı çalışmasının özellikle 10. ve 11. bölümlerine bakılabilir.

sürekliliği için bir sigorta niteliğinde olan rezerv tutma zorunluluğu vardır (Itoh ve Lapavitsas, 1999, s. 168).

Merkez bankasının üçüncü temel işlevi ise, *devletin bankası* olmasıdır. Merkez bankasının devletin bankası olması, bir anlamda devlet ile sermaye birikim süreci arasındaki bağlantıların kurulmasını sağlar. Devletin bankası olarak merkez bankası, bir yandan ulusal olarak geçerliliği zorunlu olan parayı basan kurumdur (legal tender), diğer yandan bu para devletin gelir (vergiler) ve harcamalarında kullanılır. Ancak burada kritik olan, devletin harcamalarının gelirlerinden fazla olması durumunda, bu açığın merkez bankası kaynaklarından sağlanmasıdır. Dolayısıyla merkez bankasının devletin bankası olma işlevi, aynı zamanda kapitalist devletin sermaye birikim sürecini aktif olarak desteklemesinin maliyetlerini toplumsallaştırma işleviyle beraber düşünülmelidir. Özellikle devletin birikim sürecine yoğun olarak katıldığı ve genellikle “ulusal kalkınma” olarak adlandırılan dönemlerde, merkez bankası kaynakları “kalkınmanın finansmanı” için çok önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, özellikle Türkiye örneğinin incelendiği bölümde, merkez bankasının devletin bankası olması fonksiyonunun nasıl işlediği detaylı olarak açıklanacaktır. Devletin harcamalarının artması ve bunun merkez bankası kaynaklarından karşılanması, sadece sermaye birikiminin finansmanından doğan nedenlerle değil, savaşlar nedeniyle de gerçekleşebilir (Itoh ve Lapavitsas, 1999, s. 158). Gerçekten de özellikle savaş dönemleri bankanın bu işlevinin öne çıktığı anlardır²² (Mandel, 2008; Broz, 1998). Sonuçta merkez bankasının oluşumu, ulusal bir mekanda birikimin parasal entegrasyonu ile mali ve parasal otoritenin konsolidasyonu süreciyle yakından ilişkilidir (Clarke, 1988, s. 113).

Merkez bankasının işlevlerin sonuncusu ise, ulusal paranın istikrarını sağlamaktır. Merkez bankası bu işlevini, konjonktür karşıtı politika uygulayarak yerine

²² Merkez bankasının devletin bankası olması işlevinin en doğrudan sonucu olan savaş harcamalarının finansmanını sağlaması olgusunun Birinci Dünya Savaşı bağlamında tartışılması için Heaton’un (1985) çalışmasındaki 28. bölüme bakılabilir.

getirir. Örneğin durgunluk durumunda genişletici para politikaları, enflasyon durumunda ise daraltıcı para politikaları uygulanır²³.

Merkez bankasının yukarıda sıralanan işlevleri, farklı açılardan birbiriyle çelişmektedir. Örneğin merkez bankasının devletin bankası olması ile ulusal paranın değerini koruması işlevleri arasındaki çelişki (Capie, Goodhart, ve Schnadt,1994, s. 2), esasında parada varolan çelişkilerin açığa çıkış biçimlerinden biridir. Buna göre yukarıda da belirtildiği gibi paranın dolaşım aracı olma işlevi ile değer saklama işlevi sürekli birbirini aşındırır. Paranın bu farklı işlevlerinin düzenlenmesi için, devlet içindeki farklı aygıtlar görevlendirilmiştir. Örneğin, paranın dolaşım aracı olma özelliği hazine tarafından önemseniirken, paranın değer saklama işlevini korumak merkez bankasının görevleri arasındadır. Bu bağlamda örneğin hazinenin sorumluluğunda bulunan kamu harcamalarının yapılması, kamu yatırımlarının (altyapı hizmetleri) gerçekleştirilmesi ya da cari giderlerin karşılanması için dolaşım aracı olarak paranın giderek artmasını gereklidir. Ancak bunun karşısında, paranın değer saklama işlevinin korunması anlamına gelen, enflasyonla mücadele ve fiyat istikrarını sağlama hedefi olan merkez bankası için paranın değer saklama işlevi önemlidir. Merkez bankası için paranın değer saklama işlevinin önemli olmasının temel nedeni ise, değersizleşen paranın enflasyona neden olacağı, bunun ise, kendi kontrolünde olan ve değersizleşen ulusal paranın sirkülasyondan çıkacağı ve onun yerine daha istikrarlı olan başka bir paranın alacağı (dolarizasyon) düşüncesi yatmaktadır. Dolayısıyla devlet içindeki bu iki kurum arasındaki çelişkiler, kapitalizme ait, paraya ait çelişkilerin devlet üzerine yansımaları ya da bu çelişkilerin devlet içinde açığa çıkış biçimi olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, enflasyonun yüksek olması, paranın dolaşım aracı olma işlevinin öne çıktığının ve bu bağlamda da hazinenin merkez bankası karşısındaki üstünlüğünün göstergesidir. Buna karşılık enflasyonun düşük olması ya da düşmeye başlaması, bu sefer paranın değer saklama işlevinin öne çıktığını ve buna paralel olarak da merkez bankasının hazine karşısında daha özerk davranabildiğini ifade etmektedir.

²³ Yerli paranın istikrarının sağlanması, özellikle sermayenin uluslararasılaşması sürecinde hayati öneme sahiptir. Merkez bankasının bu işlevi ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3.2.3. Merkez Bankacılığın Tarihsel Gelişiminde Ana Çizgiler

Bu alt bölümde uluslararası para sisteminin gelişimi ve buna paralel olarak merkez bankacılığındaki dönüşüm ana hatlarıyla değerlendirilecektir. Buradaki amaç, ilerleyen bölümlerde merkez bankasının bağımsızlığı üzerine yapılacak tartışma için tarihsel bir zemin hazırlamak ve bağımsızlığı öncesindeki süreçte merkez bankacılığının temel özelliklerini kısaca ortaya koymaktır. Bu amaçla öncelikle altın standardı dönemi ve bu dönemdeki merkez bankacılığı pratikleri, ardından da Bretton Woods sistemi döneminde merkez bankalarının temel işlevleri kısaca değerlendirilecektir.

3.2.3.1. Altın Standardı Dönemi

Altın standardı sistemi 1873'den 1914'e kadar sürmüş bir uluslararası para sistemi olarak düzenli olarak uygulanan bir sistemdir (Capie, Goodhart, ve Schnadt, 1994, s. 19). Buna göre sisteme dahil olan her bir ülkede, ya para birimi olarak altın, ya da altına bağlı olarak çıkarılan kağıt para, tedavülde kullanılmaktadır. Altın standardının özü, ulusal paranın değerinin altına sabit bir orandan bağlanmasıdır. Bu, farklı devletlerin kullandıkları ulusal paraların birbirine çevrilebilirliğini sağlamakta ve paranın evrensel olarak tektip hale gelmesine neden olmaktadır. Bu modelde her ülkedeki fiyat düzeyi, o ülkenin sahip olduğu altın stoklarına bağlı olarak değişmektedir. Dolayısıyla, altına bağlı olarak düzenlenmiş parasal birimlerin sabit bir şekilde tanımlanması ile altın standardı sistemi altında tüm ülkelerin fiyat düzeyleri birbirine bağlanmış hale gelir (Bordo, 1984, s. 24). Sistemin temel işleyiş mekanizması, altın hareketlerinin serbestliğine dayanmaktadır. Buna göre sistemin temel varsayımı ise, bir ülkedeki altın miktarı ile fiyatlar genel düzeyi arasında doğrudan bir bağlantı olduğudur. Sistemin teorik olarak işleyişi ise şöyle gerçekleşir: Değerli madenlerin ülkeler arasındaki “doğal dağılımından” herhangi bir sapma, o ülkedeki fiyat düzeyini etkiler ve altının piyasa fiyatı ile uluslararası fiyatı arasındaki fark, kaçınılmaz olarak altının ülkeden ülkeye akışıyla dengelenir. Altın akışı, o ülkedeki para arzını değiştirir, bu ise fiyat düzeyini tekrar ayarlar. Örneğin, bir ülkede altının keşfedilmesi, o ülkedeki

para arzını artırır. Para arzının artması ise fiyatlar genel düzeyinin artmasına neden olur. Bu ise altının iç piyasadaki fiyatının ucuzlamasını beraberinde getirir. Altının iç ve dış fiyatı arasındaki farklılık, altının hızlı bir şekilde dışarıya kaçmasına neden olur. Böylece para arzını daraltacağı için, fiyatlar genel seviyesi tekrar aşağıya çekilmiş olur (Bordo, 1984, 24-25). Bu örnekteki mekanizmanın bir benzeri, dış ödemeler dengesizliği durumunda da gerçekleşir. Eğer ödemeler dengesinde fazla ya da açık varsa, altın buna göre uluslararası olarak hareket edecektir. Buna göre iç fiyatlardaki artış, ihraç mallarının fiyatlarının ithal mallara göre göreceli olarak artmasına neden olur. Ödemeler dengesi açığı ile sonuçlanacak olan bu süreçte, altın yurt dışına çıkacak, dolayısıyla altına bağlı olan iç dolaşımdaki para sistemi nedeniyle, para arzı otomatik olarak daralacak ve fiyatlar genel seviyesi düşecektir. Aksi durumda, yani ödemeler dengesi fazlalığı olduğunda, ekonomiye altın girişi olacak, böylelikle de para arzı artacaktır ve fiyatlar genel düzeyi yükselecektir (Whale, 1997, s. 44).

Dolayısıyla altın standardı sisteminin teorik işleyişinde de görüldüğü gibi, bu sisteme bağlı olan ülkelerin tümünde fiyatlar genel düzeyinin belli bir seviyede istikrarlı bir şekilde korunabileceği ve ödemeler dengesinin bozulmadan devam edeceği varsayılmıştır (Bordo, 1984, s. 25). Bir başka ifadeyle bu sistemin en önemli özelliği, uzun dönemli fiyat istikrarının sağlanmasına olanak vermesi ve uluslararası para sisteminde altının mükemmel bir nominal çapa işlevi görmesi olarak gösterilmektedir. Sistem, kişisellik dışı ve otomatik bir sistemdir, para arzı doğrudan doğruya ödemeler dengesi ile bağlantılıdır (Bordo, 2003, s. 19).

Altın standardının uygulandığı dönemde merkez bankaların açık bir şekilde tanımlanmış tek bir görevi vardır. O da, kendi çıkardığı ulusal paranın altına çevrilebilirliğini sürdürmek. Merkez bankalarının bu sorumluluğu sayesinde hareket alanının daraltıldığı ve bankanın bu konvertibilitateyi sağladığı sürece paranın iç ve dış değerinin istikrarlı bir şekilde sürdürüleceği varsayılmaktadır (Capie, Goodhart, ve Schnadt, 1994, s. 19). Dolayısıyla, merkez bankasının ulusal paranın altına çevrilebilirliğini garantilemesinin, genellikle uluslararası ödemelerin dengelenmesinin korunmasında bir kolaylaştırıcı işlev gördüğü ifade edilmektedir (Dutton, 1984, s. 174). Bu sistemde merkez bankaları, paranın iç ve dış değerini korumak ve altına

konvertibilitesini sağlamak için özellikle faiz oranlarını kullanmaktadırlar. Örneğin, faiz oranlarını yükselttiği durumda ülkeye altın girişi olacak, bu ise para arzının artmasına neden olacaktır. Artan para arzı fiyatlar genel düzeyinin yükselmesini getirecek, böylece altının iç fiyatı düşecektir. Altının iç fiyatının düşmesi ise, ülkeden altın çıkışına neden olacak, sonunda para arzı daralıp, tekrar fiyatlar genel düzeyi eski seviyesine gerileyecektir. Dolayısıyla faiz oranı, merkez bankaları için temel enstrüman olarak kullanılmaktadır ve esas amaç altının iç ve dış fiyatını korumaktır.

Altının para birimi olarak kullanıldığı ya da kâğıt paranın altına tam çevrilebilirliğinin olduğu bu sistemde, eğer bir merkez bankası aşırı bir şekilde para basarsa, ödemeler dengesi açığı yoluyla altın rezervlerini kaybedebilir. Aşırı para arzı, yabancı fiyatlara oranla iç fiyatların yükselmesine neden olur, bu da iç piyasadaki üretimi dünya piyasasına göre verimsiz hale getirir. Buna göre merkez bankasının paranın alım gücünü etkileme gücü son derece sınırlıdır. Bankanın hareket kabiliyeti, altının uluslararası hareketliliği ile sınırlandırılmıştır. Sonuç olarak altın standardı, hükümetlerin müdahalesi olmadan otomatik olarak çalışan bir sistem olma iddiasını taşımaktadır (E.J. Weber, 2003, s. 67). Dolayısıyla bu sistemde merkez bankaları “oyunun kurallarını” izlemekle yükümlüdür. Onun işlevi, sadece uyum mekanizmasını hızlandırmaktan ibarettir (Barro, 1984, s. 26-27).

Yukarıda da görüldüğü gibi altın standardı sistemi, piyasa ekonomisinin kendi kendisini düzenleyen (self-regulating) bir sistem olduğu yönündeki varsayıma dayanmaktadır. Gerçekten de Polanyi’nin belirttiği gibi (2002, s. 199) “altın standardının otomatik yönlendirme mekanizmasına duyulan sarsılmaz inanç”, merkez bankalarının bu dönemde hükümetlerin müdahalesi olmadan çalışması gerektiği düşüncesini beraberinde getirmiştir. Oysa altın standardı sistemi, Britanya’nın dünya genelindeki ekonomik ve siyasal egemenliği altında gelişmiştir (Arrighi, 2000). Dutton’un (1984, s. 173) da ifade ettiği gibi, sistemin merkezinde Londra, Londra’daki finansal topluluğun merkezinde de İngiltere Merkez Bankası bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle altın standardı döneminde İngiltere Merkez Bankası, dünyanın merkez bankası niteliğindedir ve dünyanın son ödeme mercii olarak görülmektedir (Gallarotti, 1995, s.

132). Dolayısıyla sistem, kendi kendine işleyen bir mekanizmadan çok, dünya genelinde hegemon devlet olan Britanya'nın çıkarlarına göre yönetilmektedir.

Altın standardı sistemi, her ne kadar merkez bankalarının sadece “oyunun kurallarını” takip etmeyle görevlendirilmesini gerektirse de, birçok ülkede ilk kez merkez bankasının kuruluşunu ve para politika uygulamalarının başlangıcını ifade etmesi açısından önem taşımaktadır. Bu anlamda sistemin işleyişi, her bir ulusal mekânda paranın değerini korumakla görevli bir organ olarak merkez bankalarının kurulmasını gerekli kılmıştır. Esasında bu dönemde merkez bankalarının altın standardı sisteminin otomatik disipline edici etkilerini yumuşattıkları bile söylenebilir. Dolayısıyla merkez bankaları için bu dönemde esas sorun enflasyon değil, deflasyondur. Önemli olan altın standardı sisteminin getirdiği “parasal kısıtın”²⁴ neden olduğu deflasyon karşısında ekonominin kilitlenmesinin önlenmesidir. Bu anlamda altın standardı dönemi, bir yandan merkez bankalarının hükümetlerin iradesi olmadan yönetilmesi gerektiği düşüncesinin egemen olduğu bir süreçte kurulmasını gerektirmiştir, ancak diğer yandan banka, bir anlamda sistemin sınırlayıcı etkilerinin ulusal düzeyde hafifletilmesi işlevlerini de yerine getirmiştir (Polanyi, 2002, s. 268). Altın standardı sistemi, bilindiği gibi özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren savaş harcamalarının merkez bankası kaynaklarından karşılanması nedeniyle fiilen devreden çıkmış ve 1931'de Britanya'nın sistemden ayrıldığını ilan etmesiyle resmen sona ermiştir (Schwartz, 1984, s.1).

3.2.3.2. Bretton Woods Dönemi

Yukarıda da belirtildiği gibi altın standardı sistemi, Britanya'nın dünya genelindeki hegemonik güç olmasına dayanmaktadır. Bu bağlamda sistem, Britanya'nın hegemonik üstünlüğüne dayandığı oranda, bu devletin dünya genelindeki hegemonik pozisyonunu yitirmesine paralel olarak ortadan kalkmıştır. Bretton Woods sistemi ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin yeni hegemonik güç olarak yükselmesiyle

²⁴ Bu kavram, ileriki kısımlarda merkez bankasının bağımsızlaşmasının anlamlandırılması bağlamında tartışılacaktır.

birlikte gelişmiştir. Savaş sonrasına savaştan zarar görmemiş olarak çıkan ABD, bu dönemde dünya madencilik ve ağır sanayi üretiminin kabaca üçte ikisini, buğday üretiminin üçte birini tek başına gerçekleştirirken, dünya altın rezervlerinin de üçte ikisini elinde bulundurmaktadır (Itoh ve Lapavitsas, 1999, s. 186). ABD'nin ekonomik üstünlüğünün yanında askeri ve siyasi üstünlüğü de kurulacak olan sistemin uygulanmasındaki temel unsurlardan biridir (Kotz, McDonough ve Reich, 1994, s. 309).

Bu bağlamda savaş sonrasında dünyada genel gündem özellikle 1929 krizinden sonra dramatik bir şekilde azalan dünya ticaretinin yeniden canlandırılması ve buna uygun bir parasal sistemin yaratılmasıdır (Hobsbawm, 2005, s. 223). Bir başka ifadeyle savaş sonrasında, ülkeler arasındaki ticari sistemin “yeniden çalıştırılması” temel amaçtır. Bu ise, dünya ölçeğinde bir yeniden yapılanma sürecini gerektirmiş ve bu bağlamda bir dizi yeni uluslararası kurum oluşturulmuştur. Buna göre para sermaye hareketlerini düzenlemek için IMF, üretken sermaye hareketleri ve yatırımlarını düzenlemek için Dünya Bankası kurulmuş ve dünya ticaretindeki entegrasyonu artırmak için de GATT sözleşmesi imzalanmıştır (Peker, 1996, s. 9). Dolayısıyla Bretton Woods para sistemi, bu yeniden yapılanmanın bir parçası olarak gelişmiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Bretton Woods sistemi ABD'nin mutlak ekonomik, siyasi ve askeri üstünlüğüne dayanmaktadır. Dolayısıyla bu sistem, kapitalist dünyada para sisteminin düzenlenmesi için önerilen teknik bir çözüm önerisinin çok ötesinde bir dönüşüme işaret etmektedir. Arrighi'ye (2000, s. 413) göre, Bretton Woods sisteminin ayırt edici özelliği şudur:

“... dünya parası kar yapma faaliyetinin bir yan-ürünüydü. Oysa Bretton Woods'ta kurulan dünya para sisteminde dünya para ‘üretimi’; temel olarak refah, güvenlik ve güç düşünceleriyle bir hükümet örgütleri ağı –ilke olarak IMF ve Dünya Bankası, uygulamada Amerika’nın en yakın ve en önemli müttefiklerinin merkez bankalarıyla uyum içinde hareket eden Amerikan Federal Rezerv Sistemi– tarafından ele geçirildi. Böylece dünya nakit stoku, devlet-kurma faaliyetinin bir yan-ürünü durumuna geldi”.

Dolayısıyla Bretton Woods sisteminin, altın standardı sisteminden temel farkı, piyasanın kendi kendini düzenleyici olduğu düşüncesinin terk edilerek, paranın hem

ulusal hem de uluslararası alanda *siyasal olarak yönetilmesi* anlayışının kabul edilmesidir. Bir başka ifadeyle, “Amerikan hegemonyasının ayrıştırıcı özelliği paranın sermaye işlevinin siyasal olarak denetlenmesidir. Yani para ilişkisi Amerikan hegemonyasında siyasal bir ilişkidir” (Köse ve Öncü, 2003, s. 114). Bilindiği gibi bu dönüşüm, 1929 krizi sonrasında, krize çözüm için önerilen Keynesyen uygulamaların bir devamı niteliğindedir. Zira 1929 krizinden çıkış için ABD’de uygulanan New Deal için ilk öncelik altın standardı sisteminden çıkmak olmuştur. Dolayısıyla Bretton Woods sistemiyle birlikte, Polanyi’nin (2002, s. 278) de ifade ettiği gibi, “artık dünyayı yöneten para ulusal bir renge boyanmıştır”.

Bretton Woods sistemin işleyişine bakıldığında ise, tek tek ülkelerin kendi ulusal paralarının dolar vasıtasıyla altına bağlandığı görülmektedir. Bu sistemde bir tek ABD kendi parasını 1 ons altın = 35 dolar paritesi ile altına bağlamıştır. Dolayısıyla kapitalist dünyada ABD dışındaki tüm ülkeler, rezerv para olarak ABD para birimi olan dolar tutmaya başlamıştır. “Yani, American Federal Reserve Bank, yabancı merkez bankalarına arz edecekleri dolarlar karşılığında yukarıda belirtilen sabit fiyattan satın alma taahhüdü altına girmişti. Bu şekilde her ülke parasını dolara bağlamış ve dolara da altın konvertibilitesi tanınmış olduğu için, ulusal paralar dolaylı yoldan altına bağlanmıştır” (Seyidoğlu, 1997, s. 9). Adda’nın (2003, 112) ifadesiyle “...Bretton Woods sisteminin temeli olan bu konvertibilite, Amerikan dolarını en üstün uluslararası para birimi, altın kadar sağlam ve getirisi olan likit bir aktif haline getirmişti”. Sistemin bir başka özelliği ise, sabit kurlar vasıtasıyla dünya genelinde fiyat istikrarının yeniden tesis edilmesini öngörmesidir. Bu bağlamda “sıfır enflasyon”, altına olan bağlantısı nedeniyle dolar için temel bir norm olarak kabul edilmiştir. Bretton Woods döneminde devalüasyon, ancak yapısal zorunluluklar sonucunda kabul edilmektedir. Bunun dışında, bir rekabet silahı olarak devalüasyonun yapılması, sistem tarafından öngörülmemiştir (Lipietz, 1990, s. 12).

Bretton Woods sisteminde merkez bankalarının temel işlevleri ise, özellikle kendi paralarını dolara bağladıkları pariteyi sabit tutmak, yani paranın dış değerini, dolayısıyla da iç değerini istikrarlı hale getirmektir. Bu çerçevede hızlı büyüme ve kredi genişlemesiyle birlikte enflasyonun hızlandığı durumlarda, tipik olarak karşılaşılan

dolar kıtlığı sorunu, merkez bankalarını enflasyon karşıtı politikalar uygulamaya zorlamaktadır (Itoh ve Lapavitsas, 1999, s. 186). Ancak bu noktada belirtilmesi gereken Bretton Woods sistemi süresince, merkez bankalarının ekonomi yönetimlerindeki rolünün oldukça dar olduğudur. Bir başka ifadeyle paranın siyasal olarak yönetildiği bir sistemde merkez bankası, siyasal iktidarın uzantısı olan Maliye Bakanlığı ya da Hazine Müsteşarlığı'nın bir şubesi konumundadır²⁵. Bu dönemde merkez bankası genel olarak faizleri düşük tutarak uzun vadeli kredilerle birikim sürecini desteklenmesi işlevini yüklenmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi bu sistemin temel dayacağı doların rezerv para olarak tanımlanmasıdır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında, dünyada rezerv para olarak kabul edilen doların eksikliği hissedilmektedir. Mandel'e göre (2008, s. 613) bu sorunun aşılması için uygulamaya konulan "Marshall Planı ve ABD hükümetinin benzer 'dolar yardımı' programları Keynesci politikanın ulusal bağlamdaki etkisinin hemen hemen aynısını kapitalist dünya ekonomisi bağlamında gösterdi: büyük miktarlarda bir ek satın alma gücü uluslararası alana enjekte edildi, çok miktardaki kullanılmayan kapasite göz önüne alındığında bu durum kaçınılmaz olarak dünya ticaretinde büyük bir gelişmeye yol açtı". Ancak doların rezerv para olması, aynı zamanda sistemin temel zayıflığını da oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle, kapitalist dünyadaki merkez bankalarının doları rezerv para olarak tutmaları, ABD'nin dış açık vermesine bağlıdır. Nitekim sistemin bu yapısal zayıflığı, Japonya ve Batı Almanya gibi rakip ülkelerin de gelişmeleri sonucunda ABD'nin uluslararası alandaki mutlak üstünlüğünün gerilemesine zemin hazırlamış ve artan savaş harcamaları gibi nedenlerle sistem 1970'li yılların başında çökmüştür.

Çalışmanın bir sonraki bölümünde, uluslararası para sisteminin çöktüğü ve kurların dalgalanmaya bırakıldığı esnek kur sistemine bir tepki olarak ortaya çıkan merkez bankasının bağımsızlığı tartışması, ana-akım merkez bankası bağımsızlaşması literatürünün kendi açıklamaları bağlamında ele alınacaktır.

²⁵ Merkez bankasının bu konumunun, bu çalışmanın Türkiye'de paranın siyasal yönetiminin açıklandığı bölümünde detaylı olarak ele alınmıştır.

4. MERKEZ BANKASI BAĞIMSIZLAŞMASI LİTERATÜRÜNÜN ANALİZİ

4.1. MERKEZ BANKASI BAĞIMSIZLIĞI LİTERATÜRÜ

4.1.1. Merkez Bankası Bağımsızlığının Teorik Temeli Olarak Yeni Klasik İktisadın Yükselişi

Yeni klasik iktisadın temel argümanları, 1970’li yıllardaki sermaye birikimin krizine verilen teorik/pratik bir cevap olarak değerlendirilebilir. Yeni klasik okulun, kendi içinde tutarlı olmak ve teorilerini “pozitif”, objektif ve değer bağımsız bir bilim seviyesinde tanımlamak için geliştirdikleri onca karmaşık ve matematiğin aşırı kullanımına dayanan modelleri²⁶, aslında çok acil ve pratik bir gereksinime cevap vermektedir: 1970’lerdeki kriz, kapitalist sermaye birikiminin işleyişine herhangi bir zarar gelmeden nasıl atlatılabilir? Ancak her ne kadar yeni klasik okul, tıpkı Keynes ve Keynesçilik gibi bir krizin ardından, krizden çıkmak için geliştirilen bir çerçeve ortaya koymayı amaçlasa da, iki krizin (1929 ve 1970’ler) ortaya çıktığı tarihsel sürecin farklılaşması ölçüsünde krize karşı geliştirilen çözüm önerileri de (Keynesyen ya da yeni klasik) farklılaşmakta, hatta çelişmektedir. Bu bölümde, merkez bankasının bağımsızlığı literatürünün teorik temellerini oluşturan yeni klasik iktisat okulu incelenecektir. Bu amaçla ilk olarak 1929 krizi sonrasında Keynes’in önerdiği çerçeve (ve Keynesçilik), ardından 1970’lerdeki kriz sonrasında Keynesyen çerçevenin reddi ile kendisini kuran parasalcılık (ve Friedman) ve son olarak da parasalcıların oluşturdukları çerçevenin mantıksal bir sonucu olarak ortaya çıkan rasyonel beklentiler okulu ile yeni

²⁶ Yılmaz (2001-2002, s. 88) iktisatta matematiğin aşırı kullanımının nedenleri arasında, iktisadın ortaya çıkışından beri kendisini doğa bilimleri seviyesinde tanımlama arzusunun etkili olduğunu belirtmektedir. Ancak iktisatta matematiğin bu denli yoğun kullanışı, “... onu neredeyse sosyal bilimlerden uzaklaştırıp matematiğin bir alt dalı haline getirmiştir. (Yılmaz, 2001-2002, s. 89).

klasik iktisadın gelişimi ve temel önermeleri, en son ortaya çıkan yaklaşıma daha fazla ağırlık verilerek ana hatlarıyla değerlendirilecektir.

İlk olarak 1929 krizinin ardından, krizden çıkış için bir çerçeve ileri süren Keynes'in yaklaşımını değerlendirdiğimizde, ortaya koyduğu çerçevede yeni olan şeyin, piyasa mekanizmasının doğasında olduğu düşünülen kendi kendini düzenleme gücüne (self-regulating) olan inancı (Smith'in görünmez eline) bilinçli bir şekilde eleştirmesi olduğunu görmekteyiz. Bir başka ifadeyle, Keynes, klasik iktisatçıların özgür piyasa ekonomisinin otomatik eğilimlerinin tam istihdam yaratacağı şeklindeki inancının artık geçerli olmadığını ifade etmektedir. Bu tespitten hareket eden Keynes'in vardığı teorik ve pratik sonuç ise kendi kendine dengeye gelemeyen piyasanın krizden çıkması için devlet müdahalesine muhtaç olduğudur. Dolayısıyla Keynes, hükümetlerin deflasyon ve işsizlik gibi sorunları harcamalar ve vergilendirme gibi iradi politikalarla (discretionary) aşabileceklerini ileri sürmektedir (Blaug, 1995, s. 654–655). Bir başka deyişle Keynes, Say yasasını ve miktar teorisini reddederek, ücretlerin ve fiyatların katılığı nedeniyle kapitalist ekonominin genel dengeden uzaklaştığını ve dengenin yeniden kurulabilmesi için para ve maliye politikaları ile devletin müdahalesi gerektiğini savunmaktadır. Müdahalenin temel mantığı ise şöyle kurulmaktadır: Talep yönetimi politikaları²⁷ müdahalenin genel başlığıdır. Bunun altında işsizliğin temel nedeni olarak para gömülemesi (hoarding) olduğu, para gömülemesinin beklentilerle ilgili olduğu, faiz oranının da beklentileri ifade ettiği düşüncesi yatmaktadır. Eğer bu düşünce zinciri doğruysa, devlet harcamaları ile para arzının artırılması durumunda, faiz oranları düşecek, yatırımlar artacaktır (Itoh ve Lapavitsas, 1999, s. 215). Dolayısıyla Keynes'in 1929 krizinden çıkış için öne sürdüğü çerçevede, hükümetlerin iradi politikalar (para ve maliye) dahilinde yapacakları doğrudan harcamalar ile talebi yönetebilecekleri, dahası ekonominin tam istihdam seviyesine getirilebileceği ileri sürülmektedir. Dolayısıyla Keynes yaklaşımında varolan temel vurgu, “siyaseti diğer düzeylerden ayıran klasik

²⁷ Hardt ve Negri'nin (2003, s. 67) yerinde bir şekilde belirttiği gibi, “... ‘talep’ten bahsetmek, işçi sınıfından, siyasal bir kimliğe kavuşmuş bir kitle hareketinden, sistemi altüst edebilecek bir ayaklanma ihtimalinden bahsetmek demektir. Keynes, yaklaştığını gördüğü bir şeye karşı savaşa hazırlanan, açık-görüşlü, zeki bir muhafazakârdı. İşte bu umutsuzluktan doğan gerilim sayesinde siyasi irade, sistematik ve eksiksiz bir ideolojik alternatif olarak ortaya çıkma gücünü kendinde bulacaktır. Keynesçi ideolojinin bir zaruret haline geldiği yer burasıdır”.

liberal görüşe karşı, siyasal ögenin iktisada içsel bir öge haline getirilmesi yönünde”dir (Hardt ve Negri, 2003, s. 59).

Kabaca İkinci Dünya Savaşı’ndan 1970’li yıllardaki krize kadar süren “Keynesyen altın çağ” dönemi, ekonomi yönetimleri açısından işsizlik ile enflasyon arasında bir tercih yapma imkânı olduğunu ileri süren orijinal Phillips (1958) eğrisinin entelektüel üstünlüğü ile birlikte gelişmiştir. Phillips eğrisinin “... aşağıya doğru eğimi, yüksek işsizlik seviyelerinin fiyat yükselmesini durdurabileceği veya azaltabileceği anlamına gelmektedir. Başka bir deyimle, toplum iki tercih arasında güç bir karar verme durumundadır: ya makul bir yüksek istihdam ve azami bir gelişme ile beraber sürünerek yükselen fiyatlar, ya da makul bir fiyat istikrarı ile beraber geniş bir işsizlik” (Samuelson, 1966, s. 384). Bir başka ifadeyle Phillips eğrisini kabul etmek, bir ekonomide “işsizliği azaltmak için para yaratarak ekonomiye müdahale edebilme olanağını kabul etmek” anlamına gelmektedir (Guerrien, 1999, s. 130). Esas olarak 1929 krizindeki işsizlik ve düşen fiyatlar gibi sorunların çözümüne odaklanan Keynes için enflasyon ciddi bir problem olarak görülmemektedir. Hatta ancak makul bir enflasyona katlanmanın karşılığında işsizlik önlenerek tam istihdama ulaşılabilir (Galbraith, 2004, s. 243). Ancak 1970’lerde ortaya çıkan kriz ve bu krizle birlikte, işsizlik ve enflasyonun ters orantılı olarak değil, birlikte artması (stagflasyon), hem ampirik gözlemlere dayanan Phillips eğrisinin eleştirilmesine hem de genel olarak Keynesyen yaklaşımın ciddi bir şekilde zemin kaybetmesine neden olmuştur.

“Keynesyen altın çağın” sonlarına doğru özellikle enflasyon ile işsizlik arasında varolduğu ileri sürülen ilişkinin eleştirilmesi, Friedman ve parasalcıların argümanlarının temelini oluşturmaktadır. Friedman (1968, s. 5) erken dönem bir çalışmada, faiz oranlarının ve işsizlik düzeyinin sınırlı bir sürenin ötesinde (uzun vadede) belirlenmesinde para politikasının bir etkisinin olmadığını ileri sürmektedir. Friedman ve parasalcılar, para politikasının sınırlılıklarını tespit ettikten sonra, bunun aksini ileri süren Keynesyen Phillips eğrisinin geçersizliğini savunmuş ve buna karşılık beklentilerin uyumlandığı (adaptative) Phillips eğrisi yaklaşımını geliştirmiştir. Friedman (1977, s. 456), fiyat değişimlerinin tahmin edilmesinin hayati öneme sahip olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Yazara göre örneğin yıllık yüzde 20 fiyat artışının

gerçekleşeceği tahmin ediliyorsa, sendikalar ücret artışlarını bu orana göre talep eder, işverenler de fiyatı bu oranda yükseltir. Sonuçta reel olarak değişen bir şey olmaz. Ancak fiyat değişimi beklenmedik bir şekilde gerçekleşirse, durum değişir. Örneğin, toplam nominal talepte beklenmeyen bir hızlanma olan bir durumu varsayalım. Bu her bir üreticinin, ürünlerine olan beklenmedik bir talebin ortaya çıkması anlamına gelir. Bu durumda sanayiciler gelecekte fiyatların artacağı beklentisiyle daha fazla üretim yapmaya başlar. Yeni işçileri işe almak için, daha önceki durumda ödemeyi düşündüğünden daha yüksek nominal ücret ödemeye hazırdır. İşçiler ise, bu nominal ücret artışlarının, onların alım güçlerini artıracığını düşünerek reel ücretlerinin de arttığı şeklinde düşünebilir. Ancak bu durum geçicidir. Toplam nominal talebin yüksek oranlı artışı gerçekleştiğinde, bunun sonucunda fiyatların artışı devam eder ve algılar gerçekliğe uyum sağlamaya başlar. Bu olmaya başladığında ise, başlangıçta görülen etki ortadan kaybolur, hatta zamanla tersine çevrilir: işçiler ve işverenler kendilerini uygun olmayan sözleşmelerle kilitlenmiş olarak görürler. Eninde sonunda, istihdam, beklenmeyen toplam nominal talep artışının yaşandığı düzeye geri döner (Friedman, 1977, s. 457). Bu durumda enflasyonla işsizlik arasında bir yer değiştirmenin olmadığı, aksine işsizliğin bir “doğal” oranının olduğu görülecektir. Bu “doğal işsizlik oranı”, Wicksell’in “doğal faiz oranı” kavramına paralel bir şekilde, sayısal olarak sabit olmayan ancak parasal faktörlere karşılık reel faktörlere bağlı olan bir orandır (Friedman, 1977: 458). Friedman’ın bu doğal işsizlik oranı vurgusu, Keynesyen müdahale yanlısı ekonomi politikasına karşı geliştirdiği çerçevenin temelini oluşturmaktadır. Zira doğal oran doktrini, enflasyonun para arzındaki genişleme dolayımında belirlendiği yönündeki klasik miktar teorisine dayanmakta ve müdahalenin olmadığı (unmanaged) kapitalist sistemin sürekli olarak yüksek istihdam yaratacağını varsaymaktadır (Folder, 2006, s. 225). Dolayısıyla Friedman, tam istihdama ulaşma hedefi olan aktif para politikalarının etkisinin sadece kısa dönemde görülebileceğini, ancak uzun dönemde “doğal” işsizlik oranına geri döneceğini ve bu sürecin sonunda daha yüksek bir enflasyon oranı ile karşılaşılacağını ileri sürmektedir (Paya, 1988, s. 324).

1929 krizi ardından, krizin aşılması için geliştirilen bir politikalar bütünü olarak Keynesciliğin entelektüel üstünlüğü, 1970’lerdeki krizle birlikte ciddi şekilde

sarsılmış ve parasalcı “karşı devrim”²⁸ gerçekleşmiştir. Bu dönemde parasalcı yaklaşım, paranın dolaşım hızının tahmin edilebilmesi halinde, kısa dönemde nominal milli gelirin, uzun dönemde ise enflasyonun belirlenmesi için *parasal hedefleme* yapılabileceği önerisini ileri sürmüştür. Ancak 1970’lerin sonlarındaki parasal hedefleme denemelerinde umulan hedeflere ulaşılamamış, 1979’daki ikinci petrol şoku ile birlikte enflasyon daha da kötüleşmiş, sonuçta 1980–1982 krizi ile birlikte parasalcıların önerdiği parasal hedefleme uygulaması tamamıyla başarısızlığa uğramıştır²⁹ (Capie, Goodhart ve Schnadt, 1994, s. 29–31; Krugman, 2002, s. 176). Parasalcı uygulamaların (özellikle para arzı kontrolü açısından) 1980’lerin başlarındaki başarısızlıklarının ardından ise, yeni klasik iktisadın yükseldiği görülmektedir (Itoh ve Lapavitsas, 1999, s. 221).

Yeni klasik iktisat temel olarak rasyonel beklentiler hipotezi çerçevesinde geliştirilmiştir. John F. Munt’un (1961) ortaya attığı rasyonel beklentiler teorisi “... geleceğe dair beklentilerin şimdiki ekonomik değişkenleri ve politikayı nasıl etkileyeceğini formüle eder” (Erim, 2007, s. 249). Bir başka ifadeyle rasyonel beklentiler teorisine göre, “bireyler ve işletmeler ekonominin işleyişi hakkında ayrıntılı ve incelikli bilgiye her zaman sahiptirler” (Alkin, 1992, s. 472) ve içinde bulundukları ortama göre rasyonel bir şekilde hareket ederler (Barro, 1989, s. 1). Dolayısıyla Keynesyen anlamdaki para yanılgısı, yani nominal ücretlerin artırılarak işsizliğin azaltılması varsayımı geçersizdir (Lucas, 1972, s. 103). Gerçekten de Keynesyen modelde ekonomideki geleceğe yönelik beklentilerin geçmiş dönem veri alınarak değerlendirildiği görülmektedir. Yine Keynesyen yaklaşımda geleceğe yönelik beklentiler, ince matematiksel hesaplamalara dayanmaktan çok “spontane bir iyimserliğe” dayanmaktadır. Dolayısıyla Keynes’e göre ekonomik birimlerin geleceğe yönelik beklentileri rasyonel değildir (Blinder, 1987, s. 130). Bunun karşısında gelişen rasyonel beklentiler okuluyla birlikte ise “... beklentilerin bu şekilde belirlenmediği ve dolayısıyla bu beklentilere dayalı makro teorilerin ve onlara bağlı makro ekonometrik

²⁸ Friedman (1970, s. 8), Keynesyen devrime karşı yapıldığını söylediği parasalcı karşı devrimin, aslında para miktarının rolünü (miktar teorisi) üzerine yapılan eski vurgunun yenilenmesi olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

²⁹ İngiltere için Kaldor (1985) ve Clarke (1988), Amerika için McCallum (1984) ve Friedman (1982, s. 113)’a bakılabilir.

modellerin gerçeği yansıtmadığı, bu teori ve modellere göre oluşturulan ekonomi politikalarının kendilerinden beklenen sonuçları vermeyeceği öne sürülmüştür” (Savaş, 2000, s. 966).

Rasyonel beklentiler yaklaşımının ekonomiye uygulanmasıyla oraya çıkan ve Robert E. Lucas, Thomas J. Sargent ve Neil Wallace tarafından geliştirilen ‘yeni klasik makro ekonomi’ yaklaşımı, iki temel noktadan hareket etmektedir. Bunlardan ilki bireylerin ve kurumların geleceğe ilişkin beklentilerinin rasyonel olduğu (Blaug, 1995, s. 687), ikincisi ise ücretlerin ve fiyatların tam esnekliğe sahip olduğu varsayımı ile ekonominin genel denge halinde modellenmesi gerektiğine ve piyasa temizlenmesi (market clearing) durumundan sapmaların ancak ekonomik mekanizmalardaki aksaklıklar sonucu oluştuğuna inanılmasıdır (Hoover, 1992, s. xi). Bir başka ifadeyle, parasalcıların önerdiği uyumlanan (adaptive) beklentilerin reddi ve ekonomik birimlerin geleceğe yönelik beklentilerinin rasyonel olduğu, hataların sistematik olamayacağını ileri sürülmesi, yeni klasik iktisadın kendini kurmasında ilk önemli adımdır. İkinci adım ise, piyasa temizlenmesinin her durumda sağlandığı ve piyasadaki sistematik dengesizliklerin olmadığı, kendi içinde tutarlı ve dengede olan bir ekonomiye olan inancın daha güçlü bir şekilde vurgulanmasıdır (Itoh ve Lapavistas, 1999, s. 222). Bu iki temel varsayımdan hareket eden yeni klasik iktisat, parasalcılardan farklı olarak, para politikası ile tam istihdama ulaşma ile tanımlanabilecek olan Keynesyen politika alternatifinin, *kısa dönemde dahi* geçerli olmadığını ileri sürmektedir. Bu bağlamda klasik dikotomiye takip ederek reel ve parasal değişkenler arasında bir bağlantı olmadığını savunan yeni klasik iktisat, paranın reel sonuçlar doğurmayacağını, çünkü beklentilerin çok hızlı uyum sağlayacağını ileri sürmektedir. Yeni klasik iktisadın kurucularından olan Lucas (1972, s. 121) Phillips eğrisini paranın nötrlüğü varsayımına dayanarak eleştirdiği çalışmasında, parasal genişlemenin önceden bilinmesi halinde ekonomik aktörlerin beklentilerinin buna göre şekilleneceğini ve sonuçta bu politikanın herhangi bir reel sonucunun olmayacağını ileri sürerek, paranın sadece bir peçeden (veil) ibaret olduğu düşüncesini tekrarlamaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse, yeni klasik iktisada göre Phillips eğrisi varsayımı altında hükümetlerin ekonomi politikasını yönlendirirken takdir haklarını kullanarak işsizlik düzeyini “doğal” oranın altına düşürmeye çalışmaları, üretimde ve istihdamda bir ilerleme sağlanmadan sadece

enflasyonun yükselmesi sonucunu doğurur. Dolayısıyla Blaug'un (1995, s. 692) ifadesiyle, yeni klasik iktisatta para sadece nötr değil, "süper-nötrdür".

Fiyatların ve ücretlerin tam esnekliğe sahip olduğu bir dünyada sistematik para politikalarının bir önemi olmadığı, yani *iktisat politikasının etkinsizliği* önerisi, yeni klasik okul ile merkez bankası bağımsızlığı literatürü arasındaki bağlantıların kurulmasını sağlayan temel bir varsayımdır. Bu temel varsayım, yeni klasik iktisadın merkez bankası bağımsızlığı literatürü ile ilişkisi açısından iki önemli *bağlantı noktasının* kurulmasını olanaklı kılmıştır: Bunlardan *ilki* sadece sürpriz bir şekilde yaratılan enflasyonun reel değişkenler (büyüme, işsizlik, vb.) üzerinde etkili olabileceği tezidir ve ilerideki bölümlerde ayrıntılı olarak ortaya konulacağı gibi, bu tez merkez bankası bağımsızlığı literatürünün temel hareket noktalarından birini oluşturmaktadır. Rasyonel beklentiler yaklaşımına göre önceden ilan edilen genişletici para politikası, rasyonel beklentilere sahip olan ekonomik aktörlerin davranışlarını etkileyecek, örneğin işçiler daha fazla ücret talep edecek, işverenler ise fiyatları artıracaktır. Bu durumda, para politikasının beklenen etkileri sıfırlanacaktır. Dolayısıyla rasyonel beklentiler ortamında, ancak beklenmeyen, *sürpriz* bir genişletici para politikası, reel değişkenleri etkileyebilir (Barro, 1989, s. 3; Mishkin, 2007, s. 3), ya da bir başka ifadeyle "öngörülebilir *her türlü* para politikasının etkinsiz kalacağı" ileri sürülmektedir (Krugman, 2002, s. 48). İktisat politikasının etkinsizliği varsayımının, merkez bankası bağımsızlığı literatürü açısından *ikinci* önemli sonucu, bu varsayım dolayımında geliştirilen, takdir hakkına dayalı para politikalarıyla reel değişkenlerin etkilenemeyeceği, dolayısıyla iradi politikaların para arzının artışının belli bir kurala dayanması gerektiği, yani kurallı para politikası ile değiştirilmesi gerektiği önerisidir (Blaug, 1995, s. 692).

Sonuç olarak, yeni klasik iktisat, geniş ölçüde rasyonel beklentiler okulunun argümanlarına dayanarak gelişmiş ve 1970'lerdeki kriz atmosferinde, Keynesyen Phillips eğrisinin enflasyon ile işsizlik arasında bir yer değiştirme olduğu varsayımının geçersizliğine işaret etmiş ve parasalcılardan farklı olarak da aktif iktisat politikalarının ekonomik birimlerin rasyonel beklentilere sahip olması nedeniyle kısa dönemde de

geçersiz olduğunu ileri sürerek, enflasyonun nedenlerini para arzındaki sürpriz genişleme ile tanımlamıştır.

4.2.2. Merkez Bankasının Bağımsızlığı Literatürünün Gelişimi

Bu alt bölümde merkez bankası bağımsızlığı literatürünün gelişimi üç ana başlık etrafında incelenecektir. Ancak ilk elden belirtilmesi gereken husus, literatürün tamamen pratik süreçle bağlantılı olarak, deyim yerindeyse ‘deneme yanılma’ yoluyla geliştiğidir. Ancak tüm gelişim sürecinde ortak olan ana unsur, paranın yönetiminin siyasete bırakılmaması gerektiği, aksi takdirde iktisadi sorunların kaçınılmaz olduğu düşüncesidir.

4.2.2.1. Kural Karşısında Takdir Hakkı Tartışması

Kydland ve Prescott (1977), 1970’lerin ikinci yarısında krizin en yoğun olarak yaşandığı bir dönemde, krizin temel nedeninin hükümetlerin takdir hakkına dayanan Keynesyen politikaların uygulanması olduğunu ileri sürerek, iktisat literatüründe uzun bir geçmişi olan³⁰ “kural karşısında takdir hakkı” (rules versus discretion) tartışmasına referansla, kural temelli politikaların önceliğini savunmaktadır.

Yazarların ileri sürdüğü çerçevenin iki ana özelliği vardır. Bunlardan ilki, rasyonel beklentiler okulunun varsayımlarını kabul etmeleri, ikincisi de (ilkiyle bağlantılı olarak) merkez bankası bağımsızlığı literatürünün temelini oluşturan merkez bankalarının güvenilirliği (credibility) meselesini açıklayan optimal iktisat politikasının zaman tutarsızlığı sorununu (time inconsistency problem) ortaya koymalarıdır.

Öncelikle, Kydland ve Prescott’un temel argümanı, verili durumda (t zamanında) politika yapıcıların (policymaker) en iyiyi tercih ederek oluşturdukları bir

³⁰ 1980’li yıllardan itibaren para politikası teorisinin gelişimi, tarihsel bir perspektiften bakıldığında, eski tartışmaların vardığı en son aşama olarak değerlendirilebilir. 1930’lu yıllarda Chicago örneğinde görülen kurallı para politikasının en olgunlaşmış hali olarak görülebilir. Ya da daha da eskiye gidildiğinde, on dokuzuncu yüzyıl tartışması olan bankacılık ve nakit okulları arasındaki tartışmaya dayanmaktadır. Bugün, “kurallar takdir hakkına karşı” tartışması, rasyonel beklentiler, güvenilirlik, taahhüt ve dinamik tutarsızlık gibi modern kavramlarla bu tartışma yeniden yapılmaktadır (Aybar ve Haris, 1998, s. 20).

sosyal hedef fonksiyonunun, bir sonraki dönemde ($t + 1$ zamanında) maksimumun altında bir sonucun ortaya çıkmasına neden olduğudur. Bunun nedeni ise, politika yapıcının önünde iki seçeneğin olmasıdır: ya sosyal fayda fonksiyonunun maksimumun altında gerçekleşme pahasına zaman tutarlı (time consistent) bir politikayı takip etmek (ki bu genellikle tercih edilmez), ya da sosyal refah fonksiyonunu maksimum yapmak amacına ulaşmanın karşılığında zaman tutarsızlığı sorunuyla (time inconsistency problem) karşı karşıya kalmak. Politika yapıcıların bu çelişki ile karşılaşmalarının nedeni ise, Kydland ve Prescott'un (1977, s. 474) rasyonel beklentiler okulunu izleyerek kurdukları modelde, ekonomik aktörlerin kararlarını geçmiş ve şimdiki duruma göre değil, gelecekteki beklentilere göre aldıkları, bu çerçevede de hükümetlerin izledikleri politikaların, ekonomik birimlerin beklentilerini etkilemede çok önemli olduğu vurgusuna dayanmaktadır. Bu bağlamda ancak ekonomik aktörlerin seçilen politika planının gelecekte de değişmeyeceğini beklemesi durumunda, beklenen sonuçlar elde edilebilir.

Kydland ve Prescott'a göre iktisat politikasındaki kritik mesele, fiyat beklentilerinin hangi varsayıma göre oluştuğudur. Bu noktada yapılan tartışmada bir kez daha Keynesyen yaklaşım hedeflenmektedir. Daha önceleri de ifade edildiği gibi Keynesyen çerçeve, rasyonel beklentiler okulunun aksine, bireylerin gelecekle ilgili beklentilerine bir rasyonellik atfetmek yerine, kararların spontane alındığına işaret etmektedir. Daha da önemlisi Keynesyen yaklaşımda kararlar geçmiş deneyimlere ve içinde olunan ana dayanarak alınmaktadır. Bu noktada yazarlar, rasyonel beklentiler okulunun argümanlarını yineleyerek, beklentilerin geleceğe bakarak oluştuğunu iddia etmektedir (Kydland ve Prescott, 1977, s. 478). Bu çerçeveden hareketle yapılan akıl yürütme sonucunda ise yazarlar, her dönemin başında seçilen politikaların, verili anda en iyi sonuçları vermeleri amacıyla kurgulandıkları, ancak dönem sonunda, bir önceki zamana göre tanımlanan hedeflerin, en uygun seviyenin altında sonuçlar verdiği tespitine ulaşmaktadır. Yani uygulanan politika zaman-tutarlı (time consistent) olabilir ancak en iyi seviyenin altındadır (suboptimal) (Kydland ve Prescott, 1977, s. 486). Zaman tutarsızlığı probleminin hükümetler açısından önemli olan yanı, güvenilirlik sorununa neden olmasıdır. Dolayısıyla zaman tutarsızlığı basitçe kredibilite yokluğu anlamına gelmektedir (Bildirici, 1999, s. 38).

Kydland ve Prescott'un ileri sürdüğü bu çerçevede görülen zaman tutarsızlığı sorunu, daha sonra merkez bankası bağımsızlığı literatürünün temelini teşkil edecek bir yapı taşı konumuna gelmiştir. Daha açık bir şekilde tanımlamak gerekirse zaman tutarsızlığı problemi, ekonomik aktörlerin politika yapıcıların kuralları takip edeceğini tahmin ettiği anda, politika yapıcıların kuraldan sapma güdülerinin olması durumunu anlatmak için kullanılan bir terimdir (Barro ve Gordon, 1983, s. 599). Yazarların geliştirdiği çerçevede bu soruna çözüm olarak, politika yapıcıların takdir hakları olmasından ziyade, kuralları takip etmeleri gerektiği önerilmektedir. Buna göre politika yapıcıların iradi politikalar izlemeleri sonucunda zaman tutarsızlığı sorununun ortaya çıkmasının nedeni, “onların aptal ya da şeytan olmalarında” değil, isteğe bağlı olan politikaların, kararın alındığı zamandaki en iyi seçeneğe göre tanımlanmasıdır. Böyle kararlar ise zaman-tutarlı olabilir, ancak dönemin sonunda en uygun bileşimin altında sonuç verir. Yazarlar iradi politikalar yerine kural temelli politikalar tercih edilmesi gerektiğini ifade ettikten sonra, bu kuralların nasıl olması gerektiğiyle ilgili önerilerde bulunmuştur. Buna göre demokratik bir toplumda, politika yapıcıların seçilen politikadan sapmalarının açıkça görülebilir olması için, seçilen kuralların basit ve kolayca anlaşılabilir olması tercih edilecektir. Herkes tarafından anlaşılabilen kuralların uygulanması ise örneğin, kongre ya da yasama organının, para ve maliye politikası ile ilgili kuralları yasalaştırmasıyla gerçekleşebilir (Kydland ve Prescott, 1977, s. 487).

Literatürde kural temelli politikalar ile isteğe bağlı olarak belirlenen politikaların, para politikası ve enflasyon oranı bağlamındaki sonuçlarının oldukça farklı olduğu ve bu çerçevede para politikasının kurumsallaşmasının son derece önem kazandığı ileri sürülmektedir. Bu yaklaşıma göre örneğin, isteğe bağlı politikaların yürütülmesine dayanan bir kurumsallaşmada, hükümetlerin davranışları gününbirlik kararlarla ilerler ve diğer aktörler için gelecekteki enflasyonun tahmini oldukça zorlaşır. Oysa kural temelli bir para politikasına göre gerçekleştirilen kurumsallaşmalarda, para politikasının nasıl uygulanacağı önceden belirlenmiştir ve enflasyonun düşürülmesinde ikinci tip daha etkilidir. Böylece politika yapıcılar, parasal uygulamalar ile enflasyon arasındaki bağlantıları içselleştirebilirler. Dolayısıyla para otoritesinin kurumsallaşma biçimi, gelecekteki parasal büyümenin ve enflasyonun tahmin edilebilmesi açısından

önemlidir. Hükümetlerin günübirlik düzenlemeleri dışında önceden ilan edilen belli bir kurala dayanan politikalar, tahmin açısından kritiktir (Barro, 1983, s. 15).

Para politikasının yürütülmesi konusundaki “kural karşısında takdir hakkı” tartışması, Kydland ve Prescott’un öncü çalışmasından sonra Barro ve Gordon (1983a) tarafından geliştirilmiştir. Yazarlar çalışmalarının başında amaçlarının “enflasyon ve para politikasının pozitif teorisini geliştirmek” olduğunu ifade etmektedir (Barro ve Gordon, 1983a, s. 589). Bu çerçevede 1970’li yılların sonlarından itibaren ekonomi politikaları konusunda önemli değişimler yaşandığını ileri sürülmektedir. Bunların başlıcaları ise şöyledir:

1. İşsizlik oranı, para politikası kullanılarak değiştirilemez,
2. Politika yapıcılar ve halk, kendi içinde bulundukları çevreye göre rasyonel bir şekilde davranırlar,
3. Politika yapıcıların amaçları, halkın algısını etkiler (Barro ve Gordon, 1983a, s. 590).

Yazarların ifadelerinden ilki, dikkat edilirse hem Keynesyen Phillips eğrisinin varsaydığı enflasyon ile işsizlik arasındaki yer değiştirme ilişkisine, hem de bunun parasalcı versiyonuna karşı, paranın kısa dönemde de nötr olduğu (Lucas, 1972, s. 114) doğrultusundaki yeni klasik iktisat okulunun sahip olduğu yaklaşımına referans vermektedir. İkincisi ve üçüncüsü ise, rasyonel beklentiler okulunun varsayımlarına dayanmaktadır.

Bu temel varsayımlardan hareket eden yazarlar, yine yeni klasik iktisadı takip ederek, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında izlenen konjonktür karşıtı (countercyclical) para politikasının, enflasyon oranını artırdığını ileri sürmektedir. Ekonomideki dengesizliklerin önlenmesi ve fiyat istikrarının sağlanması için yapılan öneri ise, iradi politikalar yerine kural temelli politikaların uygulanmasıdır. Buna göre kurallı politikanın önceden belirlenmesiyle birlikte, isteğe bağlı politika seçimi önsel olarak dışlanmış olacak ve politika yapımı sürecinde hareket serbestliğine yer bırakılmayacaktır (Barro ve Gordon, 1983a, s. 590). Bu çerçevede para politikasının

olumsuz etkisini ortadan kaldırmak için, ileriye dönük olarak uygulanacağı taahhüt edilen politikanın yasalarla ya da çeşitli muamelelerle garantilenmesi gerekmektedir. Aksi durumda (para politikalarına önceden getirilen kısıtlamaların ortadan kalkması halinde), politika yapıcı, günlük duruma ve şartlara göre uygulamalar yaparak aktif bir politika biçimini hayata geçirecektir (Barro ve Gordon, 1983a, s. 591–2). Bu tip bir iradi politika uygulamasının varlığında ise:

1. Ortalama enflasyon oranı herhangi bir sınırlama olmadan artar ve parasal genişleme gerçekleşir.
2. İsteğe bağlı politika rejiminde, eğer politika yapıcılar beklenmedik bir enflasyondan daha fazla fayda sağlayacaklarını düşünüyorsa, enflasyon oranı yükselir.
3. Bu uzun dönemli ortalama doğal işsizlik oranının artması sonucunu doğurur.
4. Sürpriz enflasyonun faydası, doğal işsizlik oranı ile hedeflenen oran arasındaki farka dayanır.
5. İşsizlik oranına karşı olan bir şok, zaman içinde kalıcı hale gelir. Bu durumda işsizlik oranı azalmaz, artar (Barro ve Gordon, 1983a, s. 600).

Yazarlara göre yukarıda ortaya konulan sonuçlar, politika yapıcıların enflasyon ile işsizlik arasındaki yer değiştirmeyi (trade off) Keynesyen toplam talep yönetimi politikaları çerçevesinde kullanması sonucunda oluşur. Ancak bu durumda, parasal büyümenin ve enflasyonun artmasına rağmen işsizlik oranı değişmez. Buna ek olarak takdir hakkına dayanan politikaların reel ekonomik aktivite üzerinde herhangi bir etkisi yoktur (Barro ve Gordon, 1983a, s. 601).

Bu bağlamda politika yapıcıların sürpriz enflasyon yaratmalarının istihdamı artırmanın yanında iki farklı nedeni daha mevcuttur. Bunlardan ilki para yaratmanın sağladığı gelir, ikincisi ise enflasyonun reel kamu borcu üzerindeki ters etkisidir. Buna göre normal vergilerin dışında, enflasyon yaratılarak oluşan gelir, kamu finansmanı açısından, toplam borçlarda küçük bir azalma sağlayabilir. Bu da sürpriz enflasyon yaratmak için önemli bir itkidir (Barro ve Gordon, 1983a, s. 603). Bu noktada kurallı

politikanın önemli olan yanı, onun politika yapıcıların gelecekteki kararlarını kısıtlama kapasitesi olmasıdır. Hükümetlerin enflasyonla ilgili gelecekte alacakları kararlar için hareket alanlarının kısıtlanması, maliyetsiz bir süreçtir. Çünkü işsizlik verili durumdayken enflasyon yaratmaz. Oysa isteğe bağlı olan politikalarda, hükümetin gelecekte alacağı kararlarla ilgili bir garanti yoktur ve bir sürpriz enflasyonun yaratılması halinde bunun uzun dönemdeki maliyeti daha yüksek bir işsizlik oranı olacaktır (Barro ve Gordon, 1983a, s. 606). Dolayısıyla, Barro ve Gordon (1983a, s. 608), *oyunun kurallarının belirlenmesi* anlamında para otoritesinin kurumsallaşma biçiminin önemine işaret etmiştir. Buna göre isteğe bağlı politikaların enflasyon yaratma ihtimali yüksekken, kural temelli para politikasının ve bunun yasalarda yer almasının hükümetin gelecekteki hareket alanını kısıtlayacağı için fiyat istikrarını sağlamak noktasında önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Buradan hareketle ilerleyen merkez bankası bağımsızlığı ile ilgili teorik düzeydeki çalışmalar, esas olarak politika yapıcıların enflasyon eğilimi olduğu varsayımına dayanmaktadır. Para politikası, hızlı ancak geçici bir şekilde yüksek istihdam, kamu açıklarının finanse edilmesi ve düşük faiz oranlarına ulaşmak gibi reel değişkenleri etkileme olanağı verir. Ancak bu süreçte, ortaya çıkan parasal genişleme, enflasyonu artırır. Enflasyon eğiliminin birçok nedeni olmasına rağmen, para politikasının hedefinin istihdamı artırmak olarak tespit edilmesi, bunlar arasında en önemli olanıdır. Buna göre, nominal ücret sözleşmelerinin varlığı nedeniyle enflasyon, işverenler için emeğin maliyetini düşürerek istihdamı hızlandırır. Yani, enflasyon yaratılarak, işçilerin reel ücretleri düşürülmüş olur. Ancak işçiler, sözleşme zamanı geldiğinde bu durumun farkına varıp, kayıplarını telafi etmek için daha yüksek ücret talep ettiklerinde, enflasyon vasıtasıyla yaratılan nominal ücretlerin erimesi ve reel ücretlerin düşürülmesi süreci ve bu sayede işverenlerin yeni istihdam yaratmaları ortadan kalkar. Ancak sonuçta, işsizlik eski haline (doğal) döner ve enflasyon yükselmiş olur. Bu enflasyon eğilimi, sözleşme zamanlarından önce yapılan taahhüt mekanizmalarıyla elimine edilebilir. Bu mekanizmaların en önemlisi de merkez bankasının bağımsızlaştırılmasıdır. Bankanın yasalarla ya da farklı yöntemlerle fiyat istikrarını, diğer amaçları göz ardı etmek pahasına da olsa tek hedef olarak tespit etmesi, bu taahhüt mekanizmasının temelini oluşturmaktadır (Cukierman, 1994, s. 1437–1438).

Literatürde genellikle para politikasını yapanların hem fiyat istikrarını hem de istihdamı gözettileri ve bunu yaparken tercih ettikleri işsizlik oranının, doğal oranın üzerinde olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayım ise, iki nedene dayandırılmaktadır. İlki vergilerden kaynaklanan bozukluklar, ikincisi de, sendikaların varlığı. Bu iki nedenden dolayı reel ücret, piyasadaki dengenin üzerinde tespit edilir ve bunun sonucunda da yüksek oranlı işsizlik yaratılır. Bu durumda isteğe bağlı politikalar uygulanıyorsa, politikacıların sürpriz bir enflasyon yaratarak, işsizliği doğal oranının altına çekmek için hareket alanları mevcut olur. Ancak bireyler, hükümetin bu politikasını anladıklarında ve buna göre hareket etmeye başladıklarında, daha yüksek enflasyon oranına ulaşılmış olacak ve para politikasının reel etkisi nötralize edilecektir. Para politikasının zaman tutarsızlığı problemi ise bu noktada devreye girmektedir (Cukierman, 2006, s. 40).

Toparlamak gerekirse, yeni klasik iktisadın iktisat politikasının etkinsizliği tespitinden türetilen iki sonuç olan, sadece sürpriz enflasyonun reel etkisinin olabileceği ve bunun önlenmesi için kurallı para politikasının uygulanması gerektiği vurguları, merkez bankasının bağımsızlığı literatürünün ana varsayımları olarak kabul edilmiştir. Bu temel varsayımlar, Kydland ve Prescott (1977) tarafından ortaya konulan *zaman tutarsızlığı* ya da *güvenilirlik* sorununda ifadesini bulmaktadır. Daha açık bir ifadeyle zaman tutarsızlığı kuramı, genel olarak politikacılara karşı olan güvensizliğe dayanır ve parasal kontrolü onların elinden almayı önerir (Goodhart, 1995, s. 66). Bunun devamında ise literatür, bu sorunun nasıl çözümleneceği üzerinden gelişmiştir. Bu çözümlerden ilki, yukarıda görüşleri ana hatlarıyla ifade edilmeye çalışılan Barro ve Gordon (1983a) tarafından geliştirilmiştir. Buna göre para politikasında sabit kuralların uygulanmaya başlanması gerekmektedir, yani zaman tutarsızlığı sorununun çözümü için otoriteler kendilerini kesin kurallı politikalara bağlamalıdır. Ancak bu noktada kurallı politikayı uygulayacak otoritenin hangisi olduğu sorunu ortaya çıkar. Yazarlar bu sorunun çözümü için ise, merkez bankasının siyasi iktidardan bağımsızlaşması gerektiğini ifade ederler. Dolayısıyla, göreceli olarak apolitik olan kurumlara yapılan yetki devri ile siyasiler, gelecekteki davranış özgürlüklerinin kesin olarak kısıtlanacağını kabul etmektedir (Eijffinger ve Haan, 1996, s. 7).

4.2.2.2. Güvenilirlik Karşısında Esneklik Tartışması

Literatürde, merkez bankasının hareket alanının sınırlanmadığı durumlarda, takdir hakkına dayanan politikalar izleyerek mutlaka sürpriz bir enflasyon yaratacağı varsayılmıştır. Bunun için de hükümetten ayrı bir kurumsal çözüm olarak bankanın bağımsızlaştırılması önerilmiştir. Ancak bu durumda, merkez bankası güvenilirliğini sağlamış fakat esnekliğini yitirmiş olacaktır. Bu sorunu aşmaya yönelik olarak ise, üç öneri geliştirilmiştir: bunlardan ilki *muhafazakar bir merkez bankası başkanı atanması*, ikincisi de *sözleşme modeli* (McCallum, 1997, s. 100), üçüncüsü de ikincisinin devamı olarak değerlendirilebilecek olan *enflasyon hedeflemesi* sistemidir. Aslında iki dalga halinde gelişen literatür, maddi hayat ile uyumludur. Çünkü ilk dalga öneriler, yüksek enflasyon ortamında, bunun önüne geçilmesi için ileri sürülmüştür. İkinci dalga yaklaşımlar ise, işsizlik açısından şiddetli bir kısa dönemli maliyetin görülmeye başlandığı (Goodhart, 1995, s. 62) ve “beklenenden çok daha derin bir çöküş” tehlikesi altında ortaya çıkmıştır (Krugman, 2002, s. 53). Bir başka ifadeyle ilkinde sorun enflasyonken, hükümetlerin enflasyon yaratma silahlarının onların ellerinden alınması anlamına gelen kural temelli politikalar ve aynı anlama gelmek üzere “güvenilirlik” kavramı öne çıkarken, ikinci durumda ise, resesyon tehlikesi ve bundan kurtulmak için yeniden, ancak sınırlı ölçüde takdir hakkına doğru meyleden “esneklik” kavramı öne çıkmaktadır.

Bu tartışmayı ortaya atan Barro ve Gordon (1983b, s. 101), zaman tutarsızlığı sorununu aşmak için, merkez bankasının ya da **para otoritesinin itibarı** (reputation), kuralları ikame edebilir mi? sorusuyla tartışmayı başlatmışlardır. Yazarların ortaya koydukları çerçeveye göre, kurallı para politikasının uygulandığı durumda dahi, politika yapıcıların her dönemde enflasyonist şoktan yararlanmak için halkı aldatmaya eğilimleri vardır. Ancak bu aldatma eğilimi, uygulanan kuralların değişkenliğinin artması tehlikesini beraberinde getirir ve bu eğilim devam ederse, ekonomi iradi politikalar dahilinde yönetilmeye başlanır. Bu bağlamda, ekonomi yönetiminin iradi politikalara kayma tehlikesinin önlenmesi için, politika yapıcılarının itibarı ya da güvenilirliği, bir destek noktası olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla yazarların önerdiği çerçevede, politika yapıcılar ile ekonomik aktörler arasında süregelen bir etkileşim olması

nedeniyle, itibara dayanan güçlerin kuralları desteklemesi mümkündür (Barro ve Gordon, 1983b, s. 102). Bir başka deyişle, ideal kural ile iradi politikaların iki ucu temsil ettiği bir yapıda, uygulanabilecek olan en iyi kural (the best enforceable rule) bu iki kutbun ortasında yer almaktadır (Barro ve Gordon, 1983b, s. 113). Sonuç olarak yazarlar, kurallı bir para politikasının izlendiği durumda dahi, bazı hallerde politika yapıcılarının sürpriz enflasyon yaratmaktan elde etmeyi umdukları faydalar olabileceğini ve bu nedenle genişletici politikalar uygulayabileceklerini ileri sürmektedir. Bu durumda politika yapıcılar birbiriyle çelişen politikalar izleme pahasına da olsa zor bir karar alarak, onun sonuçlarına katlanmak zorunda kalırlar. Bu süreçte, politika yapıcılarının ekonomik aktörler ile süregelen etkileşimlerinden doğan itibarları, kurallardan sapmanın yaratacağı enflasyonist beklentilerin artması gibi olumsuz sonuçların bertaraf edilmesinde (kısa bir süre de olsa) etkili olabilir (Barro ve Gordon, 1983b, s. 120). Bir diğer ifadeyle, yazarların ortaya attıkları çerçevede, hükümetlere verili kurallar dahilinde, ufak da olsa bir hareket alanı tarif etmeye çalışarak, bazı durumlarda kurallardan sapmanın getireceği olumsuzlukların, merkez bankasının itibarı ile absorbe edilebileceği ileri sürülmektedir.

Barro ve Gordon (1983b) tarafından açılan tartışma, daha sonra üç farklı aşama halinde devam etmiştir. Bunlardan ilki Rogoff (1985) tarafından ortaya atılan **muhafazakar merkez bankası başkanı** önerisidir. Rogoff'a (1985, s. 1169) göre bir ülke, sosyal refah fonksiyonunu mükemmel bir şekilde maksimize etmeye çalışan hayırsever bir merkez bankasına sahipse, sistematik bir şekilde yüksek enflasyon oranlarından muzdarip olabilir. Bu nedenle merkez bankasına muhafazakar bir başkanın atanması, zaman tutarsızlığı sorunu için uygun bir çözüm olabilir. Rogoff'un "muhafazakârlık" ile anlatmak istediği ise, toplumun ortalamasından daha fazla enflasyon karşıtı olmaktır. Yazara göre, stagflasyon sorununa ilk en iyi (first best) çözüm, emek piyasasındaki çarpıklıkların giderilmesidir. Bu hedefe düşük bir maliyet karşılığında ulaşılamadığında, ikinci en iyi (second best) çözüm, sistematik enflasyonu mutlak bir şekilde bertaraf edecek kalıcı anayasal reformlar yapılmasıdır. Ancak bunun pratikte bazı sakıncaları vardır. Örneğin bir kuralın tamamıyla etkin olarak uygulanabilmesi için, değiştirilmesinin çok zor olması gerekmektedir. Bu ise, uygulanan kuralın günün şartlarına göre değiştirilmesi gerektiğinde, bir kısıtlama olarak

karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, daha az sıkı olan bir çözüm, şartlar değiştiğinde ona göre tepki verme kabiliyetine sahip olacaktır. Dolayısıyla bu sorunun çözümü için önerilen çerçeveye göre toplum, işsizliği azaltmaya göre enflasyonu düşürmeye daha fazla ağırlık vermesiyle tanınan (muhafazakar) bir kişiyi bağımsız merkez bankası başkanı olarak seçerek, kendisini daha iyiye götürebilir. Başkan olacak kişinin bir döneme ihtiyacı vardır, bu dönemde onun muhafazakar bir kişilik olarak itibarı, zaman tutarsızlığı sorununun çözümünde ona kolaylaştırıcı olarak yardım edecektir (Rogoff, 1985, s. 1177). Dahası, para otoritesinin sosyal refah fonksiyonundan oldukça farklı bir hedefinin olması ve merkez bankasının bu çerçevede yapılandırılması, toplum için bütünüyle rasyoneldir. Enflasyon oranı ne olursa olsun, toplum, merkez bankasına bir hareket alanı tanıyarak ve bankanın düşük enflasyon politikasına ağırlık vermesini sağlayarak daha iyi bir duruma gelebilir (Rogoff, 1985, s. 1187).

Helge vd. (2001, s. 5) ise merkez bankasının bağımsızlığı ile bankacıların, özellikle de başkanın muhafazakâr olması arasında farklar olduğunu ileri sürmektedir. Burada muhafazakârlık ile bankanın ya da banka başkanının hükümete göre daha fazla enflasyon karşıtı duyarlılığının olması kastedilmektedir. Bu çerçevede, eğer bankanın enflasyon karşıtı duyarlılığı hükümetle aynı olsa da, eğer banka başkanı muhafazakâr değilse, enflasyon yeteri derecede düşmeyebilir. Ancak bunun tersi durumda, bankanın hem bağımsız hem de hükümete göre enflasyon karşıtlığının yüksek olduğu, yani muhafazakâr bir tutum aldığı durumlarda daha düşük enflasyon oranlarına ulaşılabilir. Dolayısıyla yazarların vurguladıkları nokta, muhafazakârlığın öneminin ortaya çıkması için gerekli koşulun yine bankanın bağımsız olmasıdır.

Rogoff, erken dönemde yaptığı muhafazakâr merkez bankacısı önerisi ile merkez bankalarının güvenilirliğinin yanında, esnekliğinin de önemli olduğuna işaret etmiştir. Daha sonraki bir çalışmada ise, merkez bankası bağımsızlığı literatürünün başlarında zaman tutarsızlığı problemine karşı çözüm olarak ortaya atılan, hükümetin elini bağlamak ve ileriye yönelik oluşturulacak taahhüt mekanizması ile kurallı para politikası izlenmesi gerektiği önerisini eleştirerek³¹, bunun “tek seferlik oyun” (one-shot

³¹ Blinder (1997, s. 14) de, zaman tutarsızlığının teorik bir sorun olduğunu ve bunun çözümü için para politikasının kurallı olması ya da uygulama öncesi yapılan kısıtlamalar yerine, isteğe bağlı politikaların doğru olduğunu ileri sürmektedir. Blinder’de göre enflasyonu düşürmek için kural temelli politikalar

game) üzerine odaklanılarak, hükümetin güvenilirlik sorununun gereğinden fazla vurgulandığını ileri sürmüştür. Bu bağlamda, para politikasının hükümet ile halk arasında tekrarlanan ve süregelen bir etkileşime dayanan doğası gereği “tek seferlik bir oyun” olarak düşünülmemelidir. Dolayısıyla süregelen karşılıklı etkileşimin olduğu bir yapıda, merkez bankasının itibarıyla ilgili faktörler zaman tutarsızlığı sorununu hafifletebilir, hatta ortadan kaldırabilir (Rogoff, 1989, s. 236–237).

Sonuç olarak Rogoff (1989, s. 237), kurallı para politikasının olumsuz yanının, gelecekte olması muhtemel gelişmelerin tümünün kestirilememesi nedeniyle ortaya çıktığını ifade ederek, bunun yerine para otoritesinin itibarının yeni sorunlarla başa çıkmak için daha esnek bir mekanizma sağladığını iddia etmektedir. Toparlamak gerekirse, Rogoff’un (1985, 1989) literatüre katkısı iki yönlü olarak değerlendirilebilir. Bunlardan ilki, enflasyon karşıtı bir para politikasının izlenmesinde merkez bankasının hükümetten bağımsızlaşmasının yeterli olmadığı, bunun yanında bağımsız merkez bankasının *niteliğinin* de önemli olduğu vurgusudur. Rogoff, o niteliği muhafazakar merkez bankacısı önerisi ile netleştirmiştir. İkincisi ise, para politikasının tamamen kurallara bağlanması durumunda enflasyonla mücadele ederken, deflasyonla karşılaşma tehlikesinin belirmesi ihtimali nedeniyle, bu sorunla karşılaşmamak için merkez bankasının uygun bir hareket alanı olması gerektiğini vurgulamasıdır. Bir başka ifadeyle, merkez bankasının güvenilirliği kadar, *esnekliğinin* de önemli olduğu belirtilmektedir.

Barro ve Gordon (1983b) tarafından açılan tartışmanın devamında, bu tartışmanın ikinci aşaması olarak **sözleşme modeli** geliştirilmiştir. Modele göre merkez bankası başkanı ile hükümet arasında yapılacak olan bir sözleşme ile en uygun sonuç elde edilebilir. Bu sözleşmede, merkez bankasının önceden tespit edilen hedefe varması durumunda kuruma verilecek olan finansal teşvikler öngörülmesi ve hükümet, merkez bankası başkanına performansa dayanan bir ücret sözleşmesi önermelidir. Bu

yerine, pratik hayatta, isteğe bağlı politikalar uygulanmıştır. Merkez bankası başkanı olarak muhafazakâr birini atamanın, enflasyonu düşürmede etkili olacağı tezi doğrudur, zaten pratikte de merkez bankalarına atanan başkanlar büyük oranda bu yöndedir. Dolayısıyla Rogoff’un tezi, zaman tutarsızlığı sorununun çözümünde oldukça önemlidir.

sözleşmede açıkça, bankanın kendi kaderinin piyasanın kaderiyle paralel gideceğini bilmesi sağlanarak, bankanın çıkarlarının tamamıyla ekonominin durumuna bağlı olduğu ifade edilmelidir (Walsh, 1995, s. 151). Bunun yanında hükümet ile merkez bankası arasında yapılacak sözleşmenin, sadece ücret sözleşmesine indirgenmesi, meseleyi oldukça daraltır. Hâlbuki bunun ötesinde sözleşme, belirlenen parasal hedeflerin tutturulamaması sonucunda bankanın cezalandırmasını da öngörmelidir. Dolayısıyla, optimal sözleşme ile hem toplum isteğe bağlı politikaların enflasyon yaratma eğiliminden korunmuş olacak, hem de merkez bankası bir toplam arz şoku yaşandığında, bunu yönetebilecek kabiliyete sahip olmuş olacaktır (Walsh, 1995, s. 153).

Optimal sözleşme kuramı merkez bankası bağımsızlığı literatürünün geneli bağlamında değerlendirildiğinde iki temel özelliği göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki modelin, erken dönemde yapılan kural mı yoksa takdir hakkı mı tartışmasından sonra, Rogoff'un çok sert kurallar izlenmesi yerine takdir hakkına yer veren analizinin izinden ilerlemesidir. Bir başka ifadeyle optimal sözleşme kuramı, "güvenilirlik karşısında esneklik" tartışmasında bir *sentez girişi*ni olarak değerlendirilebilir. Bunun anlamı ise, hükümet ile merkez bankası arasında yapılacak olan bir sözleşme ile hem güvenilir, hem de esnek bir para politikasına ulaşılabileceğinin öngörülmesidir. Gerçekten de merkez bankasının bağımsızlığı ile sağlanmaya çalışılan güvenilirlik ve bu çerçevede sürdürülen enflasyon karşıtı politikalar, bir resesyon durumunda gereken esnekliği göstermekten uzak olabilir. Örneğin ekonomide bir arz şoku yaşandığında bankaların bu şoku atlatabilecek düzeyde esnekliğe sahip olmaları gerekmektedir. Bu nedenle, kurama göre, merkez bankasının güvenilirliği ile esnekliğinin birlikte ele alınması gerekmektedir.

Optimal sözleşme modelinin bir diğer özelliği de, Walsh'ın, Rogoff'un (1985, 1989) muhafazakar merkez bankası başkanı önerisinin izinden giderek sözleşme modelini geliştirirken, aynı zamanda da onu eleştirmesidir. Bu noktada Walsh (1998, s. 355), merkez bankası başkanının tercihlerine (muhafazakar, liberal, vs.) odaklanmanın, kişilerin subjektif yönelimlerini dikkate almayı gerektirdiğini belirterek şu soruyu sormaktadır: Kurumlar politika yapıcılar için uygun teşvikler oluşturmak için mi dizayn

edilmelidir? Yoksa iyi politika basit bir şekilde doğru insanın başa getirilmesini mi gerektirmektedir? Walsh bu sorulara, önemli olanın, “doğru tercihleri” olan bir kişinin bankaya atanmasının değil, merkez bankasını ve onun başında olan kişiyi harekete geçirici olan etkenlerin ve kurumsal mekanizmaların tanımlanmasının gerekli olduğu şeklinde cevap vermektedir. Yani Walsh (1998, s. 356) için önemli olan nokta, merkez bankası için, onu enflasyonu düşürme ya da düşük tutmaya teşvik edecek olan en uygun kurumsal yapıyı inşa etmektir. Bir başka deyişle Walsh, önerdiği sözleşme modeli ile kişilerin tercihlerinin niteliğini ölçme gibi *subjektif* bir noktadan, merkez bankası başkanlarının kendi kişisel çıkarlarının gerektirdiği gibi davranması şeklindeki *objektif* bir noktaya gelmesi gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla sözleşme modelinde merkez bankasının enflasyon yönelimli bir politika izlemesinin önündeki engel, bankanın ya da başkanının bizzat kendi çıkarlarıdır (Walsh, 1995, s. 164). Banka, enflasyon karşıtı bir politika izlediği takdirde ödüllendirilerek hükümetten transfer elde eder, aksi durumda ise cezalandırılır.

“Güvenilirlik karşısında esneklik” tartışmasındaki üçüncü aşamayı ise, **enflasyon hedeflemesi** önerisi (ve uygulamaları) oluşturmaktadır. Enflasyon hedeflemesi sistemi genel olarak, enflasyon oranı ile ilgili niceliksel hedeflerin ya da hedef aralığının bir dönem veya daha fazlası için topluma ilan edilmesi ve düşük, istikrarlı enflasyonun para politikasının uzun dönemde öncelikli hedefi olduğunun açık bir şekilde tespit edilmesini içeren bir para politikası çerçevesi olarak tanımlanmaktadır (Bernanke vd., 1999, s. 4). Enflasyon hedeflemesi sisteminin teknik ve uygulamaya dönük olan özelliklerini bir kenara bırakırsak, konumuz açısından önemli olan yanı, kural-takdir hakkı ya da güvenilirlik-esneklik tartışmaları bağlamındaki konumudur. Örneğin McCallum (2001, s. 2) enflasyon hedeflemesi rejimini para politikasının kurallı yönetimi olarak değerlendirirken, Mishkin (2007, s. 213) bunun aksine bir para politikası çerçevesi olarak tanımlamaktadır. Bernanke vd. (1999, s. 6) ise, pratikte, para politikasının yürütülmesinde “kural karşısında takdir hakkı tartışmasının” bir gerçekliğe tekabül etmediğini, takdir hakkına dayanan politikaların yürürlükte olduğunu ve kural temelli politikalara karşı üstün geldiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda yazarlar, enflasyon hedeflemesi sisteminin hem kurallı para politikasının, hem de takdir hakkına dayanan para politikasının bazı olumlu özelliklerinin bileşiminden oluştuğunu

belirtmiştir. Sonuç olarak yazarlar, enflasyon hedeflemesi rejimini bir yandan merkez bankası üzerinde içsel bir disiplinin sağladığı, diğer yandan da bankanın politika esnekliğinin ortadan kaldırılmadığı bir para politikası çerçevesi olarak tanımlamış ve bu tanımlama için “sınırlandırılmış takdir hakkı” (constrained discretion) kavramını önermiştir. Bu anlamıyla enflasyon hedeflemesi sistemi, para politikasının nasıl yürütüleceği konusunda varolan kural temelli politika ya da takdir hakkına dayanan politika seçenekleri arasında bir sentez girişimi olan sözleşme modelinin mantıklı sonuçlarına ulaşması olarak değerlendirilebilir (Fischer, 1994, s. 292).

4.2.2.3. Siyasi Konjonktür Yaklaşımı

Merkez bankası bağımsızlığı literatürünün temel referanslarını oluşturması açısından önemli olan bir diğer yaklaşım da siyasi konjonktür (political business cycle) teorisidir. Bu yaklaşım esas olarak iki aşama halinde gelişmiştir³². Bunlardan ilki Nordhaus’un (1975) öncü nitelikli “çıkarıcı” (opportunistic) modeli ortaya koyan çalışması ve Hibbs’in (1977) onu eleştiren “partizan” modeli geliştiren yaklaşımıdır. Siyasi konjonktür teorisinin ilk aşamasını niteleyen ve yukarıda değinilen her iki yazar tarafından da paylaşılan ortak özellik ise, makro ekonomi konusunda *Keynesyen bir teorik çerçevenin verili olarak kabul edilmesi* ve esas hareket noktası olarak görülmesidir. Buna göre seçmenlerin oylama davranışlarıyla ilgili olarak, rasyonel bir şekilde hareket etmedikleri, oylama kararlarını geleceğe değil, geçmişe referansla verdikleri ve geçmişte yaşanan olaylardan da yakın geçmişte olanlarına daha fazla ağırlık verdikleri şeklindeki temel varsayımı kabul edilmektedir. Bu yaklaşımda siyasi partilerin de fırsatçı oldukları, yani Phillips eğrisinin sağladığı olanaklardan (enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişki) yararlanarak oylarını maksimize edecek politikaları takip ettikleri düşünülmektedir (Nordhaus vd., 1989, s. 8). Bu çerçevede literatürün başlatıcısı olarak da kabul edilebilecek olan Nordhaus’un (1975, s. 187) temel varsayımı şöyledir: siyasi partilerin amacı iktidar olmaktır. Bu nedenle siyasi partiler, seçimlerden hemen sonra sıkı para ve maliye politikaları tercih ederken, seçim dönemleri yaklaştığında

³² Bu yönlü bir değerlendirme için Alesina ve Rubini’den (1992) yararlanılmıştır.

Phillips eğrisinin sağladığı olanaklardan yararlanma yoluna (yani işsizliği azaltma ve büyüme oranını artırma amacıyla para ve maliye politikalarında genişletici uygulamalara) gitmektedir. Yine Nordhaus'un çerçevesine göre, siyasi partilerin farklı politik tercihlerinin olması özellikle seçimler öncesinde görülen eğilimler açısından önemli bir farklılık yaratmamaktadır. Bir başka ifadeyle farklı görüşteki partiler arasında, seçim öncesi davranışları açısından bir yakınsama mevcuttur. Hibbs (1977) ise, tam da bu noktada Nordhaus'u eleştirmiş ve siyasi partilerin kendi seçmenlerinin çıkarlarıyla uyumlu politikalar izlediğini ileri süren "partizan" modeli ortaya koymuştur. Hibbs'in argümanı kısaca şöyle özetlenebilir: ABD'de Demokrat Parti, Avrupa'da ise sosyalist partiler işsizlikle mücadeleye, yine ABD'de Cumhuriyetçi ve Avrupa'da muhafazakâr partiler ise enflasyonla mücadeleye daha fazla ağırlık vermektedir. Bu nedenle, genellikle "sol kanat" partilerin iktidara gelmeleri enflasyonun yükselmesi, "sağ kanat" partilerin iktidara gelmeleri ise enflasyonun düşüşüne neden olmaktadır. Yine partizan modelinde, seçim dalgalanmaları "çıkarıcı" modeldeki gibi seçimler öncesinde değil, hemen seçimler sonrasında gerçekleşmektedir. Örneğin, eğer muhafazakâr (enflasyon karşıtı) bir parti seçimleri kazandıysa, iktidara geçtikten sonra bir durgunluk beklenirken, farklı tercihleri olan bir siyasi partinin iktidara gelmesi durumunda ise tam ters yönde gelişmelerin ortaya çıkması beklenmektedir (Persson ve Tabellini, 2004, s. 4).

Siyasi konjonktür teorilerinin gelişimindeki ikinci dalga yaklaşımlar ise, Keynesyen yaklaşımın entelektüel üstünlüğünü yitirdiği ve özellikle rasyonel beklentiler okulu ile yeni klasik iktisadın ana akım haline geldiği 1980'li yılların ortalarından itibaren gelişmiştir. İkinci aşama teorilerini ilkinden ayırt eden temel farklılıklar ise, ekonomik aktörlerin rasyonelliği varsayımıdır. Bunun sonucu olarak iktisat politikaları gerçek ekonomik aktiviteleri etkilemez ve bununla paralel olarak seçmenlerin rasyonel olduğu varsayımı, onların siyasetçiler tarafından sistematik bir şekilde kandırılamayacağı sonucunu doğurmaktadır (Alesina ve Rubini, 1992, s. 664). Bir başka ifadeyle, rasyonel beklentiler okulunun temel tezlerinin, siyasi konjonktür teorisine aktarılmasından ibaret olan ikinci aşama teorilerinde ayırt edici olan, tam bilgiye dayanan bireylerin beklentilerini geleceğe dönük olarak oluşturmaları ve aynı yeni klasik iktisatçıların "para yanılgısının" olmadığını ileri sürmeleri gibi, ikinci dalga

teorilerde de “seçmenlerin yanılığının” olmadığının varsayılmasıdır. Dolayısıyla ikinci dalga siyasi konjonktür teorilerinin, ilk dalga teorilerin “rasyonelleştirilmesinden” ibaret olduğu söylenebilir. Buna göre “ıkarcı” model yerini “rasyonel çıkarcı” modele, “partizan” model ise yerini “rasyonel partizan” modele bırakmıştır.

Rasyonel “ıkarcı” modellere baktığımızda, buradaki temel hareket noktasının hükümetler ya da siyasi partilerle, seçmenlerin bilgi düzeyleri arasındaki eşitsizliğin, yani bilgi asimetrisi olduğunu görmekteyiz (Rogoff ve Sibert, 1988, s. 1; Cukierman ve Meltzer, 1986, s. 378). Buna göre seçmenlerin, hükümetlerin seçim dönemleri yaklaştığında uygulamaya koydukları politikalar hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmaması nedeniyle, siyasi partiler bu bilgi asimetrisini kullanabilmekte ve yeniden seçilebilmek için sürpriz enflasyon yaratabilmektedir. Ancak seçmenlerin, hükümet politikaları hakkında tam bilgi sahibi oldukları bir ortamda, siyasi partilerin yeniden seçilebilmek için fırsatçı politikalar izlemeleri sınırlanacak ve böylelikle, seçimlerden kaynaklanan ekonomik dalgalanmalar azalacaktır.

Rasyonel partizan modellere baktığımızda ise, bunların birbirinden farklı iki partinin varolduğu ve dönüşümlü olarak iktidara geldiği bir yapıda güvenilirlik (credibility) ve dinamik tutarsızlık (dynamic inconsistency) sorunlarının ortaya çıkabileceği varsayımından hareketle türetildikleri görölmektedir. Bu sorunların ortaya çıkmasının nedenleri ise iki partinin politika önceliklerinin ve hedeflerinin farklı olmasıdır. Örneğin partilerden biri enflasyonla mücadeleyi öncelikli hedef olarak belirlemişken (sağ kanat bir parti) , diğeri işsizlikle mücadeleyi temel politika hedefi olarak tespit etmiştir (sol kanat bir parti). Bu durumda bu iki partinin politika sürprizleri yaratma açısından farklı güdöleri vardır. Bir başka ifadeyle bu modelde sadece beklenmeyen politikalar önemsenmektedir. Uygulanan politikaların tamamıyla nötr olması, ancak tek partinin olduğu ve seçimlerin olmadığı durumda gerçekleşebilir. Ancak eğer birden fazla parti varsa ve bunların tercihleri ve öncelikleri farklıysa, seçimler sonunda iktidara gelen parti kendi öncelikleri doğrultusunda sürpriz yaratabilir (Alesina ve Sachs, 1988, s. 64). Dolayısıyla seçimlerden kaynaklanan dalgalanmaların olmadığı istikrarlı bir yapı için, siyasi partilerin gelecekte uygulayacakları muhtemel politikaların, bazı taahhüt mekanizmalarıyla bağlanması gerekmektedir. Rasyonel

partizan modelinde, birbirinden farklı olan iki partinin iktidara gelmesi halinde izleyecekleri politikalar hakkında şu varsayımlardan hareket edilmektedir: partilerinden biri iktidara geldiğinde, ya kendi seçmenin çıkarlarını gözeten politikalara öncelik verecek (ideolojik davranacak), ya da müşterek olarak belirlenmiş politikaları (cooperative policies) uygulayarak, tüm seçmenlerin olumlu etkilenmesini sağlayacak. İkinci olasılığın gerçekleşmesi ise, sisteme eklenecek bağlayıcı taahhüt mekanizmalarının varlığına bağlıdır. Ancak bu şekilde partiler, kendilerini müşterek olarak belirlenmiş politika kurallarıyla bağlarlar ve farklı politika önceliklerinin izlenmesinden kaynaklanan dalgalanmaların önlenmesi sağlanabilir (Alesina, 1988, s. 797).

Toparlamak gerekirse, siyasi konjonktür teorileri aslında gündelik dilde “seçim ekonomisi” olarak kullanılan olguyu kavramsal olarak ifade etmektedir. Ancak yukarıda değinilen modellerin konumuzla bağlantılı olan yanı, bu modellerin ulaştıkları sonuçlar ve çözüm önerilerinde ortaya çıkmaktadır. Örneğin Cukierman ve Meltzer (1986, s. 368), takdir hakkına sahip olan hükümetlerin, tekrar seçilebilmek için halkın refahını artıracak politikalar uygulayacağını belirterek, bunu “demokrasinin maliyeti” olarak adlandırmıştır. Bir başka ifadeyle periyodik seçimlerin olduğu ve halkın eksik bir şekilde bilgilendirildiği bir demokraside, isteğe bağlı politika araçları ile sosyal olarak optimum sonuca ulaşamaz. Yazarlar bu durumu demokrasinin maliyeti olarak tanımlamaktadır. Bu “maliyetin” ortadan kaldırılması için de hükümetlerin takdir haklarını kısıtlayan anayasal taahhüt mekanizmalarının devreye sokulmasını önermektedir (Cukierman ve Meltzer, 1986, s. 369). Dolayısıyla bu yaklaşıma göre demokrasilerde varolan belirli sorun, halkın hükümetlerden daha az bilgilendirilmiş olmasıdır. Bu durumda, hükümetlerin bu asimetrik bilgi durumunu sömürmesinin önüne geçebilmek için, hükümetlerin hareket alanlarını anayasal yollarla ya da başka taahhüt mekanizmalarıyla sınırlamak gerekmektedir. Ancak bu durumlarda demokrasinin maliyeti azaltılabilir (Cukierman ve Meltzer, 1986, s. 386).

Gerçekten de siyasi konjonktür teorilerinin özellikle partizan/rasyonel partizan modellerinde görülen temel özellik, enflasyonun nedenlerinden en önemlisinin ekonomiye siyasetin yaptığı müdahaleler, ama özellikle sol kanat hükümetlerin yaptığı

müdahaleler olduğunu ileri sürmesidir. McNamara'nın (2002, s. 51) da ifade ettiği gibi bu modellerde esas olarak konu edilen merkez bankasına partizan amaçlarla müdahale edilmesi durumudur. Ancak burada ifade edilen partizanlıktaki problem, partizanlığın kendisinde değil, onun özel bir biçiminde, yani sol partilerin tarihsel olarak yaptıkları seçimlerde, sağdaki partilere göre daha genişletici politikalar takip etmeleridir. Bir başka ifadeyle, siyasi konjonktür teorilerinin öngördükleri modellerde *seçimlerin olmadığı ve tek partinin olduğu durum, ideal durum* olarak kabul edilmektedir (Alesina ve Sachs, 1988, s. 64). Bunun “sağlanamadığı” durumlarda, yani göreceli olarak demokratik olarak adlandırılabilir rejimlerde ise, bu demokratikliğin gereği olarak seçimler yapılmakta ve bunun sonucunda da farklı öncelikleri olan partiler iktidara gelebilmektedir. Bu durumda ise, özellikle sol partilerin iktidara gelmeleri ekonomik istikrarı bozmakta ve enflasyonun giderek artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla demokratik seçimlerin yarattığı bu “sorunların” giderilmesi için, seçime giren partilerin hareket alanlarının bazı taahhüt mekanizmalarıyla daraltılması gerekmektedir. Örneğin Maloney vd.'nin (2003, s. 178-180) belirttiği gibi, siyaset alanını daraltacak bu taahhüt mekanizmalarından biri merkez bankasının bağımsızlığı olabilir. Yazarlar merkez bankasının bağımsızlığının, özellikle sol kanat hükümetlerin genişletici eğilimleri karşısında dengeleyici bir sistem olduğunu ileri sürmekte ve bu sayede seçimler nedeniyle ekonomide oluşması muhtemel ekonomik dalgalanmaların azaltılabileceğini savunmaktadır. Dolayısıyla siyasi konjonktür teorileri, seçimlerin ekonomik dalgalanmalar ile ilişkisini incelerken, seçimlerden kaynaklandığını iddia ettikleri ekonomik dalgalanmaların giderilmesi için, siyaset alanını daraltıcı bazı taahhüt mekanizmalarının devreye sokulması gerektiğini iddia etmektedirler. Lohmann'ın (1998) işaret ettiği gibi para arzındaki bu seçim döngüsü (electoral cycle), merkez bankalarının siyasi baskılardan yalıtılması durumunda azaltılabilir, hatta elimine edilebilir. Dolayısıyla, merkez bankası bağımsızlığının kendisi, para arzının siyasi kırılganlıklarının ortadan kaldırılması için kurumsal bir çözüm olarak ileri sürülmüştür. Sonuç olarak siyasi konjonktür teorileri, seçimlerden kaynaklandığını ileri sürdükleri ekonomik dalgalanmaların giderilmesi için merkez bankasının hükümetlerden bağımsızlığının sağlanması gerektiğini savunmakta ve bu anlamıyla da, 1970'li yılların

sonlarından itibaren yoğunlaşarak tartışılmaya başlanan kural temelli ekonomi politikası lehinde bir pozisyon almaktadırlar³³ (Alesina, 1987, s. 653).

4.2.3. Merkez Bankasının Bağımsızlığının Ampirik Temelleri

Merkez bankasının bağımsızlığı ile en genel olarak bankanın para politikasının yürütülmesi sırasında hükümetlerin etkisinde kalmaması kast edilmektedir. Ancak literatürde bu bağımsızlığın ne olduğu ve nasıl ölçülmesi gerektiği ile ilgili farklı öneriler ve açıklamalar mevcuttur. Bu bölümde öncelikle merkez bankasının bağımsızlığı ile ilgili önerilen farklı kriterlere değinilerek, “bağımsızlık” ile neye işaret edildiği açık hale getirilmeye çalışılacak, ardından da tanımlanan bu “bağımsızlığın” ekonomik değişkenlerle ilişkisine değinilecektir.

4.2.3.1. Yasal/Gerçek Bağımsızlık

İlk olarak Cukierman, Webb ve Neyaptı (1992) tarafından önerilen merkez bankasının hükümetten bağımsızlığını ölçmeyi amaçlayan kriterler, yasal ve gerçek bağımsızlık olarak ikiye ayrılabilir. Bunlardan ilki olan yasal bağımsızlıkta, esas olarak bankanın hükümetle olan ilişkisinin yasal/anayasal olarak nasıl düzenlendiğine odaklanılmakta ve bu yasal tanımlardan türetilen endekslerle hem bir ülkedeki bankanın tarihsel olarak gelişim sürecindeki bağımsızlık derecesi, hem de farklı ülkelerdeki bankaların bağımsızlık dereceleri ölçülmeye çalışılmıştır. Yazarların kullandıkları endekste yasal bağımsızlığı ölçmek için kullandıkları kriterler şunlardır:

1. Merkez bankası başkanının atanması, görevden alınması ve görev süresi ile ilgili düzenlemeler,

³³ Waller (1989); Richards (1986).

2. Yürütme ile merkez bankasının para politikası üzerindeki anlaşmazlıklarını çözmeyi öngören bir politika formülasyon organının varlığı ve merkez bankasının bütçe sürecine katılımı,

3. Merkez bankasının amaçları,

4. Merkez bankasının kamu sektörüne açtığı kredilerin sınırlandırılması konusu (Cukierman, Webb ve Neyaptı, 1992, s. 358).

Yukarıdaki kriterlerden her biri, merkez bankasının bağımsızlık derecesi hakkında bir göstergedir. Buna göre aşağıdaki durumlarda merkez bankasının bağımsızlığının daha yüksek olduğu öngörülmektedir:

1. Merkez bankası başkanın atanması ya da görevden alınmasında hükümetin yetkilerinin sınırlandırılmış olması,

2. Hükümet ile merkez bankası arasında bir anlaşmazlık çıktığında bankanın kendisini koruyabileceği ve kendi görüşlerini savunabileceği bir yasal güvencenin varlığı,

3. Merkez bankasının istihdam yaratmak, büyümeyi artırmak ya da faiz oranlarını düşürmek gibi amaçları gözetmesinin dışında, fiyat istikrarının tek hedef olarak tespit edilmesi,

4. Merkez bankasının kamu sektöründeki yatırımların ya da bütçenin finansmanına dorudan ya da dolaylı olarak katılmaması.

Yazarların merkez bankalarının yasal bağımsızlıklarını ölçmek için kullandıkları kriterlere ilave olarak Fischer (1994, s. 294) merkez bankasının anayasal konumu ve parasal araçları (faiz oranı) kullanabilme kabiliyetinin olup olmadığının eklenmesini önermiştir. Sonuç olarak Cukierman, Webb ve Neyaptı (1992), 72 ülkedeki (21 sanayileşmiş, 51 gelişmekte olan) veri seti üzerinden yaptıkları değerlendirmelerde, yasal bağımsızlık ile enflasyon arasında negatif bir ilişki bulunduğunu ileri sürmektedir. Ancak merkez bankasının bağımsızlığı ile enflasyon arasında olduğu ileri sürülen negatif ilişki, sadece sanayileşmiş ülkeler için geçerlidir, gelişmekte olan ülkeler için

böyle bir ilişki gözlenmemektedir³⁴. Yazarlar, bu sorunu aşmak ve gelişmekte olan ülkelerde merkez bankasının bağımsızlığını ölçmek için gerçek bağımsızlık kriterini geliştirmiştir. Buna göre sadece yasal bağımsızlığı ölçen göstergelerin iki temel problemi vardır: bunlardan ilki, yasaların her olasılıkta hükümet ile merkez bankası arasındaki ilişkileri açık bir şekilde düzenleyecek kadar net olmaması ve bu muğlâklığın geleneklerle doldurulmasıdır. İkincisi ise, yasaların açık ve net olması durumunda dahi ortaya çıkabilen gerçek uygulamanın yasadan sapabilmesidir. Dolayısıyla yasal bağımsızlığa karşı gerçek bağımsızlık, banka ile hükümet arasındaki enformel anlaşmalar, bankanın araştırma departmanının kalitesi, bankanın kilit pozisyonundaki personelinin ve hükümet personelinin nitelikleri gibi bir çok faktöre dayanmaktadır (Cukierman, Webb ve Neyapti, 1992, s. 355). Gelişmekte olan ülkelerde bankanın hükümetten bağımsızlığını ölçmek için farklı bir kriter kullanılmasının gerekçelerinden bir diğeri de yasal bağımsızlığın, genellikle hukukun üstünlüğü prensibinin iyice yerleştiği toplumlar için geçerli olduğudur. Buna göre, az gelişmiş ülkelere, sanayileşmiş ülkelere göre yasal bağımsızlığın çok fazla bir etkisinin olmadığı, buna karşılık, geleneklerin ve enformel ağların daha önemli olduğu ileri sürülmektedir. Dolayısıyla bağımsızlığı ölçmek için “davranış yönelimli” uygulamaları çözümlemek gerekmektedir. Bu bağlamda tanımlanan gerçek bağımsızlık kriteri ise, merkez bankası başkanının gerçek değişim sıklığıdır (Cukierman, 1994, s. 1438).

Sonuç olarak, merkez bankası bağımsızlığının ülkenin ekonomik performansıyla, özellikle de enflasyonla ilişkisi açısından yapılan ampirik çalışmalarda ulaşılan sonuçlardan bazıları şöyledir:

³⁴ Forder'ın (2001, s. 202) da işaret ettiği gibi birçok yazar, merkez bankasının bağımsızlığını ölçmek için bankaların yasalarının yorumlanmasının uygun bir yol olduğunu varsaymaktadır. Bu göstergeler, tipik olarak, bir yandan bağımsız merkez bankasının enflasyonu düşüreceği hipotezini doğrulamak, diğer yandan da yüksek enflasyonlu ülkelerdeki yasal reformlar için yapılan önerilerin temeli olması açısından kullanılmaktadır. Ancak bu yöntemde temel sorunlar bulunmaktadır. Çünkü her ne kadar iktisatçıların göz ardı etmeye meyilli olmalarına rağmen, bir kurumun gerçek gücü, yasanın biçimsel ve yüzeydeki görünüşünden çok daha fazla, gerçek politika yapımı pratiğini tarafından belirlendiği tarihçiler ve siyaset bilimciler tarafından iyi bilinmektedir. Bu karşılık, literatürde her ne kadar yasaların dışındaki göstergeler bulma arayışı olsa da, bu çabalar sonucu değiştirmez. Çünkü burada önemli olan para politikasının bağımsız bir şekilde oluşturulup oluşturulmadığı ölçülmemektedir. Bu ise, yasa okuma yaklaşımının doğasında olan bir sınırlamalar nedeniyle olanaksızdır (Forder, 2001, s. 204).

1. Sanayileşmiş ekonomilerde enflasyon, yasal bağımsızlıkla negatif olarak ilişkili ve merkez bankası başkanının değişim sıklığıyla ilişkisizdir.

2. Azgelişmiş ülkelerde yasal bağımsızlık ile enflasyon arasında bir ilişki yoktur. Ancak, merkez bankası başkanının değişim sıklığıyla enflasyon arasında pozitif yönde kuvvetli bir ilişki vardır (Cukierman, 1994, s. 1440; Cukierman vd, 1993, s. 136).

4.2.3.2. Amaç/Araç Bağımsızlığı

Esas olarak Stanley Fischer (1995) tarafından geliştirilen yaklaşımda araç bağımsızlığı, hükümetçe ya da banka ile hükümetin beraberce tespit ettiği amaçların uygulanması, para politikasının bu şekilde yürütülmesi sırasında, bankanın kullanacağı araçları seçmede ve seçtiği araçları da hangi oranda kullanacağına karar vermede özgür olması anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle araç bağımsızlığı, merkez bankasının hükümetlerin bütçe açıklarını doğrudan ya da dolaylı olarak finanse etme zorunluluğundan azade olmasına ve faiz oranlarını belirleme gücüne sahip olmasına işaret etmektedir. Diğer bankaları denetleme yetkisinin olup olmaması, bağımsızlıkla doğrudan ilgili değildir. Döviz kuru rejimini belirleme konusunda ise, yetki bankadan ziyade hükümettedir. Sabit döviz kuru sisteminde ulusal paranın devalüe edilme yetkisi merkez bankasıyla paylaşılan bir şekilde maliye bakanındadır. Esnek kur sisteminde ise, eğer merkez bankasının faiz oranlarını belirleme yetkisi varsa, o zaman aynı zamanda döviz kurunu da belirleme yetkisi var demektir (Fischer, 1995, s. 203). Amaç bağımsızlığı ise, enflasyon hedefi de dahil olmak üzere, tüm para politikasının hükümetten bağımsız olarak para otoritesi tarafından belirlenmesi ve uygulanmasıdır. Ancak uygulamada merkez bankasının amaç bağımsızlığı değil, araç bağımsızlığı olduğu kabul edilmektedir (Cukierman, 1996).

4.2.3.3. Diğer Bağımsızlık Tanımları

Eijffinger ve Haan (1996, s. 2-3) ise, merkez bankasının bağımsızlığının personel, finansal ve siyasi olarak üç alanda bankanın hükümetin etkilerinden

korunması olarak değerlendirmektedir. Buna göre **personel bağımsızlığı** ile bankayla ilgili atama prosedüründe hükümetin etkisi konu edinilir. Merkez bankası kadar önemli bir kamu kurumuyla ilgili atama işlemlerinden hükümetin tamamıyla dışlanması uygulanabilir değildir. Ancak koyulacak bazı kriterlerle, örneğin, merkez bankasının yönetim kurulunda hükümetin temsili ve atama sürecinde, görev süresiyle ilgili, görevden alma ile ilgili hükümetin etki düzeyi ayarlanabilir. **Finansal bağımsızlık** ile hükümetin harcamalarının finansmanında merkez bankası kredilerinin doğrudan ya da dolaylı olarak kullanılıp kullanılmadığı konusu ele alınır. Hükümetin merkez bankası kredilerini doğrudan kullanması, para politikasının maliye politikasına göre ikinci derecede olduğunu gösterir. Merkez bankası kredilerine dolaylı ulaşma durumu ise, merkez bankasının hükümetin kasiyeri olduğu durumda ya da hükümetin borcunun yönetilmesinin bankaya verildiği durumlarda ortaya çıkabilir. **Siyasi bağımsızlık** ise, para politikasının formülasyonunda ve uygulanmasında merkez bankasına bir manevra alanı verilmesi kastedilir. Siyasi bağımsızlık konusu Fischer (1995)'i izleyerek araç (kullanılacak enstrüman) bağımsızlığı ve amaç (para politikasının hedefi) bağımsızlığı olarak ikiye ayrılır. Merkez bankasının amaçlarının birden çok olarak tanımlanması durumunda (örneğin, hem düşük enflasyon hem de düşük işsizlik), bankanın takdir yetkisini kullanma alanı çok genişleyecektir. Ancak amacın sadece fiyat istikrarı ya da enflasyonu düşürmek ve düşük düzeyde kalmasını sağlamak olarak belirlendiği durumda, bankanın hareket alanı daralacak ve hedefe yönelik odaklanma gerçekleşecektir. Bir merkez bankasının, ancak belirlenen amaçlara ulaşmak için kullanacağı araçları seçmede özgür olduğu zaman, araç bağımsızlığı var demektir.

Issing (2006, s. 67) ise, merkez bankasının bağımsızlığı ya da bu bağımsızlığın nasıl ölçüleceği ile ilgili net bir tanımlama ve yöntemin olmadığına işaret ettiği çalışmasında, merkez bankasının bağımsızlığını en genel olarak **kurumsal bağımsızlık** olarak tanımlamıştır. Yazarın kurumsal bağımsızlık ile kast ettiği ise, merkez bankasının kendi görevlerini ve sorumluluklarını yerine getirirken siyasi etkilerden ya da daha geniş anlamda “dış” etkilerden korunmasını sağlayacak bir dizi yasal olanakla donatılmış olmasıdır.

Merkez bankasının bağımsızlığının tanımlanması konusundaki bir başka yaklaşım da Goodhart (2002) tarafından geliştirilmektedir. Buna göre yazar Friedman'ın (1962) erken dönemli bir çalışmasında ileri sürdüğü, merkez bankasının bağımsızlığının aynı yargı bağımsızlığı gibi algılanması gerektiği ve böylelikle nasıl yargının çalışma prensiplerine ancak yasal ve anayasal değişiklikler yapılarak müdahale edilebiliyorsa, merkez bankasının çalışma prensiplerine müdahale ederken de benzer bir prosedürün işlemesi gerektiğini düşüncesine dayanmaktadır. Goodhart'a (2002, s. 199) göre yasalar, yürütmenin belirlediği bir takvime göre hükümler tarafından yapılır, ancak buradaki temel nokta, bu yasanın yasa olabilmesi için yasama tarafından onaylanması gerekmektedir. Genel olarak yargı, yasa yapmaz. Bu anlamda yargının operasyonel bağımsızlığı vardır. Yasaları yorumlar, idaresini sağlar, ancak amaç bağımsızlığı yoktur. Yeni yasa yapamaz. Benzer bir şekilde merkez bankasının da operasyonel bağımsızlığı vardır. Önceden belirlenmiş ve tek bir hedefi vardır, o hedefe ulaşmak için gerekli olan araçları kullanmakta serbesttir. Ancak aynı yargıdaki gibi amaç bağımsızlığı yoktur. Dolayısıyla hem yargı, hem de merkez bankası için hedeflerin tespit edilmesi yasamanın yetki alanındadır. Bu noktada Goodhart (2002, s. 200) neden hükümetlerin hem yargı işlevini hem de merkez bankacılığını doğrudan üstlenmemesi gerektiği sorusunu sorarak, bunları şöyle cevaplamıştır. İlk olarak, yasalar, tüm toplum için yapılır ancak onları da insanlar yapar. Dolayısıyla yasaların uygulanmasında bazı çıkar gruplarının etkilerinin olmaması gerekmektedir. Bu nedenle yargı, yürütmeden bağımsızdır. Benzer bir şekilde, para politikası hedefi de bir kere açıklandıktan sonra, onun yürütülmesi sırasında bundan farklı düzeylerde etkilenen çıkar grupları olacaktır. Dolayısıyla para politikasının yürütülmesinin de aynı yargı gibi bağımsız bir kuruma devretmek ve bir taahhüt aygıtı ile bunu açık hale getirmek, para politikasının yürütülmesi ve güvenilirliği açısından çok önemlidir. İkinci olarak, hem yasa hem de para, çok karmaşık, zaman alan ve teknik konulardır. Bu nedenle uzmanlara devredilmelidir. Bununla birlikte, bu uzmanlar mükemmel bir şekilde yürütmenin dışında bir kurumda konumlandırılabilirler.

Gerçekten de merkez bankası bağımsızlığı taraftarlarına göre para politikası, normal politika yapımı sürecine emanet edilemez, çünkü çok karmaşıktır ve başarılı olmak disiplinli ve uzun vadeli bir perspektife sahip olmayı gerektirir. Sıradan insanlar

ve politikacılar gerçekte merkez bankasının ne yaptığını ve yürüttüğü işlemlerin girift ve karmaşık doğasını anlayamayacağı için, belirli bir politika seçimi konusunda yeteri kadar ağırlık veremeyebilirler. Ayrıca politikacılar uzun dönemli bakışa sahip değildir, daha sonra kazanmak için şimdi acı çekmek gerektiğine inanmazlar (zaman tutarsızlığı problemi). Dolayısıyla bu alandaki karar alma sürecini, halkın kendi çıkarları için neyi yapması ya da yapmaması gerektiğini söyleyen bir kurula devretmeye ihtiyaç vardır. Berman ve McNamara'nın (1999, s. 3) da belirttiği gibi ilk bakışta bu yaklaşım mantıklı görünebilir, para politikası gerçekten de teknik yön ağır basan ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Ancak para politikasının bu niteliği, neredeyse tüm politikalar için geçerlidir. Örneğin bir ülkedeki sağlık sistemi daha mı az karmaşıktır, kim gerçekten de tıp biliminin hangi alanlarına kaynak aktarılması gerektiğinin bilgisine sahiptir. Sonuç olarak Berman ve McNamara (1999, s. 6) bağımsız merkez bankasının, siyasi müdahaleler olmadan aldığı kararların teknik ve apolitik olduğuna ilişkin vurguların geçersiz olduğunu ve para politikasının yürütülmesinin teknokratlara bırakılmış olmasının demokrasi açısından ciddi sorunlar yaratacağını belirtmektedirler.

4.2.3.4. Merkez Bankası Bağımsızlığının Ekonomik Değişkenlerle İlişkisi

İlk bölümde aktarıldığı gibi, yeni klasik iktisat ve rasyonel beklentiler okulunun temel varsayımlarına dayanarak geliştirilen merkez bankasının bağımsızlığı literatürü, “paranın yansızlığı” argümanını temel kabul etmektedir. Bu yaklaşıma göre parasal değişkenlerle oynayarak işsizlik ya da büyüme oranları etkilenemez, özellikle işsizlik ile enflasyon arasında varolduğu söylenen yer değiştirme ve buna dayalı olarak hükümetlere tercih şansı veren isteğe bağlı politikaların reel etkisi yoktur. Bu genişletici politikalar sonucunda sadece, enflasyon oranı daha da artar. Bunun nedeni ise, rasyonel beklentiler kuramına göre, toplumda bulunan rasyonel aktörler, örneğin sendikalar, hükümetin genişletici bir para politikası uygulayarak sürpriz bir enflasyon yaratacağını gördüklerinde, bunun kendi reel ücretlerinde bir aşınma yaratacağını fark ederler ve ücret artışı talebinde bulunurlar. Benzer bir şekilde firmalar da, hükümetin uyguladığı politikalar sonucunda enflasyonun yükseleceği beklentisiyle, fiyat artırımına giderler. Bu noktada, hükümetin bu sürpriz enflasyondan beklediği fayda ortadan kaybolur,

ancak süreç sonunda daha yüksek bir enflasyon oranı geride kalır. Dolayısıyla hükümetlerin elinden sürpriz enflasyon yaratacak araçların alınması gerekir. Bu durumda, gelecekle ilgili olan siyasi risk ortadan kaldırılacak ve ekonomik büyüme ve dolayısıyla da istihdam için gerekli ortam hazırlanmış olacaktır. Sonuç olarak, ekonominin siyasetten ayrılması ve özellikle para politikasının yönetiminin hükümetten alınması, iki açıdan faydalı olacaktır. İlki bu süreçte enflasyon oranının düşmesi, ikincisi ise bu düşüşün, işsizlik ve büyüme üzerinde herhangi bir etkisinin olmamasıdır.

Gerçekten de merkez bankasının bağımsızlığı literatürünün ampirik temelleri, yukarıda ifade edilen iki temel argümana dayanmaktadır. Örneğin Rogoff'un (1985) aksine Alesina ve Summers (1993, s. 154–159), merkez bankasının bağımsızlığı ile ekonomik büyümenin değişkenliği arasında herhangi bir bağlantının olmadığını ileri sürmektedir. Yazarlara göre bankanın bağımsızlığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkisizliğin bir benzeri, bağımsızlık ile işsizlik oranı arasındaki ilişkide de tekrarlanmaktadır. Bir başka ifadeyle, merkez bankasının bağımsız olmasıyla, işsizlik oranının değişmesi arasında bir bağlantı bulunmamaktadır. Yine benzer bir şekilde, bağımsızlık ile reel faiz oranları arasında açık bir ilişkinin olmadığı tespit edilmektedir. Sonuçta yazarlar, parasal disiplin ile birlikte merkez bankasının bağımsızlığı, enflasyon oranını ve değişkenliğini azaltırken, bu durumun reel makroekonomik performans açısından olumlu ya da olumsuz herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla yazarların ortaya koyduğu argümanlar, paranın nötrlüğünü vurgulayan bir çerçeve içinde yer almaktadır.

Sonuç olarak Alesina vd.'nin (1995, s. 200) ileri sürdüğü “bedava öğle yemeği” (free lunch) yaklaşımına göre bağımsız ve enflasyon karşıtı bir merkez bankası kurumunun iki önemli faydası vardır: birincisi, enflasyon oranı düşürülür, ikincisi, para politikası hükümetlerin değişen tercihlerinin doğrudan kontrolü altında olmadığı oranda, merkez bankası siyasi olarak teşvik edilen üretimdeki değişkenlikleri ortadan kaldırır, yani siyasetten kaynaklanan çıktı değişkenliklerini elimine eder³⁵. Merkez bankasının

³⁵ Forder'ın (1998, s. 328) da belirttiği gibi merkez bankası bağımsızlığı literatürü, teorik olarak olmasa bile, ampirik düzeyde, bankanın bağımsızlığı ile enflasyon arasındaki negatif ilişki bulgularıyla erken bir zafer ilan etmiştir. Ancak merkez bankası kanunu okuyarak ve bunların enflasyonla ilişkisini test ederek geliştirilen ve bağımsızlığı ölçme iddiasında olan göstergeler, değersizdir. Çünkü bağımsızlığı ölçmek için geliştirilen göstergeler, birçok farklı nedenden dolayı, isabetsizdir. Merkez bankasının bağımsızlığı

bağımsızlık derecesinin artması ile reel ekonomik performanstaki değişiklik arasında zorunlu bir ilişki yoktur. Bir başka ifadeyle, bağımsız merkez bankası, hem düşük enflasyon, hem de üretimde değişkenliklerin daha düşük düzeyde kalması hedeflerine ulaşabilir.

5. MERKEZ BANKASININ BAĞIMSIZLIĞININ EKONOMİ POLİTİĞİ

Çalışmanın bu bölümünde merkez bankası bağımsızlığı konusu eleştirel bir ekonomi politik çerçevesinden ele alınacaktır. Bu çerçevede ilk olarak Bretton Woods sonrasında uluslararası para sisteminin çöküşünden sonra merkez bankalarının sistem içindeki konumlarının dönüşümü ve bu dönüşümün (bağımsızlığın) nedenlerine değinilecek, ardından da bu dönüşümün hayata geçirilme stratejisi olan ekonomi ile siyasetin ayrıştırılması ve para politikasının “apolitikleştirilmesi” stratejisi değerlendirilecektir.

5.1. BRETTON WOODS SONRASI SÜREÇTE MERKEZ BANKACILIĞIN DÖNÜŞÜMÜ

Bretton Woods sisteminin çöküşüyle birlikte yaşanan en önemli gelişme, uluslararası para sisteminin ciddi bir istikrarsızlığa düşmesidir (Halliday, 2002, s. 103; Itoh ve Lapavitsas, 1999, s. 195-202). Bu istikrarsızlığın nedenlerine bakıldığında ise, bir dizi iktisadi ve siyasal gelişmenin iç içe geçtiği görülmektedir. Buna göre öncelikle belirtilmesi gereken husus, bir paranın uluslararası para konumuna gelmesi için, o ülkedeki emek verimliliğinin, yani teknolojik düzeyin diğer ülkelere göre üstün olması gerekmektedir. Bilindiği gibi ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrasında böyle bir üstünlüğe sahiptir. Ancak, rakip ülkeler (özellikle de Japonya ve Batı Almanya) bu üstünlüğü

ile ilgili olarak yapılan ampirik çalışmalar, belirli sonuçları elde etmeye yönelmiş, belirli davranışları ölçmeye dayanmaktadır. Ancak bunun için kullanılan yasa okuma yöntemi, davranışları ölçme açısından anlamlı bir gösterge değildir. Bunun da ötesinde bağımsızlığı ölçmek için kullanılan yöntem ve dataların sonuçları, iddia edilen aksine enflasyonla bağımsızlık arasında herhangi bağlantının olmadığını göstermektedir.

tehdit etmeye başlayınca, doların uluslararası para olma işlevi sorgulanmaya başlamıştır. Bu durumda ABD'nin önünde iki seçenek olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, doların uluslararası para olma özelliğini korumak için rekabet baskılarına boyun eğmek, ki bu kendi açısından sonuçsuz bir seçenektir. İkincisi ise, rekabetçi fiyatlar yaratmak için doları devalüe etmek. ABD, tercihini ikinci yoldan yana kullanmıştır. Bunun sonucunda ise, sabit kur sisteminden, yani altına bağlı dolar ve dolara bağlı diğer paralar olarak kurulan Bretton Woods sistemi çökmüş ve dalgalı kur sistemine geçilmiştir. Ancak buradaki en büyük sorun, istikrarlı ve değeri değişmeyen bir uluslararası paranın, yani dünya ticaretinde diğer farklı paralar tarafından referans alınacak bir “sabitenin” ortadan kalkmasıdır (Carchedi, 1997, s. 94).

Gerçekten de tarihsel olarak uluslararası para sisteminin gelişimine baktığımızda, ilk olarak altın standardı döneminde paranın meta bağlantısının varolduğu ve altının uluslararası ödeme aracı olması nedeniyle ülkelerin rezerv olarak tuttuklarını görmekteyiz. Bunun ardından gelen Bretton Woods sisteminde ise, meta bağlantısı fiili olarak kopmuş olmasına rağmen “düşüncede” devam etmekte ve “siyasi” olarak kurulmaktadır. Bir başka ifadeyle her bir ülke parasını ABD dolarına bağladığı anda, otomatik olarak altına da bağladığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla ilk dönemde altın kısıtı, ikinci dönemde de dolar kısıtı, (ilkinde Britanya, ikincisinde de ABD dışındaki) ulusal ekonomiler üzerinde etkili olmaktadır³⁶. Ancak bilindiği gibi Bretton Woods sistemi sonrasında uluslararası para sisteminin meta para ile herhangi bir bağlantısı kalmamış, “paranın maddi temeli ortadan kalkmış” (Arın, 2003, s. 575) ya da daha doğru bir ifadeyle bu ilişki “resmi” olarak sonlandırılmıştır. Sonuç olarak, Brunhoff'un (1978, s. 43) ifadesiyle, parasal piramidin üçüncü düzeyini oluşturan uluslararası para, altının artık evrensel para işlevini yerine getirememesi, ancak onun yerini alacak etkili bir paranın da olmaması nedeniyle, istikrarsızlık içindedir.

Uluslararası para sistemindeki bu istikrarsızlığın ve meta para bağlantısının kaybolmasının en doğrudan sonucu, merkez bankalarının öneminin giderek artmasıdır (Lapavitsas, 2000, s. 654). Bu bağlamda uluslararası paranın istikrarsızlığı durumunun

³⁶ Bunun en yakın örneğini Türkiye'nin 1970'lerin sorununda yaşadığı krizde görebiliriz. Hatırlanacağı gibi, o dönemki krizi niteleyen slogan “70 cente muhtacız” olmuştur.

merkez bankacılığı açısından çok temel bir sonucu olmuştur. Bu ise, uluslararası paranın disipline edici özelliğinin ortadan kalması (Lapavitsas, 2000, s. 653) ve bu durumda paranın değerinin korunması görevinin tekil ülkelerdeki merkez bankaları tarafından *içselleştirilmesi*, yani *parasal kısıtın inşa edilmesidir*. Dolayısıyla merkez bankası tarafından parasal kısıtın kendi parasal alanında yeniden inşası ise, merkez bankasının bağımsızlaşması sürecinin gerisinde yaratan en önemli nedenlerden birisidir.

Gerçekten de uluslararası ödeme aracı olarak kullanılan paranın (altın ya da kâğıt), ulusal düzeyde birikim süreci açısından önemli bir “disipline edici” rolü vardır. Yukarıda ifade edildiği gibi merkez bankasının kredi piramidindeki rolü nedeniyle, banka paralarının sosyal geçerliliğini sağlar ve bu paralar ile uluslararası ödeme aracı arasındaki bağlantıyı kurar. Bu bağlamda uluslararası ödeme aracının “bolluğu” ya da “kıtlığı”, bir anlamda ulusal ekonomilerin ve dolayısıyla da merkez bankasının hareket alanını tayin etmektedir. Bir başka ifadeyle nasıl özel kredi parası ile merkez bankası parası arasındaki ilişki, özel kredi parasının genişlemesinin sınırını oluşturuyorsa³⁷, uluslararası para ile merkez bankası parası arasındaki ilişki de, merkez bankasının hareket kabiliyetini sınırlamaktadır (Harvey, 1999, s. 295). Ancak bu noktada belirtilmesi gereken, uluslararası para sisteminin her zaman hegemonik bir devlete dayanması gerekliliğidir. Buna göre daha önce de ifade edildiği gibi, altın standardı sistemi Britanya’nın hegemonik pozisyonunun bir uzantısı olarak, Bretton Woods sistemi ise ABD’nin dünya genelinde hegemon devlet olarak örgütlenmesinin bir sonucu olarak gelişmiştir. Bunun tabii sonucu ise, her iki sistemin de, hegemon devletin çıkarları etrafında örgütlenmiş olmasıdır (Arrighi, 2000). Dolayısıyla uluslararası parasal sistemin oluşturduğu bu parasal kısıt, aynı zamanda *siyasal bir kısıt* anlamına da gelmektedir³⁸. Gerçekten de her bir para sisteminin, aynı zamanda bir siyasal sisteme

³⁷ Merkez bankasının kredi sistemini disipline etmede kullandığı en önemli para politikası aracı faiz oranlarıdır. Bilindiği gibi faiz oranlarının yükseltilmesi, kredi sistemini daraltırken, düşürülmesi genişletir. Bu araç, özellikle parasal kısıtın inşası sürecinde merkez bankalarının kullandıkları temel araçtır. Türkiye’de özellikle 2001 sonrasında uygulanan “yüksek faiz” politikası da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bu sürecin analizi çalışmanın bir sonraki bölümünde yapılacaktır.

³⁸ Aren (2007, s. 121) bu durumu kendi kullandığı terminoloji ile şöyle açıklamaktadır: “... az gelişmiş bir ülke... kalkınmak ve milli gelirini artırmak için hamle yapmaya kalkışırsa dış dengesi hemen bozulmaya başlar. Ülkede gittikçe şiddetlenen bir döviz kıtlığı baş gösterir. Elindeki dövizlerle kalkınmanın gerektirdiği makine ve teçhizat dışalımını yapamaz. Bu durum giderek ülkenin kalkınma çabalarından vazgeçmesi sonucunu verir”.

tekabül ettiği düşünölürse (Köse, ve Öncü, 2003), parasal kısıtın pür ekonomik anlamda bir kavram olmadığı daha iyi anlaşılacaktır (McMichael, 2000, s. 681).

Bu bağlamda, 1970’lerdeki dönüşüm sonrası, parasal piramidin üçüncü düzeyinde bulunan uluslararası paranın ne olduğu ile ilgili bir tanım sorunu olduğu andan itibaren, yani parasal piramidin üçüncü düzeyinde bir istikrarsızlık oluşmasından sonra, *farklı düzeylerdeki paralar arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanarak kurulması zorunlu hale gelmiştir*. Bu çerçevede Bretton Woods sonrasında parasal piramidin yeniden organize edilmesi iki aşamada gerçekleşmiştir.

İlk aşamada, ulusal para üzerinde bulunan uluslararası para kısıtının kalkması, en azından teorik olarak merkez bankasının hareket alanını artırmaktadır. Bir başka ifadeyle, banka, kendi çıkardığı ulusal para ile kredi parası arasındaki ilişkiyi kurarken, herhangi bir “dışsal çapaya” dayanmamaktadır. Böyle bir durumda kredi genişlemesi ve parasal genişlemenin nasıl gerçekleşeceği büyük ölçüde her bir ülke içinde sermaye birikim sürecinin dinamikleri tarafından belirlenecektir. Ancak bu noktada birbiriyle bağlantılı iki problem ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki uluslararası ödeme aracındaki belirsizlik nedeniyle dünya ticaretinde para birimleri arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağıdır. Bu sorun esnek kur sistemi ile çözümlenmiştir. Her bir para biriminin diğerine göre değışim oranı, o ülkenin parasına olan talep çerçevesinde belirlenecektir. Ancak esnek kur sisteminin uygulanması için öncelikle her bir ülkenin uluslararası sermaye hareketlerine açık hale getirilmesi ve para ve sermaye piyasalarını kuralsızlaştırmaları gerekmektedir (Harvey, 2005, s. 12). Bu ise aslında sorunun çözümünden çok, istikrarsızlığın devam ettirilmesi anlamına gelmektedir. İkinci sorun ise, para birimleri arasındaki ilişkilerin istikrarlı olması için her bir ülkedeki paranın değerinin belirli bir sevide istikrarlı olarak sürdürölmesi, yani enflasyonu belirli bir seviyede tutması gerekmektedir. Aksi halde, yani uluslararası ödemelerde ya da ithalat ve ihracatta kullanılacak para birimi ile ulusal para birimi arasındaki ilişkinin sürekli değışkenlik göstermesi durumu yaşanacaktır³⁹. Bu ise hem parasının değeri istikrarsız olan (enflasyon olan) ülkedeki üretim birimleri açısından, hem de uluslararası ticaretin

³⁹ Bu durum özellikle 2001 krizinden sonra Türkiye’de uygulanmaya başlayan enflasyon karşıtı programın temel nedenlerinden biri olarak gösterilebilir. Bu konu bir sonraki bölümde tartışılacaktır.

ve dünya genelinde sermaye birikiminin sürekliliği açısından önemli sorunlara neden olacaktır (Bryan, 1992, s. 333).

Dolayısıyla bu problemler, parasal piramidin yeniden organize edilmesindeki ikinci aşamayı *zorunlu* olarak beraberinde getirmiştir. Bu aşama, tam da yukarıda belirtilen ulusal para biriminin değerini korumada bir “çapa” (anchor) olarak kullanılan üçüncü düzeyin işlevlerinin, ikinci düzey tarafından *içselleştirilmesi* ile gerçekleşmektedir. Daha açık bir ifadeyle, merkez bankasının bağımsızlaşması, uluslararası para sisteminin istikrarsızlığa düşmesi sonrasında parasal piramidin yeniden organize edilmesinin bir sonucu olarak gelişmiştir. Buna göre uluslararası para sisteminden gelen dışsal kısıt, her bir ülkedeki merkez bankasının siyasetten bağımsızlaştırılması ile içsel hale getirilmektedir.

Bu noktada merkez bankasının bağımsızlaşmasının anlaşılması için *parasal kısıt* kavramının daha açık hale getirilmesi gerekmektedir⁴⁰. Buna göre çalışmanın ikinci bölümünde belirtildiği gibi, kapitalist toplumsal ilişkilerde metalar birbirleriyle doğrudan mübadele edilemezler. Mübadele ilişkileri para dolayımıyla gerçekleştirilir. Dolayısıyla meta üretimine dayanan bir ekonomiyi niteleyen temel unsurlardan biri bunun para dolayımıyla gerçekleşmesi, bir başka ifadeyle kapitalist toplumsal ilişkilerin parasal olmasıdır. Bu anlamda özel emeğin sosyal emek haline gelmesi, ilkinin ne kadarının para ile değişildiğine dayanmaktadır. Dolayısıyla özel emeğin sosyalleşmesi, parasal bir karşılık ile ifade edilmek zorundadır. Bu ilişki, meta üreten bir ekonomiyi niteleyen temel ilişkilerden biridir.

Kavramsal olarak ifade edilen bu ilişkinin tarihsel gelişimine bakıldığında ise, üç ana dönem olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, *meta paranın egemen olduğu dönem*dir. Buna göre özel emeğin sosyalleşmesi süreci, değer geneli dönüşümüdür ve bu dönüşüm para ekseninde gerçekleşir. Meta para sisteminde para ise, tüm diğer metalarından farklı bir metadır. Bu durum, mübadeledeki metaların realizasyonlarında bir parasal kısıt olduğu anlamına gelmektedir (Aglietta, 1979, s. 328; Lipietz, 1988, s. 19).

⁴⁰ Bu kavramın, Marks’ın meta para kavramı dolayında yapılan tartışması için Mandel’in (2008) Geç Kapitalizm çalışmasının özellikle 13. bölümüne bakılabilir.

İkinci olarak, meta dolaşımının sistematik hale gelmesinden sonra, mübadele ilişkilerinin kurulmasında meta paranın fiziki varlığı gerekmeyebilir. Bir başka ifadeyle *kredi parasının gelişimi*, paranın bir dolaşım aracı olarak varlığını gerektirmez, bu durumda para, kredi zincirinin tıkanması ihtimaline karşı değer saklama aracı olarak gömülenir. Bu süreç, yukarıda kredi ile merkez bankasının oluşumu arasındaki ilişkinin açıklandığı bölümde detaylı olarak ifade edilmiştir. Ancak buradaki konumuz açısından önemli olan, meta paranın egemenliğini koruduğu, ancak kredi ilişkilerin geliştiği dönemde, parasal kısıtın aldığı biçimdir. Buna göre bu ikinci durumda parasal kısıt ortadan kalmaz, sadece zaman içinde yer değiştirir, geleceğe ertelenmiş olur (Aglietta, 1979, s. 333). Gerçekten de Clarke (1988, s. 107) belirttiği gibi kredi kapitalist sermaye birikim sürecinin önündeki engelleri aşmanın bir aracı haline gelmiştir. Kredi ilişkisi sayesinde gelecekteki üretim şimdiden parasallaştırılır. Ancak bankacılık sistemi tarafından yaratılan *ex-nihilo* niteliğindeki paralar, özel emeğin, özel ön-geçerliliğini sağlar. Bilindiği gibi bu paralar ancak merkez bankasının çıkardığı paraya çevrilebildiği ölçüde geçerli olmaktadır. Ancak özel ön-geçerlilik, bankaların üretim sürecinin başarıyla tamamlanıp, üretilen metaların da sorunsuzca satılacağını varsaymaktadır. Bu süreçlerin herhangi birinde ortaya çıkan bir sorun, özel ön-geçerliliği sağlanan paranın “geçerlilik” niteliğinin sorgulanmasına neden olacaktır. Ancak bu durumda merkez bankasının devreye girerek, özel ön-geçerliliği olan bu paralara sahte-sosyal geçerlilik kazandırır. Merkez bankasının özel bankalara saptığı geçerliliğin “sahte” olması, paranın değerinin düşmesiyle kendisini gösterir ve enflasyonun teorik olasılığı, kredi ilişkilerinin merkez bankası tarafından garantilenmesi sonucunda ortaya çıkar. Bir başka ifadeyle bu haliyle enflasyon, merkez bankası tarafından yerine getirilen özel emeğin sosyal geçerliliği sırasında ortaya çıkan realizasyon krizinin aldığı bir biçimdir⁴¹. Enflasyon, sert ve yıkıcı bir krizi önler ve krizin etkilerini zamana yaymanın bir aracı olarak işlev görür. Realize edilememiş metaların de değersizleşmiş kredilerin risklerin parayı kullanan herkese transfere edilebilmesini mümkün kılar. Yani özel emeğin sosyalleşmesi sürecindeki başarısızlık, merkez bankasının müdahalesiyle, ulusal paranın

⁴¹Aynı süreç Harvey (1999, s. 295) tarafından aşırı birikim (overaccumulation) kavramı etrafında açıklanmaktadır. Buna göre, merkez bankası, aşırı birikim krizine karşı savunma olarak kendi bastığı parayı genişletebilir. Ancak bu sadece paranın genel olarak değersizleşmesiyle, yani enflasyonla sonuçlanır.

değer kaybetmesine dönüştürülür; sosyalleştirilir (Brunhoff, 1978, s. 46-47; De Vorey, 1984, s. 387).

Son olarak *paranın sadece devlet tarafından sağlandığı* ve herhangi bir metalik özünün olmadığı durumu ele aldığımızda, bu sürecin özellikle Bretton Woods sonrasına tekabül ettiğini görebiliriz. Bu aşamanın ayırt edici olan özelliği ise, parasal kısıtın taşıyıcılığının *devlet tarafından* üstlenilmesidir. Dolayısıyla yukarıda ifade edildiği gibi 1970'lerden sonra dünya genelinde yaşanan süreç tam da merkez bankalarının kendi parasal alanlarında bu *parasal kısıtın taşıyıcısı ve uygulayıcısı* olmalarına işaret etmektedir (Aglietta, 1979, s. 350). Sonuçta, kapitalist ilişkilerin temelinde yer alan çelişkilerden biri olan parasal kısıt, merkez bankasının bağımsızlaşmasıyla, merkez bankalarının etki alanları içerisinde yeniden inşa edilir. Bu durumda merkez bankaları, bir yandan kapitalist sermaye birikiminin gelişimi için yaşamsal önemde olan kredi paranın ulusal paraya çevrilmesini garantiler ve böylece de özel emeklerin sosyalleşmesine aracılık ederken, diğer yandan da bunun mümkün olması için paranın değerini korumaya, yani parasal kısıt yeniden inşa etmeye çalışırlar. Merkez bankasının oluşumunun analiz edildiği bölümde ifade de ifade edildiği gibi, merkez bankaları aslında para içsel olarak varolan bir çelişkiyi⁴² yönetmekle görevlendirilmiştir. Banka bir yandan paranın dolaşım aracı olma işlevinin yerine getirmesinin koşullarını sağlamalı, ancak aynı anda da paranın genel eşdeğer olarak yeniden üretilmesi için değerinin korunmasını mümkün kılmalıdır (Harvey, 2005, s. 2). Bu işlevlerden ikincisi, paranın sabit bir kurdan farklı bir paraya ya da bir meta paraya bağlandığı durumda merkez bankası tarafından değil, uluslararası para tarafından sağlanmaktadır. Ancak uluslararası paranın istikrarsızlığa düştüğü ve esnek döviz kurları sisteminin uygulandığı günümüzde, merkez bankası bu işlevi de yerine getirmekle yükümlü hale gelmiştir. Bu süreç, aynı zamanda, bir önceki bölümde ifade edilen “enflasyon hedeflemesi” sistemine geçilmesinin gerisinde yatan temel nedenlerden biridir. Burnham'ın (2003, s. 176) da ifade ettiği gibi enflasyon karşıtı bir mekanizmanın

⁴² Kâğıt para, dolaşım aracı olma işlevini yerine getirebilir, ancak kendi maddi özü olmadığından ve devletin iradi etkinliği sonucu çıkarıldığından dolayı değer saklama işlevi yoktur bu para gömülenemez, dolaşımın dışına çıkarak değer saklayamaz. Çünkü esas olarak değere sahip değildir (Lapavistas, (2000, s. 646). Ancak burada “kâğıdın” kendinde olmayan değer saklama fonksiyonu, merkez bankası tarafından sağlanmaya çalışılır.

yaratılması için iki yol vardır. Bunlardan birincisi, bu görevi altın standardı gibi uluslararası bir rejime devretmek. Burada amaçlanan “hükümetin manevra alanını daraltarak, sisteme ‘otomatiklik’”getirmektir. İkinci yol ise bu görevin “kanunda belirtilen ve bu anlamda da hükümetten bağımsız olan ulusal bir kuruma” devretmektir. Günümüzde, merkez bankalarının bağımsızlaşması, ikinci yolun tercih edilmesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir sonraki alt bölümde bu tercihin aynı zamanda bir siyasal tercih olduğu argümanı ileri sürülecektir.

5.2. PARANIN ‘APOLİTİKLEŞTİRİLMESİ’ STRATEJİSİ

Bu bölümde yukarıda ortaya konan parasal kısıtın inşa edilmesi, yani merkez bankasının bağımsızlaşması sürecinin sınıfsal içeriğine işaret edilecek ve bu inşa sürecinin gerekçesi olarak ortaya konan ekonomi ile siyasetin ayrıştırılması söylem ve pratiğinin gerisinde yaratan dinamiklerin açık hale getirilmesinin önemi vurgulanacaktır.

Bu bağlamda öncelikle kapitalist bir toplumsal ilişkiler bütünü içerisinde, devletin ekonomi politikası dendiğinde iki temel değişken olduğu söylenebilir. Bunlardan biri *emek gücü* iken, diğeri de *para*dır (Brunhoff, 1978, 6). Bu çerçevede, özellikle 1929 ve 1970’lerde yaşanan iki krize bakıldığında bu iki değişkenin devlet tarafından yeniden üretilme biçiminin farklılaştığı görülebilir.

Buna göre 1929 krizi sonrası, krizden çıkış için önerilen politikaların temeli emek gücünün değil, paranın yönetimi üzerinde yükselmektedir. Bir başka ifadeyle Keynes, ortaya koyduğu çerçeve içerisinde ücretlerin katılığını veri kabul ederek, bu veri üzerinden hareket etmektedir. Bir başka ifadeyle Keynes’in, ücretlerin aşağıya doğru katı olduğunu kabul etmesi, aynı zamanda işçi sınıfının gücünü de kabul etmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla eğer ücretler aşağıya doğru indirilemiyorsa, kar oranlarının yeniden restore edilmesi için geriye, sadece para değişkeni kalmaktadır. Bu ise, paranın siyasi olarak denetlenmesi ve parasal genişlemeye dayanan bir restorasyon

sürecini ifade etmektedir⁴³. Sonuç olarak, Keynes'in (2008) önerdiği reçetede, ücretlerin verili (aşağıya doğru katı), paranın ise değişken olduğu bir algılama vardır.

Buna karşılık, 1970'lerde ortaya çıkan kriz sırasında, parasalcıların yaptıkları öneri ise, hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde Keynes'in önerisinin aksi yöndedir. Daha açık bir ifadeyle, parasalcıların projesi, ücretlerin aşağıya doğru sabit olduğu yönündeki Keynesyen kabulün parçalanmasıdır. Dolayısıyla parasalcılar, düşen kar oralarını yeniden yükseltmek için, ücretlerin düşürülmesi gerektiğini önermişlerdir. Bu bağlamda, bu yaklaşımın ileri sürdüğü modelde, ücretler değişken (aşağı doğru indirilebilir), ancak buna karşılık para sabit olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu modelde paraya düşen görev, işçi sınıfının ve diğer tüm toplum kesimlerinin, enflasyonist bir sürece karşı, disipline edilmesidir. Sonuç olarak parasalcıların önerdiği reçetede, ücretler (aşağıya doğru) değişken ancak para sabit olarak değerlendirilmektedir (Bonefeld, 2007a, 217).

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Bretton Woods sisteminin çözülmesinden sonra parasal kısıtın her bir ulusal-bölgesel mekânda yeniden inşa edilmesi, ya da önceki paragrafta kullandığımız terminolojiyle söylersek, paranın sabitlenmesi, merkez bankasının bağımsızlaşması ile hayata geçirilmiştir. Ancak yine belirtildiği gibi merkez parasal kısıtın inşa edilmesi ya da paranın sabitlenmesi girişimleri, aynı zamanda bir *siyasi projeyi* ifade etmektedir. Watson'un (2002, s. 195) da belirttiği gibi, merkez bankasının bağımsızlığı ile ilgili yapılan tartışmalar, ekonomik olduğu kadar siyasal kavramlarla da anlaşılmalıdır. Örneğin para politikasının yönlendirilmesi için operasyonel sorumluluğun devredilmesi kararı, bir sosyal eğilimin ifadesi olarak görülmelidir. Bu karar ile hükümet tarafından verilen mesaj, parasal ortodoksluğa dayanan birikimin sosyal yapısını ve bu yapıya dahil edilen belirli çıkarları savunacağı ve koruyacağıdır. Dolayısıyla merkez bankasının bağımsızlaştırılması ile hem yurt içinde hem de uluslararası düzeyde varolan güncel sosyal güç dengesinin yeniden üretiminin sürdürülmesi için kurumsal bir garantör yaratılmış olmaktadır. Böylelikle hükümetlerin ekonomik politikalarının genel yönelimleriyle ilgili muhtemel eleştirilerin

⁴³ Keynes (2008, s. 229) ücretlerin düşürülmesi ile para miktarının artırılmasının aynı etkiyi yaratacağını ileri sürmektedir. Bu durumda Keynes, "esnek ücret politikasını esnek para politikasına tercih etmek ancak aptalların işi olacaktır" değerlendirmesini yapmaktadır.

ve direnişlerin sayısı azaltılmaktadır. Panitch ve Gindin (2005, 110) ise, sıkı para politikaları ve enflasyon karşıtı bir programın, ekonomik olmasının yanında aynı zamanda esas olarak dünya genelinde sınıfsal dengeleri değiştirmeyi hedefleyen bir siyasal proje olduğuna işaret etmektedir. Bu proje ise, sermayenin dünya genelinde emek gücü üzerinde denetim kurma sürecinin bir ifadesidir (Bonefeld, 2007, s. 83). Dolayısıyla Bryan'ın (1992, s. 349) da belirttiği gibi, paranın sabitleme girişimi anlamında enflasyon karşıtı daraltıcı politikalar, doğrudan emek gücünün yeniden üretimi ve ücretlerle bağlantılıdır. Dolayısıyla merkez bankası tarafından yeniden inşa edilmeye çalışılan parasal kısıt aynı zamanda çalışanlar için “ücret kısıtının” inşa edilmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Brunhoff ve Foley (2006, 203), merkez bankalarının parasal kısıtı inşa etmek için uyguladıkları enflasyon hedeflemesi sistemini, oldukça yerinde bir değerlendirmeye, “artı değer hedeflemesi” sistemi olarak adlandırmaktadırlar.

Bu bağlamda, uluslararası paranın istikrarsız olduğu bir ortamda ve özellikle dalgalı kur rejimi altında, merkez bankalarının faiz oranlarını ve para arzını belirlemede, bir önceki sisteme göre daha fazla hareket kabiliyetinin⁴⁴ olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bankanın bu manevra alanını nasıl kullanacağı, gittikçe daha önemli hale

⁴⁴ Bu noktada belirtilmesi gereken husus, uluslararası para sisteminin istikrarsızlığa düşmesiyle tek bir devletin egemenliğinde olmayan ve dünya genelinde hareket kabiliyetini hızla artıran para sermayenin gelişmesiyle birlikte gerçekleşmiştir (Sönmez, 1998, s. 214-215). Bu gelişmenin konumuz açısından önemli olan yanı ise, uluslararası para sermayenin, yukarda söylenen merkez bankalarının hareket kabiliyetinin bir sınırı olduğunu ifade etmesidir. Bir başka ifadeyle, uluslararası para birimindeki istikrarsızlıktan sonra, merkez bankasının parasal kısıtı kendi sınırları içerisinde yeniden inşa etme işlevi, sadece ülke içi birikim sürecinin gerekliliklerinden değil, aynı zamanda, uluslararası sermayeyi kendi ülkesine çekmek için bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir süreçte, faiz oranlarını belirlemek, merkez bankasının elindedir. Ancak bu hareket alanı, uluslararası sermayeyi ülkeye çekme zorunluluğu tarafından sınırlanmaktadır. Sonuçta, bu konuda vurgulanması gereken, uluslararası para sisteminin disipline edici özelliğinin ortadan kalkmasından sonra, bu işlev bir yandan ulusal/bölgesel birimlerdeki merkez bankaları tarafından inşa edilirken, diğer yandan da, uluslararası para sermayenin yatırım yapma kararı tarafından belirlenmektedir (Bryan, 1992, 326). Maxfield (1997) bunu merkez bankası bağımsızlaşmasında temel neden olarak görmektedir. Buna göre hükümetler merkez bankalarını bağımsızlaştırarak, uluslararası yatırımcılara “doğru” politikaları uyguladıkları yönünde “sinyal” vermektedir. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre merkez bankasının bağımsızlaşması, uluslararası para sermayeyi kendi ülkesine çekme yarışında olan siyasal iktidarların çıkarları ile uyumludur. McNamara (2002, s. 60) da benzer bir şekilde, fiyat istikrarının bir “mutlak iyi” olarak öncelikli olduğu ulusal ve ulus-ötesi neoliberal politika yapım kültürü bağlamında düşünüldüğünde, neden merkez bankası bağımsızlığının rasyonel bir strateji olduğunu anlamının kolaylaşacağını belirtmektedir. Buna göre gittikçe daha da küreselleşen uluslararası finansal piyasaların varlığında, bankanın bağımsızlaşması, yatırımcılara hükümetin gerçekten “modern” bir yol izlediği ve reformlara devam edeceği ile ilgili sinyal vermesinin bir yolu olarak görülmektedir.

gelmektedir (Itaoh ve Lapavitsas, 1999, s. 201; Harvey, 1999, 307). Son dönemde gerek Türkiye’de, gerekse dünyada merkez bankalarının bu kadar gündeme gelmesinin ve tartışmalarının odağında yer almasının esas sebebini bu oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle burada kritik olan parasal kısıtın nasıl inşa edileceği, ya da merkez bankasının söz konusu manevra alanında nasıl hareket edeceği⁴⁵. Yukarıda da belirtildiği gibi *parasal kısıtın inşa edilmesi aynı zamanda siyasal bir süreci işaret etmektedir* ve bu anlamda da toplumsal tarafları bulunmaktadır. Ancak burada ironik olan, bu siyasi projenin kendini “apolitikleştirme” ya da siyasetten arındırma olarak koymasındır. Bu noktada Burnham’ın (2003, s. 177) yaptığı uyarı önem taşımaktadır. Buna göre “apolitikleştirme” süreci, “politikanın sosyal ve ekonomik süreçten tamamen çekilmesi ya da daha basitçe politik etkinin tamamen yok olması anlamına” gelmemektedir. “Aksine, apolitikleştirmenin kendisi oldukça politiktir. Esasında, söz konusu olan karar alma sürecinin politik yönünü daha uzakta korunaklı bir yere yerleştirmektir”. Bu ise, *doğal olan ve kendi kendine işleyen piyasa* kurallarının yeniden tahkim edilmesi anlamına gelmektedir. Ancak tekrar belirtmek gerekirse, bunun kendisi siyasi bir projedir ve sınıfsal içeriği bulunmaktadır. Bu strateji iki temel üzerine dayanmaktadır. Bunlardan ilki emek gücü üzerindeki denetimin ve sömürünün artırılması iken, ikincisi de sermayeler arasında verimliliği yüksek olanlar lehine merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimlerinin güçlenmesidir. Her iki süreç ise, evrensel paradaki belirsizliğin merkez bankasının bağımsızlaşması yoluyla ikame edilmesi aracılığıyla gerçekleştirilir.

Parasal kısıtın inşa edilmesindeki sınıfsal içeriğin daha iyi açıklanması için, özellikle paranın ve para yönetiminin “apolitikleştirilmesi” sürecine daha yakından bakmak gerekmektedir. Buna göre bir önceki bölümde detaylı bir şekilde analiz edilen merkez bankası bağımsızlığı literatürü, temel olarak paranın yönetiminin siyasetten arındırılmasını, dolayısıyla da seçilmiş hükümetlerin kontrolü dışına çıkarılmasını önermektedir. Dolayısıyla merkez bankası bağımsızlığı literatürünün temel önermesinin *ekonomi ile siyasetin ayrıştırılması* olduğu belirtilmelidir⁴⁶. Söz konusu literatür, bu

⁴⁵ Çalışmanın bir önceki bölümden izlenebileceği gibi, merkez bankası bağımsızlığı literatürünün kendisi bu boşluğun nasıl doldurulması gerektiğine, sermaye tarafından verilen cevaptan ibarettir.

⁴⁶ Bu argümanın Türkiye’de özellikle 2001 krizi sonrasında nasıl operasyonel hale getirildiği, bir sonraki bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

önerilerinin hayata geçirilmesi için ise, merkez bankalarının siyasi iktidara karşı bağımsızlıklarının yasal hatta anayasal olarak tanınması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu anlamıyla yasal ve anayasal düzenlemelerin önemi ile ilgili liberal yaklaşım, özellikle 1980’li yıllarla birlikte “kamu seçimi okulu” (public choice) çerçevesinde etkili argümanlar geliştirmiştir. Bu argümanların en önemlilerinden biri olan “anayasal iktisat” akımı,⁴⁷ 1990’lı yılların sonlarından beri fiilen uygulamaya geçen bazı örneklerle birlikte, mantıki sonuçlarına ulaşmıştır.⁴⁸ Bu çerçevede anayasal iktisat, “meşrulaştırmaya çalıştığı liberal politikalar ile tüm toplumsal-politik ve ekonomik sorunları teknik bir soruna (iktisatçıların sorununa) indirgerken, iktisat politikalarına da nötr (yansız) bir amaç yüklemektedir” (Eser, 1991: 45).

Parasal kısıtın yeniden inşa edilmesi, ekonomi-siyaset ayrışması sürecinin derinleşmesi ve bu pozisyonun yasal/anayasal düzeneklerle “sabitlenmesi” girişimlerinin temel meşruluk kaynaklarına bakıldığında ise, küresel rekabette ayakta kalabilmek için “oyunu kurallarına göre oynamak” argümanının karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda “verimlilik, akılcılaştırma, rekabet edebilirlik ve ulusal ekonominin uluslararası rekabet gücü” gibi kavramların mevcut devlet pratiğini giderek daha çok niteler hale gelmesi, bir çeşit *teknokratik dilin ve ideolojinin* geliştirilmesiyle birlikte olanaklı hale gelmektedir (Tsoukalas, 2001: 90-91). Bu teknokratik ideolojinin kurucu unsuru olan “oyunun kuralları” söylemi ise, iktisat disiplini tarafından tanımlanmaktadır. Bu bakışa göre iktisadın zamandan ve mekândan bağımsız ve evrensel olan kuralları vardır ve bu kurallara uyulmadığı zaman krizlerle karşılaşılır. Gerçekten de İslamoğlu’nun (2002: 20) işaret ettiği gibi son dönemde merkez bankası bağımsızlaşmasının da içinde olduğu devletin dönüşümü sürecinin temel meşrulaştırıcı rasyoneli, piyasa toplumunun doğal bir oluşum olduğu ve evrensel olarak işleyen arz ve talebe göre yönlendirildiği yargısıdır. “Bu anlayışa göre devlet müdahalesi sadece bu evrensel yasalar tarafından düzenlenen doğal düzeni bozucu niteliktedir”. Bir başka deyişle siyasetçiler kendi “kısa dönemli” çıkarları ve gündemleri nedeniyle iktisadın “evrensel kurallarına” uymamakta, bu ise iktisadi krizlere neden olmaktadır. Bu nedenle

⁴⁷ Buchanan ve Tullock (1999) tarafından geliştirilen anayasal iktisat yaklaşımının geniş bir değerlendirmesi için bkz. (Savaş, 1997).

⁴⁸ Bu tarz bir ele alış için bkz: (Gill, 2002).

ekonomi yönetiminin siyasetten arındırılması ve iktisadın kendi kurallarına göre yönetilmesi gerekir.⁴⁹ İslamoğlu'nun (2002: 22) ifadesiyle son dönemde hızla yoğunlaşan devletin dönüşümü sürecinin gerisindeki akıl yürütme biçimi şudur:

“Başta özel mülkiyet ve sözleşme özgürlüğü gibi özel mülkiyetle ilgili özgürlükler (yani hukuk düzeni) olmak üzere kurumların oluşturulmaları, teknik süreçler olarak değerlendirilir. Bunların uygulayıcıları ise teknisyenlerdir, hiçbir siyasetle ilişkileri yoktur... burada söz konusu olan, *ekonominin ve hukukun teknikleştirilmesi* veya teknik süreçler olarak algılanmalarının teşvik edilmesidir. *Teknikleştirme* bir anlamda *doğal ve evrensel olarak kabul edilen piyasa yasalarına olan inancın ifadesidir*... eğer teknik uygulamaların gerçekleşmesine izin verilirse, piyasanın doğal işleyiş mekanizmalarının talihliler için kısa vadede, daha az talihliler için çok uzun vadede yarar sağlayacağı savunulur (İtalikler sonradan eklenmiştir)”.

Ekonomi ile siyasetin ayrışması sürecini, yukarıdaki yaklaşımlara paralel bir şekilde değerlendiren Burnham (1999: 51) ise, son dönemdeki gelişmeleri “devlet yönetiminin depolitizasyonu” olarak tanımlamaktadır.⁵⁰ Burnham’a göre “bir yönetim stratejisi olarak depolitizasyon”, üç temel biçimden oluşmaktadır. Bunlardan ilki, hükümetin taahhüt ettiği hedeflere ulaşmasını sağlama almanın bir yolu olarak, iktidardaki partinin görevlerini görünüşte “politik olmayan” kurullara devretmesidir (s. 47). İkincisi, bu uygulamaların hayata geçirilmesiyle görünüşte hesap verilebilirliğin, şeffaflığın ve uygulanan politikaların uluslararası düzeyde de geçerliliğinin sağlanması ve yükseltilmesidir (s. 48). Son olarak da, bu depolitizasyon stratejileri ile genel olarak hükümetlerin manevra alanlarını daraltacak bağlayıcı kuralları uygulaması hedefine ulaşmaya çalışmaktadır (s. 49). Sonuçta, Burnham’ın ortaya koyduğu bu depolitizasyon sürecinin temel dinamiğinin siyasal alanın ve siyasal olanın sermaye tarafından yeniden tanımlaması olduğu söylenebilir. Böyle bir çerçeveden bakıldığında ise modern devletin üzerine bina edildiği parlamenter liberalizmin ya da başka bir ifadeyle burjuva

⁴⁹ Bu yaklaşım, özellikle 1970’lerdeki krizden sonra gelişen *yeni klasik iktisat* ve özellikle *siyasi konjonktür* teorileri (political business cycle) tarafından amentü haline getirilmiştir. Bu yaklaşımların temel argümanları, bu çalışmanın bir önceki bölümde ele alınmıştır.

⁵⁰ Burnham’dan farklı bir kavramsal çerçeveye sahip olsalar da, benzer argümanlar için bkz Ghosh (2002, s. 13), Jayasuriya (2001, s. 120).

demokrasisinin gelişiminde bir kırılma olduğu görülebilir. Güzelsarı'nın (2008, s. 86) ifadesiyle,

“Farklı sınıfsal kesimlerin karar alma süreçlerine müdahalesinden ve bu müdahaleyi gerçekleştirme araçlarından yoksun bırakılması, ekonominin kendinden menkul kuralları ve yasaları ile işleyen ve bu anlamda da uzmanlar eliyle yönetiminin gerçekleştirilmesi gereken bir alan olarak tanımlanması üzerinden gitmektedir. Kaldı ki küresel kapitalist düzenin ulusal düzeydeki meşruluğu karar alma süreçlerinin teknikleştirilmesi ve böylelikle siyasal alana içkin olan güç ilişkilerinin ve çelişkilerinin görünmez kılınması üzerine kurulmaktadır”.

Bu bağlamda merkez bankasının bağımsızlaşması, açık olarak devletin yeniden yapılandırılması projesinin bir parçası olarak işlemektedir⁵¹. Bu süreçteki temel eğilimlere bakıldığında ise, Panitch'in (1981, s. 22) erken bir dönemde işaret ettiği gibi devletin dönüşümü sürecinde, devlet içindeki karar alma mevkii parlamentodan, devletin teknokratik/yönetimsel aygıtlarına doğru kaymakta olduğu görülebilir. Devlet içi kurumlar arasında yaşanan bu güç kayması beraberinde, giderek siyasal iktidarın merkezileşmesini, yoğunlaşmasını ve uygulanan politikalar üzerindeki demokratik kontrol mekanizmalarının giderek azalmasını getirmektedir (Harvey, 2005, s. 27; Albo, 2003, s. 51; Bayramoğlu, 2005, s. 197). Bu ise, devletin tarafsızlığı düşüncesinin ve ekonominin evrensel yasaları olduğu ve bunlara uyulmadığı takdirde krizlerle karşılaşılacağı inancının birleşerek, son dönemde giderek egemen ideoloji haline gelen teknokratik, otoriteryan bir söylem ve pratiğin geliştiğine işaret etmektedir (Tsoukalas, 2001, s. 96).

Özetle, paranın “apolitikleştirilmesi” süreci, bir yönetim stratejisi olarak, devletin son dönemdeki dönüşümünün temel karakteristiklerini içinde taşımaktadır. Bu bağlamda merkez bankasının bağımsızlaştırılması, ana akım literatürün iddia ettiği gibi tüm toplum kesimleri için “ortak iyiyi” yaratacak, teknik bir nötr bir süreç olarak değerlendirilemez. Yukarıda ifade edildiği gibi, merkez bankasının bağımsızlaşması, parasal kısıtın her bir ülkede/bölgede yeniden inşa edilmesi anlamına gelmektedir.

⁵¹ Bu çalışmada devletin dönüşümü süreci ile ilgili olarak varolan temel kabuller, çalışmanın giriş bölümünde ortaya konmuştur.

Toplumsal ilişkilerin parasal kısıta tabi kılınması ise sadece çalışanları, sendikaları ve onların etkin pazarlık yapabilmelerini değil, aynı zamanda “işçi sınıfının siyasal gücünü de hedef almaktadır” (Bonefeld, 2007. s. 83). Bu ise devletin sınıf karakterinin bir kez daha deşifre edildiği bir alanı ifade etmektedir. Sonuçta, paranın “apolitikleştirilmesi” ve ekonomi ile siyasetin ayrıştırılması gerektiği yönündeki argümanlar, merkez bankası gibi devletin belirli aygıtlarının neden zorunlu olarak demokratik kontrol mekanizmalarının dışında konumlandırılması gerektiğinin bir ifadesi olarak görülmelidir (Harvey, 1999, s. 306). Dolayısıyla, oluşturulan özerk kurumlar ve Merkez Bankasının bağımsızlaşması süreci, ekonomi yönetiminin gittikçe *teknokratik* bir mantığa göre yönetilmesi anlamına gelmekte; bu ise, özellikle esas olarak emek gücü üzerindeki denetim ve sömürünün derinleşmesini ifade etmektedir.

6. TÜRKİYE’DE MERKEZ BANKASININ BAĞIMSIZLAŞMASININ EKONOMİ POLİTİĞİ

6.1. 2001 ÖNCESİ SÜRECE ÖZET BAKIŞ: TÜRKİYE’DE SERMAYE BİRİKİM SÜRECİNİN GELİŞİMİ BAĞLAMINDA MERKEZ BANKACILIĞIN DÖNÜŞÜMÜ

Bu bölümde Türkiye’de merkez bankasının tarihsel gelişiminin incelenmesi, çalışmanın amaçları çerçevesinde ele alınacaktır. Bir başka ifadeyle, tarihsel süreç, bir yandan 2001 yılı ve sonrası için yapılan detaylı analizin üzerine yükseleceği bir zemin olması açısından, diğer yandan da, söz konusu tarihsel süreçteki sürekliliklerin ve kopuşların izlenebilmesi açısından değerlendirilecektir. Dolayısıyla bu bölümde ayrıntılı bir merkez bankası tarihi⁵² yerine, merkez bankacılığında yaşanan dönüşüm süreci ana hatlarıyla ele alınacaktır.

Bu çalışmada Türkiye’de merkez bankasının yaşadığı dönüşüm incelenirken, tarihsel süreç boyunca takip edilmesi gereken temel ilişkinin, merkez bankası ile hükümet arasındaki bağlantılar ve kurumsallaşma biçimleri olduğu kabulünden hareket edilmektedir. Söz konusu ilişki, merkez bankasının tanımında olan devletin bankası olma işlevinde türeyen ve dünyada da merkez bankalarının özellikleri niteleyen bir ilişkidir. Daha da somutlaştırmak gerekirse, merkez bankası ile hükümet ilişkisi düşünüldüğünde, ilk akla gelen bankanın hükümet harcamalarının finansmanında kullanılıp kullanılmadığı, ya da buna paralel olarak gelişen banka ile maliye bakanlığının ya da hazine müsteşarlığının ilişkisidir. Buna göre Türkiye’de merkez bankacılığının dönüştüğü farklı dönemler boyunca bu ilişkiyi takip etmek, paranın yönetiminin aldığı biçimleri açığa çıkarmak açısından önem taşımaktadır.

Merkez bankacılığının tarihsel gelişimini analiz ederken, banka ile hükümet ya da hazine arasındaki ilişkilerin incelenmesinin bir diğer gerekçesi de, merkez

⁵² Bunun için bakınız: Kazgan vd. (2000).

bankasının bağımsızlığının temel tanımlarından birinin, kamu harcamalarının veya bütçe açıklarının doğrudan merkez bankası kaynakları ile karşılanıp karşılanmaması üzerine inşa edilmesidir. Bir başka ifadeyle, merkez bankasının bağımsızlığı, genel olarak ekonomi ile siyasetin ayrıştırılması siyasetinin bir parçası, özel olarak da paranın yönetiminin siyasetin etkisi dışına çıkarılmasını öngörmektedir. Bu anlamda, merkez bankasının tarihi incelenirken, “bağımsızlık” öncesi durumun ne olduğu ve banka ile hükümet ya da hazine arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğunu ortaya koymak önem kazanmaktadır.

Bu bağlamda, merkez bankacılığın tarihsel gelişiminin incelenmesi için, banka ile hükümet ya da hazine arasındaki ilişkilerin incelenmesi, bankanın dönüşümünü ortaya koymak için yapılacak olan dönemlendirme için temel teşkil edecektir. Analizin bu noktasında bir adım daha atarak, merkez bankacılığın tarihsel gelişiminin incelenmesinde iki unsurun daha dikkate alınması gerektiği belirtilmelidir. Bunlardan ilki, merkez bankacılığı ile ilgili olarak dünya genelindeki eğilimler ve bu eğilimlerin Türkiye’ye yansımalarıdır. İkincisi ise, söz konusu tarihsel süreci incelerken, üzerinde hareket edilecek bir zemin olarak, bankanın (banka ile hükümetin ilişkilerinin) dönüşümünün açıklanması için uzun erimli yapısal ilişkilerin dikkate alınması gerekliliğidir. Başka bir deyişle, merkez bankacılığındaki dönüşüm açıklanırken, bu dönüşümün sermaye birikim süreci ile ilişkisi kurulmalıdır. Böyle bir perspektiften yola çıkılarak, sermaye birikim sürecinin gelişimi bağlamında merkez bankasının dönüşümüne bakıldığında, merkez bankacılığında yaşanan kritik dönüşümlerin, birikim sürecindekilerle çalıştığı görülmektedir. Buna göre, Türkiye’de merkez bankacılığın gelişiminin banka hükümet ilişkileri üzerinden okunarak ve sermaye birikim süreciyle ilişkisi kurularak yapılan bir değerlendirmede, 2001 öncesi tarihsel sürecin ana hatlarıyla iki alt döneme ayrıştırılması mümkün görünmektedir. Bunlardan ilki bankanın kurulduğu 1930 yılından 1955’e kadar süren ve banka ile hükümet ilişkilerinin daha “mesafeli” olarak kurulduğu dönemdir. İkinci dönem esas olarak 1955’den 2001 yılına kadar olan süreci kapsamaktadır. Bu sürece temel rengini veren özellik ise, kamunun finansmanının merkez bankası kaynaklarından yapılmasıdır. Bu döneme ilişkin yapılacak değerlendirmede ikinci dönem, merkez bankasının kamu harcamalarını finanse etmesi bakımından iki alt döneme ayrılacaktır. Bunlardan ilki kamu

harcamalarının doğrudan merkez bankası kaynaklarından yapıldığı 1955–1986 dönemi, ikinci alt dönem ise, yine kamu harcamalarının dolaylı olarak merkez bankası kaynakları kullanılarak yapıldığı 1986–2001 dönemi. Merkez bankasının bağımsızlığını kazandığı 2001 sonrası süreç ise, çalışmanın bir sonraki kısmında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

6.1.1. Merkez Bankasının Kuruluşu ve Kurumsallaşması (1930–1955)

Yukarıda belirtildiği gibi merkez bankasının tarihsel gelişiminin dönemlendirilmesinde ele alınacak ilk aşama, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan 1950’li yılların ortalarında kadar süren dönemdir. Döneme temel karakteristiğini veren, Osmanlı İmparatorluğu’ndan devranılan tarihsel miras çerçevesinde, sermaye birikim sürecinin ulusal dönüşümünün sağlanmasıdır. Birikimin ulusal dönüşümünün sağlanması, birbiriyle bağlantılı birçok düzeyde (ekonomik, siyasal, ideolojik vs.) yapılacak düzenlemeleri gerektirse de, konumuz açısından önem taşıyan özellik, bu sürecin birikimin ulusal dönüşümünün sağlanması için gerekli olan yapı, kurum ve ilişkilerin oluşturulmasıdır. Bir başka ifadeyle dönemin temel karakteristiği, hukuksal ve kurumsal düzenlemelerin önde olduğu bir inşa süreci olmasıdır. Bu inşa süreci çerçevesinde merkez bankasının kurulması, devletin yapılandırılmasında, kurumsallaşmasında, topluma nüfuz etmesinde ve özellikle ekonomi bürokrasisinin kurulması anlamında kritik öneme sahiptir.

Türkiye’de merkez bankasının kuruluşu, yukarıda ifade edildiği gibi, sermaye birikim sürecinin ulusal dönüşümünün gerçekleştirilmesi ve bu bağlamda da yeni kurulan ulus devletin kurumsallaşması çerçevesinde gündeme gelmiştir⁵³. Dolayısıyla, geç kapitalistleşmenin ayırt edici özelliklerinden biri bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Örneğin merkez bankalarının ilk kurulduğu Britanya ve diğer Avrupa ülkelerinde yaşanan süreçten farklı olarak, Türkiye’de bankanın kuruluşu bizzat siyasi iradeyle ve kapitalistleşme projesinin gerektirdiği kurum ve ilişkilerin yaratılması süreciyle

⁵³ Polanyi’nin (2002, s. 281) de belirttiği gibi, “siyasal olarak ulusun kimliğini belirleyen hükümetti, ekonomik olarak da merkez bankası”.

bağlantılı olarak değerlendirilebilir. Bu vurguya verilebilecek en güzel örnek, ileride daha detaylı olarak değinileceği gibi, merkez bankasının kuruluşu sırasında, Osmanlı döneminden itibaren varlığını sürdüren Osmanlı Bankası'nın ya da Cumhuriyet yönetiminin bankacılık alanındaki varlığının simgesi olan İş Bankası'nın, merkez bankasının kuruluşu çalışmalarına müdahil olma istekleri karşısında, siyasi iktidarın, merkez bankasının kuruluşunda, varolan bu iki bankanın dönüştürülmesi seçeneği yerine, yepyeni bir merkez bankası kurmasıdır.

Türkiye'de merkez bankasının kuruluşundaki bu dikkat çekici yöne işaret ettikten sonra, bankanın kuruluşu ile ilgili tarihsel sürecin ortaya konulmasına geçilebilir. Buna göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde bir devlet bankası özelliği taşıyan Osmanlı Bankası, İngiliz ve Fransız sermayesiyle kurulmuş, merkezi İstanbul'da olan ancak idaresi Paris ve Londra'daki bir komiteye verilen, altın karşılığında banknot emisyonu hakkına otuz yıllığına sahip olan, devletin hazine işlemlerini şubesi bulunan yerlerde yürüten, devletin iç ve dış borç anlaşmalarının mali aracısı konumunda bulunan ve Osmanlı Devleti'nin devlet bankası olarak 1863'de kurulmuştur⁵⁴ (Eldem, 1997, s. 30). Osmanlı Bankası'nın kuruluşunun gerisinde ise, bir yandan Osmanlı Devleti'nin kağıt para (kaime) basma denemelerinin olumsuz sonuçlar vermesinin ardından devletin finansman ihtiyacının karşılanması için bir emisyon bankasına duyulan ihtiyaç, diğer yandan da savaşlar nedeniyle hızla artan dış borcun yönetilmesi gerekliliği ve son olarak da özellikle tarımsal üretim için gerekli olan kısa vadeli kredi ihtiyacının artması gibi nedenler yatmaktadır (Clay, 2000, s. 62-63). Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan büyük kargaşa ve savaşlardan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Osmanlı Bankası, para basma tekeli hala elinde bulundurmaktadır. Savaş sırasında İttihat ve Terakki hükümeti bu ayrıcalığa el koymuşsa da, 1925'te Osmanlı Bankası'nın imtiyazı şartlı da olsa yenilenmiştir.

⁵⁴ Aslında Osmanlı Bankası'nın (Bankı Osmani) kuruluşu, 1856 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu bankanın kuruluşunda ise Kırım Savaşının finansmanının getirdiği yükler önemli rol oynamıştır. Kırım Savaşı sonrasında ilan edilen Islahat Hattı Hümayununda “umumi refah ve maddi zenginlik kaynaklarını geliştirmeye matuf gelir menbaaları temin etmek, mali ve nakdi nizamı temine matuf ıslahatı tahakkuk ettirmek üzere bir banka veya benzeri müesseseler vücuda getirmek kararında olunduğu bildirilmiştir” (Tekeli ve İlkin, 1997, s. 55). Bunun üzerine yine 1856 yılında Bankı Osmani kuruldu. Bu banka kuruluşundan yedi yıl sonra “Bankı Osmani Şahane” adıyla emisyon bankası niteliğini de kazanarak bir devlet bankası haline gelmiştir (Tekeli ve İlkin, 1997, s. 55).

Dolayısıyla bu dönemde de Osmanlı Bankası Türkiye'nin en büyük bankası olma avantajını da sürdürmektedir (Keyder, 1993a, s. 136).

Ancak, Cumhuriyet'in ilanından sonra iktidarda olan hükümetler, bir İngiliz-Fransız ortaklığı olan Osmanlı Bankası'nın, devlet bankası işlevlerini yürütmesinden yana değildir. Yeni siyasi iktidar, bunun ötesinde “milli” bir devlet bankası kurma projesine sahiptir (Keyder, 1993b, s. 141–142). Yeni siyasi iktidarın aklında bir merkez bankası kurma fikrinin olduğu, Osmanlı Bankası'nın para basma imtiyazının yenilenmesi hakkında 1924 yılında yapılan görüşmelerde belirginleşmiştir. Buna göre hükümet ile Osmanlı Bankası arasında on yıllık bir anlaşma daha yapılmıştır, ancak buradaki kritik husus, hükümetin yapılan anlaşmaya “ileride emisyon yetkisine sahip bir banka kurduğu takdirde Osmanlı Banksının buna itiraz etmeyeceği ilkesi[ni]” koyması olmuştur (Alkin, 1992, s. 219). Osmanlı Bankası ile yapılan anlaşmaya konulan bu hüküm, oldukça uzun bir süredir bir merkez bankası kurma niyetinde olan Osmanlı bürokrasisi ve bu anlamda onun devamı olan Cumhuriyet hükümetinin, bankanın kurulması hazırlıklarına fiili olarak başlayacağını ilk işaretini vermesi açısından önem taşımaktadır.

Yukarıda aktarıldığı şekliyle hükümet tarafından yapılan niyet beyanının sonrasında, “merkez bankası kurulması yönündeki gelişmeler, açık ifadesi ilk kez, 1927 sonunda okunan Hükümet programında bulacaktır”. Buna göre Başvekil (İsmet) İnönü yaptığı konuşmada, “... devlet bankasına ait kanun lahıyasını bu sene Meclise takdim edeceğiz. Bir seneye kadar Cumhuriyet Bankasının küşadının müyesser olacağını ümit ediyorum...” diyerek, bankanın kurulması çalışmalarına başlandığını açıklamıştır (Tekeli ve İlkin, 1983, s. 131). Hükümetin başbakanın ağzından ilan ettiği merkez bankasının kurulacağı açıklamasının ardından, bankanın kuruluşu ile ilgili gelişmeler üç önemli aşamadan geçmiştir.

Bunlardan ilki, dönemin en önemli bankalarından biri olan İş Bankası tarafından geliştirilen teklif ile İş Bankası'nın merkez bankası haline getirilmesi önerisidir. Buna göre İş Bankası başkanı Celal Bayar, “... memleketimiz için devletin lüzum ve vücudu ne ise, bankanın da vücudu devlet için aynı ehemmiyettedir...” diyerek, merkez bankasının kurulmasına verdiği önemi ifade etmiştir. Bunun ardından

Bayar, konuyu incelemek üzere, Hollandalı uzman G. Vissering'i Türkiye'ye davet ederek bir rapor hazırlamasını istemiştir.

“Vissering, Haziran 1928'de tamamlayıp İş Bankası'na verdiği çok geniş kapsamlı bir raporda Merkez Bankası'nın mutlaka kurulmasını gerekli bulmuştu. Bu bankanın kuruluş şekilleri ile ilgili seçenekleri de teker teker ele almış ve bu arada milli bir ticaret bankasının merkez bankası haline dönüştürülmesi seçeneğini ayrıntılı olarak incelemiştir” (Tekeli ve İlkın, 1983, s. 131).

Ancak, İş Bankası'nın yukarıda aktarılan girişimi, olumlu bir sonuç vermemiş ve bankanın, merkez bankası haline gelmesi siyasi iktidar tarafından reddedilmiştir. Tekeli ve İlkın (1983, s. 132) bu gelişmede “hükümetin, Merkez Bankası gibi ‘para ve kredi’ politikasıyla birinci derecede ilgili bir kurumun, bir ticaret bankasının kontrolüne geçmesinin doğuracağı sakıncalar hakkındaki olumsuz kanıları önemli rol” oynadığını düşünmektedir. Gerçekten de, İsmet İnönü, merkez bankasının nasıl olması gerektiği ile ilgili yaptığı açıklamada o dönemki siyasi iradenin tavrını açıklamıştır. Buna göre hükümet, İş Bankası'nın çalışmalarına karşı gelerek, Vissering'in hazırladığı raporu görmezden gelmiş ve kurulacak merkez bankasının, “... ‘müstakil bir müessese olmasını, diğer hususi bankalarla ilişkisi olmak şöyle dursun, Devlete karşı da, bizzat Maliye Vekâletine karşı da vazifesinin gerektirdiği dürüstlük ve sertlikle...’ davranması sağlayacak bir statüde kurulmasını” hedeflemiştir (Tekeli ve İlkın, 1983, s. 132).

Bu girişimin reddedilmesinden sonra, aynı anda 1929 krizin etkilerinin yavaş yavaş hissedilmeye başlanmıştır. Krizin Türkiye'ye yansımaları farklı kanallardan olsa da konumuz açısından kritik olanı, Türk parasının hızla değer kaybetmesidir (Tekeli ve İlkın, 1997, s. 231). Türk parasının hızlı değer kaybı, bir süreden beri olgunlaşan “milli” bir merkez bankasının kurulması ve para politikasının bu araçla düzenlenmesini fikrini giderek sağlamlaştırmıştır. Bu dönemde yine 1929 krizinin etkisiyle dalgalanan yerli paranın değerinin korunması için bir Bankalar Konsorsiyumu kurulsa da, sonuçta bu oluşum bir merkez bankasının yapabileceği işleri yerine getirememekteydi (Tekeli ve İlkın, 1997, s. 240). Bu gelişmeden sonra ise bir merkez bankası kurulması yönündeki çabaların ikinci aşamasına geçildiği görülmektedir. Bu sefer hükümet, Alman

uzmanlardan H. Schacht ve K. Müller'den merkez bankasının kurulması konusunda bir rapor hazırlamasını istemiştir. Ancak "... bu raporlar, ne hazırlandıkları dönemdeki Türk ekonomisindeki gelişmeleri ve bu gelişmelere karşı alınmış olan tedbirleri hesaba katmış ve daha önemlisi ne de böyle bir banka kurulması yönünde ülkedeki genel eğilimi dikkate almıştır" (Tekeli ve İlkin, 1983, s. 133).

Merkez bankasının kuruluş sürecinde yaşanan üçüncü önemli olay ise, Osmanlı Bankası'nın, sürece müdahil olmayı talep etmesidir. Nitekim Osmanlı Bankası'nın gerek Osmanlı Devleti'nin son yıllarından itibaren bir devlet bankası niteliğinde olması, gerekse para basma hakkına sahip olması gibi gerekçelerle, kurulacak bir merkez bankası için en uygun aday olarak görünmektedir. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi, dönemin genel esprisi "uluslaşma" ve birikimin ulusal dönüşümünün sağlanması olunca, Osmanlı Bankası'nın bu çabaları hükümet tarafından geri çevrilmiştir (Tekeli ve İlkin, 1983, s. 134).

1930 yılına gelindiğinde, merkez bankasının kuruluşu için çabaların yoğunlaştırıldığı ve hükümetin daha önce bu yönde yapılan çalışmalardan ve diğer ülkelerdeki merkez bankalarının kuruluş yapılarının incelemesinden elde ettiği sonuçları bir tasarı olarak meclise sunduğu görülmektedir. Mecliste ise, bu tasarı üzerinde çalışmak üzere milletvekilleri ve bankacılardan oluşan bir komisyon kurulmuş ve komisyon çalışmaları sırasında İş Bankası'nın sürece müdahale etme girişimleri devam etmiştir⁵⁵. Tüm bu gelişmelerin sonucunda ise, hükümet uzmanların görüşlerinin bir kısmına da yer vererek hazırladığı taslağı yasalaştırmış ve böylece "T.C. Merkez Bankası bir anonim şirket şeklinde, 'memleketin iktisadi inkişafına yardım gayesiyle' ve 'Türkiye'de banknot ihracı imtiyazını münhasıran haiz olmak üzere' kurulmuş[tur]" (Tekeli ve İlkin, 1983, 136–139). Kuruluş kanununda merkez bankasına, "ülkenin ekonomik kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla iskonto fiyatını belirleme, para piyasasını ve para dolaşımını düzene koyma, hükümetle birlikte Türk parasının istikrarına yönelik bütün önlemleri alma" görevleri verilmiştir (Kazgan, 1998, s. 234).

⁵⁵ Örneğin komisyon toplantılarından çıkan kararların birinde, konunun tekrar incelenmesi için yabancı bir uzmanın görüşlerinin alınmasına karar verilmiş, bunun üzerine Lozan Üniversitesinden Profesör Leon Mort'un konuyla ilgili bir rapor hazırlamıştır. Raporun geneline bakıldığında, "... hükümetçe hazırlanan tasarıdaki esaslardan çok, İş Bankası çevrelerinin görüşlerine uygun bir nitelik" taşımaktadır (Tekeli ve İlkin, 1983, s. 138).

Gerçekten de merkez bankasının kuruluş süreci, yukarıda da ifade edildiği gibi, farklı aktörlerin müdahalesi (ya da müdahil olma girişimi) sonucunda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla “Merkez Bankası ile getirilen düzen, çeşitli kesimlerde belirmiş isteklerin bir sentezi mahiyetindedir. Bankanın anonim şirket şeklinde bağımsız bir kuruluş olması, bu sentezin biçimsel bir ifadesidir (İlkin, 1974, s. 77). Anonim şirket statüsünde kurulan merkez bankasının hisseleri dört gruba ayrılmıştır. Buna göre A sınıfı hisseler hükümete aittir ve toplam sermayenin yüzde 15’ini geçemeyecektir. B sınıfı hisse senetleri, Türkiye’de faaliyette bulunan “milli bankalara” tahsis edilmiştir. C sınıfı hisseler ise, toplam sermayenin yüzde 10’unu oluşturmakta ve Türkiye’de bulunan yabancı şirketlere ayrılmıştır. Son olarak D sınıfı hisseler ise Türk ticaret müesseseleri ve Türkiye vatandaşı olan gerçek ve tüzel kişilere aittir (Tekeli ve İlkin, 1997, s. 292). Bankanın hisselerinin ayrımlanmasından da görüldüğü gibi, *merkez bankasının kuruluşu hükümet, yerli ve yabancı sermaye arasında kurulan bir uzlaşmaya dayanmaktadır*.

Yukarıda ifade edildiği gibi Türkiye’de merkez bankacılığın serüveni değerdendirilirken ele alınması gereken boyutlardan birisi de, genel olarak para politikaları ve özelde de merkez bankacılığı ile ilgili uluslararası gelişmelerdir⁵⁶. Buna göre dünyada İngiltere, İsveç, Fransa, İtalya’dan sonra asıl merkez bankacılığı dalgası Birinci Dünya Savaşı sonrasında Brüksel’de 39 ülkenin temsilcileri ile 24 Eylül–8 Ekim 1920 tarihinde toplanan ‘Uluslararası Maliye Konferansı’ ve 3 Kasım 1922’de toplanan ‘Cenova Konferansı’ ile gelişmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında birçok hükümet askeri harcamalarını karşılayabilmek için aşırı emisyonda bulunmuş, savaş bittiğinde ise altın miktarının çok üzerinde bulunan para miktarı, ciddi bir istikrarsızlık kaynağı haline gelmiştir. Bunun önüne geçmek için uluslararası düzenlemelerin yapılması ve esas olarak altın standardına dönüş öngörülmüştür. Bu sistemin işleyebilmesi için de her ülkenin para arzını kontrol eden bir merkezi para otoritesine ihtiyaç duyulmuştur. Kurulacak Merkez Bankaları için öncelikli ilke ise özerkliktir: “Bankalar özellikle emisyon bankaları, her türlü siyasi etkiden, baskıdan korunmalı ve sakıngan (ihtiyatlı) bir mali politika ilkelerinden esinlenerek yönetilmelidir” (Akgüç, 1992, s. 128). Bir başka ifadeyle “Etkin bir para politikası yürütecek, paranın değerini koruyacak,

⁵⁶ Bu dönemdeki gelişmeler, bu çalışmada özellikle altın standardı döneminde merkez bankalarının temel işlevlerinin değerdendirildiği bölümde beraber düşünöldüğünde daha anlamlı olacaktır.

gerektiğinde dünya para sisteminin istikrarı için diğer ülkeler merkez bankaları ile işbirliği yapacak, emisyon tekeline sahip bağımsız merkez bankaları kurulması görüşü, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlık kazanmaya başlamıştır” (Akgüç, 1992, s. 129). Dolayısıyla Brüksel ve Cenova konferanslarıyla uluslararası alanda kabul edilen bu ilkeler, Türkiye’de Merkez Bankasının kuruluş yapısına da yansımış, TCMB dünyadaki o dönemde egemen olan yaklaşımın bir uzantısı olarak kurulmuştur (Türel, 2001, s. 72).

Merkez bankasının kurulduğu dönemdeki uluslararası konjonktüre kısaca değindikten sonra, kurulan merkez bankasının siyasi iktidarla ilişkisine ve yürütülen para politikasının genel çerçevesine değinilebilir. Buna göre, merkez bankasının kuruluş döneminden 1950’li yılların ortalarına kadar merkez bankası kaynaklarının kamu harcamalarının finansmanında kullanılmadığı ve para politikasının siyasi yönetimden uzakta konumlandırıldığı görülmektedir. Gerçekten de Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine bakıldığında yapılan iki kağıt para denemesinin de olumsuz sonuçlandığı görülmüştür. Bu konuda Kuruç’un (1987, s. 31) değerlendirmesi şöyledir:

“Cumhuriyet yönetiminin duyarlı olduğu, çekindiği şeylerden birisi de paranın değerini yitirmesidir. Osmanlılığın son dönemi, paranın ve imparatorluğun birlikte düşüşü olmuştur. !. Dünya Savaşından sonraki Almanya’nın, Avusturya-Macaristan’ın kaderleri de bunu örnekleridir. Savaş, paranın değerini silen bir ortamdır. Savaşta yenik çıkan ülke için özellikle bu böyledir. Ancak, paranın değerini yitirmesi savaşın bitişile sona ermez. Bir ülkenin savaş sonu tablosu da bu yönde tuzaklarla doludur”.

Bu tarihsel mirastan hareket eden siyasi iktidarlar, Cumhuriyet döneminin ilk yılları boyunca para arzını neredeyse değiştirmemiştir. Bu dönemde,

“Para hep pahalıdır. Kredi faizleri yüksektir. Fiyat artışlarının hemen hiç denecek kadar düşük, fakat faizlerin yüksek olduğu 1930’lu yıllar boyunca dolaşımdaki para artırılmaz. Devlet kesiminin büyük yer tuttuğu ekonomide paranın işlevi geniş ölçüde bütçe ile belirlenmektedir. Para yönetiminin ilkeleri, bütçe yönetiminkilerden türeyecektir. Maliye politikası para politikasının sınırlarını çizecektir” (Kuruç, 1987, s. 44).

Bu dönemde para politikasının bağılı olduğu maliye politikasına bakıldığında da, yine para politikasındaki katılığa benzer bir ilke olan “denk bütçe” ilkesi karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla sermaye birikiminin ulusal dönüşümünün sağlandığı Cumhuriyet’in kuruluş sürecine damgasını vuran temel politika belirginleşmiştir: “Denk bütçe + Sağlam para” (Kuruç, 1987, s. 44; Coşar, 1995, s. 262). Bu ilke Cumhuriyet’in kurulmasından sonra, ancak özellikle 1930 yılında merkez bankasının kurulmasından sonra katı bir şekilde uygulanmış, “çok dar bütçeler için bile, hükümet para basarak kamu harcamaları yapmaktan titizlikle kaçınmış, denk bütçe ilkesine sıkı sıkıya sadık” kalmıştır (Yenal, 2003, s. 134).

Bu dönemde siyasi iktidarların, merkez bankası kaynaklarını bir kamu finansman aracı olarak görmemelerinin gerisinde, yukarıda belirtildiği gibi Osmanlı’nın son döneminden beri yaşanan deneyimlerin yanında, para politikası alanında dünyada tekrar altın standardına dönüleceği düşüncesi de yatmaktadır. Gerçekten de “Merkez Bankası kanunun çıktığı dönemde, Türk parasının istikrarını sağlamak ana amaçtı. Kanunun Türk parasının istikrarından anladığı, Türk lirasının karşılığı olan altın ağırlığını saptamaktır” (Tekeli ve İlkin, 1983, s. 294). Hatta ileride tekrar altın standardına dönüldüğünde, Türkiye’nin bu sisteme uyumu için bir istikrar kanunu çıkarılması öngörülmüştür. Ancak 1933 yılında ABD’nin parasını altına bağılı olmaktan çıkarması üzerine bu kanundan vazgeçilmiştir. Tüm bu gelişmelere rağmen bu dönemde yine de “... para miktarını artırmayan, parasının paritesini sürekli olarak altın esaslı bir paraya göre saptayan, aşırı özenli bir para politikası izlenmiştir” (Tekeli ve İlkin, 1983, s. 294).

Ancak 1930’lu yılların sonlarına kadar izlenen bu politika, özellikle İkinci Dünya Savaşı’nın yaklaşmasıyla beraber yavaş yavaş gevşetilmeye başlamış ve merkez bankası ile hükümet arasındaki ilişkiler de buna paralel olarak değişmeye başlamıştır. Örneğin merkez bankasının kuruluş kanununda, bankanın karşılıksız emisyon yapmayacağı, yapacağı emisyonun ise altın ya da altına çevrilebilir dövizler karşılığında olacağı ilkesi benimsenmişken, bu ilke dönemin sonlarına doğru gevşetilmeye ve daha esnek uygulanmaya başlamıştır (Zeytinoğlu, 1970, s. 467). Buna göre,

“1938 yılında yapılan bir değişiklikle zirai senetler de ticari senetler gibi iskontoya kabul edildi, iktisadi devlet teşekküllerinin hazine kefaletine haiz senetlerini iskonto ve bunlara karşılık avans verilebilirdi, iktisadi devlet teşekküllerinin ve sermayesi 4 milyondan az olmayan milli bankaların hazine kefaletine haiz tahvillerine karşılık avans ita edilebilir, bir banka tarafından ibra edilen hazine bonolarını ticari senetler gibi iskonto edebilir ve hazine bonolarına, ticari ve zirai senetlere karşılık avans ve kredi verilebilirdi” (Coşar, 1995, s. 276).

Savaşın hemen öncesinde yapılan bu düzenlemelerin ardından savaş yıllarında merkez bankası kaynakları hükümet tarafında daha fazla kullanılır olmaya başlamıştır. Ancak bu dönemdeki gelişmeler, merkez bankacılığı uygulamalarında genel bir dönüşümün bir parçası olmaktan ziyade, daha çok savaş harcamalarının finansman gereği ile ilgili bir gelişmedir. Nitekim “İkinci Dünya Savaşı yıllarında, savunma gereksinimleri için birkaç yıl açık bütçe ve Merkez Bankası finansmanına başvurulması, 1944’ten sonra istikrarlı siyasaya dönüşün gösterdiği gibi, olağanüstü durumlarda başvurulmuş bir önlemdi” (Yenal, 2003, 134).

Sonuç olarak bu döneme damgasını vuran merkez bankasının kuruluşu ve kurumsallaşmasıdır. Bunun gerisinde yatan temel dinamiklere bakıldığında ise, öncelikle sermaye birikim sürecinin ulusal dönüşümünün sağlanmasında kritik işlevi olan *ulusal paranın inşası* süreci yer almaktadır. Bu bağlamda merkez bankası, ulusal paranın oluşturulması bir yandan özel bankaların kendi çıkardıkları paraların ülke genelinde tedavülünün ön gerekliliğini oluştururken, diğer yandan da uluslararası para ile ilişkinin kurulması anlamında kritik bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamıyla çalışmanın önceki bölümünde merkez bankasının oluşumu ile ilgili yapılan kavramsallaştırmanın, Türkiye gerçekliğinde de izlenebileceği söylenebilir. Buna göre merkez bankasının kuruluşu, esas olarak parasal piramidin inşası bağlamında önem kazanmaktadır. Zira, sermaye birikim sürecinin ve bunun toplumsal taraflarının (özellikle işçi sınıfının oluşumu) gelişimi, ancak ekonominin parasallaşması ile mümkündür. Dolayısıyla 1930 yılında kurulan merkez bankası ile, bu zorunluluk yerine getirilmiştir. Merkez bankasının kuruluşu ile ilgili olarak yapılacak ikinci tespit ise,

Türkiye’de merkez bankasının kuruluşunun ve bu anlamda ulusal paranın inşa edilmesi sürecinin uluslararası dinamiklerin paralelinde geliştiğidir.

6.1.2. Paranın Siyasal Yönetimi (1955–2001)

Sermaye birikim sürecinin uzun erimli eğilimleri akılda tutularak yapılan bir değerlendirmede, merkez bankacılığın gelişimi açısından ayırt edici olan ikinci dönem, 1950’lerin ortalarından başlayarak 2001 krizine kadar geçen süreçte, farklı biçimlerde de olsa devam etmiştir. Bu dönemin temel karakteristiği, paranın “siyasal” olarak yönetilmesidir. Bu dönemde, bir önceki dönemdeki gibi merkez bankası ile siyasi iktidarlar arasında bir görelî bir özerklik ilişkisinin olmadığı, aksine merkez bankasının hükümetlerin ve diğer kamu bürokrasisinin aldığı kararları uygulama noktasında konumlandığı görülmektedir. Ancak paranın siyasal yönetimi dönemi, kendi içinde iki alt dönemden oluşmaktadır. Bu alt dönemlendirmenin nedeni ise, paranın siyasal yönetimi yapılırken uygulamadaki *mekanizmanın* farklılaşmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre ilk dönemde, merkez bankası kaynaklarının *doğrudan* kamu finansmanı için kullanıldığı, ikinci dönemde ise, bu mekanizmanın varlığı sürdürmesinin yanında, bu sefer bankacılık ve mali sistemin aracılığı ile kurulan, kamunun merkez bankası kaynaklarından *dolaylı* finansmanı dönemi başlamıştır. Paranın siyasal yönetimi dönemi, bilindiği gibi 2001 krizi sonrasında ekonomi ile siyasetin ayrıştırılması söylem ve uygulamalarının en önemli ayaklarından biri olan merkez bankasının bağımsızlaştırılmasından sonra sonlanmıştır.

6.1.2.1. Kamunun Doğrudan Finansmanı (1955–1986)

1950’li yıllar, Türkiye’de sermaye birikim süreci açısından değerlendirildiğinde önemli dönüşümlerin yaşandığı bir süreç olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte yaşanan dönüşümlerin temelinde ise, Türkiye’de kapitalizmin gelişimi içinde tarihsel olarak ticari sermaye fraksiyonunun egemenliğinden üretken sermayenin egemenliğine geçişin başlangıcı olması yatmaktadır. Sermaye birikim sürecinde

yaşanan dönüşümler, varolan toplumsal güç ilişkilerinin dönüşümünü de beraberinde getirmektedir. Buna göre sermaye birikim süreci açısından değer aktarımından değer yaratımına geçiş süreci, aynı zamanda bir yandan üretken sermaye fraksiyonunun diğer sermaye fraksiyonları üzerine hâkimiyet kurmasına, diğer yandan da işçi sınıfının hem niceliksel hem de sendikalarda örgütlenerek kurumsal olarak güçlenmesini beraberinde getirmiştir. Toplumsal alanda yaşanan bu dönüşümler, uygulanan ekonomi politikasının önceliklerini de etkilemiş, hatta biçimlendirmiştir. Bu bağlamda üretken sermayenin giderek hakim fraksiyon olmasına paralel olarak ithal ikamesine dayanan içe yönelik birikim süreci 1950'lerin ortalarında fiilen uygulanmaya başlamıştır (Türkay, 2003).

Sermaye birikim sürecinde önemli dönüşümlerin yaşandığı 1950'li yıllar, Türkiye'de merkez bankacılığının gelişimi açısından değerlendirildiğinde de temel değişikliklerin yaşandığı yıllar olmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi merkez bankası kurulduğu dönemde, siyasi iktidarla olan ilişkileri oldukça mesafeli olarak tanımlanmış, bankanın kaynaklarının kamu kesiminin finansmanı için kullanılmasından dikkatle sakınılmış ve bir anlamda *örtük altın standardı sistemi* uygulanmıştır. Ancak 1955 yılına gelindiğinde, merkez bankasının sistem içindeki işlevini yeniden tanımlayan bir değişiklik yapılmış ve banka kaynakları bu değişiklikte birlikte kamu kesiminin finansmanında kullanılmaya başlanmıştır⁵⁷. 1955 yılında yapılan değişiklik, esas olarak merkez bankası ile hazine arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesinden ibarettir. 27.04.1955 tarihli ve 6544 sayılı kanunun 34. maddesinin 2. fıkrası ile yapılan bu düzenleme şöyledir: “Banka, miktarı cari yıl masraf bütçeleri yekûnunun yüzde on beşini geçmemek üzere Hazineye kısa vadeli bir avans hesabı açar”.

Merkez bankası ile hazine ilişkilerini yeniden düzenleyen bu değişiklik, Türkiye'de merkez bankacılığının gelişimi açısından kritik bir gelişmedir. Merkez bankası kanununda yapılan bu değişiklikten sonra, kamu açıkları merkez bankası kaynaklarından, yani emisyonla karşılanır hale gelmiştir. Yaşanan bu dönüşümle birlikte merkez bankası kaynakları sadece Hazine tarafından kullanılmamış, aynı zamanda İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin ve tarım sübvansiyonlarının finansmanın da

⁵⁷ Bu süreç, çalışmanın önceki bölümlerinde belirtilen, özellikle Bretton Woods sistemi çerçevesinde paranın siyasal yönetiminin dünya genelinde kurumsallaştırılmasına tamamen uygun bir gelişme olarak yaşanmıştır.

bankadan karşılandığı görülmüştür. Yenal'ın (1999, s. 94–95) da belirttiği gibi bu dönemde,

“Tarım sektörünün finansmanı ise genellikle kısa süreli destekleme operasyonları için verilen krediler olarak işlem görmüştür. Ancak bu krediler gerçekte sübvansiyon olarak kullanıldığı için, hiçbir zaman geri dönmeyecek Merkez Bankası aktarmaları niteliğinde olmuştur. Bu paraları Toprak Mahsulleri Ofisi, Tekel ve Şeker Şirketi almış, hububat, tütün ve şeker pancarı sübvnsiyonları olarak dağıtılmıştır. Bunun yanında çay ve fındıktan tütün, anason kadar pek çok tarım ürünü için de yıllar yılı sübvansiyonlar, ya doğrudan Merkez Bankası kredileri ile, ya da özellikle Ziraat Bankası ve Tarım Kooperatifleri aracılığı ile, fakat yine de kağıt para basmak yoluyla finanse edilmiştir. 1950’li yıllarda altyapı, sanayi, madencilik, enerji alanlarındaki Kamu İktisadi Kuruluşları, sonraki yıllarda ihracat ve esnaf sübvansiyonları da Merkez Bankası kaynakları ile ödenmiştir”.

1950’lerin ortasında yapılan bu değişiklikle birlikte, merkez bankası ayrıca Sümerbank’a, Etibank’a, Makina Kimya Endüstrisi Kurumuna, Ulaştırma müesseselerine, Devlet Demiryollarına, PTT’ye, Denizcilik Bankası’na, İller Bankası’na ve T. Emlak Kredi Bankası’na çeşitli işlemler aracılığı ile kredi-avans kullandırılmıştır (Önder, 2005, 119).

Dolayısıyla görüldüğü gibi 1955 yılında yapılan değişiklikten sonra, merkez bankası kaynakları hazine aracılığıyla kamu kesiminin, KİT’lerin ve tarımın sübvansiyonunun finansmanında kullanılmaya başlamıştır. Ancak burada altı çizilmesi gereken husus, yasada ifade edilen haliyle merkez bankasının hazineye kullandığı kısa vadeli avansların yılsonunda kapatılacağına öngörülmesine rağmen, bu hükmün hiçbir zaman uygulanmadığıdır. Gerçekten de yasada yer alan kısa vadeli avanstan ile süresi bir yılı aşmayan kredilerden kast edilirken, fiili uygulamada, bu kredilerin kamunun finansmanı için kullanılan bir araç şekline dönüştüğü görülmüştür (Artun, 1980, s. 68).

Toparlamak gerekirse, bu değişiklikle beraber hazine ile merkez bankası arasındaki kredi ve avans ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi sonucunda, merkez

bankası kamu kesimini doğrudan finanse eden bir şekilde konumlandırılmıştır. *Kamu kesiminin doğrudan finansmanı ise, birikim süreci açısından değerlendirildiğinde, özel sermaye birikiminin dolaylı olarak desteklenmesi anlamına gelmektedir.* Örneğin, esas olarak yerli sanayiye ucuz ara malı üretimi yapan KİT'lerin gerek kuruluşları, gerekse KİT'lerde üretilen mallarda düşük fiyat politikası izlenmesi için gerekli olan kaynaklar merkez bankasından karşılanmaktadır. İkinci olarak tarımın sübvansiyonunda da yine bankadan alınan krediler ve avanslar kullanılmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'de 1950'lilerin ortalarından itibaren merkez bankacılığın yaşadığı dönüşümün nedenlerinin açıklanması için, kamu kesiminin harcamalarının özel sermaye birikim süreciyle ilişkisinin kurulması gerekmektedir. Buna göre kamu harcamaları başlığının altında ele alınabilecek KİT yatırımları ve tarım sübvansiyonlarının merkez bankası tarafından desteklenmesi, bankanın aynı zamanda bu yatırımlardan ve desteklerden yararlananları finanse etmesi anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle merkez bankası yapılan değişikliklerle beraber, *banka, kamu kesimini doğrudan, sermaye birikim sürecini ise kamu kesimi aracılığıyla dolaylı olarak destekler hale gelmiştir.*

Nitekim 1958 yılında TBMM'de yapılan bütçe görüşmeleri sırasında CHP temsilcisi Kasım Gülek'in merkez bankasının bağımsızlığının Demokrat Parti döneminde ortadan kaldırıldığı yönündeki eleştirilerine cevap veren dönemin maliye bakanı Hasan Polatkan, merkez bankasının kendi tüzel kişiliğine sahip bir anonim şirket olduğunu ve statüsünün kanunla belirlendiğini, dolayısıyla bankanın maliye bakanlığının bir şubesi olmadığını ifade etmiştir. Ancak Polatkan yaptığı açıklamaların devamında, merkez bankasının farklı bir kimliğe sahip olmasının, onun hükümet tarafından takip edilen ekonomik ve mali politikalardan farklı bir yönde hareket etmesi zorunluluğunu getirmeyeceğini belirtmiştir. Maliye bakanı, merkez bankacılığı konusunda son yirmi beş yılda, özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrasında önemli gelişmelerin yaşandığını ve merkez bankacılığının tamamıyla değiştiğini ifade ederek, yeni merkez bankacılığı doktrininin, hükümetlerin artan ekonomik görev ve sorumluluklarına paralel olarak, hükümetlerin merkez bankalarına müdahalelerinin gittikçe arttığını tespit etmiştir. Devamında ise, *para politikalarının giderek tam istihdam ve sosyal güvenliğin sağlanması için olağan birer enstrüman haline geldiğini*

belirterek, altın standardının yerini paranın yönetimine (managed money) bıraktığını belirlemiştir (italikler sonradan vurgulanmıştır, The Ministry of Finance, 1958, s. 110).

Maliye bakanının yaptığı açıklamalara bakıldığından gerçekten de “dönemin ruhunu” yansıttığı görülebilir. Nitekim merkez bankacılığı açısından “dönemin ruhu”, merkez bankalarının maliye bakanlıklarının altında birer organ olarak konumlandıkları, para politikasının maliye politikasına tabii kılındığı ve paranın yönetimi konusunda önceden saptanmış kuralların takip edilmesi yerine, takdir hakkına önem veren, paranın siyasal yönetiminin egemen olduğu söylenebilir.

1950’lerin ortalarından itibaren kamunun finansmanının doğrudan merkez bankasının kaynaklarından sağlanmasının nedenleri açıklanırken değinilmesi gereken bir başka husus, Türkiye’de o dönemki sınıfsal konumlanıştır. Buna göre 1925 yılında aşar vergisinin kaldırılmasının ardından tarım kesimindeki gelirler vergilendirilmemiştir⁵⁸. Tarımın vergilendirilememesinin nedenlerine bakıldığında, bir yandan ülkenin o dönemdeki nüfusunun büyük bir bölümünün kırsal alanda bulunması, dolayısıyla bu alanın büyük bir oy deposu olarak görülmesinin bir sonucudur. Diğer yandan da varolan bu yapının bir sonucu olarak tarımsal alandaki iktidar ilişkilerinin özellikle ticari sermaye ile eklemlenerek, mevcut siyasi partiler kanalıyla temsil edilmesi ve devlet bürokrasisindeki ayrıcalıklı konumlarını korumalarının bir sonucudur. Örneğin bu dönemde yaşanan büyüme sürecinden önemli şekilde nemalanan tarımsal kesim tamamıyla vergilendirmenin dışındadır. Hafif sanayi dalları genelde kamuya dayandığı için, vergiler, neredeyse devletin iç mali döngüsü içinde gerçekleşmektedir. Nitekim 1960’lı yıllara gelindiğinde planlamanın başlangıcında, ilk planın finansmanı üzerine yapılan tartışma tam da bu konuyla ilgilidir (Erpul, 1987). Buradaki mesele planın iç finansmanının vergilerle mi, yoksa merkez bankası kaynaklarından mı karşılanacağı üzerine düğümlenmiştir. Sonuçta merkez bankası kaynaklarından finanse edilmesini savunan hükümet ve onun temsil ettiği sınıfsal ittifak tartışmada galip gelmiştir. Bunun karşısında da ilk plancılar istifa etmiştir ve merkez

⁵⁸ Aşar’ın kaldırılması konusunda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz: Önder (1981).

bankasının kaynaklarından yapılan harcamalar hız kazanmıştır⁵⁹ (Akçay, 2007). Dolayısıyla Türkiye’de tarımın vergilendirilememiş olması, özel sermaye birikiminin desteklenmesinde kullanılan kamu harcamalarının, sürekli olarak kamu gelirinin üzerinde olmasını beraberinde getirmiş, bunun devamında ise, bu açık sürekli olarak merkez bankası kaynaklarından karşılanır hale gelmiştir.

Sonuç olarak bu dönemde yaşanan, devletin birikimin ihtiyaçlarını finanse etmede hükümlerlik haklarını kullanmasından ve birikimin ihtiyacı olan parayı yaratmasından ibarettir. Ancak burada kapitalist bir toplumsal ilişkiler ağı içinde paranın yerine getirdiği işlevler açısından bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Buna göre, paranın değer saklama işlevi, onun aslında genel eşdeğer olmasından türetilmektedir. Ancak paranın bir diğer işlevi olan mübadele ve dolaşım işlevi, ilkinin aksine işleyen bir dinamiğe sahiptir. İşte parada varolan bu çelişkili birlik, devlet ile para arasındaki ilişkiyi anlamak için anahtar niteliğindedir. Dolayısıyla, para yönetimi dendiğinde, ardında bir sınıfsal ittifak olduğu gözden kaçmamalıdır. Örneğin, 1960’lı yıllara kadar bürokraside hâkim konumda olan maliye bakanlığı bürokrasisi, hazine kanalıyla, merkez bankasını kontrol altına almış ve ardındaki büyük toprak sahipleri ve ticari sermaye ittifakını temsil eder bir konumda bulunmuştur. Ancak 1960’dan sonra Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) kurulması, devlet içindeki ağırlık merkezinin maliye bakanlığından planlamaya kaymasına neden olmuştur⁶⁰.

Devlet içindeki bu güç kayması, devletin o dönemdeki yapısal işlevinin değişmesine neden olmamasına rağmen, devlet içindeki kurumlar arasında önemli bir güç kaymasını yaşamıştır. Bu dönüşümün açıklanması için, kurumların temsil ettikleri sınıfsal ittifaklara bakmak gerekir. Bir başka ifadeyle, devletin ve devlet içindeki

⁵⁹ Bu dönemde DPT’nin talebiyle Türkiye’ye gelen ve tarımın vergilendirilmesi ile ilgili bir rapor hazırlayan Kaldor’un bu çalışması için bkz: Nicolas Kaldor, (1982).

⁶⁰ İlk planın hazırladığı dönem için Sönmez (2001, s. 105) şu değerlendirmeleri yapmıştır: “Bu arada, karar verme mekanizmalarında kendilerinin ikinci plana itilmeleri endişesi içinde olan geleneksel bürokrasi, özellikle o zamanlar Maliye Bakanlığı’nın bir parçası olan Hazine ve onun uzantısı olan Merkez Bankası, bir yandan DPT’nin çalışmalarını güçleştiriyor, bir yandan da vergi reformu ve KİT reformu gibi ‘köklü’ reformların gereksiz ve olanaksız olduğu görüşünü hükümete yayıyordu. Plancıların istifasından sonra boşalan yerlerin bir kısmına geleneksel bürokrasinin en tipik temsilcilerinin getirilmesi, hükümetin gerçek bir iktisat politikası değişikliği yapmak niyetinde olmadığını belgeliyordu”.

kurumların kendine ait güçleri yoktur, ancak bunlar basitçe sınıf iktidarının ifadesi ve sınıfsal ilişkilerin kristalleşmesi olarak görülmelidir (Poulantzas: 1978: 70). Poulantzas'ın (1992: 115-116) işaret ettiği gibi devlet içindeki kurumlar "... bizi ancak iktidarı elinde tutan toplumsal sınıflara götürebilirler". Böyle bir perspektiften soruna yaklaştığımızda, devlet içindeki bu devir teslimin, aslında *ticari sermayeden üretken sermayeye geçişin yansıması* olduğu ileri sürülebilir. Bu bağlamda, DPT, yeni gelişen üretken sermayenin ideolojik ve moral önderliğini tüm toplumda tesis etmiş ve *paranın nasıl yönetileceği* sorunu bu bağlamda belirlenmiştir. Nitekim planlama kurulduktan sonra, hem merkez bankasının hem de para politikasının nasıl hareket etmesi gerektiği, planlarda işaret edilen yönelim doğrultusunda belirlenmiştir. Hatta dönemin ortasında merkez bankasının yasası değiştirilerek, paranın giderek birikimin finansmanı noktasında kullanılması sağlanmıştır. Örneğin, bu dönemde merkez bankası yasasında yapılacak değişikliklerle, bankanın orta vadeli krediler vermesi sağlanmış ve bu kanalla da bankacılık sisteminin genelini sanayi için kaynak yaratmasına çalışılmıştır. Tekeli ve İlkin'in (1998, s. 200) de belirttiği gibi "Banka'nın böyle bir yetkiyle donatılmasında Devlet Planlama çalışmalarının etkisi görülmektedir".

Gerçekten de Türkiye'de merkez bankacılığın dönüşümü açısından önemli bir diğer gelişme, 1970 yılında merkez bankası yasasının değiştirilmesi ile gerçekleşmiştir. Ancak bu yasa değişikliğinin yaşandığı döneme kadar yaşanan diğer gelişmelere bakıldığında, planlı dönemin hemen başında, planların iç finansmanının nasıl yapılacağı ile ilgili tartışmanın, merkez bankası kaynaklarından yapılacağı şeklinde sonuçlanmasından sonra, yaşanan gelişmelerin bu yönde gerçekleşmesi doğal görünmektedir. Bu bağlamda her ne kadar Birinci Plan'da (DPT, 1963, s. 43),

"Maliye ve para politikaları, kaynakların tam olarak kullanılmasına ve en iyi şekilde tahsisine engel olacak enflasyonist veya deflasyonist eğilimlerin gelişmesini önleyecektir. Kamu yatırımları enflasyon yaratmayacaktır. Bu yatırımlar, vergiler, borçlanmalar, kamu teşebbüslerinin yaratacağı fonlar ve dış âlemden sağlanacak kaynaklarla finanse edilecektir".

hükmü yer alsaydı da, kamu harcamalarının finansmanı için özellikle "1964-65'ten başlayarak Merkez Bankası'na başvurma uygulaması yeniden" başlanmıştır (Sönmez,

2001, s. 107). Yine bu gelişmelere paralel olarak, merkez bankası ile hazine arasındaki finansal ilişkiye bakıldığında, 1960 yılında hazinenin merkez bankasından kullandığı avans limitinin yüzde 5'e düşürüldüğü ancak daha sonra bu limitin sırasıyla 1965 yılında yüzde 8'e, 1967 yılında yüzde 10'a ve 1969 yılında yüzde 12'ye kadar çıkarıldığı görülmektedir (Köksal, 1989, s. 27).

Dolayısıyla merkez bankacılığının tarihsel dönüşümü açısından yapılan dönemlendirmeye göre, 1955 yılından itibaren başlayan paranın siyasi yönetimi dönemi, geçen on beş yılda gittikçe kurumsallaşmaya başlamıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi bu modelin kurumsallaşmasının tamamlanması için, merkez bankası kanunun değiştirilmesi gerekmektedir. Nitekim İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (DPT, 1968, s. 113) yer alan şu değerlendirme, merkez bankası kanunun değiştirileceğinin habercisi niteliğindedir:

“1930 yılından beri yürürlükte olan Merkez Bankası Kanunu, dengeli kalkınma için gerekli etkin ve esnek bir para politikasının uygulanabilmesini sağlamaktan uzaktır. Para politikasının İkinci Planın öngördüğü ilkelere göre etkili bir şekilde uygulanabilmesi için Merkez Bankası Kanunu bugünün şartlarına göre en kısa zamanda değiştirilecek, Merkez Bankasının Hazine ve bankalar sistemi ile ilişkileri modern ekonomik ve mali anlayışa uygun olarak düzenlenecektir”.

1970 yılına gelindiğinde ise, merkez bankası kanununda beklenen değişiklik yapılmış ve Türel'in (2001, s. 73) yerinde bir şekilde ifade ettiği gibi “1211 Sayılı Kanun, Keynes'gil Altın Çağ (1946-1973)'in Türkiye'deki uzantısı “Planlı Ekonomi” anlayışının Merkez Bankacılığımızda epey gecikmiş bir yansıması” olarak hayata geçmiştir. Yapılan düzenlemelerde “... mali sistemin kilit taşı olan TCMB'yi de plan amaç ve hedeflerine ve özellikle büyüme ve sanayileşme hedeflerine ulaşmanın aracı olarak gören yaklaşımın izleri (örneğin selektif/doğrudan/orta vadeli TCMB kredileri) 1211 Sayılı Kanun'da görülmektedir”. Bu noktada “ilginç olan husus, “Planlı Ekonomi” finansman anlayışının eski mevzuat altında bile bir süre uygulanabilmiş ve ihtiyaçlara bir süre cevap verebilmiş olmasıdır” (Türel, 2001, s. 73).

1211 sayılı yasa ile Türkiye’deki merkez bankacılığında getirilen yeniliklere bakıldığında⁶¹ ise yapılan değişikliklerin temel yöneliminin *paranın siyasi yönetiminin kurumsallaştırılmasına* dayandığı görülmektedir. Bu amaçla yapılan düzenlemede, merkez bankasının gerek sermaye birikim süreci içindeki yeri, gerekse ekonomi bürokrasisi içindeki pozisyonu yeniden yapılandırmıştır. Yeni kanunla yapılan düzenlemelerde göze çarpan ilk değişiklik, merkez bankasının görev ve yetkilerinin düzenlendiği 4. maddede görülmektedir. Buna göre bankanın temel görevleri sıralandığı maddede, bir anlamda yasanın değişmesinin de nedeni olarak görülebilecek olan hüküm yer almaktadır. Buna göre “para ve kredi politikasını, Kalkınma planları ve yıllık programlara uygun bir tarzda yürütmek” merkez bankasının temel görevleri arasına girmiştir. Bu değişiklik, yukarıda ifade edildiği gibi, sermaye birikim sürecindeki uzun erimli dinamiklere ve verili konjonktürde egemen olan sınıf ya da sınıf fraksiyonlarına göre şekillenen ekonomi bürokrasisindeki güç kaymasını işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle yapılan değişiklikle beraber, bir anlamda zaten bir süredir fiili olarak uygulanmakta olan politikanın adı konulmuş ve para politikaları, planlamanın genel çerçevesi içine yerleştirilmiştir. Buna ek olarak, kurumsal olarak yaşanan dönüşüme bakıldığında ise, ekonomi bürokrasisinde maliye bakanlığının yeni DPT almış ve merkez bankası, bundan böyle maliyenin bir şubesi niteliğine bürünmüştür.

Yasayla getirilen bir başka yenilik, yukarıda ifade edilen çerçeve ile uyumludur. Buna göre 8. maddede belirtildiği üzere, merkez bankasının anonim şirket olma vasfı korunmuş, ancak sermayesi 15 milyondan, 25 milyona çıkarılmıştır. Yapılan bu sermaye artırımının tamamı, hazineye ait olan A sınıfı hisselerle aktarılmış, böylece merkez bankasında hazinenin payı fiili olarak artırılmıştır. Bu değişiklikle beraber, yasanın ilgili maddesinde de belirtildiği gibi, bundan sonra *hazinenin merkez bankasındaki payı yüzde 51’in altına düşmeyecektir*. Böylelikle hazinenin merkez bankası üzerindeki hâkimiyeti, resmi olarak tescillenmiş olmaktadır.

1211 sayılı kanunla getirilen yeniliklerden bir başkası da merkez bankasını sermaye birikim sürecinin finansörü olarak konumlandırmaktadır. Buna göre kanunun

⁶¹ 1211 sayılı yasa ile ilgili alıntılar, Merkez Bankası tarafından yayınlanan 1970 yılındaki metinden alınmıştır. Yasanın tüm metni için bkz: (TCMB, 1970).

46. maddesinde, merkez bankası, “vadelerine en çok kalmış olan senetleri reeskonta kabul edebilir veya mukabilinde avans verebilir” denilerek, uzun vadeli kredi olanaklarını sunar hale getirilmiştir. Yasanın gerekçesinde bu değişikliklerin nedenleri, tam da “dönemin ruhuna” uygun olarak anlatılmıştır:

“Gelişmiş ülkelerde orta vadeli krediler, sınai kalkınmanın nedenlerinden birisidir. Ekonominin çeşitli alanlarında teçhizatlanma ve modernleştirme işlerinin gerçekleştirilmesinde ve dış piyasalarda rekabet edebilmek ve daha geniş bir şekilde yer alabilmek için ihracat işlerinin muhtaç olduğu finansmanların temininde de önemli bir rol oynamaktadır. Bu itibarla kalkınma devresine girmiş olan ülkemizde de gelişmekte olan sanayinin, orta vadeli krediye olan ihtiyacı arttırmış ve fakat bu alanda çalışan kredi kurumları, artan bu ihtiyaca cevap verecek hacimde mali kaynaklarla teçhiz edilememiştir. Bir çok ticaret bankalarımız kısa vadeli kaynaklarını bu alana, vadenin uzunluğu dolayısıyla yöneltememektedir. Bu durum TCMB’nin orta vadeli kredi alanında daha aktif bir rol alması ve bu alanı takviye etmesi zarureti doğurmuştur” (Önder, 2005, s. 134-135).

Yukarıdaki gerekçede ortaya konulan çerçeve, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda da yer almaktadır. Buna göre planda, merkez bankasının reeskont politikasının, planda gelişmesine öncelik verilen sektörlerin gelişmesini sağlayacak şekilde düzenleneceği ifade edilerek, “İkinci Beş Yıllık Plan döneminde gelişen ekonomik faaliyetlerin gerektirdiği seviyede işletme kredisi sağlanacak ve bu arada orta vadeli kredi uygulanmasına geçilecektir. Merkez Bankası orta vadeli kredi konusunda banka sistemine gerekli imkânları sağlayacak teşvik edici bir politika uygulayacaktır” denilmiştir (DPT, 1968, s. 115). Dolayısıyla bu uygulama ile “Merkez Bankası reeskont kredilerinin öngörülen sanayi dallarına selektif olarak uygulanması...” öngörülmüştür (DPT, 1968, s. 366).

Çıkarılan yeni merkez bankası yasasında göze çarpan son değişiklik ise, hazinenin merkez bankasından kullandığı kısa vadeli avans oranının artırılmasıdır. Buna göre kanunun 50. maddesi şöyledir: “Banka, miktarı cari yıl genel bütçe ödenekleri toplamının yüzde on beşini geçmemek üzere Hazineye kısa vadeli bir hesap açar”. Yapılan bu değişiklikle, hazineye verilen kısa vadeli avans oranı, tekrar 1960 öncesine

dönmüş ve yüzde 15 olarak tespit edilmiştir. “Böylece 1211 sayılı Merkez Bankası Kanunu’nun Hazine avansları için getirdiği kısıtlayıcı hükümler çalıştırılmamakta, kamu sektörü finansmanı için Merkez Bankası kaynakları serbestçe kullanılmaktadır” (Parasız, 1998, s. 162). Gerçekten de yasada varolan kısıtlamalar ile gerçekte varolan uygulama arasında ciddi farklılıklar olduğu söylenebilir. Sözüdoğru’nun (1987, s. 36) ifadesiyle,

“Merkez Bankası kaynaklarından yararlanma mevzuat sınırlamalarına karşın, bazen Merkez Bankasının kısıtlayıcı hükümlerinin Bütçe Kanunlarıyla bertaraf edilmesi, bazen de para ve kredi politikasının klasik ilkelerine ters düşebilecek uygulamalarla sağlanmıştır. KİT’lere verilebilecek krediler hakkında bütçe yasalarına çeşitli hükümler konulmakta ve bu hükümlere dayanılarak KİT’lerin çıkacağı bonolara, Hazine Kefaleti verilmek suretiyle bu teşekküllere Merkez Bankasından kredi sağlanmaktadır. Merkez Bankası Kanunundaki hükümlerin aksine, bu şekilde bütçe yasaları ile KİT’lere ek kredi olanağı tanınması, bankayı büyük ölçüde bağımsız, para ve kredi politikalarını uygulayabilecek bir kuruluş olmak yerine, kamu sektörü için bir finansman kurumu şekline dönüştürmüştür”.

Yukarıda belirtildiği gibi paranın dolaşım ve değer saklama fonksiyonları arasındaki çelişki, giderek sermayenin ve sermaye toplumunun kendi çelişkisi haline gelmektedir. Türkiye’de merkez bankacılığın tarihsel gelişimini açıklamak için yapılan dönemlendirmede paranın siyasal yönetimi olarak adlandırılan döneme bakıldığında, paranın çelişkili varoluşunun aynı zamanda sermaye birikim sürecinin temel kriz eğilimlerini de açığa vurduğu görülmektedir. Buna göre Hirschman’ın (1968) ayrışmasıyla ithal ikameciliğin “kolay aşaması” olarak ifade edilen temel tüketim mallarının üretimi sürecinde 1970’li yıllara gelindiğinde büyük mesafeler alındığı söylenebilir. Ancak ithal ikameciliğin “zor aşaması” olan dayanıklı tüketim malları üretimi ve giderek üretim mallarının üretimi süreçleri, çok daha yoğun bir sermaye birikimi gerektirmektedir. Bu noktada, birbiriyle bağlantılı bir dizi gelişme, 1970’lerin sonlarındaki krizi hazırlamıştır. Buna göre, birikim süreci içerisinde bir üst aşamaya geçiş süreci, daha fazla sermaye birikimi gerektirmektedir. Bu ise, bireysel sermayelerin finansman ihtiyacını artırmakta, sermayenin artan finansman ihtiyacı ise merkez

bankası kaynakları tarafından sağlanmaktadır. Bunun sonucunda ise, devletin para politikaları ile gittikçe aşınan paranın değer saklama işlevi, kendisini enflasyonun yükselmesi olarak göstermekte, bu ise, gelirlerini enflasyon oranında artırabilen kesimlerin dışındaki tüm toplum kesimleri için, reel olarak gerilemelere neden olmuştur. Gerçekten de 1980 öncesi dönem enflasyonun da bir sınıf mücadelesi alanı olduğunu göstermesi açısından ilginç bir örnektir. Bu dönemde işçi sınıfının verdiği güçlü mücadele sonucunda, reel ücretler enflasyon karşısında çok ciddi bir şekilde gerilememiştir. Dolayısıyla emek gücü üzerinde ciddi bir baskı kuramamış olan sermaye, bir yandan üretim sürecinde artı değer üretiminin bir üst aşamasına geçmek zorunluluğu ile karşılaşmış, bir yandan da bunun için gerekli olan para sermayenin, özellikle de döviz biçimindeki para sermayenin eksikliği⁶², sistemin krizinin temel dinamiği haline gelmiştir. Sonuçta tüm sıkışmanın sonrasında gelen askeri darbe, iç talebi kısma, yani ücretlerin düşürülmesine ve dışa dönük üretimi artırmaya dayanan bir modeli uygulamaya koymuştur. Ancak sermaye birikim sürecinde yaşanan bu yapısal dönüşüme rağmen, paranın yönetilme biçimi, esas olarak değişmemiştir. Özellikle 1986 yılına kadar geçen sürede, merkez bankası yine birikim finansmanında kullanılan esas kurum olmuştur.

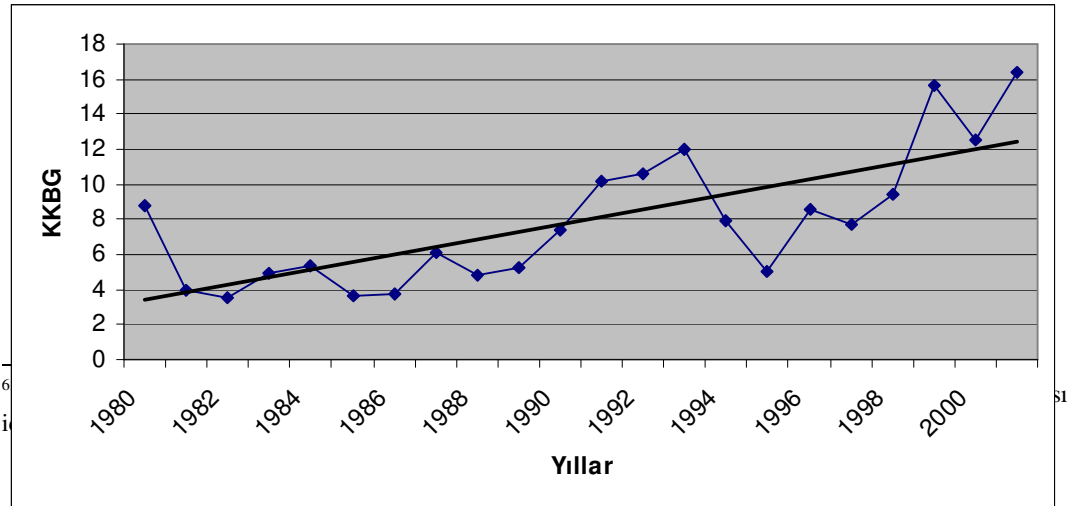
6.1.2.2. Kamunun Dolaylı Finansmanı (1986–2001)

Yukarıda belirtildiği gibi, Türkiye’de merkez bankacılığın tarihsel gelişimini analiz ederken, sermaye birikim sürecinin genel eğilimleri akılda tutularak ve banka ile hükümet ya da hazine arasındaki ilişkilere odaklanılarak yapılacak bir dönemlendirmede, 1955–2001 arası süreç, paranın siyasal yönetimi olarak adlandırılmış, ardından bu dönem, iki alt döneme ayrılmıştır. Çalışmanın bu kısmında, paranın siyasal yönetimi bölümünün ikici alt dönemi olan kamunun dolaylı finansmanı süreci açıklanacaktır. 1986–2001 arasındaki alt dönemin ayrıca ele alınmasının nedeni,

⁶² Döviz biçimindeki para sermaye eksikliği, yukarıdaki bölümde işaret edilen, uluslararası para sisteminin disipline edici özelliklerinin anlaşılması açısından yerinde bir örnek olarak gösterilebilir. Buna göre, Bretton Woods sistemine bir ülke diğerlerinden daha hızlı bir büyüme temposuna girdiğinde karşılaşılabilecek ilk sorun, uluslararası para kısıtıdır. Yukarıda detaylı olarak tartışıldığı gibi, uluslararası para sisteminin sonucu olarak tesis edilen parasal kısıt, aynı zamanda bir siyasal sonuçları olan bir süreci ifade etmektedir.

bu dönemde esas olarak paranın siyasal yönetimi devam etmesine rağmen, bu *yapıdaki mekanizmaların değişmesidir*. Bir başka deyişle, bu alt dönemde merkez bankasının kamuyu finanse etmesi olgusu değişmemiş, ancak bunun gerçekleşme şekli çeşitlenmiştir. Ancak yaşanan bu şekli değişikliğin, basitçe yapılmış bir teknik değişiklikten çok, sınıfsal ilişkiler bağlamında değerlendirilmelidir. Buna göre en basit haliyle süreç şöyle ifade edilebilir. 1955–1986 döneminde, merkez bankası kaynakları kamu harcamalarının finansmanında doğrudan, sermaye birikiminin finansmanında ise, (KİT’ler, teşvikler ve selektif kredi uygulamaları kanalları ile) dolaylı olarak kullanılmıştır. 1986 sonrasında süreçte ise, kamu harcamalarının finansmanında merkez bankası kaynaklarının doğrudan kullanılmasına devam edilmesinin yanında, merkez bankası ile hazine arasında *bankacılık sektörünün* konumlandırılmasıyla, merkez bankasının sermaye birikim sürecini finanse etmesinde dolaylı bir mekanizma daha eklenmiştir⁶³. Bu mekanizmadaki dolayım ile anlatılmak istenen, hazinenin borçlanmasında aracılık eden bankacılık ve mali sistemin devreye girmesidir. Bunun koşulu ise para piyasalarının derinleşmesi ve çeşitlenmesidir. Tabii ki, bütün bunların nedeni, Türkiye’de kamu borçlanma gereğinin sürekli artması, buna karşın kamu gelirlerinin (vergilerin) tarihsel olarak artırılmaması, dolayısıyla oluşan kamu açığının finansmanı sorunudur. Kamunun finansman sorununun nedenine bakıldığında ise, devletin sınıf karakteri bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Devleti sınıf karakterini açıklamak için ise, devletin sınıflararası ve sınıf içi mücadelelerin bir alanı olarak tanımlamak gerekmektedir.

TABLO–1: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (1980–2001)

Kaynak: DPT, (2003)

Bu perspektiften soruna yaklaşıldığında, Toblo-1’de de görüldüğü gibi 1980’li ve 1990’lı yıllar boyunca kamu kesiminin borçlanma gereğinin (KKBG) bir eğilim olarak sürekli artışı görülmektedir. Devlet, artan borçlarının bir kısmı iç piyasadan bir kısmı da dış piyasalardan karşılanmaktadır. Devletin iç piyasalardan borçlanmasına olanak veren gelişmeler, özellikle 1986 sonrasında merkez bankası bünyesinde bankalar arası para piyasasının kurulması, İMKB’nin açılması ve hazinenin bu piyasalarda işlem görmek üzere DİBS’leri piyasaya sürmesi iken, dış piyasalardan borçlanmasına olanak veren düzenleme ise, 1989’da yapılan sermaye hesabının liberalleşmesidir. Bir başka ifadeyle Türkiye’deki devletin borçlarının yüksek oluşu, 1986 yılında kurulan hazinenin devlet iç borçlanma senetleri çıkararak kamu açıklarının finanse edilmesi sürecini geliştirmiştir. Bu aynı zamanda merkez bankası kaynaklarının sermaye birikim sürecinin finansmanında dolaylı kullanımı devresine tekabül etmektedir.

Bu analizde, görünen ilişki, devletin borçlanması ilişkisidir. Ancak görünüşte varolan bu ilişkinin daha kapsamlı analizi için düşünsel anlamda ileri-geri bağlantılarının kurulması ya da daha doğru bir deyimler toplumsal ilişkiler içerisinde yerinin ortaya konması gerekmektedir. Buna göre devletin borçlanması olarak görünen ilişkinin iki tarafı vardır: ilki borçlanan devlet, ikincisi ise devlete borç veren sermaye kesimleri. Bu ilişkinin bir adım gerisine baktığımızda ise, aslında devlete borç verilen kaynağın yine devletten sağlandığı yani, merkez kaynakları kaynaklarından finanse edildiği, ancak bu finansmanın doğrudan değil, bankalar dolayımı ile sağlandığını görmekteyiz⁶⁴. Bir başka ifadeyle devletin borçlanması ilişkisini analiz etmek için bir adım geri çekilerek borçlanmanın kaynağına baktığımızda, bu ilişkide bankaların

⁶⁴ Bkz: Şekil-8.

önemli rolünü görmekteyiz. Bir adım geri gelinerek yapılan analiz, aslında bir adım ileri için daha donanımlı bir çerçeveye sahip olmamızı sağlamıştır.

Buna göre devletin borçlanması ilişkisinin bir adım ötesine geçtiğimizde, bu borçlardan faydalanan, bir başka ifadeyle devlete verdiği borçların faizlerinden beslenen bir sermaye kesimi olduğunu görebiliriz. Ancak açıklama bu noktada da kalmamalıdır⁶⁵. Açıklamak istediğimiz ilişki için, devlete verdiği borçlardan faydalanan sermaye kesiminin de ileri-geri ya da ilişkisel analizini yapmamız gerekmektedir. Bu analizi yaptığımızda ise, karşımıza farklı sermaye fonksiyonlarını (para, üretken, meta) kendi bünyesinde barındıran ve bu üç işlev üzerinde kontrol yeteneğine sahip olan bir sermaye biçimi ile karşılaşırız: O da holding biçiminde örgütlenmiş sermaye.

Devletin borçlanma ilişkisinden yola çıkıp, onun geri bağlantısına bakarak, yine devletin bir başka aygıtı olan merkez bankasını gördükten sonra, bu mekanizmanın bir tür sermayeye kaynak aktarma mekanizması olduğu ortaya çıkmıştır. Yeldan'ın (2001, s. 27) da altını çizdiği gibi, "... kamuda finansman krizi 'idari beceriksizlik' sorununu değil; tarihsel anlamda, iktisadi artığın yaratılması ve özel sermaye kesiminde sermaye birikiminin sürdürülebilmesi için gerekli idari ve sosyo-ekonomik politikaları yansıtmaktadır". Ancak bu noktadan sonra bir adım ileri atılarak, aktarılan kaynağın eşit bir şekilde bölüştürülmediğine göre, hangi sermaye kesimlerinin bu süreçten kazançlı çıktığının açık hale getirilmesi gerekir. Bu noktada ise, sermayenin farklı fonksiyonlarını kendi içinde toplamış olan bir fraksiyon olarak içsel burjuvazi⁶⁶ görmekteyiz. Dolayısıyla devletin borçlanma gereği aracılığıyla sermayeye aktardığı kaynak, sermayenin içerisinde Keynesyenlerin ileri sürdüğü gibi, asalak bir finansal burjuvazi ve olumlu özellikleri olan bir üretken sermaye olarak değil, bunları kendi içerisinde bütünleştirmiş olan bir içsel burjuvazi ile karşı karşıyayız demektir.

⁶⁵ Açıklamanın bu noktada kalması, Keynesyen yönelimli ya da bağımlılık okulunun açıklamalarında görülmektedir. Bu yaklaşıma göre, sermaye içinde devletin sağladığı rantlardan yararlanan asalak bir rantıye fraksiyonu vardır ve bu fraksiyonun egemenliği, toplumdaki bölüşüm ilişkilerini giderek kötüleştirmektedir. Oysa bu sınıf fraksiyonun gücünün kırılması ve bu kaynakların üretime yönlendirilmesi durumunda bölüşüm ilişkileri daha "adil" olacaktır. Yentürk'ün (2003) çalışması, bu yaklaşıma örnek olarak verilebilir. Oysa, "... rant ekonomisi olarak tanımlanan bu süreç, aslında sermayenin yeni birikim rejimine geçişini hızlandırmak için gerekli kaynakların sınırlı sayıda bireysel sermaye sahiplerine aktarmayı sağlayan bir mekanizmadır" (Ercan, 1998, s. 49).

⁶⁶ Bu kavramın Türkiye bağlamında operasyonel hale getirilmesi için bkz: Ercan ve Tuna (2006) ve Akçay (baskıda).

Dolayısıyla bu çalışmada 1980 sonrasında başlayan, ancak 1989 sonrasında iyice belirginleşen dönem, yaygın literatürün aksine, Karakaş'ı izleyerek “finansal korumacılık” olarak adlandırılacaktır. Karakaş'a (2007, s. 274) göre finans korumacılığı,

“Türkiye’de devletin yüksek faiz oranları ile borçlanması yoluyla, hazine tahvillerini satın alan bankalara karlılık sağlama süreci ile uygulanmıştır... Bir diğer deyişle, finans korumacılığı, sermaye gruplarının kredi kaynaklarına ayrıcalıklı erişim yoluyla korunmasının sağlandığı bir politikayı işaret ediyordu”.

Sonuçta, yukarıda da ifade edildiği gibi sermaye birikim sürecinin güncel dinamikleri ile KKBG'nin sürekli artışını bir arada düşündüğümüzde, devletin 1980 sonrasında da merkez bankası kaynaklarını kullanarak, ancak bu sefer doğrudan değil, bankacılık sistemi aracılığıyla borçlandığı, dolayısıyla finansal korumacılık sayesinde birikim sürecini doğrudan finanse ettiği iddia edilebilir.

Bilindiği gibi, 24 Ocak (1980) kararları ile tıkanan birikim süreci, bu tarihten sonra başka bir kulvarda ilerlemeye başlamış ve 1950'lerin ortalarından itibaren uygulanan içe yönelik birikim stratejisi, dışa açık stratejiyle değiştirilmiştir. Ancak bu noktada vurgulanması gereken, her stratejinin tasarlayanları ve uygulayanlarının olmasıdır. Bu anlamda içe yönelik birikim süreci boyunca oluşan, gelişen ve özellikle 1970'lerle birlikte sermayenin diğer fonksiyonlarını (ticari ve para sermaye) da içine alacak şekilde büyüyen sermaye biçiminin, yani içsel burjuvazinin, 1980'lerle birlikte uluslararasılaşmaya başladığı görülmektedir. Sermayenin bu kesiminin uluslararasılaşması süreci, öncelikle 1980'li yıllarda teknolojik düzeyi yüksek olmayan tekstil ve gıda gibi emek yoğun sektörlerle başlamıştır. Tabii ki, bu uluslararasılaşma sürecinin gerisinde yatan, hatta bunu mümkün kılan süreç, emek gücü üzerindeki baskıların artırıldığı⁶⁷, sendikalar ve siyasi partiler dahil her türlü demokratik mücadelenin önünün kesildiği 12 Eylül 1980 askeri müdahalesidir. Böylelikle sendikal mücadelenin baskılanması ve devletin teşvikleriyle belirli bir olgunluğa erişmiş olan sermaye kesimleri, uluslararası pazara ihracatçı olarak katılmıştır. Kabaca 1980'lerin

⁶⁷ Reel ücretler ile ilgili gelişmeler için Tablo-2'ye bakılabilir.

ortalarından 2001 krizine kadar geçen süreç ise, bu sermaye biçimi açısından tam bir gelişme ve uluslararası rekabette ayakta kalmak için gerekli donanımları edinme dönemi olmuştur. Bu süreç ise, aynı zamanda yukarıda ifade edildiği gibi, kamu borçlanma gereğinin sürekli arttığı ve bu borçların iç ve dış borçlanma ile döndürülmeye çalışıldığı döneme tekabül etmektedir. Dolayısıyla, bu dönemde yaşanan süreç, *merkez bankası kaynaklarının doğrudan sermaye birikim sürecine tahsis edilmesi* olarak değerlendirilebilir. Burada merkez bankası kaynakları olarak ifade edilen, devletin para basma hakkıdır. Dolayısıyla devletin doğrudan sermaye birikimi desteklediği görülmektedir. Bu sürecin bir diğer boyutu ise, devletin para basarak sermayeyi finanse etmesinin bir sonucu olarak enflasyonun hızla artmasıdır. Bu bağlamda enflasyon, reel ücretlerin düşürülmesine ve devletin borçlanma faizlerinin sürekli yüksek tutulmasına hizmet ettiği ölçüde birikim süreci açısından ciddi bir tahribat yaratmamıştır.

Dolayısıyla 1950'lerin ortalarından itibaren kendisini kuran üretken sermaye formasyonu, 1970'lerde sermayenin diğer fonksiyonlarını kendi bünyesinde toplayarak büyük holdingler biçiminde örgütlenmiş, 1980 sonrasında özellikle emek yoğun sektörlerde yaşanan ihracat artışları ile uluslararası pazarla eklemlenmiş, ancak 1980'lerin ortalarından 2001 krizine kadar geçen süreçte yaşanan “finansal korumacılık” döneminde elde ettiği birikimle, nisbi artı değer sömürüsüne, yani emek verimliliğinin yüksek olduğu sektörlerle kayarak bu alanlarda da uluslararası piyasalarla entegre hale gelmeye başlamıştır.

1986 sonrası süreçte özellikle sermaye birikim süreci ile devlet ve sınıflar arasındaki ilişkiyi niteleyen temel dinamikleri kısaca özetledikten sonra, bu ilişkinin devlet tarafında yer alan ve sürecin temel unsurlarından biri olan merkez bankasını ve bu alandan yaşanan gelişmeleri daha ayrıntılı olarak inceleyebiliriz.

1986 yılı para politikası uygulaması ve Türkiye’de merkez bankacılığın gelişimi açısından bir geçiş yılı olmuştur. “Söz konusu geçiş döneminin özelliği, özel kesim ve kamu kesiminin portföy yapısına doğrudan müdahaleyle şekillenen para politikası yerine, bankacılık kesimi toplam rezervlerinin kontrolüne dayalı para ve kredi politikasının uygulanmaya başlanmasıdır” (Önder, 2005, 158). Para politikası

uygulamalarındaki bu dönüşüm, önemli bir dizi kurumsal düzenleme yapma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde merkez bankacılığı ve para politikaları alanlarında yaşanan gelişmeleri değerlendirdiğimizde ise, ana hatlarıyla karşımıza şu değişiklikler çıkmaktadır:

- “Türkiye’de uzun bir dönem para, döviz kuru ve faiz politikası istikrarlı bir dünya ekonomisi şartlarında iç talep artışına dayalı kalkınma stratejisinin parçaları olarak kullanılmıştı. Faiz ve kurlar sabit tutularak kaynaklar selektif kredi politikası çerçevesinde öncelikli yatırımların finansmanında kullanılmıştı” (Kazgan vd., 2000, s. 241). 1980’deki dönüşümden sonra varolan birikim stratejisi değişmesine paralel olarak para politikası ve bunun yürütülmesindeki araçlar ve değişmiştir. Dolayısıyla 1980 sonrası süreçte, esas olarak birikimin değişen koşullarına göre merkez bankacılığın yeniden yapılandırılması ve bu yeni yapının kumsallaştırılması gündemdedir.

- Bu çerçevede yapılan değişikliklerden ilki, kamu finansman açıklarının otomatik olarak Merkez Bankası bilançosuna yansımaması için, kamu açıklarının finansmanında kullanılmak üzere, Mayıs 1985 tarihinde, “Hazine’nin devlet iç borçlanma senetlerini ihaleler yoluyla satışı sistemine geçmesi olmuştur” (Dumlu, 1998, s. 159).

- “Merkez Bankası’nın kredi politikasının esasları, ekonominin tarımsal ve sanayi üretim gücünü ve dışa açılmasını desteklemek amacıyla teşviki öngörülen sektörlerin finansman ihtiyacını karşılamak olmuştur. 1989 yılı sonuna kadar Merkez Bankası kredileri bir para politikası aracı olarak değil, kalkınmanın finansmanı amacıyla selektif kredi politikasının bir aracı olarak kullanılmıştır. 1989 yılı Ekim ayında alınan bir kararla Merkez Bankası’nın orta ve uzun vadeli kredi açması uygulamasına son verilmiştir. Benimsenen yeni kredi politikasına göre Merkez Bankası reeskont olanakları, bankacılık kesiminin likiditesini ayarlamak amacıyla açılan kısa vadeli kredilerle sınırlandırılmıştır. Bu nedenle reeskont kredileri, selektif kredi politikası aracı olmaktan çıkarak, sadece para politikasının yürütülmesi amacıyla kullanılacak bir araç haline gelmiştir” (Kesriyeli, 1997, s. 18–19).

- Merkez bankasının orta ve uzun vadeli reeskont kredilerini kesmesi sonucunda ise, TCMB'den otomatik rezerv (kredi) temin imkanının ortadan kalkması sonucu, rezerv ihtiyacı olan bankaların, ellerinde rezerv fazlası bulunan bankalardan rezerv sağlamasına (bankaların nakit ihtiyaçlarını karşılayacak) imkan verecek bir mekanizma gerektirmiştir. Bu mekanizma, 2 Nisan 1986'dan başlayarak uygulamaya konulan (faaliyete başlayan) Bankalararası Para Piyasası (İnterbank) ile gerçekleştirilmiştir. Bankalararası Para Piyasası rezerv (fon) fazlası ve rezerv (fon) açığı (ihtiyacı) olan bankaları karşı karşıya getirerek bankaların rezerv yönetimini kolaylaştırmıştır. İnterbank ile, TCMB'nin bu piyasayı faiz ve işlem hacmi olarak izlemesine ve para politikasını yönlendirmede gerekli sinyalleri almasına imkan vermiştir" (Önder, 2005, s. 159–160). Bankalararası Para Piyasası'nın merkez bankası öncülüğünde kurulması, özellikle "bankaların atıl fonlarının değerlendirilmesinde, fon ihtiyaçlarının karşılanmasında ve ek kazanç sağlamalarında önemli rol oynamıştır. Ekonomi açısından bu yöntem sayesinde piyasanın kısa vadeli nakit sıkıntısı ve ek emisyon gereksinimi büyük ölçüde azaltılabilmektedir" (Keyder, 2005, s. 93).

- Yine 1986 yılında İMKB "yeniden işlemeye başlamış", para piyasası çeşitlendirilmeye çalışılmıştır (Güneş, 1998, s. 14).

- "Dolaylı para politikasının etkin olarak kullanılması için etkin para ve DİBS ikincil piyasalarının oluşturulması ön şarttır. Ancak, 1980'li yılların ikinci yarısında henüz finansal piyasalar tam gelişmemiş, özel kesimde para ve diğer ikincil piyasa oluşturulmasına ilişkin yeterli bilgi birikimi ve tecrübe oluşmamıştır. Bu koşullarda söz konusu piyasaların oluşturulmasına TCMB öncülük etmek zorunda kalmış, diğer merkez bankalarında görülmeyecek ölçüde bu piyasaların oluşturulmasında doğrudan rol üstlenmiştir" (Önder, 2005, s. 161).

- "Merkez Bankası 4 Şubat 1987 tarihinden itibaren açık piyasa işlemlerini uygulamaya başlamıştır. Açık piyasa işlemleri mekanizması para politikası olmakla beraber bu işlemler çerçevesinde DİBS'lerin alım satımına konu edilmesi aynı zamanda Devlet Tahvilleri için ikincil bir Pazar oluşturulmasına ve iç borçlanma politikasının günün koşullarına uygun şekilde yürütülmesinde de katkıda bulunmuştur" (Parasız, 1998, s. 216).

- “Ayrıca, 3 Temmuz 1987 tarihinde yürürlüğe giren umumi dispo­nibilite oranının yükseltilmesi ve aynı tarihte yürürlüğe giren mevduat munzam karşılıkları hakkında tebliğle, karşılık oranının düşürülmesi sonunda alacaklı çıkan bankaların alacaklarının DİBS alımında kullanılması sonucunda, bankaların portföylerinde bulundurmak zorunda oldukları DİBS miktarını arttırmıştır. Ayrıca, piyasa mekanizması içinde belirlenen faiz oranlarının, genellikle, mevduatın sağladığı net getirinin üzerinde seyretmesi, tanınan vergi avantajları, kredi riski taşı­maması, birçok alanda teminat olarak kullanılabilmesi ve açık piyasa işlemlerine konu olması DİBS'lere sürekli bir talep yaratmıştır” (Önder, 2005, s. 161)

Dolayısıyla yukarıda sıralanan gelişmelerden de görülebileceği gibi, 1986 yılı ve sonrasındaki süreç, gerçekten de bir dönüm noktasını işaret etmektedir. Kesriyeli (1997, s. 31-32), yaşanan dönüşümü para politikalarının uygulanması açısından şöyle özetlemiştir:

“1986 öncesi sistemde, para arzını kontrol mekanizması, özel kesim ve kamu kesiminin portföy yapılarını ve harcamalarını doğrudan etkilemeye yönelik olarak işlemekteydi. Kamu finansman gereğinin Merkez Bankası kaynaklarından karşılanması para politikasını bütçe politikasına bağımlı kılmaktaydı. Özel kesimin kredi talebi ise ticari bankalardan ve reeskont sistemi ile karşılanmaktaydı. 1986 yılında benimsenen yeni sistemde ise, toplam para ve kredi arzının, toplam rezervlerin kontrolü yoluyla yönlendirilebileceği bir para politikası uygulanmaya başlanmıştır. Bu yeni para politikasının uygulanabilmesi, kamu açıkları finansmanının doğrudan Merkez Bankası kaynaklarından sağlanmasının engellenmesini gerektirmektedir. Kamu açıklarının finansmanının sağlanabileceği yeni kanalların oluşturulabilmesi için, kurumsal alanda da bir dizi düzenlemeler yapılmıştır. Bu amaçla, ihaleli bono ve tahvil satışına başlanmış, munzam karşılık ve dispo­nibilite uygulamalarında değişiklikler yapılmış, Merkez Bankası bünyesinde bankalararası para piyasası kurulmuş ve açık piyasa işlemleri uygulamasına başlanmıştır”.

Ancak yukarıdaki sıralanan değişiklikler sadece para politikalarının uygulanışında bir farklılaşmayı değil, aynı zamanda Türkiye’de merkez bankacılığın gelişimi sürecinde de önemli bir dönüşümü ifade etmektedir. Bu dönüşüm ise, kamu

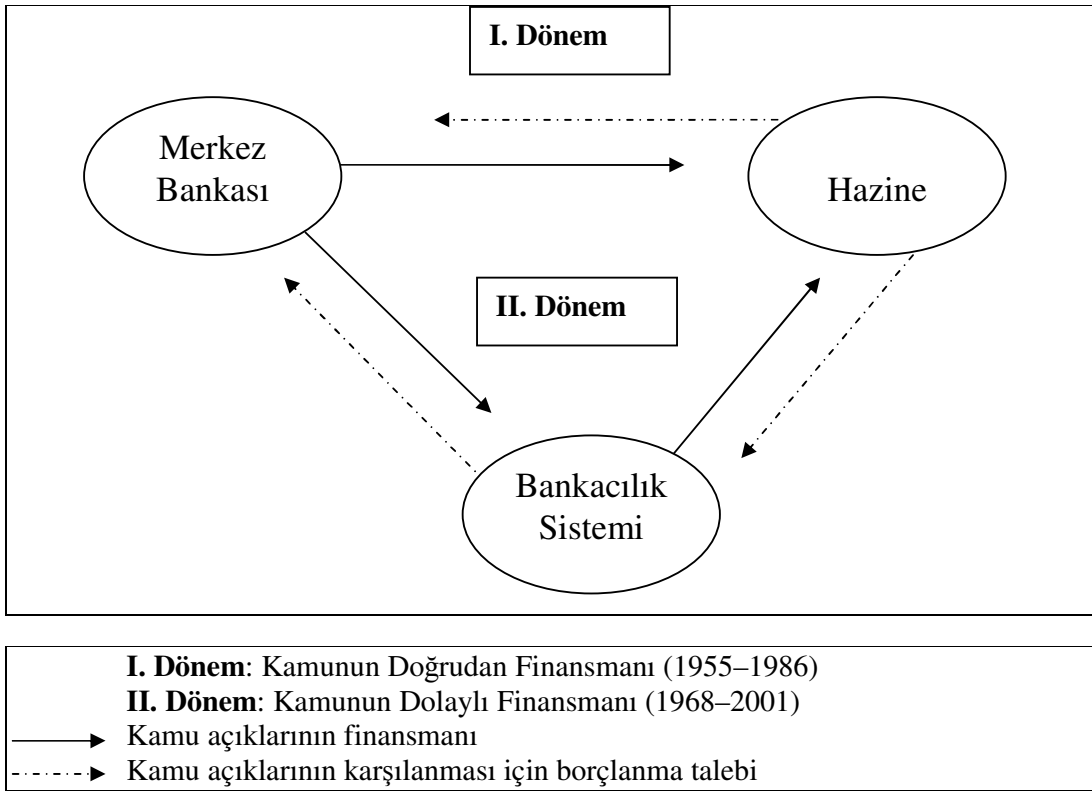
borçlanmasının doğrudan merkez bankasından sağlanmasının yanında, iç borçlanma olanaklarının oluşturulması, bunun için çıkarılan DİBS'ler ve bunların işlem göreceği piyasaların kurulması, merkez bankasının açık piyasa işlemlerinde bunları kullanması ile paranın siyasal yönetiminde yeni bir evreye girildiğini göstermektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu evre, merkez bankasının kamu kesimini dolaylı olarak finanse ettiği dönemdir. Yenal (2003, s. 140–141), bu dönemin başlangıcını şöyle değerlendirmektedir:

“Bin dokuz yüz seksenli yıllarda finans üstyapısının gelişmesi, Menkul Değerler Piyasası'nın kurulması, özel sektör yönünden olduğu kadar devletin bütçe ve para politikası açısından da büyük bir fırsat ortaya çıkarıyordu. Açık finansmandan vazgeçmek niyeti hiç olmayan devlet, açığını kapatmak için Merkez Bankası'na gideceğine, iç borç senetlerini Sermaye Piyasası'nda satarak fon sağlayabilirdi. Merkez Bankası finansmanından farkı, iktisat fakültelerinin birinci sınıflarında öğretildiği gibi, özel para piyasasından borçlanmanın para arzını artırıcı etkisi olmaması ve enflasyon yaratmaması idi. Nitekim Türkiye'de de yönetim bu olanağı görmekte gecikmedi ve Keban Barajı kâğıtlarından başlayarak devlet bonoları serbest piyasada satılmaya başladı”.

Bu dönemde merkez bankası, bankalar ile mali sistem ve hazine arasındaki mekanizma ise basitçe Şekil-8'de tasvir edilmiştir. Buna göre şekilde görüldüğü gibi, I. Dönem'de, merkez bankası kamu açıklarının karşılanması için gerekli olan finansmanı doğrudan karşılamaktadır. Bunu yaparken kullanılan ana kanallardan biri hazineye açılan avanslar ve kullandırılan krediler iken, bir diğeri de yine merkez bankası tarafından KİT'lere ve tarımın sübvansiyonuyla görevli kamu kurumlarına verilen kredilerdir. Ancak 1986 yılı ile birlikte merkez bankacılığında yaşanan dönüşüm süreciyle beraber, II. Dönem'de görüldüğü üzere, hazine finansmanında merkez bankası kaynakları yine kullanılmaya devam edilirken, bu sefer sürece yeni bir mekanizma daha eklenmiş ve merkez bankası ile hazine arasındaki finansman ilişkisinin arasına bankacılık sistemi yerleştirilmiştir. Buna göre yukarıda aktarılan değişikliklerle hazinenin kamu açıklarını karşılamak için borçlanma talebi, DİBS'lerin (Devlet İç Borçlanma Senedi) iç piyasaya satışıyla karşılanmaya çalışılmıştır. Hazine tarafından çıkarılan DİBS'leri satın alan ve böylelikle de hazinenin borçlarının sürdürülebilirliğini

sağlayan bankalar ise, bu devlet kâğıtlarının finansmanı için esas olarak iki yola başvurmaktadır. Bunlardan ilki ve yaygın olarak kullanılanı, bankaların merkez bankasından borçlanmasıdır. Buna göre bankalar, merkez bankasından elde ettikleri düşük faizli kredileri, hazinenin çıkardığı ilkinin göre daha yüksek faizli olan kâğıtlara yatırarak hazinenin finansmanını sağlamaya başlamışlardır. Bankaların hazineyi finanse etmek için kullandıkları ikinci yol ise, merkez bankasına borçlanmak yerine yurt dışından borçlanmaktır (Kumcu, 2000, s. 193). Buna göre bankalar yurt dışından yine uygun faizli krediler alıp, bunları merkez bankasına yatırmakta, buradan elde ettikleri Türk lirasını da hazinenin çıkardığı daha yüksek faizli kâğıtlara yatırarak kamunun finansman ihtiyacını karşılamaktadır.

Şekil-8: TCMB'nin Değişen İşlevleri (1955–2001)

Politika yapıcılar tarafından bu uygulamanın temel gerekçesi olarak, hazinenin doğrudan merkez bankasından borçlanmasının emisyon anlamına geldiği, bunun ise piyasadaki para miktarını artırarak enflasyonun yükselmesine neden olduğu, buna

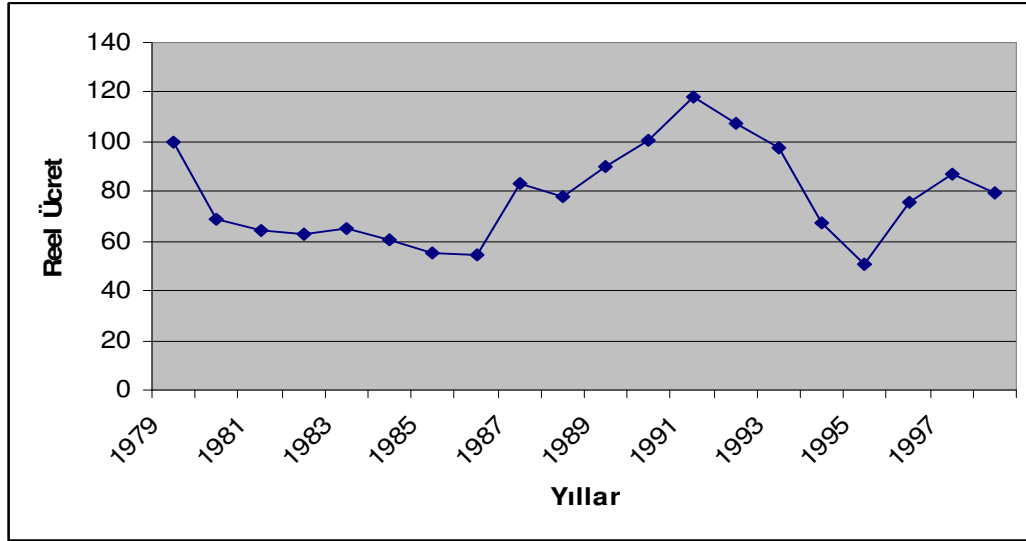
karşın hazinenin, merkez bankasından borçlanmak yerine piyasadan borçlanması durumunda, bunun enflasyon üzerinde olumsuz etkisi olmayacağı gösterilmektedir (Ulagay, 1990, s. 53; Yenal 1999, 96). Ancak bu gerekçelerle uygulanan sistemin gerçekte yerine getirdiği işleve bakıldığında, ciddi bir açığı farkı olduğu gözlenebilir. Buna göre *1986 sonrasında kurulan mekanizmanın objektif sonucu, merkez bankası kaynaklarının sermaye kesimine net kaynak aktarımında kullanılmasıdır*. Yenal’a (2003, s. 141) göre “... Devlet’in Sermaye Piyasası’ndan borçlanması ile Merkez Bankası’ndan kredi alması arasında, enflasyonu artırma etkisi bakımından fark kalmamıştı. Tek fark şimdi aracı bankaların büyük kar etmeleri idi”. Dolayısıyla 1980’lerin ortalarından 2001 krizine kadar geçen süreçte merkez bankası kaynakları, kamunun finansmanında dolaylı, ancak sermaye birikim sürecinin finansmanında ise doğrudan kullanıldığı söylenebilir. Diğer bir deyişle, bu dönemde “... hızla büyüyen kamu finansman açığı ile özel sermaye kesimlerine kaynak aktarma süreçleri arasında güçlü ilişkilerin bulunduğu...” görülmektedir (Yeldan ve Köse, 1998, s. 46).

1986 yılıyla birlikte yaşanan dönüşümün bir diğer parçası ise, 1989 yılında kambyo rejiminin liberalleştirilmesi çabaları doğrultusunda **32 sayılı kararın** alınmasıdır. Bu karar ile Türk lirasının yabancı paralarla tam konvertibilitesi sağlanmıştır (Kesriyeli, 1997, s. 20). Bu değişikliğin konumuz açısından önemi, Şekil-8 ile tasvir edilen hazine-merkez bankası-bankacılık sistemi ilişkisine bir yenisinin eklenmesidir⁶⁸. Bu yenilik ise tahmin edileceği gibi, 32 sayılı kararın sağladığı olanaklardan yararlanılarak kısa vadeli yabancı kaynağın özellikle kamu açıklarının finansmanında kullanılmasıdır. Bu ise bir yandan kamu borcunun sürülebilmesi açısından ciddi riskler yaratmakta, diğer yandan da yabancı para girişini hızlandırdığı için yerli paranın değerlenmesini sağlayarak, ihracatın aleyhine olarak ithalatı kolaylaştırmakta, sonuç olarak dışa açıklar artmaktadır.

32 sayılı kararın alınmasındaki bir başka gelişme ise, kamu kesimi borçlanma gereğinin hızlı artışıdır. Bu artışın nedenlerine bakıldığında ise, özellikle 1980’li yılların sonlarına doğru görülen işçi sınıfının mücadelesi sonucunda reel ücretlerin artması, bunun ise kamu harcamalarını artırması süreci görülmektedir.

⁶⁸ 32 Sayılı Karar sonrasında, merkez bankasının yeni konumlanışı için Şekil-9’a bakılabilir.

TABLO–2: Türkiye’de Reel Ücretler (1979–1998)

Kaynak: Akkaya (2000, s. 227)

Gerçekten de yukarıdaki grafiğe bakıldığında, reel ücretlerin 1990–1992 yılları arasındaki dönem dışında sürekli 1979’daki seviyenin altında kaldığı söylenebilir. Ancak burada önemli olan, 12 Eylül rejiminden sonra ilk kez 1987 yılında reel ücretlerin yüzde 28,9 oranında arttığı, devamında ise 1988 yılı hariç, 1991 yılına kadar sürekli artışa geçmesidir. Dolayısıyla artan kamu harcamaları, 1980’lerin başlarında uygulanan emek gücünün bastırılmasına dayanan rejimin uygulanamayacağını ifade eden bir gösterge niteliğindedir⁶⁹.

Artan kamu harcamalarının karşılanmasında ilk önce yukarıda açıklanan dolaylı mekanizma kurulmuş, ancak bu mekanizmanın kendi iç çelişkileri nedeniyle yeterli olmaması nedeniyle dış finansman yolları geliştirilmiştir. Kamunun finansman gereğinin karşılanmasında dış finansmanın sağlanmasına ise, yine bankacılık sistemi aracılık etmektedir. Yeldan’ın (2001, s. 144) da belirttiği gibi bankacılık sisteminin bu dönemdeki işlevi “...doğrudan dışarıdan borçlanma yetisini kaybetmiş bulunan kamu kesimine aracılık yaparak, kamu sektörü borçlanma gereğini finanse etmek olduğu şeklinde özetlenebilir”. Sonuç olarak bu süreçle birlikte “... bankacılık sektörü ile diğer

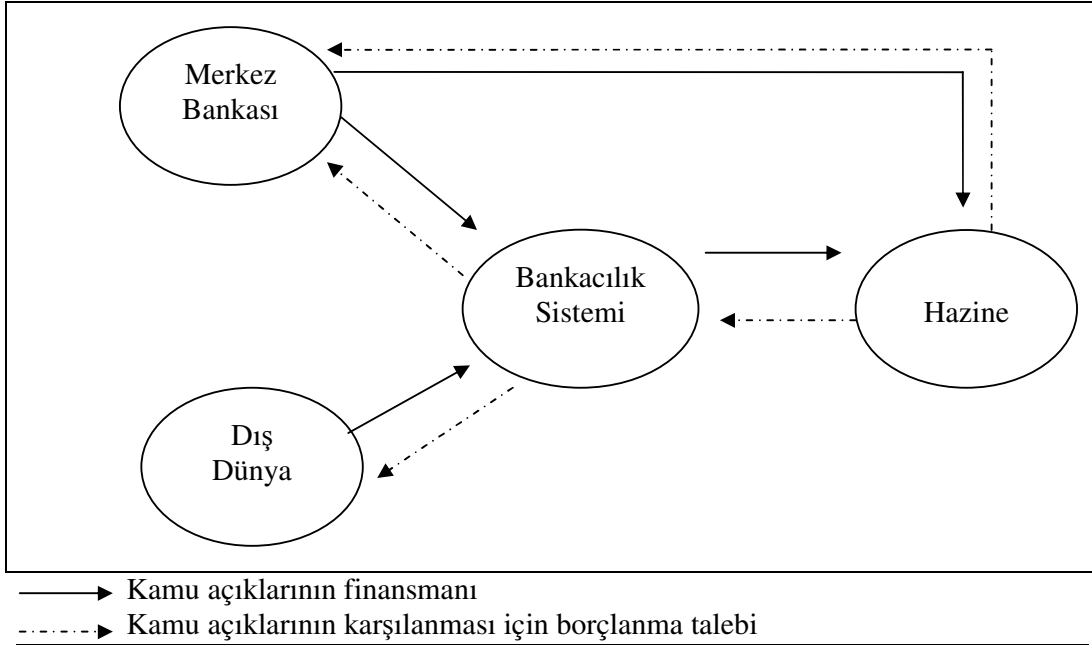
⁶⁹ Benzer yöne bir vurgu için bkz: Orhangazi (2002, s. 336).

özel sektör yurtdışı borçlanmasını artırmış ve TCMB rezervleri sürekli artış eğilimi göstermiştir” (Önder, 2005, s. 205). Bu süreçte işleyen mekanizma ise basitçe şöyle özetlenebilir:

- (i) Bankacılık ve diğer özel kesim yurtdışından borçlanarak, elde ettikleri döviz kaynaklarını Türk lirasına çevirmişler, bir anlamda döviz pozisyonlarını açmışlar,
- (ii) Elde ettikleri dövizleri TCMB’ye satarak Türk lirasına çevirmişler, böylece Türk lirası likiditelerini artırmışlar,
- (iii) Elde ettikleri Türk lirası ile Hazinesin borçlanma imkânını artırmışlar,
- (iv) Hazine de Türk lirası borçlanarak hem yurtdışı borç faiz ve anaparasını ödemiş, hem de faiz dışı bütçe açıklarını finanse edebilmiştir.
- (v) Bu gelişmenin diğer bir anlamı da, yurtdışı özel kesim tasarrufları, kamu kesimi net borçlanma gereğini karşılayamadığı için, bu açığın, kamu dış borçlanması yerine özel kesimin dış borçlanması sayesinde giderilebildiğidir (Önder, 2005, s. 205).

Toparlamak gerekirse, 1989’da alınan 32 sayılı kararname sonrasında kamu açıklarının finansmanı Şekil-9’da tasvir edildiği şekliyle gerçekleşmiştir. Buna göre hazinenin borçlanmasından bir yandan geleneksel olarak merkez bankası kaynaklarının kullanılmasına devam edilirken, diğer yandan 1986 sonrasında geliştirilen finans piyasası sayesinde hazine, bankacılık sistemi aracılığıyla merkez bankası kaynaklarını kullanmaya başlamıştır. 1989 sonrasında ortaya çıkan gelişme ise, bankacılık sisteminin merkez bankası ile hazine arasındaki borç ilişkisine aracılık etmesinin yanında, bu sefer, hazinenin yurt dışı borçlanmasına da aracılık eder hale gelmesidir. Bu süreç takdir edileceği gibi, bankacılık sisteminin büyük bir birikim sağladığı, ya da bir başka ifadeyle bankacılık sistemi aracılığıyla, sermaye birikim sürecine büyük bir kaynak transferi yapıldığını göstermektedir.

Şekil-9: 1989 Sonrasında Merkez Bankası ve Kamunun Finansmanı Mekanizması

Tüm bunların yanında borçlanma ilişkisinin diğer muhatabı olan sermayenin de, bu dönemde giderek uluslararası rekabete açıldığı ve rekabete ortamında ayakta kalmak için para sermaye olan ihtiyacının daha arttığı söylenebilir. Bir başka ifadeyle, giderek uluslararasılaşan sermaye kesimleri için 1980'lerin başlarında uygulanan düşük ücrete dayalı emek yoğun sektörlerde üretim yapıp ihraç etme stratejisi, 1989 sonrası süreçte gerek işçi sınıfının mücadelesi sonucunda artan ücretlerden dolayı, gerekse yerli paranın değerlenmesi sonucunda dövizden kazanılan rekabet avantajının ortadan kalkmasıyla, değişikliğe uğramak zorunda kalmıştır. Ancak bu değişiklik bir anda olabilecek bir gelişme değildir, sermaye birikim sürecinde yeni bir aşamaya tekabül etmektedir. Bu bağlamda, 1989 yılında yaşanan dönüşümün 2001 krizi sonrasında uygulanan politikalarla olan bağlantısı daha önemli hale gelmektedir. Buna göre sermayenin giderek uluslararası rekabette ayakta kalma zorunluluğu, onu emek verimliliği yüksek (nisbi artı değer sömürüsü yüksek) olan sektörlerde yatırım yapmaya zorlamaktadır. Bu ise, belli bir sermaye birikimini, uluslararası kredilere ulaşabilme kabiliyetini ve en önemlisi döviz biçiminde birikmiş para sermaye olanaklarına sahip olmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla bu süreçte bankaların yerine getirdikleri işlevleri

“... doğrudan doğruya rantiyer tipi spekülâtif finansman biçimlerine” yönelen ve “reel sektöre kaynak sağlama işlevini de ikinci plana” atan bir konumda değerlendirmek (Yeldan, 2001, s. 144) sermaye birikim sürecinin dinamiklerini ve sermayeler arası mücadelenin özelliklerini hesaba katmamak anlamına gelmektedir. Oysa tekrar altını çizmek gerekirse, para sermaye ile üretken sermaye fraksiyonları arasındaki çelişkiler, özellikle 1980 sonrası süreçte, sermayenin aldığı biçimi göz önüne almadan değerlendirilemez. Daha açık bir ifadeyle Türkiye’de büyük sermaye holding biçiminde örgütlenmiştir. Holding biçiminde örgütlenmiş olmanın en önemli özelliği, sermayenin farklı fonksiyonlarını (para, üretken, ticari sermaye) kendi bünyesinde içselleştirmiş olan bir örgütlenme biçimi olmasından kaynaklanmaktadır (Ercan, 1998). Bu bağlamda sermayeler arasındaki ilişkide izlenmesi gereken esas ilişki, banka sermayesi ile sanayi sermayesi arasındaki ilişki değildir. Zira sermayenin bu iki fraksiyonu Türkiye’de aynı sermaye biçiminin, yani aynı holdingin içinde yer almaktadır⁷⁰.

Burada kritik olan “dönüşüm sürecinde, gelişim sürecinin başlangıcından beri holdingleşme eğiliminde olan” bireysel sermayelerin, “krize karşı güvence olarak finansal kaynaklara yönelmesi” ve holdingler için para sermayeyi kontrol altına almanın diğerleriyle rekabet açısından giderek hayati derecede önemli hale gelmesidir (Ergüneş, 2007, s. 261). Sermaye içi fraksiyonlar arasında gittikçe sertleşen bu mücadele, 1989’daki 32 sayılı kararın ardından daha da hızlanmıştır. Çünkü bu karar, uluslararası sermaye birikim süreçleriyle, yerel birikim süreçlerinin giderek daha da bütünleşmesini beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla uluslararası birikim süreçleriyle daha fazla entegre olan sermaye fraksiyonlarının, diğerleri üzerindeki kontrol ve denetim gücü daha da artmaktadır. Bu anlamda, 32 sayılı karardan sonra bankalara sahip olan holdingler, devletin borçlanma gereğinin sürekli arttığı bir ortamda, bankacılık sisteminin hem iç borçlanmada hem de dış borçlanmada hazineye aracılık etmesinin sağladığı ayrıcalıklı birikim olanaklarından faydalanmışlardır.

Burada kritik olan bir diğer husus ise, her bir sermaye fraksiyonunun, sermaye birikim sürecinin geldiği düzeye ve konjonktüre göre, hangi alana yatırım yapacakları

⁷⁰ Sermaye fraksiyonları, işlevleri ve biçimleri arasındaki ayrım için bakınız: Ercan ve Karakaş (2008).

konusunda stratejik kararlar vermeleridir. Ercan ve Karakaş'ın (2008, s. 38-39) vurguladıkları gibi Türkiye'deki büyük holdingler,

“... banka sahiplikleri sayesinde, sadece 1970'lerdeki ithal ikameci sanayileşme döneminde değil, aynı zamanda 1980 sonrası ticari ve finansal liberalizasyon dönemi olarak anılan zaman diliminde de finansal kaynaklara ayrıcalıklı bir erişime sahip olmuşlardır. Yurtiçinde ve/veya uluslararası ölçekte genişleyen sermaye grupları finans sektöründe kendilerine bir barınak bulmuş ve dönemin kamu maliyesi politikaları sayesinde kârlarını çoğaltmışlardır. Sonuç olarak, sınırlı sayıda holding, para ve üretken sermaye arasındaki bütünleşme sayesinde, tüm ekonomi üzerinde büyük bir kontrol kurmuşlardır”.

Türkiye'de merkez bankacılığının tarihsel olarak yaşadığı dönüşümlerin incelendiği bu bölümü tamamlamadan önce son olarak 1990'lı yıllarda yaşanan gelişmeler kısaca değerlendirilecektir. Buna göre 1990'lı yıllara merkez bankacılığı açısından bakıldığında göze çarpan ilk gelişme, 1990 yılında ilk kez merkez bankasının bir para programı yaparak kamuoyuna ilan etmesidir⁷¹. Merkez bankası ilan ettiği “bu programla MB, M1,M3 ya da daha geniş tanımlı parasal büyüklükler yerine kendi bilânçosunu kontrol etmeyi hedeflemiştir” (Kesriyeli, 1997, s. 21). Daha açık bir ifadeyle “... program, Hazine de dahil, kamu kesimine kredi verilmemesini hedef alıyor ve bu yolla enflasyonu denetlemeye yöneliyordu” (Eğilmez, 2000, s. 199). Bu dönemde merkez bankasının ilk para programını hazırladığı sırada, hazine de, para programının tamamlayıcısı niteliğinde olan bir mali program hazırlamıştır. Ancak hazine tarafından hazırlanan bu program hükümet tarafından reddedilmiş ve uygulamaya konmamıştır (Eğilmez, 2000, s. 200).

Bu gelişmenin ardından 1991 yılındaki Körfez Savaşı ve ardından gelen 1994 krizi, ekonominin genel dengelerini daha da kırılganlaştırmış ve sürekli bir büyüme-kriz döngüsünün yaşanmasına neden olmuştur. Bu süreçte merkez bankası başkanı Gazi

⁷¹ Önder'in (2005, s. 177) de belirttiği gibi “esasinda, TCMB 1986, 1987 ve 1988 yıllarında da para programı uygulamış ve parasal hedefler belirlemiş, fakat bunlar kamuoyuna açıklanmamıştır. Hatta, hedefler aşıldığı için 1989 yılı için para programı yapılmamıştır. 1990 yılında TCMB ilk defa, açıkça para programlarını kamuoyuna ilan edeceğini, ara hedefleme stratejisi uygulayacağını açıklayarak, uygulamalarında bu programlara bağlı kalacağını taahhüt etmiştir”.

Erçel (1996), Ankara Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada bankanın yaşadığı sorunları şöyle sıralamıştır:

- “Merkez Bankası'nın para politikası uygulamalarında karşılaştığı en büyük baskı unsuru kamunun finansman açığıdır. Bu açıdan Merkez Bankası - Hazine ilişkisinin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Ekonominin finansal sektörler ile uyumlu olmayan (fiscal) maliye politikaları hem bu ilişkileri olumsuz yönde etkilemekte hem de para politikası üzerinde ağır yükler oluşturmaktadır”.
- “Merkez Bankası'nın para politikası uygulamalarında serbestçe kullanabileceği araçları olmalıdır... Burada bir diğer önemli husus tabii ki kamu sektörüne verilen kredilerde yapılacak kısıtlamalardır”
- “Son olarak Avrupa Birliği'ne üye olma yolundaki ülkemizin Merkez Bankası'nın da bazı şartları sağlaması gerekecektir. Herşeyden önce diğer birlik üyesi ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de Merkez Bankası'nın kamu sektörünün finansmanı için daha az sorumluluğu olmalıdır”.

1990'lı yılların sonlarına doğru gelinirken merkez bankacılığı açısından yaşanan bir başka gelişme de, 1997 yılında merkez bankası ile hazine arasında imzalanan protokole göre, hazinenin bankadan borçlanmasının 1998 yılından itibaren kademeli olarak azaltılmasını, sonunda da bu ilişkinin ortadan kaldırılmasını öngörmektedir (Erçel, 1997). Ancak alınmaya çalışılan tüm bu önlemlere rağmen, Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu yapısal koşullar, hızla bir krize doğru ilerlemiş ve esas olarak sermaye kesimine kaynak aktarımından ibaret olan kamu kesiminin borçlanmasının sürdürülebilirliğinin tehlikeye girmesi, 2001 yılında gerçekleşen krizin yaşanmasında önemli bir etken olmuştur. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, 2001 krizi sonrasında merkez bankacılığında yaşanan bir diğer kırılmanın ardından kurulan mekanizma ve bu sürecin sınıfsal niteliği ortaya konmaya çalışılacaktır.

6.2. 2001 KRİZİ SONRASINDA MERKEZ BANKASININ BAĞIMSIZLAŞMASI

6.2.1. Ekonomi ile Siyaset Ayrışmasının Derinleşmesi Olarak 2001

Dönüşümü

“..bir kez ekonomik sistem belirgin dürtülere dayanan ve özel sosyal konumlara yol açan ayrı kurumlar aracılığıyla düzenlenince, toplumun da bu sistemin kendi yasalarına göre işlemesine olanak verecek şekilde düzenlenmesi gerekir”
(Polanyi, 1986, s. 78).

2001 krizi, Türkiye’deki kapitalizmin tarihsel gelişimi açısından neredeyse 1960’lı ve 1980’li yıllarda yaşanan dönüşümler kadar kritik bir dönüm noktasına işaret etmektedir. 2001 krizi ve sonrasındaki dönüşümlerin önemi, kriz sonrasında hayata geçirilen programın kapsamlı bir yapısal dönüşümün başlangıcı olmasından kaynaklanmaktadır. Celasun’un (2002, s. 1) ifadesiyle, “Türkiye’nin Şubat 2001 finansal krizi, beklenmedik ölçülerde bir ekonomik daralmayla sonuçlanmasının ötesinde, ülkenin orta vadeli perspektifini değiştiren çok boyutlu yeni koşulları da beraberinde” getirmiştir. Gerçekten de, 1980 sonrasında günümüze kadar geçen sürece genel olarak baktığımızda, ilk olarak 1980’ler boyunca yaşanan ticari serbestleşme dönemini, ardından da 1990’lı yıllarda yaşanan finansal serbestleşme dönemini görmekteyiz. 2000’li yıllara gelindiğinde ise, 1980’li ve 1990’lı yıllarda sırasıyla ticari sermayeden ve para sermaye kanalıyla belli bir birikim eşiğine ulaşmış sermaye fraksiyonlarının uluslararasılaşmış üretken sermaye döngüsü ile eklemlenmeye başladığını söylenebilir (Ercan ve Karakaş, 2008). Bu bağlamda 2000’li yıllardaki dönüşüme bakıldığında, esas olarak 1980 sonrası kuralsızlaştırılan (deregulation) alanların yeniden düzenlendiği (reregulation) ve kurumsallaştırıldığı göze çarpmaktadır. Hiç şüphe yok ki, 2001 krizi bu kurumsallaşma çabalarının hızlanmasında ve

derinleştirilmesinde önemli bir itki olmuştur. Bu kurumsallaşma sürecinin temeline bakıldığında ise *ekonomi ile siyasetin ayrıştırılması* söylem ve pratiği karşımıza çıkmaktadır.

Ekonomi ise siyasetin ayrıştırılması ve birbirinden farklı alanlar olarak tarif edilmesi kapitalist toplumsal ilişkiler açısından yapısal bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında erken kapitalistleşmiş ülkelerde uygulanan sosyal refah devleti uygulamaları ile buna tekabül eden dönemde geç kapitalistleşen ülkelerde uygulanan içe yönelik/ithal ikameci birikim modelleri, *ekonominin ve paranın siyasi yönetimini* öngörmektedir. Özellikle bu süreçlerde devletin rolü, Keynesyen yaklaşımın ve de ona paralel olarak Kalkınma İktisadının⁷² ön kabullerinde piyasa aksaklıklarını düzelten bir çerçeveden hareket etmiştir. Bunun anlamı ise, devletin ekonomik alanda giderek daha fazla işlevler yüklenmesidir. Ancak ekonomi ile siyaset ilişkisinin söz konusu dönemdeki kurumsallaşma biçimi, dönem boyunca sermaye birikim sürecinin ihtiyaçlarına cevap verdiği ölçüde, 1970’li yıllara gelindiğinde, bu sefer sistemin önündeki engeller olarak görülmeye başlanmıştır⁷³. Bu sürecin sonunda ise, devlet müdahalesini meşrulaştıran bir söylem olan *piyasa başarısızlığı*, yerini *devlet başarısızlığı* argümanına bırakmış ve devletin piyasa sistemine yaptığı müdahalelerin, piyasanın temel işleyiş kurallarını bozduğu ifade edilmiştir (TÜSİAD, 2002, s. 17). Bir başka ifadeyle, bu yaklaşıma göre yaşanan krizler piyasa sisteminin dışından ve ekonomik rasyoneli gözetmek yerine siyasi yönelimleri yansıtan müdahaleler nedeniyle yaşanmaktadır. Bu mantık yürütmenin doğal sonucu ise, ekonomiye yapılan müdahalelerin asgariye indirgenmesi durumunda krizlerden korunulacağıdır.

Bu yaklaşım paranın yönetimi açısından değerlendirdiğimizde de, yukarıda belirtildiği gibi, öncelikle altın standardı döneminde paranın yönetiminin, siyasetin dışında ve neredeyse otomatik mekanizmalarla yönetilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ardından altın standardının sonlanmasından sonra Bretton Woods sistemiyle beraber, özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde *paranın siyasal yönetimin* hakim

⁷² Bu konuda detaylı bir değerlendirme için bkz: Türkay (1997).

⁷³ Tabii ki, bu sürecin ardında 1970’li yıllarda kapitalizmin içine girdiği kriz önemli rol oynamıştır.

olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde para politikaları genellikle tam istihdam ya da ekonomik büyüme hedeflerini yakalamak için kullanılan araçlar olarak görülmüş ve özellikle geç kapitalistleşen ülkelerde sermaye birikim sürecinin finansmanı için doğrudan kullanılmıştır. Ancak devletin ekonomiye müdahalesinin engellenmesi söylemi ve pratiği, en çok para politikaları açısından önem kazanmaktadır. Buna göre bir önceki dönemde para politikası, deyim yerindeyse siyasetin emrindeyken, yaşanan dönüşümle birlikte siyasetten bağımsızlaştırılmaktadır. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken, bu merkez bankasının bağımsızlaşması sürecinin, yani paranın “apolitikleştirilmesi” sürecinin kendisinin bir strateji olduğudur⁷⁴.

Bu bağlamda ekonomi ile siyasetin ayrışmasının derinleştirilmesi süreci, kapitalizm için yapısal bir özellik olarak görülse de, bunun çeşitli dozlardaki bileşimi, kapitalizmin tarihsel gelişimine ve kurumsallaşma biçimine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Bu gün için hayata geçirilmeye çalışılan sistem, bir önceki süreçte görülen ekonomi-siyaset ilişkisinin yeniden tanımlanmasını talep ettiği ölçüde, kapsamlı bir dönüşümün yaşandığının ifadesidir. Çalışmanın bu kısmında Türkiye’de merkez bankasının bağımsızlaşmasının ne ifade ettiğinin anlaşılması için, bankanın dönüşüm yaşadığı 2001 yılı ve kriz ortamı, ekonomi ile siyaset ayrışmasının derinleştirilmesi bağlamında ele alınacaktır. Buna göre öncelikle kısaca olgusal olarak 2001 krizinin nasıl yaşandığı⁷⁵ ve bu süreçteki merkez bankası operasyonları aktarılacak, ardından da kriz sonrasında oluşan yeni kurumsal ve ekonomik çerçeve ortaya konacaktır.

6.2.1.1. Yapısal Dönüşümün Tetikleyeni Olarak 2001 Krizi

2001 krizinin yaşandığı ekonomik çerçeve, Aralık 1999 tarihinde IMF ile yapılan “yakın izleme anlaşması” ile belirlenmiştir. Buna göre program üç temel unsura dayanmaktadır: i) Kamu sektörü temel fazlasının mümkün olduğunca yüksek tutulması,

⁷⁴ Bu konu çalışmanın 4. bölümünde detaylı olarak ele alındığı için burada daha fazla ayrıntıya girilmeyecektir.

⁷⁵ Bu çalışmada, 2001 krizine, merkez bankasının bağımsızlaştığı süreci açıklama için bir çerçeve sunması bağlamında değinilecektir. Bunun dışında kriz olgusunun kavramsal düzeydeki farklı açıklamalarına değinmek ve varolan kriz teorilerini tartışarak 2001 krizini bu bağlamda değerlendirmek bu çalışmanın amacını ve kapsamını aşmaktadır.

ii) Yapısal reformlar ve iii) Döviz kuru nominal çapasına dayalı kurallı para politikasının yürütülmesi (Hazine Müsteşarlığı, 1999, Paragraf-7). Programın orta vadeli amaçları ise, i) Üç yıllık bir sürenin sonunda enflasyonu tek haneli rakamlara indirmek, ii) Reel faiz oranlarını makul bir düzeye düşürmek, ekonominin büyüme potansiyelini artırmak ve iii) Ekonomideki kaynakların daha etkin olarak kullanımını sağlamak olarak belirlenmiştir. Programda, sıkı maliye politikası ile faiz dışı fazlanın artırılması, yapısal reformlar ve özelleştirmenin hızlandırılması, enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikası ve kur sepeti artış oranının enflasyon hedefine bağlı olarak önceden belirlenmesi temel dayanak noktaları olmuştur (Serdengeçti, 2001).

Programda merkez bankasının enflasyonla mücadelesi ile ilgili ise, para kurulu (currency board) benzeri bir uygulama öngörülmüştür. Buna göre bir yandan merkez bankası bilançosunda yer alan Net İç Varlıklar (NİV) kaleminin⁷⁶ önceden ilan edilen bir bant için de hareket edeceği, yani sınırlanacağı ilan edilmiştir. Diğer yandan da NİV'deki genişlemenin sınırlandırılması ile para tabanının, Net Dış Varlıklar'daki⁷⁷ (NDV) değişimle belirlenmesi ilkesi kabul edilmiştir. Bu politika tercihi ise, faiz politikası özerkliğinden formel olarak vazgeçilmesine ve faizlerin belirlenmesinin, sermaye giriş çıkışlarına bağlı olarak piyasalara bırakılmasına tekabül etmektedir (Celasun, 2002, s. 14). Bir başka ifadeyle 2000 yılından itibaren uygulanan program, kurların önceden merkez bankası tarafından ilan edilip, bu kurların taahhüt edilmesine dayanmakta ve aynı zamanda merkez bankası bilançosunun bazı kalemleri üzerine sınırlama getiren bir *kurallı para politikası* uygulamasını öngörmektedir (TCMB, 2001b: 93). Bu çerçevede, faiz bir politika aracı olmaktan çıkınca, program tarafından öngörülen temel politika aracı kur ve para politikasından oluşmaktadır. Merkez bankası, bir yıllık bir süre için oluşturulan (1 Dolar + 0.77 Euro)'luk döviz kuru sepetinin günlük değerlerini 2000 yılı başında ilan etmiş ve bu sepetin yıllık yüzde 20'lik bir değer kaybına uğrayacağını taahhüt etmiştir. Banka ayrıca,

⁷⁶ NİV, merkez bankasının IMF ile yaptığı stand-by sözleşmelerinde takip edilen göstergelerden biridir. NİV, merkez bankasının bankacılık ve kamu kesimi ile olan net kredi ilişkisini göstermektedir (TCMB, 2006, s. 58).

⁷⁷ NDV, merkez bankası merkez bankası bilançosunun Net Uluslararası Rezervleri (+,-), Orta Vadeli Dış Krediler (+,-) ve Diğer (TXMB tarafından verilen döviz repoları dışında) kalemlerinden türetilmektedir. Bu gösterege de IMF ile olan ilişkilerde takip edilmektedir (TCMB, 2006).

“Döviz kuru rejimini desteklemek amacıyla, Merkez Bankası net iç varlık büyüklüğünü sabitlemiş ve bilanço genişlemesini net dış varlıklardaki artışa bağlamıştır. Yarı para kurulu benzeri bu politika çerçevesi, sterilizasyon imkânını kaldırmış, ekonomideki likiditenin döviz karşılığı yaratılmasını benimsemiş ve Merkez Bankasının da kısa vadeli faizler üzerindeki etkisini sınırlandırmıştır” (TCMB, 2001a, s. 1).

1999 yılında IMF ile yapılan stand-by anlaşmasının çerçevesini çizdiği bu program, bilindiği gibi hayata geçememiş ve iki parçadan oluşan (Kasım 2000 ve Şubat 2001) bir kriz, programın uygulanmasının yarıda kalmasına neden olmuştur. Genel hatlarıyla yaşanan krizlerin ortaya çıkış şekillerine baktığımızda, her ikisinde de Türkiye’de bulunan kısa vadeli yatırım yapan yabancı sermayenin, ani çıkışı karşısında ortaya çıkan döviz talebi ve bunun sonrasında hızla yükselen faizler sonucunda, piyasaların kilitlendiği görülmektedir⁷⁸. Ortaya çıkışı bu şekilde olan krizlerin nedenlerinin analiz edilmesi, tabii ki bu açıklamadan ibaret olamaz. Ancak bu çalışmada krizlerin nedenleri⁷⁹ üzerine bir analiz amaçlanmamıştır. O nedenle, çalışmanın amaçları bağlamında kriz tartışması yapılmayacak, ancak krizin gelişimi olgusal olarak aktarılacaktır.

⁷⁸ Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve krizler ile ilgili bağlantılar, son dönemde sıklaşan bir kriz türü olarak literatürde tartışılmaya başlamıştır (Cizre ve Yeldan, 2005; Akyüz ve Boratav, 2003; Orhangazi, 2002; Celasun, 2001-2002; Alper ve Öniş, 2001-2002). Ancak bu noktada metodolojik olarak ikili bir analiz gereklidir. Buna göre bir yandan sermaye birikim sürecinin uzun erimli ve yapısal kriz dinamiklerinin yarattığı kriz eğilimleri, diğer yandan da bu uzun erimli dinamiklerinin açığa çıkış biçimi olarak finansal krizleri incelemek gerekmektedir. Yani öz ile biçim arasındaki ilişkinin, bu iki düzey arasındaki ilişkilerin birbirinden kopartılmadan incelenmesi esas olmalıdır. Ancak bu çalışmada bir kriz tartışması ve analizinin, ifade edilen çerçevede yapılabilmesi, ne çalışmanın kapsamı ne de araştırma sorusu açısından uygun değildir.

⁷⁹ Krizin nedenleri ile farklı aktörler farklı açıklamalar yapmışlardır. Ancak genel olarak IMF, Merkez Bankası ve TÜSİAD benzer bir çizgide yer aldığı söylenebilir. Buna göre, kriz, kamu kesiminin programda öngörülen hedefleri yerine getirememesi nedeniyle oluşan belirsizlik sonucunda oluşmuştur. Buna karşılık Cizre ve Yeldan (2005: 389), krizin bazı teknik hatalardan ya da yanlış yönetimden kaynaklanmadığını, bunun aksine, programda öngörülen hedeflerin tutturulduğunu ve krizin buna rağmen yaşandığını ileri sürmektedir. Yazarlara göre yaşanan krizin ardında, Türkiye’deki çevresel kapitalizmin sığ ve kırılgan varlık piyasalarının daha gelişmesini tamamlamadan yabancı rekabete açılmış olması süreci yatmaktadır.

İki parçadan oluşan krizin ilk kısmı 22 Kasım 2000 tarihinde başlamıştır⁸⁰. Merkez bankasının resmi değerlendirmesine göre krizin nedeni şu şekilde açıklanmıştır:

“Yapısal reformlardaki gecikme ve ek mali önlemlerin alınması konusundaki isteksizlik, IMF tarafından Ekim ayında serbest bırakılması gereken 3. kredi diliminin ertelenmesine yol açarak uluslararası piyasalarda beklentileri olumsuz etkilemiştir... [bu gelişmeler ise] ... kısa vadeli faizlerin 17-22 Kasım döneminde yüzde 100’lerin üzerine çıkmasına neden olmuştur” (TCMB, 2001a, s. 1).

Merkez bankasının açıklamasının yanında, yaşanan sürece bakıldığında, 2000 yılının Kasım ayına gelindiğinde bir yandan genel olarak bankacılık kesiminin döviz pozisyonlarının gittikçe sorunlu hale geldiği, diğer yandan da basında “kasırğa operasyonu” olarak adlandırılan bazı bankalara (10 tane özel bankaya) TMSF (Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu) tarafından el konulması sürecinin yarattığı güvensizlik ortamının olduğu görülebilir (Hürriyet, 22.11.2000). Krizin ilerleyen günlerinde ise, bir yandan Türkiye’de bulunan kısa vadeli yabancı yatırımların ani bir çıkış hareketi nedeniyle oluşan döviz talebi, diğer yandan da yerli bankalar arasında oluşan güvensizlik ortamı nedeniyle bankalar arası kredi ilişkilerinin asgariye indirilmesi TL üzerindeki baskıyı artırmış, bunun sonucunda da faizler çok yüksek seviyelere tırmanmıştır. Bu oramda merkez bankası farklı kanallarla krize müdahale etmeye çalışmıştır. Banka ilk olarak 25 Kasım 2000’de piyasadaki likidite sıkışıklığını aşmak için, TL mevduatının münzam karşılıklarını ve disponibilite oranlarını indirerek, bu oranların inmesinden ortaya çıkacak olan likiditenin bankalarca serbest olarak

⁸⁰ 2000 ve 2001 krizlerinin analizi bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır, ancak burada kısaca şu yaklaşım ortaya konmalıdır. Öncelikle yaşanan krizlerle ilgili ana akım literatür şöyle bir açıklama yapmaktadır. Ekonomi ile siyasetin iç içe girmesi, bunun sonucunda oluşan yolsuzluk süreçleri, bunun devamında da kamu kaynaklarının verimsiz kullanımı, kamu harcamalarının gelirlerinden az olması yani bütçe açığı ve sonuçta kamu kesimi borçlanma gereğinin sürdürülemez bir noktaya gelmesidir. Bu noktada IMF yönelimli bir istikrar programının uygulanması, kamuyu disipline ederek, borçlarının yeniden ödenebilir hale gelmesini amaçlamaktadır. Bunun için kamu gelirlerinin (özelleştirme yoluyla) artırılması, kamu harcamalarının da kesintiler yapılarak daraltılması hedeflenmektedir. Ancak bu program uygulanırken, siyaset ekonomiyi müdahale ettiği için ve ekonominin gereklerine uymayarak, popülizm yaptığı için, krizler çıkmaktadır. 2000 ve 2001 krizleri de bu nedenle çıkmıştır. Bu çalışmada yukarıdaki açıklama yetersiz bulunmaktadır. Bunun yerine, ana akım literatürün temel varsayımı olan piyasa ekonomisinin kendi kendini düzenleyen bir harmonisinin olduğu argümanına karşılık, krizin kapitalist sermaye birikim sürecine içsel olduğu ve bu bağlamda da, krizin sadece siyasetin müdahalesi nedeniyle ortaya çıktığı açıklamasının geçersiz olduğu ileri sürülmektedir.

kullanılmasına izin vermiştir (Hürriyet, 26.11.2000). Bankanın ikinci müdahale kanalı, likidite sıkıntısı çeken bankalara doğrudan destek sağlamaktır. Merkez bankasının kriz sürecindeki bir başka müdahale kanalı ise, piyasadaki döviz talebini karşılamak olmuştur. Buna göre banka Kasım ayı içinde yaklaşık on günlük sürede piyasaya 6 milyar dolarlık net döviz satışı yapmıştır (TCMB, 2001a, s. 1). Merkez bankası yukarıda ifade edilen şekillerde krize müdahale etmiş, ancak 1 Aralık 2000 itibariyle müdahalelere son verilerek programa geri dönüleceğini ve NİV hedefinin tekrar referans noktası olarak belirleneceğini ilan etmiştir. Buna göre banka sisteme ek likiditenin eskiden olduğu gibi sadece döviz girişi olduğunda sağlanacağını açıklamıştır (Hürriyet, 30.11.2000). Ancak merkez bankasının aldığı bu karar sonrasında piyasadaki likidite sıkışıklığı devam etmiş ve faizler daha da artmıştır⁸¹. Bu sürecin sonunda, IMF'den ek rezev kolaylığı (SDR) olarak 7.5 milyar doların gelmesiyle birlikte (Hürriyet, 6.12.2000) kriz geçici de olsa (yaklaşık üç ay) atlatılmıştır.

Kasım 2000'deki krizden üç ay sonra bu sefer Şubat 2001'de yaşanan kriz ise, hazinenin yüklü borç itfasının hemen öncesinde Başbakan Bülent Ecevit ile Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer arasında yaşanan bir tartışmayla tetiklenen bir siyasi kriz şeklinde belirginleşmiş ve siyasi kriz hızla bir ekonomik krize dönüşmüştür. Merkez bankasının IMF programı çerçevesinde taahhüt ettiği kurallı para politikasını takip etmedeki ısrarı ise, krizin daha da derinleşmesine önemli bir etken olmuştur⁸².

Kriz sırasında işleyen mekanizma ana hatlarıyla şöyledir: hazine itfası öncesinde yaşanan siyasal kriz, kısa vadeli yabancı yatırımcıların ve yerleşiklerin, Türkiye'de bulunan yatırımlarını çözerek, dışarı çıkma talepleri üzerine başlamış,

⁸¹ Merkez bankasının programa geri dönüleceği ya da piyasaya daha fazla likidite sağlanmayacağını açıklamasından sonra gecelik repo faizleri yüzde 1600 seviyelerine (Hürriyet, 3.12.2000), ortalama gecelik interbank faizleri de yüzde 920'lere kadar yükselmiştir.

⁸² Bu ifadeyle, tabi ki, krizin nedeninin tek merkez bankasının NİV hedefine sadık kalması anlamındaki kurallı para politikasını sürdürmesi olduğu iddia edilmemektedir. Ancak çalışmanın önceki bölümlerinde aktarılan tartışmalarda yer alan para politikasının yürütülmesi konusunda takdir hakkı ile kurallı para politikası tartışması hatırlanırsa, kurallı para politikasının kısıtlarının bu krizde de açığa çıktığı ileri sürülebilir. Bu bağlamda Akyüz ve Boratav (2003, s. 1560) ve Yeldan (2001) krizin ortaya çıkışındaki IMF programının rolünü ve para politikasının bağlanmış olmasını eleştirmektedir. Ancak bu konuda vurgulanması gereken nokta, kapitalist bir ekonomide krizin ortaya çıkmasının, merkez bankalarının yüksek performanslarıyla engellenemeyeceğidir. Merkez bankasının performansı veya kurallı para politikası ya da takdir hakkına dayanan politika izlemesi en iyi ihtimalle krizi ertelenebilir, ancak bazı durumlarda bankalarının performansı krizi daha da derinleştirebilmektedir.

böylelikle ekonomik kriz siyasi krizle birlikte ortaya çıkmıştır. Kısa vadeli portföy yatırımları, oluşan kriz ortamında zarar görmemek için ellerinde TL cinsinden değerli kâğıtları (büyük oranda hazine kâğıtları ve borsadaki değerli kâğıtlar) satıp, dövize geçerek piyasadan çıkmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla da yaşanan bu ani çıkışlar, iki aşamalı bir likidite sıkışıklığına neden olmaktadır. Bunlardan ilki, TL cinsinden değerli kâğıtlara yatırım yapanların bu kâğıtları önce TL karşılığı satmak istemeleri nedeniyle oluşan TL talebi, ardından da TL'den dövize geçmek istemeleri nedeniyle oluşan döviz talebi. Dolayısıyla kriz, neredeyse eş zamanlı olarak gelişen bu iki talebin karşılanamaması durumunda ortaya çıkmaktadır. Yukarıda ifade edilen ilk aşama sonucunda piyasada TL'ye olan talep arttığında, yeterli arz bulunmuyorsa, faizler aniden çok yüksek değerlere fırlayabilmektedir. Merkez bankası faizlerin yükselmesini farklı kanallarla (emisyonla ya da kredi mekanizmasıyla) karşılayabilir. Ancak, banka, 2000 Kasım krizinden kendi payına aldığı ders neticesinde TL'den çıkan paranın dövize yöneleceği, bunun ardından da piyasadan çıkacağını, dolayısıyla piyasada oluşan TL ihtiyacının karşılanması halinde dahi bu sefer de dövize olan talebin karşılanmasında sorunlar çıkabileceği gerekçesiyle, piyasadaki ani para talebine ilk anda cevap vermemiştir. Bir başka ifadeye TL'ye yatırım yapan yabancı sermayenin dışarı çıkışını engellemek için, merkez bankası içerde piyasaya gerekli TL ve döviz sağlanarak sıkıştırma uygulamıştır.

Bir başka ifadeyle merkez bankası, Kasım 2000'deki krize benzer bir rezerv kaybı yaşamamak için, bu sefer, başlangıçta (19–20 Şubat 2001) yabancı sermayenin çıkışı için gerekli olan likiditeyi piyasaya sağlamamıştır. Ancak bankanın bu kararı bu sefer faizleri aşırı bir şekilde yükseltmiş (yüzde 2000'ler seviyesine) ve piyasa mekanizması işlemez hale gelmiştir. Bunun beraberinde ise, faizlerin aşırı yükselmesi nedeniyle kamu borcunun çevrilebilmesi tehlikeye girmiştir. Merkez bankası, kısa vadeli yabancı sermayenin hızlı çıkışını ilk anda önlemek istese de, 20–21 Şubatta 5 milyar dolarlık rezerv kaybı yaşamıştır (Celasun, 2002, s. 16). Ancak 21 Şubat'ta baskı hala sonlanmamış, faizler yüzde 4000'leri bulmuş ve kısa vadeli finansman ihtiyacı yüksek olan bazı bankalar, yükümlülüklerini karşılamakta zorluklar yaşamışlardır (TCMB, 2001b, s. 89). Bunun üzerine hükümette bulunan koalisyon ortakları 13 saat süren bir bakanlar kurulu toplantısının sonucunda 22 Şubat 2001'de IMF destekli

istikrar programının temeli olan sabit kur sistemini terk etmiş ve kuru piyasa tarafından belirlenecek şekilde dalgalanmaya bırakmıştır (Hürriyet, 23.02.2001).

2001 krizi sonrasında merkez bankasının yaptığı operasyonların geneline bakıldığında ise, aslında merkez bankasının sermaye birikim sürecindeki işlevlerinden biri olan *özel zararların toplumsallaştırılmasını* yerine getirdiğini görebiliriz. Buna göre yukarıda ifade edilen doğrultuda bankanın krize müdahalesi şöyle özetlenebilir; kriz öncesinden itibaren bilançoları sorunlu olan bazı kamu ve özel bankaların olduğu bilinmektedir. Ancak kriz döneminde bu bankalar yükümlülüklerini yerine getiremeyecek bir duruma gelmişlerdir. Bu noktada merkez bankası devreye girerek, bu bankaların açıklarının karşılanması için gerekli olan krediyi sağlamıştır. Bir başka ifadeyle bankalar, merkez bankasından aldıkları krediler sayesinde piyasaya ve alacaklılara olan borçlarını ödeyebilmektedir. Ancak merkez bankasının bankalara verdiği krediler sonucunda piyasaya yeni para çıkmış, yani piyasadaki para miktarını hızlı bir şekilde artıran bir emisyon gerçekleştirilmiştir. Daha sonra bankaları kurtarmak için verilen kredilerin sonucu olarak piyasaya sürülen bu para miktarı, tekrar merkez bankası ve hazine kanalıyla piyasadan geri toplanmıştır. Merkez bankasına göre “bu operasyonun kamu kesimine getirdiği ek yük, 2000 yılı sonunda yüzde 29 düzeyinde olan iç borç stokunun GSMH içerisindeki payının 2001 yılı sonunda yüzde 69,2 düzeyine çıkmasında en büyük etken olmuştur” (TCMB, 2002, s. 13). Dolayısıyla “19 Şubat şoklarıyla realize olan bilanço riskleri dolaylı ve dolaysız olarak kamu borç yüküne büyük artış getirmiştir” (Celasun, 2002, s. 42). Sonuç olarak, merkez bankasının kriz sonrasında yaptığı operasyonların geneline bakıldığında, merkez bankasının bankacılık krizinin yayılmaması gerekçesiyle, bankaların zararlarını toplumsallaştırdığı görülmektedir.

6.2.1.2. 2001 Sonrasında Ekonomi Yönetiminin Yeni Kurumsallaşması

2001 krizinin yaşandığı dönemde ekonomi yönetiminin kurumsallaşmasına baktığımızda, gerek merkez bankası ile hazinenin, gerekse diğer bakanlıklarının görev ve yetkilerinde, 1980’li yıllarda uygulanan devletin küçültülmesi programlarına rağmen

kurumsal olarak ciddi bir dönüşümün yaşanmadığı söylenebilir⁸³. Bir başka ifadeyle, 1980 sonrası süreçte sermaye birikim sürecinin temel dinamiklerinin değişmiş olmasına rağmen, yeni ilişki biçimlerine cevap verecek devlet yapılanması henüz kurumsallaştırılamamıştır. 2001 krizi, bu açıdan düşünüldüğünde, sermaye açısından bütünlüklü bir yeniden yapılandırma programı için önemli bir fırsat olmuştur⁸⁴.

Bu bağlamda 2001 krizi ile uygulamaya konan en temel dönüşüm, siyaset ile ekonomi ya da devlet ile piyasa ilişkilerin bütünlüklü bir şekilde yeniden yapılandırılması programının uygulanmaya başlamasıdır. Nitekim 2001 krizi sonrasında devlet başkanlığına getirilerek, hazırlanan yeni istikrar programının baş mimarlarından biri haline gelen Kemal Derviş, bunu açıkça ifade etmiştir. Derviş Türkiye'de siyaset ile ekonominin birbiriyle etkileşim içinde olduğunu belirterek, “Türkiye'de siyaset ile ekonomi birbirine çok girmiş durumda. **Siyaset ile ekonomiyi mutlaka birbirinden ayırmalıyız**” demiştir. Derviş devamla, oluşturulan yeni programın yapısal bir dönüşüm öngörüldüğüne işaret ederek,

“Bu yapı değişikliğinin bir temeli var. O da şu: Siyasi alan ile ekonomik alan arasındaki sınır. Etkileşim değişmelidir. Siyaset ile ekonomi birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de birbirine çok girmiş durumda. Bundan hem siyaset, hem de ekonomi zarar görüyor. **Siyasetin ekonomiyi kullanma süreci durmalıdır.** Siyasete sevginin artması için bu mutlaka gerçekleştirilmelidir” (koyu renkli yazılar sonradan işaretlenmiştir, Hürriyet, 22.04.2001),

açıklamasında bulunmuştur.

⁸³ Bu vurgu esas olarak ekonomi siyaset ilişkisinin merkez bankası ve hükümet ya da hazine arasındaki ilişkilere odaklanılarak ileri sürülmektedir. Bunun dışında özellikle 1980 sonrasında ekonomi yönetimindeki kurumsal dönüşüm, ekonomi yönetimindeki ağırlık merkezinin DPT'den hazine müsteşarlığına kayması bağlamında değerlendirilebilir. Ancak ekonomi ile siyaset arasındaki ilişkiler bağlamındaki esaslı dönüşüm, 2001 krizi sonrası uygulamaya konulan yapısal reformlar bağlamında hayat bulmaktadır.

⁸⁴ Dönemin TCMB başkanı Serdengeçti (2002) de, krizin bir fırsat olduğu konusunda hemfikiridir: “Çince'deki kriz kelimesinin aynı zamanda fırsat anlamına da geldiğini duymuştum, bence bu kamu politikası için de geçerlidir. Kriz bazı şeyleri daha iyi yapabilmek için bir fırsat olabilir. Bu bağlamda, bizim yaşadığımız tecrübenin de buna güzel bir örnek teşkil ettiğini düşünüyorum. Şubat krizinden sonra en çok ihtiyaç duyulan köklü yapısal reformlarla birlikte uygulamaya konan akılcı maliye ve para politikaları, yalnız Türk ekonomisini olumsuz şoklara karşı daha dayanıklı ve krizlere karşı daha az kırılgan yapmamış, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmaya ulaşma imkânlarını da artırmıştır”.

Siyaset ile ekonominin ayrıştırılması söylem ve pratiği, sadece Derviş'in açıklamalarında değil, 2001 yılında krizden çıkmak için hazırlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programında da görülmektedir. Buna göre programın 27. paragrafında, dönüşüm programının amacının "...ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak ve eşanlı olarak bu duruma bir daha geri dönülmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmak" olduğu açıklanmıştır. Yine programın 72. paragrafında "programda öngörülen yapısal reformların uygulamaya geçirilmesi ekonomide etkinliği artıracak, bunun sonucunda mevcut kaynaklarla sürdürülebilir bir büyüme performansı yakalanabilecektir. Yapısal reformların sonucunda devletin işleyişi köklü bir şekilde değiştirilecektir" denilerek, öngörülen dönüşüm sürecinin hedefi ortaya konmuştur (TCMB, 2001c).

Türkiye'de ekonomi ile siyaset ilişkilerinin yeniden yapılandırılması bağlamında değerlendirmeler yapan TÜSİAD da, özellikle 1980 sonrasında hayata geçirilen ticari ve finansal serbestleştirmelerin, bu reformların uygulanabilmesi için gerekli olan kurumsal dönüşümün gerçekleştirilmeden yapıldığını ifade ederek, "...Türkiye'nin piyasaların serbestleşmesi yönündeki reformların altyapısına (veya ön koşullarına) sahip olmadığını" ileri sürmektedir (TÜSİAD, 2002, s. 74). TÜSİAD ortaya koyduğu yaklaşımın devamında, 1980'li yıllarda egemen olan devlet ile piyasanın karşı karşıya koyulduğu bir algılamının yerine, devletin piyasa dostu düzenlemeler yaparak bir sinerji yaratabileceğini ifade etmiştir. TÜSİAD'a göre,

"Devletin iktisadi faaliyetler üzerinde oynadığı tek rol yalnızca rant dağıtıcı müdahalelerde bulunmak değildir. Piyasa ekonomisinin etkin bir şekilde işlemesi için gerekli kurumsal ve hukuki altyapının oluşturulması ve korunması, yalnızca devletin üstlenebileceği bir iş ve yürütebileceği bir süreçtir. Bugün gelinen noktada, artık tartışılması gerekenin devletin iktisadi faaliyetlere müdahale etmesi veya etmemesi değil; ne zaman, hangi araçları kullanarak ve nasıl müdahale etmesi gerektiği olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır" (TÜSİAD, 2002, s. 19).

Yukarıda aktarılan vurgulardan da görüleceği gibi, liberal yaklaşımın kendi içinde geçirdiği evrimi bir kenara koyarsak, gelinen noktada (neo)liberalizm, devlet müdahalesinin kendisine değil, müdahalenin Keynesyen biçimine karşı çıkmaktadır

(Türkay, 1997). Dolayısıyla ekonomi ile siyaset arasındaki ayrışmanın derinleştirilmesi olarak ifade edilen süreç, devletin ekonomik hayattan tamamıyla çekilmesi anlamına gelmemektedir. Buradaki vurgu müdahalede, siyasetin etki alanının daraltılmasıdır. Hazine Müsteşarlığı tarafından 2001 sonrası hayata geçirilen yapısal reformların gerekçeleri açıklanırken, devletin değişen rolü yukarıda ifade edilen bağlamda tanımlanmıştır. Buna göre,

“... her ne kadar bir ekonominin etkin çalışmasını sağlayacak temel mekanizma piyasa kuralları olsa da; piyasaların başarısız olduğu alanlarda devletin müdahaleleri kaçınılmaz görülmektedir. Hatta daha ileri giderek denilebilir ki, devletin piyasaların doğru - dürüst işlemlerini sağlayacak yapıları sistem içinde oluşturması ve devletin buna göre yeniden yapılandırılması bugün bir zorunluluktur. Piyasa kurallarına dayalı rekabetçi ideal bir ekonomide devletin olmaması gerektiği yönündeki görüşlerin gerçeğe hiç bir bağlantısı yoktur. Bugün piyasa sistemi içinde devletin oynaması gereken yeni roller, küreselleşmenin nimet - külfet dengesini sağlamak açısından giderek önem kazanmaktadır” (Hazine Müsteşarlığı, 2002).

Hazine Müsteşarlığı tarafından yapılan değerlendirmenin bir benzeri TÜSİAD tarafından yapılmıştır. TÜSİAD, 2001 krizi sonrası yaşanan yapısal dönüşümün en önemli parçalarından biri olan Bağımsız Düzenleyici Kurumları değerlendirdiği raporunda, bu kurumların oluşturulmasında ve işleyişinde kısa vadeli (seçimler odaklı) düşünen siyasetçilerin etkilerinin sınırlandırılması gerektiğini ifade etmektedir (TÜSİAD, 2002, s. 21). Bu yaklaşım, çalışmanın ilgili bölümünde aktarıldığı üzere, merkez bankası bağımsızlığı literatürünün de temellerini oluşturan, teknokratik algının sonucudur. TÜSİAD, 2001 krizi sonrası TBMM’ye acil olarak çıkarılması kaydıyla sevk edilen ve yapısal reformların önemli bir parçasını oluşturulan yasaları değerlendirirken, “Bu yasalar temel olarak, serbest piyasa ekonomisinin kurumsal altyapısının güçlendirilmesi ve siyasetin ekonomi üzerindeki etkilerini devletin küçültülmesi ve özerk yapıların oluşturulması yoluyla azaltmayı amaçlamaktadır” vurgusunu yapmıştır (TÜSİAD, 2001, s. 120). Sonuç olarak TÜSİAD (2001, s. 15), “Bu reformların tamamlanması, kamunun, ekonomik rasyonaliteye değil siyasi çıkar

hesaplarına dayalı olarak kaynak dağıtma sürecini de sona erdirecektir” diyerek, dönüşüm sürecinin temel mantığını ortaya koymuştur.

Gerçekten de 2001 krizinden sonra ekonomi ile siyaset ilişkilerinin yeniden yapılandırılması bağlamında hayata geçirilen yapısal reformlara bakıldığında, ilk önce krizin en sıcak günlerinde, krizden çıkış için ortaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çerçevesinde gerçekleştirilen dönüşümlerle⁸⁵ karşılaşılmaktadır. Şüphesiz bu dönüşümlerin en önemlilerinin başında merkez bankasının bağımsızlaştırılması gelmektedir. Bankanın bağımsızlaştırılmasının hukuksal boyutu bir sonraki kısımda ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Ancak bu noktada belirtilmesi gereken husus, merkez bankası ile ilgili yapılan düzenlemeyle, süreç içinde bazı değişiklikler olsa da esas olarak Türkiye’de 1950’lerin ortalarından itibaren varolan ve paranın siyasal yönetimini öngören mekanizmanın radikal bir şekilde değiştirildiğidir⁸⁶. Buna göre yapılan değişikliği özünü merkez bankası ile hazine müsteşarlığı ve KİT’lerin kredi ilişkisinin kesilmesi oluşturmaktadır. Böylelikle merkez bankası, hükümetin, dolayısıyla siyasetin etkisi altında kalmayacak ve para politikasını kendi belirleyeceği araçlarla ve “iktisadın” emrettiği kurallar çerçevesine yönlendirecektir. Çalışmanın ilgili bölümünde merkez bankası bağımsızlığı literatürünün köklerinde siyasal olana karşı olumsuz bir algılama olduğu belirtilmişti. Gerçekten de siyasal olanın olumsuzlanması süreci, ekonomi ile siyaset ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasında anahtar rol oynamıştır.

Kriz sonrasında yaşanan en önemli kurumsal dönüşümlerden biri de, yukarda kısaca değinilen Bağımsız Düzenleyici Kurumların oluşturulması ve bunlara devlet bürokrasisi içinde ayrıcalıklı bir yer verilmesidir. Bayramoğlu’nun (2005, s. 172-3) ifadesiyle, “Merkez Bankaları’nın özerkleştirilmesinden sonra, enerji, telekomünikasyon gibi doğal tekel özelliği gösteren alanlarda özerk kurumlar

⁸⁵ 1. Bütçe Kanunundaki Değişiklikler, 2. Görev Zararlarını Kaldıran Kararname ve Kanun, 3. Borçlanma Yasası, 4. Kamulaştırma Yasası, 5. Bütçe ve Bütçe Dışı Fonun Kapatılması İle İlgili Yasa, 6. Kamu İhale Yasası, 7. Merkez Bankası Yasası, 8. Bankalar Kanunundaki Değişiklikler, 9. İş Güvencesi Yasası, 10. Ekonomik Ve Sosyal Konsey Yasası, 11. Sivil Havacılık Yasasında Değişiklik, 12. Telekom Yasası, 13. Şeker Kanunu, 14. Tütün Kanunu, 15. Doğalgaz Kanunu.

⁸⁶ Seyfettin Gürsel (Referans, 15.01.2008) merkez bankasındaki dönüşümü “Türkiye’nin tarihsel koşulları çerçevesinde bir devrim” olarak nitelendirmiştir. Aynı konuda Celasun (2002, s. 17) ise “Merkez Bankasına araç bağımsızlığı sağlayan ve fiyat istikrarını öncelikli hedef olarak belirleyen yeni yasal düzenleme, makroekonomik politikaların tasarım yöntemini değiştirecek yeni bir gelişmedir” değerlendirmesini yapmıştır.

geliştirilmiştir. Tamamen piyasa ilkeleri temel alınarak kurulan özerk kurumlar, ekonomi ile siyasetin ayrılmasının en önemli ve somut örneğidir”. Gerçekten de bağımsız kurumların oluşturulması ile ekonomi-siyaset ayrışmasının derinleşmesi ve varolan ekonomi yönetiminin kurumsal yapısının dönüşmesinde önemli bir gelişmedir. Bu yolla çok önemli sektörlerin, siyaset alanının, dolayısıyla da geniş toplum kesimlerinin erişemediği bir düzenlemeye tabi kılındığı ve bu düzenlemelerin de piyasa rasyonelleri çerçevesinde belirlendiği görülmektedir.

Toparlamak gerekirse, çalışmanın bu kısmında, Türkiye’deki devlet-toplum ya da siyaset-ekonomi ilişkilerinin köklü bir dönüşüm geçirdiği ve bu dönüşümün tetikleyeninin ya da dönüşüm için elverişli bir ortamın 2001 krizi vesilesiyle oluştuğu argümanı ileri sürülmüştür. “Tarafsız teknik bilginin” ve “ekonominin evrensel yasalarının” uygulanması gerektiği düşüncesi ise, bu bağlamda siyasal olanın olumsuzlanması sürecine eşlik etmektedir. Dolayısıyla, bu temel mantıktan hareket eden yapısal reformların içeriği, yukarıda belirtildiği gibi sermaye birikim sürecinin geldiği düzeyin gerektirdiği düzenlemelerin devletin iç organizasyonu bağlamında kurumsallaştırılmasından ibarettir. Bu yeni kurumsallaşma ise, öncelikle merkez bankasının bağımsızlaşmasını, bağımsız düzenleyici kurulların oluşturularak bürokrasi içinde doğrudan yürütmenin denetiminde olmayan farklılaşmış aygıtların oluşturulmasını ve kamu yönetimi reformu adı altında devletin piyasa dostu müdahaleler yapacak şekilde baştan aşağıya yeniden organize edilmesini öngörmektedir.

6.2.2. Merkez Bankası Bağımsızlığının Hukuksal Boyutu

Merkez Bankası’nın siyasi iktidardan bağımsızlaşması doğrultusunda hazırlanan 25.04.2001 tarihli 4651 sayılı kanun, 2001 krizi sonrasında uygulanan istikrar programının temel unsurlarından biri olarak hayata geçmiştir. Buna göre yeni yasanın TBMM’den çıkarılışı, 2001 krizi ertesinde, krizden çıkış için gerekli olduğu öngörülen yapısal reformların yapılması bağlamında değerlendirilmiş ve “15 günde 15 yasa” olarak sloganlaştırılan bir paket içerisinde yer almıştır. Ancak yeni merkez

bankası kanununun hazırlanış süreci, yasa 2001 krizinden hemen bir ay sonra çıkarılmış olsa da, daha eskiye dayanmaktadır⁸⁷. Buna göre yeni merkez bankası yasasıyla ilgili hazırlıklar bir yandan bankanın kendi içinde yürütülmüş, diğer yandan da Avrupa Birliği'ne uyum gündemi bağlamında ve de özellikle IMF ile yapılan stand-by anlaşmalarında bir koşul olarak yer almıştır.

Merkez Bankası'nın siyasi iktidardan bağımsızlaştırılması ile ilgili olarak kanun değişikliği yapılması yönündeki hazırlıklarının ilk olarak 1997 yılında banka içinde yapılan çalışmalarla başladığını görmekteyiz. Buna göre dönemin Merkez Bankası Başkanı Gazi Erçel (1997), “Avrupa Birliği'ndeki kurumlara paralel olarak yeni bir Merkez Bankası Kanunu hazırlamış bulunmaktayız. Eğer siyasi ortam uygun olursa biz bu çalışmayı hükümete bildirmeye hazırız” diyerek, çalışmaların başladığını ifade etmiştir. Daha sonraki yıllarda banka tarafından özerklik ya da bağımsızlık konusu sık sık gündeme getirilmiştir. Örneğin 2000 yılında yine Erçel (2000a) bu konuda şunları ifade etmiştir:

“İtibarı tam, bağımsız bir Merkez Bankası bir ülkede fiyat istikrarının sürmesinde ki en önemli faktördür. Uygulanan program ile sağlanmakta olan fiyat istikrarının önümüzdeki uzun senelerde de devam etmesi, bu istikrarının sorumluluğunu üstlenecek Merkez Bankası'nın da tam bağımsız olmasını gerektirmektedir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın tam bağımsız bir yapıya kavuşabilmesi için gerekli yasal düzenlemeler ile ilgili teknik çalışmaları uzun bir dönemdir kendi bünyemizde sürdürmekteyiz. Dileğimiz bu çalışmalarımızın önümüzdeki aylarda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gündeme alınarak sonuçlandırılmasıdır. Böylelikle Merkez Bankası bu yeni dönemde de kendisinden beklenen görevleri eksiksiz yerine getirmeye devam edebilecektir”.

Aynı yıl, Erçel (2000b), merkez bankasının ileride uygulamayı düşündüğü enflasyon hedeflemesi sistemi anlatırken de, bunun için gerekli yasal çalışmaların yapıldığına değinmiştir:

⁸⁷ Örneğin 1994 krizi sürecinde, basında merkez bankasının bağımsızlığı üzerine bir tartışma yaşanmıştır. Bu tartışmanın ayrıntıları için bkz: Kazgan vd. (2000, s. 252-259).

“Kuşkusuz, 2002 sonrasına ilişkin hazırlıklarımız bu enflasyon raporu ile sınırlı olmayacaktır. Para politikasının etkin bir şekilde yürütülmesi için vazgeçilmez ön koşul, Merkez Bankası’nın fiyat istikrarı hedefi doğrultusunda tam bir operasyonel bağımsızlığa sahip olmasıdır. Bu bağlamda, Merkez Bankası’na fiyat istikrarının sağlanması yönünde tam yetki veren para politikasının şeffaf bir biçimde uygulanmasını kolaylaştırıcı yönde açık ve net hesap verebilme hükümleri getiren yeni bir yasa üzerinde çalışmalar sürdürülmektedir. Tüm açılardan AB’ye giriş koşullarına da cevap verebilecek olan bu yeni yasa, inanıyorum ki, Merkez Bankası’nın zaten yüksek olan itibarını daha da artıracaktır”.

Merkez bankasının dönüşümünü öngören yasa tasarısının banka içinde hazırlanma süreci için Türel (2001, s. 74) üç aşama tespit etmiştir. Bunlardan ilki,

“1998 yılında tamamlanan birinci aşama ‘strateji arama’ aşamasıdır ve bu aşama bir taslak hazırlığı ile tamamlanmıştır. İkinci aşama taslak uluslararası kuruluşların (özellikle Avrupa Merkez Bankası, kimi Avrupa ülkeleri Merkez Bankaları ve IMF’nin) görüş ve önerilerine açılmış, üçüncü aşamada ise ‘dünya merkez bankalarının pratik uygulamaları taslağa uyarlanmış(tır)’(Erçel, 2001). 14 Nisan 2001’de hükümet tasarısı olarak TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu’na verilen metin bu aşamalardan geçmiş bir ‘nihai taslak’tır. Söz konusu hazırlıkların ve ‘nihai taslak’ın toplumun çeşitli kesimlerinde ve siyasal platformlarda yaygın bir tartışmaya konu olmadığı, görece dar uzman-teknokrat kadrolar çevresinde kotarıldığı söylenebilir”.

Merkez bankasının bağımsızlığı doğrultusunda yapılacak yasa değişikliği, sadece Banka’nın kendi içinde tartışılmamış, aynı zamanda IMF’ye verilen niyet mektuplarında da yer almıştır. Buna göre ile 1999 yılında yapılan 3 yıllık stand-by anlaşması (17. anlaşma) çerçevesinde 18 Aralık 2000 tarihinde IMF’ye verilen niyet mektubunda (30. paragraf), program dahilinde para politikasının kur odaklı bir durumdan resmi enflasyon hedeflemesi sistemine geçileceği ifade edilmiş, bunun için de zorunlu bir adım olarak yeni bir merkez bankası kanunun 2001 yılı Nisan ayı sonuna kadar çıkarılacağı taahhüt edilmiştir. Bu taahhüt aynı zamanda sekizinci gözden geçirmenin tamamlanması için bir ön şart niteliğindedir. Niyet mektubunun devamında,

yapılacak kanun değişikliğinin amacının fiyat istikrarının tesis edilmesini Merkez Bankası'nın öncelikli para politikası hedefi olacağı ve bu amaca ulaşmak için Banka'nın operasyonel bağımsızlığının artırılacağı ifade edilmiştir. IMF'ye verilen mektupta ayrıca, çıkarılacak olan yeni merkez bankası yasasının Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılımı açısından Maastricht kriterleri için bir zorunluluk olduğu belirtilmiştir (IMF, 2000).

Merkez Bankası kanunun yenilenmesi ile ilgili bir başka değerlendirme de, kanunun çıkmasının hemen ardından 3 Mayıs 2001 tarihinde IMF'ye verilen bir başka niyet mektubunda yer almıştır. Buna göre mektupta (41. ve 42. paragraflar), Şubat 2001'de yaşanan kriz nedeniyle döviz kurunun dalgalanmaya bırakıldığı anlatılmış ardından da, krizden çıkış için yapılanlar ve yapılacaklar sayılmıştır. Bu bağlamda Merkez Bankası kanununda yapılan değişikliğe değinilmiş ve yapılan değişikliklerle bankanın tam anlamıyla özerkleştirildiği ifade edilmiştir. Devamında ise, bu adımın enflasyon hedeflemesi sistemine geçiş için temel bir adım olduğu ve Merkez Bankası'nın operasyonel bağımsızlığının sağlanması sayesinde fiyat istikrarının sağlanacağı belirtilmiş, ardından ise, kanunla getirilen yenilikler sayılmıştır (IMF, 2001).

Yukarıda görüldüğü gibi, merkez bankası yasasında bir değişiklik yapılması ve bankanın hükümetten bağımsızlaşması fikri, gerek banka içinde geliştirilmiş gerekse IMF ya da AB gibi uluslararası kurumlarla ilişkiler bağlamında gündeme gelmiştir. Ancak nispeten uzun bir süreden beri yapılan hazırlık çalışmaları, ancak 2001 krizi sonrasındaki “olağanüstü” sayılabilecek bir dönemde çıkarılabilmektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi, Banka ile ilgili yasa değişikliği, Devlet Bakanı Kemal Derviş ve ekonomi bürokrasisi tarafından hazırlanan ekonomik programın uygulanabilmesi için acil olarak çıkarılması gereken yasalar kapsamında ele alınmıştır. Nitekim krizden hemen sonra merkez bankası başkanlığına getirilen Süreyya Serdengeçti, kriz süresince ve sonrasında merkez bankasının yaptıklarını ve yapacaklarını açıkladığı 19 Mart 2001'deki basın toplantısında yeni kanunun ile ilgili hazırlıkların tamamlandığını ifade etmiştir. Serdengeçti'nin açıklaması şöyledir:

“... önümüzdeki günlerde yeni bir Merkez Bankası Kanunu tasarısı hazırlanarak Meclis’e sunulacaktır. Tasarıda, Merkez Bankası’nın temel amacının fiyat istikrarını sağlama olarak belirlenmesi, para politikasının belirlenmesi ve uygulamasından sorumlu olacak Para Politikası Kurulu’nun oluşturulması, Merkez Bankası üst organlarına atama ve görevden alma usüllerinin değişmesi ve bir çok başka değişiklikler öngörülmektedir. Ayrıca, para politikası uygulamasında şeffaflık ve hesap verilebilirlik artırılarak, dönemsel raporlama sistemi getirilecektir” (Serdengeçti, 2001a).

Yapılan hazırlıkların ardından, merkez bankasının yasa değişikliği süreci somut olarak 31 Mart 2001 tarihinde başlatılmıştır (Hürriyet, 01.04.2001). Merkez Bankası yasası öncelikle 1 Nisan’da Bakanlar kurulunun gündemine alınmış (Hürriyet, 02.04.2001), 7 Nisan’da Başbakanlığa sevk edilmiş (Hürriyet, 08.04.2001), 13 Nisan’da Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı açıklandıktan sonra da 14 Nisan’da TBMM başkanlığına sunulmuştur (Hürriyet, 16.04.2001). Yasa değişikliği ile ilgili Meclis Plan ve Bütçe Komisyonu’nda yapılan görüşmelerde, bir tek Fazilet Partisi yasaya muhalefet etmiştir. Buna göre parti başkanı olan Recai Kutan “böyle bir yasanın çıkmaması için her türlü direnme hakkımızı kullanacağız” diyerek yeni ekonomik programın “ulusal olmadığını” savunmuş ve "rejisör ve senaristi IMF olan bir film oynatılıyor" iddiasında bulunmuştur (Hürriyet, 17.04.2001). TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda yapılan görüşmelere, merkez bankası başkanı Süreyya Serdengeçti ve Kemal Derviş de katılmıştır. Görüşmelerde Derviş yeni yasanın çıkmasının gerekçesini anlatırken, merkez bankası yasasının 30 yılı aşkın bir süredir yürürlükte olduğunu bu sürede ekonomi politikalarında önemli değişimlerin olduğu belirtmiş ve şöyle devam etmiştir:

“Para basarak diğer açıkları kapatma yolunu mümkün olduğu kadar kapatmak istiyoruz. Esas olay bu. Ayrıntısı düşünülebilir. Bazı düzeltmeler getirilmesi gerekebilir. Ancak kamu açık verecek, mevcudundan fazla kaynak dağıtılacak ve ondan sonra bunu Merkez Bankası, hükümet talimatıyla kapatacak... Öyle veya böyle kaynak aktaracak... Bu düzene son vermek için dünyadaki bütün ülkeler Merkez Bankası’nı özerk hale getiriyor. Enflasyonda uzun vadede mücadelede bu kurumsal özerklik ve bağımsızlık çok önemli bir unsur oluyor. Diğer kurumlar işlerini yapmazsa, hükümet tutarlı bir program çerçevesinde tutarlı bir politika izlemezse ve bu politika devletin her kurumu tarafından

uygulanmazsa o zaman Merkez Bankası'nın yapacağı çok bir şey yok. O zaman ülke çok zora girer. Merkez Bankası'nın zayıf icraatı dengeleyecek bir durumu olamaz. Kısa vadede para basar günlük rahatlık sağlar. Ancak kısa bir süre sonra yüksek enflasyonlu döneme yeniden gireriz”.

Devlet Bakanı Derviş, Merkez Bankası Yasa Tasarısı'nın temel amacının “Bankanın, bağımsız olarak para politikasını yürütmesi ve enflasyona dönmeden fiyat istikrarı sağlaması” olduğunu belirterek, “bu mesajın Türkiye'ye ve dünyaya verilmesi gerektiğini” ifade etmiştir (Hürriyet, 18.04.2001).

Komisyon görüşmelerinin ardından yasa tasarısı, orijinali üzerinde birkaç değişiklik yapılarak kabul edilmiştir. Yapılan değişikliklerden en önemlisi, yeni yasa taslağında yer alan merkez bankasına “hiçbir makam ve merci bankaya talimat veremez” cümlesinin çıkarılması olmuştur. Buna karşılık Merkez Bankası yetkilileri bu değişikliğin “Bankaya zarar vermeyeceğini” ifade etmiş, yapılan değişikliğin Merkez Bankası'nın “işini zorlaştırmayacağını” belirterek, “çünkü önceki kısım duruyor. Tasarıda duran cümle bizim için yeterli” açıklamasını yapmıştır. Sonuçta merkez bankasına göre yasa özünde bir değişikliğe uğramadan komisyondan geçmiş ve Banka'nın öngördüğü değişiklikler kabul edilmiştir (Hürriyet, 20.04.2001).

Merkez bankası yasasının Meclis'te görüşüldüğü dönemde (24 Nisan 2001'de) bir açıklama yapan Serdengeçti, yasa tasarısı hakkındaki görüşlerini açıklamıştır. Buna göre Serdengeçti (2001b) “Kanun Tasarısı, 14.01.1970 tarih ve 1211 sayılı Merkez Bankası Kanunu'nun uygulamaya konulduğu tarihten bu yana geçen 31 yılda meydana gelen ekonomik gelişmelerin yarattığı gereksinimler göz önünde bulundurularak ve Avrupa Birliği normlarına uygun merkez bankacılığının gerektirdiği unsurlar gözetilerek şekillendirilmiştir” diyerek, temel gerekçeyi açıklamıştır. Ardından da yeni kanunla ilgili şu yorumda bulunmuştur:

“Değişiklik Tasarısı, fiyat istikrarını Merkez Bankası'nın temel amacı olarak belirlemektedir. Bu doğrultuda Tasarı, Merkez Bankası'nı ülkede para politikasının belirlenmesi ve uygulanması konularında tek yetkili ve sorumlu tayin etmekte, Banka'nın uygulayacağı para politikasını ve araçlarını bağımsız bir biçimde belirlemesine ve kullanmasına imkan tanımaktadır... Bu Değişiklik

Tasarısı para politikası uygulamaları üzerinde halen yürürlükteki Kanun'da yeralan bir çok kısıtı da kaldırmış ve yeni imkanlar getirmiştir... Değişiklik Tasarısı ile, devlet iç borçlanma senetlerinin doğrudan alımı da dahil olmak üzere herhangi bir şekilde, Merkez Bankası'nın Hazine'ye ve kamu sektörüne doğrudan borç vermemesi ilkesi de – ki Maastricht kriterlerinin en önemlilerinden biridir- kabul edilmiş olacaktır” (Serdengeçti, 2001b).

Daha sonra merkez bankası yasa tasarısı, Meclis Plan ve Bütçe Komisyonu aşamasından geçerek 25 Nisan 2001'de Meclis genel kurulunda görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Genel kuruldaki görüşmeler sırasında Devlet Bakanı Kemal Derviş “hükümetler bu yasayla ellerini bağlıyor. Artık seçim öncesinde para basıp oy alma dönemi bitiyor” diyerek yasayı savunmuştur (Hürriyet, 26.04.2001). Merkez Bankası kanununda önemli değişiklikler öngören yasanın TBMM tarafından kabul edilmesinin ardından, son olarak 3 Mayıs'ta Cumhurbaşkanlığı tarafından onaylanmış (Hürriyet, 04.05.2001) ve 4 Mayıs 2001'de Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Hürriyet, 05.05.2001).

25 Nisan 2001'de kabul edilen 4651 sayılı Merkez Bankası yasasının temel gerekçelerine bakıldığında ise, bu çalışmanın ilk bölümünde ortaya koyulan merkez bankasının bağımsızlığı literatürünün argümanlarının tekrarlandığı görülmektedir. Buna göre gerekçede, “para arzı artış hızı ile enflasyon arasında aynı yönde ve çok kuvvetli bir ilişkinin olduğu” ve “parasal kontrol olmadan” enflasyonla mücadele etmenin ve fiyat istikrarını sağlamanın hiçbir zaman mümkün olmadığını, para arzının kontrolünün merkez bankaları tarafından yerine getirildiğini ve “merkez bankalarının bağımsızlığı ile enflasyon arasında doğrudan bir ilişkinin olduğunu” iddia etmektedir (TCMB, 2001c, s. 1). Bu akıl yürütmenin devamında ise, “bağımlı bir merkez bankasının, enflasyonu azdırma pahasına hazineye ve diğer kamu kesimine kredi açmak zorunda kalabileceği”, yani “karşılıksız para” basacağı, bu nedenle de enflasyonun yükselmeye devam edeceği belirtilmektedir. Gerekçeye göre, bu durumda enflasyonun düşürülmesi için, “enflasyonla doğrudan ve çok kuvvetli bir ilişkiye sahip olan para arzının, merkez bankaları tarafından herhangi bir siyasi baskıya uğramadan kontrol edebilmesi gereği ortaya çıkmaktadır” (TCMB, 2001c, s. 2).

Yasanın geneline bakıldığında, 1211 sayılı yasanın toplam on dört maddesinde değişiklik yapıldığı, yedi maddesinin yürürlükten kaldırıldığı ve bir yeni maddenin eklendiği görülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde 4651 sayılı yasa ile getirilen değişikliklerin başlıcaları 1211 sayılı yasayla karşılaştırılarak verilecektir⁸⁸.

İlk olarak yeni yasanın (4651 sayılı yasa) **1. maddesi**, eski yasanın (1211 sayılı yasa) 4. maddesinde düzenlenmiş olan bankanın temel görev ve yetkileri ile ilgili maddesi değerlendirilecektir. Buna göre eski yasada yer alan “para ve kredi politikasını, Kalkınma planları ve yıllık programlara uygun bir tarzda yürütmek” maddesiyle bankaya verilen görev, tipik bir şekilde dönemin sermaye birikim modelinde merkez bankasının konumlanışını ifade etmektedir. Buna göre banka, birikimin finansmanında aktif olarak yer almaktadır. Eski yasanın bu maddesi yeni yasada radikal bir şekilde değiştirilmiştir. Maddenin yeni halinin girişi şöyle düzenlenmiştir:

“Bankanın temel amacı fiyat istikrarını sağlamaktır. Banka, fiyat istikrarını sağlamak için uygulayacağı para politikasını ve kullanacağı **para politikası araçlarını doğrudan kendisi belirler.** Banka, fiyat istikrarını sağlama amacı ile **çelişmemek kaydıyla** Hükümetin büyüme ve istihdam politikalarını destekler” (koyu renkli ifadeler sonradan işaretlenmiştir).

Maddenin girişinde belirtilen bu hususlar, aslında yeni yasanın esasını oluşturmaktadır. Buna göre yeni yasanın ruhunu oluşturan bu hüküm, merkez bankasının para politikasını yürütürken hükümetten bağımsız hareket etme kabiliyetinin yasal olarak güvence altına alınmasını öngörmektedir. Bankanın kullanacağı araçları doğrudan kendisinin belirlemesi vurgusu, merkez bankası bağımsızlığı literatürünün temel taşlarından birini oluşturan “araç bağımsızlığı⁸⁹” kavramına referansla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında özellikle yukarıdaki maddenin ikinci bölümünde yer alan hüküm, merkez bankacılığında yaşanan dönüşümün esasını ifade etmektedir. Yeni sistemde, önceden olduğu gibi merkez bankasının hükümetin büyüme

⁸⁸ Karşılaştırmada, 1211 sayılı yasa için (TCMB, 1970), 4651 sayılı yasa için (TCMB, 2001c) metinleri kullanılmıştır. Çalışmada yeni kanunun tüm maddelerinin metin içinde verilmesi yerine, önemli olduğu düşünülen değişikliklerin değerlendirilmesi yapılacaktır.

⁸⁹ Araç bağımsızlığı, bu çalışmanın 3. bölümünde açıklanmıştır. Burada merkez bankası yasasını hazırlayanların Fischer’ın (1995) ortaya koyduğu yaklaşımdan etkilendiği görülmektedir.

ve istihdam politikalarını üstlenmesi engellenmiş, artık banka deyim yerindeyse farklı toplumsal kesimlerin taleplerinden yalıtılmış bir konuma gelmiştir⁹⁰.

Yeni düzenleme, yukarıda aktarılan ve giriş niteliğindeki hükümden sonra bankanın temel görev ve yetkilerini sıralamaktadır:

I. Bankanın temel görevleri:

a. **Açık piyasa işlemleri** yapmak,

b. Hükümetle birlikte Türk Lirasının iç ve dış değerini korumak için gerekli tedbirleri almak ve yabancı paralar ile altın karşısındaki muadeletini tespit etmeye yönelik **kur rejimini belirlemek**, Türk Lirasının yabancı paralar karşısındaki değerinin belirlenmesi için döviz ve efektiflerin vadesiz ve vadeli aşım ve satımı ile dövizlerin Türk Lirası ile değişimi ve diğer türev işlemlerini yapmak,

c. Bankaların ve Bankaca uygun görülecek diğer mali kurumların yükümlülüklerini esas alarak **zorunlu karşılık ve umumi disponibilite** ile ilgi usul ve esasları belirlemek,

d. **Reeskont** ve avans işlemleri yapmak,

e. Ülke altın ve döviz rezervlerini yönetmek,

f. Türk Lirasının Hacim ve tedavülünü düzenlemek, ödeme ve menkul kıymet transferi ve mutabakat sistemleri kurmak, kurulmuş ve kurulacak sistemlerin **kesintisiz işlemesini** ve denetimini sağlayacak düzenlemeleri yapmak, ödemeler için elektronik ortam da dahil olmak üzere kullanılacak yöntemleri ve araçları belirlemek,

g. Finansal sistemde istikrarı sağlayıcı ve para ve döviz piyasaları ile ilgili düzenleyici tedbirleri almak,

h. Mali piyasaları izlemek

⁹⁰ Ancak bu yalıtılmışlık, iktidar bloğu içindeki hegemonik fraksiyon dışındaki toplumsal kesimler için geçerlidir. Yoksa bankanın bir devlet kurumu olarak, verili toplumsal güç ilişkilerinin dışında ya da üstünde konumlandığı düşünülmemelidir.

i. Bankalardaki mevduat vade ve türleri ile özel finans kurumlarındaki katma hesapların vadelerini belirlemek” (koyu renkli kelimeler tarafımdan işaretlenmiştir).

Eski yasanın 4. maddesinin değiştirilen yeni hali yukarıda verilmiştir. Burada (a) fıkrasında görüldüğü gibi, para politikasının yürütülmesi sırasında kullanılacak önemli araçlardan birinin açık piyasa işlemleri olduğu belirtilmiştir. Maddenin (b) fıkrası ise, özellikle 2001 sonrasında merkez bankasının odağında olduğu tartışmaların hemen hemen tümünde yer alan kur sistemini düzenlemektedir⁹¹. Yasada ifade edildiği gibi kur rejimini belirlemek hükümetle birlikte merkez bankasına verilen bir görevdir. Bir başka ifadeyle merkez bankası ya da hükümet, kur rejiminin belirlenmesinde tek başına karar hakkına sahip değildir. Ancak bu maddenin önemli olan yanı, bir kere tespit edildikten sonra kur rejiminin nasıl yürütüleceğinin, bankanın sahip olduğu araç bağımsızlığı çerçevesinde merkez bankası tarafından belirleneceğidir. Örneğin, dalgalı kur rejimi belirlendikten sonra, bu rejim içerisinde kurda ne tür ayarlamalar yapılması gerektiği, piyasanın günlük ihtiyaçlarına göre, ancak daha da önemlisi, merkez bankasının yürütmekte olduğu istikrar politikasına göre belirlenecektir. Maddenin (c) fıkrasında ise, yine para politikasını yürütürken kullanılacak olan araçlardan olan bankaların merkez bankasında bulundurmak zorunda oldukları karşılıkları ifade eden zorunlu karşılıklar ve bankaların ellerinde tutmak zorunda oldukları miktarı oran olarak düzenleyen disponibilibite oranları düzenlenmiştir. Maddenin (d) fıkrası, reeskont işlemlerini düzenlemektedir. Ancak uygulamaya bakıldığında son dönemde yaşanan dönüşümle beraber para politikası aracı olarak kullanılan temel aletin açık piyasa işlemleri olduğu, reeskont ve avans işlemlerinin yapılmadığı görülmektedir. Merkez bankası, bu dönüşümün nedenlerinden biri de,

“... önceki dönemde reeskont işlemlerinin, likidite kontrolünü güçleştirecek biçimde kalkınmanın finansmanı amacıyla kullanımıdır. Bu uygulama, özel sektörün teşvikli yatırımlarının piyasa faiz oranlarının altında bir orandan finanse edilmesi ve piyasalara Banka’nın iradesi dışında para çıkmasıyla sonuçlanmıştır Banka tarafından reeskont kredileri 1984 yılından itibaren hacim olarak daraltılmış, 1990 yılında ise bu uygulamaya son verilerek, bankacılık

⁹¹ Bu tartışmalar, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak incelenecektir.

kesiminin geçici likidite ihtiyacının karşılanması amacıyla reeskont penceresi uygulamasına başlanmıştır” (TCMB, 2001c, s. 10).

Banka’nın ifadelerinde de görüldüğü gibi, bir önceki dönemde sermaye birikim sürecinin finansmanında temel işlevler gören reeskont kredileri ve avanslar, yaşanan dönüşümle birlikte, uzun vadeli bir finansman aracı olmaktan çıkarılmış ve bankaların günlük likidite ihtiyaçları çerçevesinde yeniden tanımlanmıştır.

Maddenin (f) fıkrası ise, merkez bankasının temel işlevlerinden birini, yani “nihai kredi mercii” (lender of last resort) işlevini düzenlemektedir. Aslında bu işlev, paranın para olarak kabul edilmesi için temel gerekliliklerden biri olan ödeme aracı ve dolaşım aracı olma işlevlerinden türetilmiştir. Özellikle kriz dönemlerinde hayati öneme sahip olan bu işlev, kapitalist toplumsal ilişkilerin toptan çöküşüne mani olmak için devletin üzerine aldığı bir yeniden üretim görevini ifade etmektedir. Kredi ilişkisinin çöktüğü ve paranın ödeme aracı olarak işlevlerini yerine getiremediği dönemlerde, merkez bankası, piyasaya sağlam para sürerek, likidite sağlar ve sistemin toptan çökmesinin önüne geçer⁹².

Eski kanunun 4. maddesinin ikinci kısmı merkez bankasının temel yetkilerini düzenlemektedir. Bu bölüm yeni kanunda tümüyle yeniden düzenlenmiştir. Yeni düzenleme aşağıdaki gibidir:

II. Bankanın temel yetkileri:

a. “Türkiye’de **banknot ihracı** imtiyazı tek elden Bankaya aittir,

b. Banka, Hükümetle birlikte enflasyon hedefini tespit eder, buna uyumlu olarak para politikasını belirler. Banka, **para politikasının uygulanmasında tek yetkili ve sorumludur,**

⁹² Merkez bankasının bu işlevini nasıl yerine getirdiği, 2001 Türkiye krizi sırasında, özellikle de son dönemde ABD’de yaşanan kriz sırasında net bir şekilde gözlenebilmektedir. Bu süreç ayrıca bu çalışmanın 2. bölümünde ele alınmıştır.

c. Banka, fiyat istikrarını sağlamak amacıyla bu Kanunda belirtilen **para politikası araçlarını kullanmaya**, uygun bulacağı diğer para politikası araçlarını da doğrudan belirlemeye ve uygulamaya **yetkilidir**.

d. Banka, **olağanüstü hallerde** ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonunun kaynakları ihtiyacı karşılamaması durumunda, belirleyeceği usul ve esaslara göre bu Fona avans vermeye yetkilidir,

e. Banka, **nihai kredi mercii** olarak bankalara kredi verme işlerini yürütür,

f. Banka, bankaların ödünç para verme işlemlerinde ve mevduat kabulünde uygulayacakları faiz oranlarını, belirleyeceği usul ve esaslara göre bankalardan istemeye yetkilidir,

g. Banka, mali piyasaları izlemek amacıyla bankalar ve diğer mali kurumlardan ve bunları düzenlemek ve denetlemekle görevli diğer kurum ve kuruluşlardan gerekli Bilgileri istemeye ve istatistikî bilgi toplamaya yetkilidir” (koyu renkli ifadeler sonradan işaretlenmiştir)

Kanunun 4. maddesinin ikinci kısmının ilk fıkrası (a), eski kanundaki şekliyle değişmeden yeni kanunda da yer almıştır. Bu madde, merkez bankalarının tarihsel olarak meta-paradan kağıt paraya geçişle birlikte gelişen işlevlerinden birine işaret etmektedir. Bu işlev, merkez bankasının kendi ülkesi sınırları içinde çıkardığı banotların “tedavülünün zorunlu olmasını” ve “bunların sınırsız ödeme gücüne sahip olduğunu” (legal tender) ifade etmektedir (TCMB, 2001, s. 14). İkinci kısmın (b) fıkrası ise, enflasyon hedefi tespitinin hükümetle birlikte merkez bankasına verildiğini ifade etmektedir. Enflasyon hedefinin tespitinde kimin yetkili olduğu konusu ülkeden ülkeye ve farklı uygulamalara göre değişebilmektedir. Ancak Türkiye’deki uygulamada hedefin hükümetle birlikte tespiti, esasında, hükümetin uygulayacağı maliye politikasını denetim altına alma işlevini görmektedir. Bir başka ifadeyle banka ile hükümetin müştereken enflasyon hedefini tespit etmesi durumunda, hükümet, kendi politika seçeneklerini sınırlamış ve maliye politikasını, enflasyon hedefi çerçevesinde uygulayacağını ifade etmiş olmaktadır. Dolayısıyla, bir önceki dönemde görülen tipik özelliklerden biri olan para politikalarının maliye politikaları dolayında belirlenmesi

olgusu, yaşanan dönüşümle birlikte tersine dönmüş durumdadır. Bu fıkranın ikinci kısmında ifade edilen, bankanın para politikasının uygulanmasında tek yetki ve sorumlu olması ise, artık para politikası üzerindeki maliye politikasının ya da kurumsal olarak ifade etmek gerekirse, merkez bankası üzerindeki hazine-maliye bakanlığı baskısının ortadan kalmasını ifade etmektedir. Yine (c) fıkrasında da, bankanın para politikalarının uygulanmasında tek yetkili olduğu vurgulanarak, bankanın siyasi iktidarlardan bağımsızlığı sağlanmaya çalışılmıştır. Bu fıkra, aynı zamanda, para politikasının uygulanması sırasında hangi araçların (kısa vadeli faiz oranları, döviz kuru vs.) kullanılacağına karar verilmesinde merkez bankasının yetkili olduğunu ifade ettiği ölçüde araç bağımsızlığına işaret etmektedir⁹³. İkinci kısmın (d) fıkrası, “olağanüstü” hallerde, TMSF’ye verilebilecek olan avansları düzenlemektedir. Yasada ifade edilen olağanüstü hallerden büyük ölçüde krizlerin kastedildiği açıktır. Dolayısıyla bu fıkra, merkez bankasının son borç verme mercii işlevinin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Nihayet, bir sonraki fıkra da (e), bankanın son borç verme mercii (lender of last resort) olarak bankalara kredi verme işlemlerini yürüteceğini ifade etmiştir. Yine bu fıkra da özellikle kriz süreçlerinde merkez bankasının aktif rolünün olması gerektiğini ve kredi ilişkisinin toptan kesilmemesi için, zorda bankalara müdahale edilmesi gerektiğini düzenler.

Eski yasanın 4. maddesinin üçüncü kısmı, bankanın başlıca müşavirlik görevlerini düzenlemektedir. Eski yasadaki bu hükümler, yeni yasada aşağıdaki şekilde yer almıştır:

III. Bankanın başlıca müşavirlik görevleri:

a. “Banka, Hükümetin mali ve ekonomik müşaviri, mali ajanı ve haznedarıdır. Bankanın Hükümetle ilişkisi, **Başbakan** aracılığı ile ağlanır,

b. Banka, finansal sistemle ilgili olarak istenilecek hususlarda Hükümete görüş verir.

⁹³ Merkez bankasının hangi para politikası aracını seçeceği, seçilen aracın ortaya çıkaracağı sonuçlar açısından kritik öneme sahiptir. Zira TCMB’nin pratiği, kısa vadeli faiz oranlarının politika aracı olarak seçildiğini göstermektedir. Uygulanan para politikasında döviz kurları ise içsel değişken olarak değerlendirilmektedir.

c. Banka, bankalar ve uygun göreceği diğer malî kurumlar hakkındaki görüşlerini ve tespitlerini Başbakanlık ile bu kurum ve kuruluşları düzenleme ve denetleme yetkisine sahip kuruluşlara bildirebilir.

Banka, bu Kanunla ve mevzuatla kendisine verilen yetki ve görevlerle ilgili olarak düzenlemeler yapmaya ve bunları uygulamaya, bu düzenlemelere tabi kurum ve kuruluşlar nezdinde bunlara uygun hareket edilip edilmediğini ve kendisine gönderilen bilgilerin doğru olup olmadığını denetlemeye görevli ve yetkilidir.

Banka, bu Kanun ile kendisine verilen görev ve yetkileri, kendi sorumluluğu altında bağımsız olarak yerine getirir ve kullanır.

Banka, para politikası araçlarının kullanımı sırasında işlem yaptığı banka, kişi veya kurumun iflası halinde, alacaklı olduğu miktar ve faizi için iflas masasına imtiyazlı alacaklı sıfatıyla iştirak eder.

Banka mensuplarının görevlerini yerine getirmelerinden doğan tazminat davaları ancak Banka aleyhine açılabilir. Bankanın rücu hakkı saklıdır”(koyu renkli ifadeler sonradan işaretlenmiştir).

4. maddenin üçüncü kısmının (a) fıkrasında, deyim yerindeyse, merkez bankasının devletin kasası olduğu ifade edilmektedir. Gerçekten de, hazine ve diğer kamu kurum ve kuruluşları paralarını bankaya yatırmak zorundadır. Fıkranın ikinci kısmında ifade edilen bankanın hükümetle ilişkisinin başbakan aracılığıyla kurulacağı ifadesi ise, bankanın bağımsızlığının olduğuna işaret etmektedir. Nitekim (c) fıkrasından sonraki ikinci paragrafta, bankanın bu özelliğini açık bir şekilde dile getirilmektedir.

4651 sayılı yasanın **2. maddesi**, eski yasanın 13. maddesi altında bankanın organları yeniden düzenlenmektedir. Yasaya göre bankanın organları şunlardır:

a. Genel Kurul.

b. Banka Meclisi.

c. Para Politikası Kurulu.

d. Denetleme Kurulu.

e. Başkanlık (Guvernörlük).

f. Yönetim Komitesi.

Yeni yasanın bu maddesi ile eski yasada varolan “merkez ve şubeler iskonto komiteleri” ve “şubeler” adlı başlıklar, bankanın organı niteliğinde olmadığı gerekçesiyle yeni kanunun metninden çıkartılmış, bunun yerine “para politikası kurulu” maddesi eklenmiştir⁹⁴.

Yeni yasanın **3. maddesi**, eski yasanın 22. maddesinde düzenlenen banka meclisinin görev ve yetkilerini yeniden düzenlemiştir. Yeni yasada yapılan düzenleme, yasanın gerekçesinde “Para Politikası Kurulu’nca belirlenecek ilke ve stratejiler çerçevesinde somut olarak uygulanabilecek para politikasına ve kullanılabilecek para politikası araçlarına ilişkin karar alma görev ve yetkisi Banka Meclisi’ne verilmiştir” şeklinde ifade edilmiştir. Gerekçeden de anlaşılacağı gibi, banka meclisinin görev ve yetkilerini düzenleyen madde, yeni kanunla getirilen yeni kurumların birbirlerinin sahalarına girmelerini önlemek için biz dizi düzenleme getirmektedir.

Yeni kanunun **4. maddesi** ile Para Politikası Kurulu’nu düzenleyen ve eski kanunda olmayan yeni bir madde (22-A) eklenmiştir. Buna göre Para Politikası Kurulunun görev ve yetkileri şöyledir:

a. “Fiyat istikrarını sağlamak amacıyla **para politikası ilke ve stratejilerinin belirlenmesi**,

b. Para politikası stratejisi çerçevesinde **Hükümetle birlikte enflasyon hedefinin belirlenmesi**,

⁹⁴ Para Politikası Kurulu (Monetary Policy Committee) uygulaması, yeni kanunla ilk kez hayata geçmeye başlamıştır. Bu organın görevleri ve işlevleri ileride ayrıntılı olarak incelenecektir.

c. Para politikası hedefleri ve uygulamaları konusunda belirli dönemler itibarıyla raporlar hazırlayarak Hükümetin ve belirleyeceği esaslar doğrultusunda kamuoyunun bilgilendirilmesi,

d. Hükümetle birlikte Türk Lirasının iç ve dış değerini korumak için gerekli tedbirlerin alınması ve yabancı paralar ile altın karşısındaki muadeletini tespit etmeye yönelik **kur rejiminin belirlenmesi**” (koyu renkli ifadeler sonradan işaretlenmiştir),

Para Politikası Kurulu ile ilgili düzenlemelerden görüleceği gibi kurul, banka ile hükümet arasındaki temel temas organıdır. Para politikasının yürütülmesi için gerekli olan bütün kritik çerçeve kararlar (a), (b) ve (d) fıkralarında düzenlendiği haliyle bu kurul tarafından alınmaktadır. Ayrıca, maddenin kurulun bileşimini tarif ettiği kısmında belirtilen,

“Para Politikası Kurulu, Başkan (Guvernör)ın başkanlığı altında, Başkan (Guvernör) Yardımcıları, Banka Meclisince üyeleri arasından seçilecek bir üye ve Başkan (Guvernör)ın önerisi üzerine müşterek kararla atanacak bir üyeden oluşur. Hazine Müsteşarı veya belirleyeceği Müsteşar Yardımcısı toplantılara oy hakkı olmaksızın katılabilir”

ifadesi, hazine temsilcilerinin de kurula katılımlarını düzenlemiş ve bunun da para ve maliye politikaları arasındaki koordinasyonun sağlanması amaçlanmıştır.

4651 sayılı yasanın **5. maddesiyle** yapılan düzenlemede ise, eski yasanın 29. maddesi değiştirilmiş ve banka başkan yardımcılarının görev süresi beş yıla çıkarılmıştır. Bu düzenleme, merkez bankası bağımsızlığı literatüründe tartışılan “fiili bağımsızlık” kavramı açısından önemlidir. Buna göre literatürde, yasal bağımsızlık ölçütlerinin genellikle erken kapitalistleşmiş ülkelerde geçerli olduğu, buna karşılık, hukuk sisteminin yeterince yerleşmediği geç kapitalistleşen ülkelerde yasal bağımsızlık yerine, merkez bankası başkanı ve üst yönetiminin değişim sıklığını ifade eden “fiili” ya da “gerçek bağımsızlık” ölçütü geliştirilmiştir⁹⁵. Yeni yasada yapılan düzenlemenin bu tartışmaları dikkate aldığı görülmektedir.

⁹⁵ Bu konu, 3. bölümde detaylı olarak ele alınmıştır.

Yeni yasanın **7. maddesinde** yapılan düzenleme ile eski yasanın 40. maddesinde yer alan “kredi konusunda bankanın görev ve yetkileri” kısmı değiştirilmiştir. Buna göre eski kanunda merkez bankası “... ekonomik amaç ve hedeflerin sağlanmasına yardımcı olacak tarzda kredilerin hacım, nitelik, maliyet ve temin şartlarını düzenler ve kredi sistemi içinde genel likidite ihtiyacını karşılar” hükmü yer almaktadır. Yanılan yeni düzenleme ise 40. maddenin ilk kısmı aşağıdaki şekildedir:

a. “Banka, nihai kredi mercii sıfatıyla ödeme sisteminde aksamalara sebep olabilecek **geçici likidite sıkışıklıklarını** ve finansal piyasaların etkin bir şekilde çalışmasını engelleyebilecek teknik kaynaklı ödeme sorunlarını gidermek amacıyla, sisteme, teminat karşılığında **gün içi veya gün sonu kredi imkânı sağlayabilir**.

c. Bankaca, banka sisteminde belirsizlik ve güvensizlik oluşması ve **fon çekilişlerinin hızlanması halinde**, haklarında belirsizlik ve güvensizlik oluşan bankalara, şartları Banka tarafından kararlaştırılmak üzere, fon çekilişlerini karşılayacak miktarda kredi verilebilir. Bu hüküm gereğince kendisine kredi verilen bankaların iflası halinde Banka, verilen kredi miktarı ve faizi için iflas masasına imtiyazlı alacaklı sıfatıyla iştirak eder”.

Yapılan yeni düzenlemeden de görüldüğü gibi bankalara verilecek olan kredilerle ilgili olarak yapılan değişiklikte, son dönemde yaşanan krizlerin etkileri görülmektedir. Buna göre bankanın son ödeme mercii olması işlevinden türetilen, sistemin toptan çöküşünü engellemek için piyasalara fon sağlama işlevi, geçici likidite sıkışıklıklarını gidermek ya da belirsizlik ve güvensizlik ortamında oluşan ani fon talebini dengelemek üzere bankanın sisteme müdahalesini düzenlemektedir.

Merkez bankasının bağımsızlaşması literatüründe, bağımsızlığın önemli bir boyutu ya da dengeleyici bir unsur olarak hesap verilebilirlik ve şeffaflık kavramları öne çıkarılmakta, buradan hareketle de bankanın toplumla kurduğu iletişim politikasının “beklentilerin yönetilmesi” açısından hayati öneme sahip olduğu ileri sürülmektedir. Yeni **yasanın 8. maddesi**, bu literatürde yeni geliştirilen bu kavram ve uygulamaları yasa metnine içselleştirmiştir. Buna göre eski yasanın 42. maddesi aşağıdaki gibi değiştirilmiştir:

“Başbakan, Bankanın işlem ve hesaplarını denetlettirebilir. Başbakanlık bu hususta her türlü bilgiyi Bankadan isteyebilir.

Banka bilanço, kâr ve zarar hesaplarını **bağımsız denetim kuruluşlarına** denetlettirebilir.

Başkan (Guvernör) tarafından, Banka faaliyetleri ile uygulanmış ve uygulanacak olan para politikası hakkında her yıl nisan ve ekim aylarında **Bakanlar Kuruluna rapor sunulur**. Banka, faaliyetlerine ilişkin olarak, yılda iki defa **Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonunu bilgilendirir**.

Banka, para politikası hedefleri ve uygulamalarına ilişkin **dönemsel raporlar hazırlar ve kamuoyuna duyurur**. Raporların hangi dönemler itibarıyla hazırlanacağı, kapsamı ve açıklanma usulü Bankaca belirlenir. Banka, belirlenen hedeflere ilan edilen sürelerde ulaşlamaması ya da ulaşlamama olasılığının ortaya çıkması halinde, nedenlerini ve alınması gereken önlemleri Hükümete yazılı olarak bildirir ve kamuoyuna açıklar”.

Yeni yasayla yapılan düzenlemeyle birlikte eski kanuna eklenen ya da değiştirilen hükümler kadar, eski kanunda bulunan fakat yeni kanunda yer almayan hükümlerin değerlendirilmesi de önemlidir. Bu bağlamda eski yasadan çıkarılan hükümlere baktığımızda, genel olarak merkez bankasının özel sektöre açtığı reeskont kredilerinin düzenlendiği 46. ve 47. maddeler ile bankanın kamu kesimine ve hazine verdiği avansları düzenleyen 50. ve 51. maddeleri görmekteyiz. Dolayısıyla bu yeni yasayla yapılan bu düzenleme, merkez bankasının bağımsızlığı ile ilgili geliştirilen literatürde görülen ve özellikle “ekonomik bağımsızlık” olarak adlandırılan bankanın kamuya açtığı kredilerin ortadan kaldırılmasını öngörmektedir. Böylelikle artık bankanın sermaye birikim sürecinin finansmanında, gerek özel sektörü gerekse kamu sektörünü doğrudan finanse etmeyeceği açıkça ilan edilmektedir. Nitekim eski kanunun kaldırılan 50. maddesine bakıldığında “Banka, miktarı cari yıl genel bütçe ödenekleri toplamının yüzde on beşini geçmemek üzere Hazineye kısa vadeli bir avans hesabı açar” hükmü, açıkça kamunun finansmanında merkez bankası kaynaklarının kullanılacağını düzenlemektedir. Yine eski kanunun 51. maddesinde yer alan “Banka, İktisadi devlet Teşekkülleri ile iktisadi alanda faaliyet gösteren katma bütçeli idarelerin

hammadde ve mahsul alımı ile ilgili, mevsimlik ihtiyaçları için düzenliyecekleri en çok dokuz ay vadeli bonolarını veya Hazine kefaletine haiz bonolarını iskonto edebilir ve karşılığında avans verebilir” hükmünün de kaldırıldığını görmekteyiz. Dolayısıyla, eski kanunda yer alan, ancak yeni kanunda kaldırılan hükümler, bankanın kısmen özel sektöre ama esas olarak kamuya açtığı kredilerin sınırlandırılmasını, hatta ortadan kaldırılmasını öngörmektedir. Böylelikle bankanın para politikasını yürütürken hükümetten bağımsız hareket etme olanaklarının yaratılmasına çalışılmıştır.

Bankanın kamu kesimini finanse etmesinin ortadan kaldırılması yaklaşımı, yeni kanun temel vurgularından birini oluşturmaktadır. Buna göre yeni yasanın **11. maddesinde** açık piyasa işlemlerinin nasıl yapılacağı ile ilgili olarak yapılan düzenlemede, “Açık piyasa işlemleri, yalnızca para politikası amaçları için yürütülür ve Hazineye, kamu kurum ve kuruluşları ile diğer kurum ve kuruluşlara kredi amacıyla yapılamaz” hükmü eklenerek, bu vurgu sağlanılabilmektedir.

Merkez bankasının kamu kesimi ile ilişkilerinin düzenlenmesi bağlamında yukarıda yapılan vurgu, yasanın “bankanın yapamayacağı işler” bölümünde yapılan düzenleme ile daha da kuvvetlendirilmiştir. Buna göre yeni yasanın 13. maddesi şöyledir: “Banka, Hazine ile kamu kurum ve kuruluşlarına avans veremez ve kredi açamaz, Hazine ile kamu kurum ve kuruluşlarının ihraç ettiği borçlanma araçlarını birincil piyasadan satın alamaz”. Yeni yasaya eklenen bu hüküm, yasanın gerekçesinde şöyle açıklanmıştır:

“Merkez bankalarının temel amacı olan fiyat istikrarının sağlanabilmesinin önündeki en önemli engellerden biri, Hazine ile diğer kamu kurum ve kuruluşlarına avans verilmesi ve kredi açılmasıdır. Bu tür krediler... sisteme ‘karşılıksız’ para çıkmasına neden olmakta ve dolayısıyla, mevcut enflasyon düzeyini yükseltmektedir. Merkez bankasının bağımsızlığının en önemli göstergelerinden biri de hazine ve kamu kuruluşlarına kredi açma zorunluluklarının olmamasıdır” (TCMB, 2001, s. 57).

Toparlamak gerekirse, merkez bankasının yasasında yapılan değişiklikler, bankanın işlevlerini ve sistem içindeki yerini radikal bir şekilde değiştirmiştir. Buna

göre yasa değişiminden önceki dönemde merkez bankası kaynakları, yani devletin para basma gücü, gerek özel sermayenin desteklenmesinde, gerekse dolaylı da olsa yine özel sermaye birikimine katkı sağlayan kamu harcamalarının finansmanının sağlanmasında kullanılmaktaydı. Ancak yapılan değişiklerden sonra banka ile hazinenin kredi ilişkisi kesilmiş, yani banka ile siyasi iktidarın ilişkileri dramatik bir şekilde değiştirilmiştir. Bu değişimde bir yandan uluslararası kurumlardan gelen öneriler ve talepler, diğer yandan da Türkiye’deki sermaye birikim sürecinin geldiği aşama ile birikimin aktörleri arasındaki mücadeleler ve sonuçta bu düzeylerin devlet aracılığıyla uyumlanması etkili olmuştur. Bu yenilenmenin temelinde ise, uzun süren bir enflasyon sürecinden sonra, Türkiye’de parasal kısıtın yeniden inşa edilmesi süreci yatmaktadır. Bu ise, paranın yönetiminin siyaset mekanizmasından ayrıştırılması, dolayısıyla da geniş toplum kesimlerinin müdahalesine karşı geçirimsiz kılınması girişimi, yani paranın “apolitizasyonu” süreci yoluyla uygulamaya konulmuştur.

6.2.3. Bağımsızlığın Sınıfsal Mantiğı: Aktörler ve Talepleri

Merkez bankasının bağımsızlaşması, literatürde, birbiriyle bağlantılı bir dizi süreçle beraber değerlendirilmektedir. Bunlardan en önemlisi, bağımsız bir merkez bankasının, hükümetle ve onun mali ajanlarıyla olan ilişkisinin kesilmesi sayesinde enflasyonu düşürme hedefine ulaşmakta başarılı olabileceğidir. Bir başka ifadeyle para politikasının yürütülmesi sırasında siyasal olanın müdahalesinin sınırlandırılması, toplumun her kesimi için “iyi” sonuçlar verecektir (Serdengeçti, 2002, s. 16). Bu bağlamda merkez bankalarının amaç fonksiyonlarının sadeleştirilip netleştirilmesi ve fiyat istikrarı olarak tespit edilmesi, teknik, nötr ve herkes için olumlu bir süreç olarak tarif edilmektedir. Ancak Türkiye örneğine bakıldığında merkez bankasının bağımsızlığı üzerine yapılan tartışmaların, bu sürecin hiç de teknik ve tarafsız olmadığını gösterdiği görülecektir. Bu bölümde merkez bankasının bağımsızlığının hukuksal olarak tanımlandığı 2001 yılından 2007 yılına kadar geçen altı yıllık süreçte, merkez

bankasının bağımsızlığı üzerine kamuoyunda yapılan tartışmalar aktarılacak ve bu tartışmalardaki tarafların talepleri ortaya konacaktır.

Çalışmanın önceki kısımlarında belirtildiği gibi merkez bankası ile ilgili yasa değişikliği, “15 günde 15 yasa” kapsamında gerçekleştirilmiştir. Yasa değişikliğinin hemen öncesinde Eğilmez (Radikal, 22.04.2001) yaptığı değerlendirmede, merkez bankası bağımsızlığının sadece siyasi iktidara karşı değil, aynı zamanda IMF gibi uluslararası kuruluşlara karşı da olması gerektiğini ifade etmiştir. Eğilmez, gerçek bağımsızlığın, “para basmaktan kaçınmak kadar, gerektiğinde para basmaktan korkmamayı” da içerdiğini belirterek, bankanın 2001 krizi döneminde IMF’nin tavsiyelerine uyarak pasif bir para politikası yürütmesini eleştirmiş ve bağımsızlığın ancak “uygulamanın yaratacağı saygı ortamıyla” kazanılabileceğini savunmuştur.

Merkez bankası yasası değişikliğinden sonra **2001 yılında** bankanın merkezinde olduğu temel tartışma konuları, döviz kurunun dalgalanmaya bırakılması ve kriz döneminde hızla yükselen reel faizler üzerine olmuştur. Buna göre TÜSİAD’ın, 2001 yılı boyunca temel gündemi dalgalı kur sisteminin gelecek için öngörülemez bir ekonomik ortam yarattığı ve bunun giderilmesi gerektiği üzerine kurulmuştur. Daha krizin etkilerinin atlatılmadığı 2001 yılı Temmuz ayında TÜSİAD başkan yardımcısı Aldo Kaslowski (Hürriyet, 26.07.2001) dalgalı kur sistemi ile ilgili şu değerlendirmeleri yapmıştır:

“Sıkıntımız bir kere net olarak şu, döviz kurunda bu aşırı dalgalanmalardan kesinlikle rahatsızlığımız var. Çünkü hiçbir şey tespit edemiyoruz. Borcunu ödeyen firma vadesi gelse bile (Bugün mü doğru, yoksa biraz beklesek düşer mi?) diye düşünüyor. Fiyat yapılandırması da imkânsız hale geliyor”.

Kaslowski, açıklamasının devamında “dövizde dalgaların boyutlarını görmezsek boğuluruz” diyerek, merkez bankasının daha aktif bir politika izlemesi gerektiğini savunmuştur. TÜSİAD genel sekreteri Haluk Tükel (Hürriyet, 26.07.2001) ise, “Merkez Bankası’nın para otoritesi olduğunu göstermesi ve döviz piyasasındaki dalgalanmaları muhakkak kontrol altına alması lazım. Temel önerimiz bu” diyerek “ekonomik karar almak için şimdi nirengi noktası yok. En büyük sıkıntı bu” diye eklemiştir. TÜSİAD başkanı Tuncay Özilhan (Hürriyet, 21.08.2001) ise, kurdaki

dalgalanmaların önüne geçilmesi için merkez bankasının daha aktif olmasını istemiştir. Özilhan, finans ve reel kesimin arasındaki bağlantıların, yani kredilerin ve sözleşmelerin yapılabilmesi için doğrudan enflasyon hedeflemesi ya da geniş para arzı hedeflemesi gibi bir nominal çıpaya ihtiyaç olduğunu belirtmiştir⁹⁶.

2001 yılı için TOBB'un talepleri ise TÜSİAD'inkilerden farklıdır. Buna göre TOBB'un bu dönemdeki esas gündemi kriz sonrasında yükselen faizlerdir. Örneğin TOBB başkanı Fuat Miras (Hürriyet, 01.03.2001), "bankaların gözünü hırs bürüdüğünü" ifade etmiş, Ankara Sanayi Odası (ASO) başkanı Zafer Çağlayan (Hürriyet, 17.03.2001) da bazı bankaların kredi faizini TL'de yüzde 2500, dolarda yüzde 250'ye çıkardığını belirterek, ticari kredileri vade bitiminden günler önce geri isteyen ve çok fahiş faiz işleten bankaları, "Allahsız, kitapsız, ahlaksız ve edepsiz" olmakla suçlamıştır. Ardından TOBB başkanlığına yeni seçilen Rifat Hisarcıklıoğlu (Hürriyet, 24.08.2001), "Türkiye ekonomisinin en önemli sıkıntısının finans sisteminin çalışmaması" olduğunu ifade etmiştir. Son olarak İTO başkanı Mehmet Yıldırım (Hürriyet, 24.09.2001), uygulanmakta olan programla ilgili sert eleştirilerde bulunmuştur. Yıldırım;

"Bu program, Türkiye'ye, Türk insanının yapısına uygun değil. Türk insanı unutulup, finansa yönelindi, finansa ağırlık verildi. Ne oldu? Bankalar battı. Bu program, çalışanları, üreticileri ve sanayiciyi yok etme programıdır. Bir figüranın oynayacağı senaryo oynanıyor. Bu senaryonun baş aktörü işçi, memur, sanayici değil".

değerlendirmesini yapmıştır.

Yukarıda aktarıldığı kadarıyla da görülebildiği gibi, 2001 yılında merkez bankasının merkezinde olduğu temel tartışma konusu farklı aktörler için değişebilmektedir. 2001'de TÜSİAD'ın temel talebi, paranın dış fiyatı olan kurların istikrarlı bir pozisyon kazanması iken, TOBB'un temel isteği, yükselen faizler nedeniyle zor duruma düşen üyelerinin çıkarları korumaktır.

⁹⁶ TÜSİAD'ın bu talebi, bir yıl sonra merkez bankası tarafından uygulamaya geçirilmiştir. Buna göre merkez bankası bilanço kalemlerinden olan para tabanı (yüzde 40 artışı), hedef değişken olarak tespit edilerek, 2002 yılı için nominal çıpa olarak izlenmiştir (TCMB, 2002, s. 75).

2002 yılına gelindiğinde ise, merkez bankasının yavaş yavaş ekonomi ile ilgili tartışmaların odağına yerleşmeye başladığı görülmektedir. Bir önceki yılın sonunda yüzde 88,6 olan TEFE ve yüzde 68,5 olan TÜFE, 2002 yılında enflasyonun artış hızının süratle azalmasıyla, sırasıyla yüzde 30,8'e ve yüzde 29,7'ye gerilemiştir. Böylelikle 2002 yılı TÜFE hedefi olan yüzde 35'in çok altında bir gerçekleşme sağlanmıştır (TCMB, 2003, s. 4). 2002 yılında büyüme oranı ise, hiç beklenmeyen bir şekilde (beklenti yüzde 3 idi), yüzde 7,8 olarak gerçekleşmiştir (Serdengeçti, 2003, s. 1). Böylelikle 2001 krizinin atlatıldığı ve artık yapılan yapısal reformlar sayesinde ekonomik istikrarın yakalanacağı düşünülmektedir. Örneğin Garanti Bankası genel müdürü Ergun Özen (Hürriyet, 15.07.2002), yaptığı açıklamada, merkez bankasının bağımsızlaşmasının sonucunda, bankanın kriz öncesi döneme göre, krizle mücadele etmek için çok daha donanımlı hale geldiğini belirtmiştir.

2002 yılının başlarında merkez bankası başkanı Süreyya Serdengeçti (Hürriyet, 21.02.2002) yaptığı açıklamada merkez bankası açısından kriz sonrası süreci şöyle değerlendirmiştir:

“Bugün fiyat istikrarını amaçlayan bir Merkez Bankası var. Son 8 ayda bunu daha çok anlatıyoruz. Gelişmelerden memnunuz. Para politikası kurulumuz toplantılarına devam ediyor. Buradaki tartışmaları da kamuoyuyla paylaşacağız... Meclis'e de bilgi veriyoruz. Bunları birer kere gerçekleştirdik ve bunlar çok iyi gitti. İyi gitmeyen bir yeri var ama bunu da zaman içinde çözeriz. O da içerde ne anlatırsanız anlatın sayın milletvekili kapıya çıkıp başka bir şey anlatıyor. Terbiyemiz çok müsaade etmiyor, anlamamışlar herhalde diye düşünüyoruz. Zaman içinde aşacağız”.

Serdengeçti açıklamalarının devamında merkez bankasının tek bir görevinin olduğunu ve bunun da fiyat istikrarını sağlamak olduğunu ifade etmiş ve “madem özerk bir Merkez Bankası, madem fiyat istikrarı politikası var. Doğru bildiğimiz yolda ilerleriz. Hazine faizi bizi fazla ilgilendirmez. Başka bir yerde bir şey yanlış gidiyorsa Merkez Bankası sorumlu değildir” diye eklemiştir.

Ancak 2002 yılının en önemli özelliği genel seçimlerin yapıldığı yıl olmasıdır. Kumcu (Hürriyet, 04.08.2002), erken genel seçim kararının alınmasından seçimlerin

sonuçlanmasına kadar geçen bu dönemi değerlendirirken, “ekonomi bürokrasisi, siyasetteki büyük istikrarsızlığa rağmen, kendi inisiyatifindeki kararları almaya, önceden planlanmış gerekli adımları atmaya devam ediyor” diyerek, 2001 sonrasında ekonomi-siyaset ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasının sonucu olarak, ekonomi yönetiminde siyasal olanın değil, teknokratların pozisyonun arttığını ifade etmiştir. Nitekim bu dönemde merkez bankası başkanı Serdengeçti (Hürriyet, 04.08.2002), Kumcu’nun yorumunu teyit eder nitelikteki şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Türkiye’de seçim ekonomisi diye bir şey artık yok. Bir defa Türkiye’nin yasal çerçevesinde artık bu yok. Hazine yasası özel bir amaca artık hizmet etmekten uzaklaştı. Bu eskiden olmayan bir şey. Kamu bankalarının durumu değişti. Bir ölçüde özerkleşti. Merkez Bankası da özerk. Hazine’nin artık borçlanması, seçim politikalarıyla ilgili bir durumu yok. Hazine’nin artık bir yasası var. Merkez Bankası’nın hükümete ve kamu kuruluşlarına borç açması mümkün değildir. Bu durumda geçmişteki gibi bir seçim ekonomisi olacağını artık sanmıyorum”.

Serdengeçti (2002b, s. 20) Trabzon’da yaptığı konuşmada ise, “uygulanmakta olan program kapsamında, bugün gelinen noktada, geçmiş seçim dönemlerinde olduğu gibi ekonomide ciddi sorunlara yol açacak bir seçim ekonomisi uygulanması artık söz konusu değildir” demiştir. Bunun devamında ise, neden seçim ekonomisinin uygulanamayacağını gerekçesi olarak, seçim ekonomisi uygulamak için gerekli olan kaynağın sağlanabileceği alanların, siyasetin denetiminden çıkarılmış olduğunu belirterek vurgulamıştır⁹⁷. Böylelikle kriz sonrasında ekonomi ile siyasetin ayrıştırılmasına dayanan programın uygulanmaya başlamasının ilk etkileri görülmeye başlanmış ve erken seçim kararının alınmasının ardından, yaşanan siyasi istikrarsızlığa rağmen ekonomi bürokrasisi ve özellikle merkez bankası inisiyatif olarak programın sürmesini sağlamıştır.

2001 yılında yaşanan kriz sırasında iktidarda olan DSP (Demokratik Sol Parti)-ANAP (Anavatan Partisi)-MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) koalisyonunu oluşturan partiler, Kasım 2002’de yapılan genel seçimler sonrasında seçim barajını geçememiş ve

⁹⁷ Seçim ekonomisi uygulamak için gerekli olan kaynak, a) Kamu bankalarından sağlanamaz, b) Hazine tarafından sağlanması mümkün değildir, c) Merkez bankası kaynaklarından sağlanamaz. Çünkü bu alanlar, siyasal iktidarların müdahale alanları dışına çıkarılmıştır (Serdengeçti, 2002b, s. 20–21).

AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi), TBMM’de çoğunluğu elde ederek tek başına iktidar olmuştur. AKP’nin iktidarı sonrasında merkez bankası ile ilgili ilk tartışma, MÜSİAD’ın yaptığı sert çıkışla ortaya çıkmıştır. Buna göre MÜSİAD başkanı Ali Bayramoğlu (Hürriyet, 21.11.2002), IMF ile birlikte uygulanmakta olan programda büyük revizyonlara gidilmesini ve merkez bankası yasasının değiştirilmesini talep etmiştir. Bayramoğlu yaptığı açıklamada “Sıkı para politikası uygulayarak büyüyen hiç bir ülke yoktur, buna ABD’de dahildir” diyerek, merkez bankasının para basarak emisyonu artırması gerektiğini ileri sürmüştür. Bayramoğlu ayrıca yaptığı değerlendirmelerde merkez bankası yasasının değiştirilmesini de savunmuştur:

“Türkiye’de piyasadaki toplam emisyon, Gayrisafi Milli Hasıla’nın (GSMH) yüzde 2.9’u düzeyinde, oysa bu oran ABD’de yüzde 5.5 Avrupa’da yüzde 5. Türkiye’de de Merkez Bankası hemen para basmalı piyasadaki emisyon hacmi genişlemelidir... Türkiye’de enflasyonun kaynağı emisyon hacmi değil devletin aşırı harcamaları ve bu harcamalardan dolayı ortaya çıkan bütçe açıklarıdır. Enflasyonun doğrudan emisyon hacmi ile ilişkisi yoktur. Güney Kore, emisyon hacmini arttırdıktan sonra enflasyonu düşürmeye başlamıştır. Bu nedenle Merkez Bankası yasası hemen değişmeli, piyasanın emisyon hacmi genişletilmelidir. Enflasyon 8-10 puan yükselirse bu da ekonomik kriz yaratmaz ama; likidite sıkışıklığı kriz yaratır. Piyasada emisyon olmazsa, piyasa kendi emisyonunu karşılıksız çek ve senet olarak yaratır”.

Yapılan erken genel seçimden tek başına iktidar olarak çıkan AKP, hükümeti kurmasının hemen ardından, uygulayacağı ekonomik program nasıl olması gerektiği ile ilgili olarak farklı toplum kesimlerinin talepleriyle karşılaşmıştır. Buna göre tarafların talepleri şöyledir. *MÜSİAD*, “IMF ile sürdürülen ekonomi programı gereği uygulanan sıkı para politikasından vazgeçilmesini, Merkez Bankası’nın bağımsızlığına son verilmesini, acilen para basılmasını, enflasyonla mücadelenin gevşetilmesini, borç ötelemekten korkulmamasını” önermektedir. Buna karşılık *TÜSİAD*, “programa devam edilmesini, sıkı para politikasının sürmesini, Merkez Bankası bağımsızlığının korunmasını, asla karşılıksız para basılmamasını, borç erteleme gibi bir konunun gündeme dahi alınmamasını ve enflasyonla mücadelenin sürdürülmesini” istemektedir (Hürriyet, 26.11.2002).

Ancak yeni hükümet siyasi olarak MÜSİAD’a yakın iken, ekonomi programı olarak TÜSİAD’ın önerilerinin dışına çıkmamış, merkez bankası yasasının değiştirilmeyeceğini, bankanın bağımsız statüsünün korunacağını ve IMF ile ilişkilerin bozulmadan sürdürüleceğini açıklamıştır. Yeni hükümetin ekonomik tercihleri belli olduktan sonra merkez başkanı bir açıklama yaparak, deyim yerindeyse hükümeti enflasyonla mücadele konusunda uyarmıştır. Serdengeçti (Hürriyet, 17.12.2002) açıklamasında şunları söylemiştir:

“Ülkemizin 25-30 yıllık geçmişinde fiyat istikrarı yoktur. Ekonomik istikrarsızlık siyasi istikrarsızlığı da beraberinde getirir. Enflasyon, ekonomideki kaynaklar üzerinden gerçekleştirilen bir çeşit yolsuzluktur. Fiyat istikrarı sağlanmadığı zaman toplumda güven duygusu zedelenir. İşte ülkemizde 25-30 yıldır bunu yaşıyoruz... Türkiye’de de artık Merkez Bankası’nın bağımsızlığı vardır. Bağımsız Merkez Bankası, toplumda güven duygusu yaratır. Enflasyon beklentisinin hızla düşmesini sağlar. Merkez Bankası ne kadar bağımsız olursa, enflasyon da o kadar düşük olur. Merkez Bankası’nın hedefi, fiyat istikrarını sağlamaktır”.

Serdengeçti ayrıca yaptığı açıklamalarda, “Türkiye artık, (enflasyonla mücadele edelim ama...) sözlerini bırakmalı. Büyümenin temeli, verimlilik artışının sağlanmasıdır. Sıkı maliye ve para politikaları, bu amaçla uygulanmaktadır. Amacımız, enflasyonun tek haneli rakamlara indirilmesidir. Artık hedefe varmakta pek de sıkıntımız kalmadı” değerlendirmesini yapmıştır. Serdengeçti açıklamalarının devamında ise, tek haneli enflasyon hedefine ulaşılabilmesi için, ücretlerin geçmişe endekli olarak değil hedeflenen enflasyona göre belirlenmesi gerektiğini ve verimlilik artışı sağlayacak yapısal reformların çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Merkez bankası başkanı, enflasyonla mücadele konusunda ise, bu sürece direnç gösteren kesimler olduğunu vurgulamıştır. Başkana göre (Hürriyet, 25.12.2002) enflasyon karşıtı programa karşı olan iki kesim vardır. Bunlardan ilki, “kronik enflasyon ortamında uzun yıllar yaşayınca bu ortamın ekonomide, tabiri caizse bir takım pislikleri gizlemesinden” faydalanan bazı kesimlerdir. İkincisi ise, uygulanan yapısal reformlar sürecinde yaşanan değişime ayak uyduramayanlardır. Serdengeçti, bu ikinci kategori için “herkes aynı ölçüde buna uyum sağlayamıyor. Direnç biraz da o şekilde geliyor. O kesimler zaman

içinde değişebiliyorlar” yorumunu yapmıştır. Sergengeçti’nin yaptığı açıklamalara bakıldığında, 2001 krizi sonrası uygulanan ekonomi politikasının özeti görülebilir. Buna göre ilk olarak ücretlerin belirlenmesinde gelecekteki enflasyonun referans alınması gerektiği vurgusu, reel ücretlerin sürekli baskılanmasını süreklileştiren bir politikadır. İkincisi ise, merkez bankasının bağımsızlaşması sonrasında uygulanan politikaların, esas olarak verimlilik artışına dayanarak büyüyen sektörlerin güçleneceği (Serdengeçti, 2002c, s. 47), buna karşılık, düşük emek verimliliğiyle çalışan ancak enflasyon sayesinde ya da rekabetçi döviz kuru yoluyla ayakta kalmaya çalışan kesimlerin eleneceğini ve enflasyonu düşürme programına karşı çıkanların bu “değişime ayak uyduramayan” kesimler olduğunu anlaşılmaktadır⁹⁸.

2003 yılı, 2001 sonrasında merkez bankasının odağında olduğu tartışmaların en yoğunlaştığı yıllardan biri olmuştur. Bunun en başta gelen nedenlerinden biri, merkez bankası tarafından uygulanan ekonomi politikasının etkilerinin hissedilmeye başlanması ve bunun sonucunda da süreçten güçlenerek çıkanlar ile bu süreçte gittikçe elenme noktasına gelenler arasındaki ayrımın, yani sermaye içi mücadelenin giderek sertleşmesidir. Buna göre kabaca TÛSİAD ve TOBB içinde yer alan ancak sermaye birikimi daha yüksek düzeyde olan, dolayısıyla gittikçe TÛSİAD’la benzer tavırlar almaya başlayan TOBB’un tepe yönetimi, merkez bankasının uyguladığı politikaların arkasında durarak, bankaya yönelen eleştirileri savuşturmaya çalışmışlardır. Buna karşılık, bu süreçte gittikçe pozisyon kaybeden MÛSİAD ve özellikle TİM çevresinde örgütlenmiş olan TOBB’un daha alt düzeydeki üyeleri ve düşük emek verimliliğine dayalı üretim yapan ve 1980’ler boyunca kur avantajına dayanarak ihracat yapan kesimler ise, merkez bankasının uyguladığı politikaları sert bir şekilde eleştirmektedir. Dolayısıyla 2003 yılı, bir yandan sermaye içi çelişkilerin gittikçe yoğunlaştığı, diğer yandan da bu çelişkilerin yönetilmesinde merkez bankasının rolünün giderek arttığı bir yıl olmuştur.

⁹⁸ Merkez bankası eski başkanlarından Rüştü Saraçoğlu, “değişime ayak uyduramayan kesimlerin” yükselen talepleri ile ilgili sonraki bir tarihte radikal bir açıklamada bulunmuştur. Saraçoğlu’na göre “Türkiye’de hiç şüphe yok ki bazı sektörler ölecek. Bunların başında da tekstil geliyor. Tekstil sektörü ölecek. Bunun çaresi yok, suni tedbirlerle yaşatamazsın. Allah’tan ki hükümet, gayet akılselim içinde bu talepleri fazla ciddiye almıyor” (Milliyet, 08.03.2006).

2003 yılının ilk günlerinde merkez bankası başkanı para politikası uygulamaları ile ilgili farklı kesimlerin yönelttiği eleştirilere yanıt niteliğinde, uygulamaların genel çerçevesini ortaya koymuştur. Serdengeçti'nin (2003a) ortaya koyduğu genel çerçevenin ana hatları şöyledir:

- Bugün gelinen noktada, sabit ya da öngörülebilir artışlı bir kur sistemine dönmek mümkün değildir (s. 7).

- Hangi kur rejiminin uygulanacağına sadece merkez bankası karar vermemektedir. Sorumluluk merkez bankası ile hükümete aittir. Ancak bir kere, hangi kur rejiminin uygulanacağı banka ile hükümet tarafından tespit edildikten sonra, bunun uygulamasında tek yetkili merkez bankasıdır (s. 8).

- “Kur politikasının sahibi olan Merkez Bankası döviz kurundaki gelişmeleri sadece enflasyon hedefi doğrultusunda değerlendirecektir. Kurun seviyesinin herhangi bir kesime; bankalara, ihracatçılara, ithalatçılara, döviz borcu veya alacağı olanlara göre ayarlaması söz konusu değildir” (s. 43).

- Uygulanmakta olan para politikasının nominal çapası, örtük enflasyon hedeflemesi sistemidir. Bunun yanında para tabanı, ek bir çapa işlevi görmektedir (s. 12).

- Uygulanan program ve kamu sektöründe yapılan reformlar, Türkiye'deki sermaye birikim sürecini de değiştirmektedir. Buna göre uygulanan ekonomi politikası, “... piyasa koşullarının hakim olduğu, dünya pazarının ölçü ve ölçek alındığı, verimlilik ve rekabete dayalı bir üretim yapısı içinde sermaye birikiminin gerçekleştirilebileceği bir sürece yönelmiştir” (s. 30).

- Bazı kesimler, Türk lirasının değer kazandığı dönemlerde, ihracatın olumsuz etkilendiğini ve rekabet gücünün gerilediği argümanını ileri sürmektedir. Oysa, “... bir ülkenin rekabet gücünün salt reel döviz kurunun seviyesi ile belirlenmediği açıktır”. Ülkenin rekabet gücünü belirleyen bir çok unsur bulunmaktadır, bunlardan en önemlisi ise, emek verimliliğinin artırılması ve teknolojik yenilenmedir (s. 43–44).

Böylelikle merkez bankası uyguladığı politikalara karşı, 2002 yılında başlayan, ancak 2003 yılında gittikçe yoğunlaşan itirazları, 2003 yılının hemen başında kendi çerçevesinden yanıtlamıştır. Yukarıda ana hatlarıyla aktarılan vurgular, merkez bankasının izlediği ekonomi politikasını açıklarken neredeyse değişmez bir şekilde kullandığı argümanlardır ve aslında 2001 krizi sonrası sürecin temel karakteristiğini de verir niteliktedir. Bu argümanları Marksist bir terminoloji ile yeniden ifade edersek, 2001 krizi sonrasında, sermayenin bazı kesimleri için mutlak artı değer sömürüsü yanında, nisbi artı değer sömürüsünün de giderek önemini artırmaya başladığını söyleyebiliriz. Bir başka ifadeyle, merkez bankasının uyguladığı politikalar, bir yandan sermayenin belli bir donanıma erişmiş fraksiyonları için emek verimliliğinin artırılmasını sağlamakta, diğer yandan yeterli sermaye birikim olanaklarına, dolayısıyla da kredi imkanlarına erişemeyen sermaye fraksiyonlarının da bu süreçte gerilemesine neden olmaktadır. Ki bu süreç, 2001 sonrası merkez bankasının odağında olduğu temel tartışma konularından birini oluşturmaktadır.

2003 yılında yukarıda ortaya konan çerçevede uygulanan politikalar sonucunda, enflasyon oranı TEFE’de hedeflenen yüzde 20 oranının altında yüzde 18.4 olarak, TÜFE’de ise, 2002 yılında yüzde 30,8 olan enflasyon oranı yüzde 13,9 olarak gerçekleşmiştir (TCMB, 2003a, s. 16).

2003 yılında merkez bankasının odağında olduğu tartışmalar, bankanın hükümeti kamu maliyesindeki disiplinin bozulması gerekçesiyle uyarması üzerine başlamıştır. Bunun üzerine Başbakan Yardımcısı Abdüllatif Şener, yükselen enflasyonun kamu maliyesindeki gevşemeden değil, dünya fiyatlarına bağlı olarak arttığını ileri sürmüştür (Hürriyet, 06.02.2003). Bu tartışmanın ardından, 2003 yılının Mayıs ve Haziran aylarında, merkez bankasının para piyasası kurulu toplantısı öncesinde, banka üzerinde faiz indirimi yapması üzerinde büyük bir baskı kurulmuştur. Bunun hemen ertesinde ise, özellikle TOBB merkez yönetimi ve TÜSİAD, bankanın arkasında durmuştur. Buna göre öncelikle TOBB başkanı Hisarcıklıoğlu merkez bankasının bağımsız bir kurum olduğunu belirterek “hiç birimiz, onun bağımsızlığına

halel getirecek bir durumun içinde olmamamız lazım” uyarısında bulunmuştur⁹⁹ (Hürriyet, 27.05.2003).

Bu dönemde merkez bankası bağımsızlığı açısından belki de yaşanan en ilginç olay, TOBB genel kurulunda konuşma yapan başbakanın, merkez bankasını işadamlarına şikâyet etmesidir. Başbakan, faiz indirimleri konusunda yeterince hızlı davranmadığını düşündüğü merkez bankası ile ilgili, “biz söyleyince ‘Efendim siyasi baskıyla faiz kararı alınmaz’ deniliyor. Siyasi baskı ile karar alınmaz düşüncesindeyse, biz temennimizi söyleriz. Baskıyı da siz yapın” yorumunu yapmış ve işadamlarının merkez bankasına baskı yapması gerektiğini öğütlemiştir. Erdoğan konuşmasının devamında,

“Döviz kurundaki sıkıntıyı hükümete havale ederseniz haksızlık olur. O da geçen dönemin özgür veya özerk kuruluşlar olarak vasıflandırılan kuruluşların tasarrufudur. Temennilerimizi söylediğimizde ‘Efendim siyasi baskı ile karar alınmaz’ deniliyor. Siyasi baskı ile karar alınmaz düşüncesindeyse biz temennimizi söyleriz. Ama baskıyı da siz yapacaksınız” (Hürriyet, 01.06.2003).

yorumunda bulunmuştur. Hükümetin bu çıkışı Türkiye’de merkez bankası bağımsızlığı tartışmaları açısından çok ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Çünkü hükümet bu yaklaşımla aslında sorumluluğu merkez bankasına atarak, yani kendi sorumluluğunda bulunan alanlarda ortaya çıkan sorunları başka bir kuruma havale ederek kendisini temize çıkarmak istemektedir¹⁰⁰.

⁹⁹ TOBB başkanının bu uyarısı aslında TOBB içindeki çelişkilerin açığa çıkışı olarak okunabilir. Çünkü özellikle 2001 sonrası uygulanan ekonomi politikaları sonucunda TOBB içinde de çıkarları farklılaşan sermaye kesimleri oluşmaktadır. Buna göre TOBB’un tepe yönetiminde somutlaşan sermaye kesimleri, merkez bankasının izlediği politikadan çok fazla rahatsız olmazken, TOBB’un daha alt seviyelerdeki üyeleri, bu süreçte gittikçe pozisyon kaybetmektedir. Dolayısıyla TOBB’un bu çıkışı, daha çok kendi içine yönelik ve kendi üyelerini kontrol etme amaçlı bir çıkış olarak değerlendirilmelidir.

¹⁰⁰ Merkez bankasının bağımsızlığı literatüründe hükümetlerin neden bağımsız kurumlara yetki devrinde bulundukları konusu ele alınmış ve hükümetlerin sorumluluktan kurtulmak için bu yola başvurduğu ileri sürülmüştür. Bu yaklaşım, merkez bankasının bağımsızlaşması sürecinin tümünü açıklamada yetersiz kalsa da, bu süreci hükümetlerin kendi açılarından kullanmalarını açıkladığı ölçüde önem taşımaktadır. 2003 yılında merkez bankasının faiz indirim kararı üzerine yapılan tartışmaların yoğunlaştığı bir dönemde hükümetin bu çıkışı, yukarıda aktarılan çerçeveden bakıldığında daha da anlamlı görünmektedir. Buna göre özellikle Kane (1980), bağımsızlığın, seçilmiş hükümetlerin işine yarayacağını, onları politika hatalarıyla ilgili olarak gelebilecek olan suçlamalardan kurtardığını ileri sürmüştür. Bu tartışmanın geniş bir değerlendirmesi için Forder’ın (2005) çalışmasına bakılabilir.

Hükümetten gelen bu açıklamaların ardından TÜSİAD başkanı Tuncay Özilhan, “hala Türk ekonomisi bıçak üstündeki hassasiyetine devam ediyor ve herhangi bir hata yapma lüksü de yok” diyerek hükümetin merkez bankası ile ilgili açıklamalarını eleştirmiştir (Hürriyet, 02.06.2003). Özilhan, bir gün sonra devam ettiği açıklamalarında, merkez bankasına sahip çıkarak, şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Biz yıllarca Merkez Bankası'nın bağımsız olması gerektiğini söyledik ve en sonunda gerçekten bağımsız bir Merkez Bankası var... Herkesin bu yapı içinde düşünmesi ve bir baskı oluşturmaması gerekir... Merkez Bankası en az hepimiz kadar faizlerin düşmesini istiyordur. Dolayısıyla da zamanı geldiğinde ona göre hareket edecektir... Herkes bu konudaki görüşlerini söyleyecek, ihracatçı, hükümet sıkıntılarını bildirecek, Merkez Bankası da en doğru zamanda en doğru kararı alacaktır” (Hürriyet, 03.06.2003).

Hükümet ile TÜSİAD arasında yaşanan bu polemikten sonra, bu kez MÜSİAD'ın merkez bankası başkanını istifaya davet etmesi, sermayeler arasındaki çatışmayı iyice derinleştirmiştir. Buna göre MÜSİAD başkanı Ali Bayramoğlu yaptığı açıklamalarda şunları söylemiştir:

“Merkez Bankası'nın uygulamış olduğu politikalar, Türkiye'nin ekonomisine zarar vermekten öteye hiçbir şey yapmamıştır. Bu vesileyle sizler aracılığıyla sayın Serdengeçti'ye bir duyuruda bulunmak istiyorum. Hiç zaman yok, tez elden istifa et. Hem sen kurtul hem Türkiye kurtulsun. Bir ülkenin bir bürokratinin ekonomiyi bu kadar menfi etkilemesi söz konusu olamaz. Hele hele televizyonlara çıkarak (Faize yapılan müdahaleler ekonomiyi krizlere sürükler) demek... Bunu kime anlatıyor şaşırdım. Yıllardır o kurumun içinde çalışan, 2001'de yaşadığımız krizlerde mali piyasalardan sorumlu Başkan Yardımcılığı'nı yapan sanki bendim”(Hürriyet, 04.06.2003).

Bayramoğlu, yaptığı açıklamaların devamında hükümet üyeleri ile merkez başkanının görevden alınması için kulis çalışması yaptığını ifade ederek, hükümet yetkililerinin kendisine yasaların buna müsaade etmemesi nedeniyle böyle bir girişimde bulunmadıklarını ilettikleri açıklamış, bunun üzerine kendisinin de banka başkanının istifaya zorlanması gerektiği ya da bunun için yasal değişiklik yapılması gerektiğini düşündüğünü hükümet yetkililerine bildirdiğini açıklamıştır. MÜSİAD başkanının

yaptığı açıklamalardaki bir başka boyut ise, 2001 sonrası süreçte kazananlar ve kaybedenlerin açığa çıkarılması için ciddi ipuçlarını barındırmaktadır. Buna göre Bayramoğlu, TÛSİAD dışındaki çok sayıdaki sermaye örgütünün faiz ve kur konusunda ortak görüşleri paylaştığını, buna karşılık bir tek TÛSİAD'ın bu konuda merkez bankasını desteklediğini belirtmiştir (Hürriyet, 05.06.2003).

Merkez bankasının üzerindeki baskıların arttığı bu dönemde, TOBB başkanı Hırcıoğlu, “Merkez Bankası yapılan eleştirilerin muhatabı değil. Bizler bu ülkenin geleceği için kurumsallaşmayı savunuyoruz, bu yüzden de Merkez Bankası gibi kurumları korumalıyız, yıpratmamalıyız” diyerek, TOBB’un tabanından merkez bankasına yönelen eleştirileri engellemeye çalışmıştır. Hırcıoğlu açıklamalarının devamında, “madem kura müdahale ateşle oynamak gibi bir şey, o zaman geriye bir tek yol kalıyor, turizmcilerin ve ihracatçıların sırtındaki yükleri indirmek. Bu da en kısa zamanda doğalgaz, elektrik, SSK primi gibi yükleri makul seviyelere çekmektir” diyerek, ekonomi politikasının yürütülmesi konusundan muhatabın hükümet olduğunu ve eleştirilerin bu alana yöneltmesi gerektiğini savunmuştur. TOBB başkanı ayrıca, gelineen noktada, dalgalı kur sistemine geçildiğini ve bu sistemin “bir defa geçtikten sonra geriye dönüşü olmayan bir yol” olduğunu belirtmiştir (Hürriyet, 09.06.2003).

TOBB yönetiminin merkez bankasının izlediği politikalara sahip çıkmasının ardından, bir süre sonra Eylül ayı geldiğinde, bu sefer tekrar eleştirel bir pozisyon almıştır. TOBB’un bu ikircikli tutumu, yukarıda belirtildiği gibi, üyeleri arasında çıkarları gittikçe farklılaşan sermaye gruplarının varlığına işaret etmektedir. Eylül ayında TOBB’un eleştirilerinin odağında bu sefer kur sistemi tartışmaları yer almaktadır. Sağlam (Hürriyet, 23.09.2003), TOBB’un kur sistemini tartışmaya açılması üzerinde duracağını açıklamasından sonra, TOBB’un bu kararını şu şekilde değerlendirmiştir:

“Bu dönem içerisinde dalgalı kura, düşük kura neden olsa bile, ilke olarak destek olan kuruluşlardan biri de Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) idi. Ancak TOBB yönetimi gelen eleştirilerden bunalmış durumda. TOBB yönetiminde kurların tartışmaya açılması görüşü benimsendi. TOBB yetkilileri, odalardan bu yönde gelen baskıların çok arttığını, düşük kurların artık tolere

edilebilecek boyutları aştığını söylediler. Yöneticiler, gelen tepkilerin artık sadece ihracatçılardan gelmediğini, her kesimden yoğun talepler geldiğini belirttiler”.

29 Eylül 2003’te TOBB’un girişimleriyle toplanan “kur zirvesinde”¹⁰¹, TİM başkanı Satıcı, TOBB başkanı Hisarcıklioğlu ve devlet bakanı Tüzmen, kur rejiminin “günün şartlarına göre revize edilmesi” gerektiğini ve kurun bir bant içinde salınımının sağlanmasını savunmuşlardır. Ancak bu toplantıdan bir sonuç alınamamış, Sanayi ve Ticaret bakanı Coşkun, toplantı sonrasında, ekonomik programdan ve dalgalı kur rejiminden taviz verilmeyeceğini açıklamıştır (Hürriyet, 30.09.2003). Böylece, esas olarak TOBB yönetiminin, TOBB’un alt düzeydeki üyelerinden gelen baskılara dayanamayarak ortaya attığı kur rejimi tartışmaları, merkez bankasının çizdiği çerçevenin dışına çıkılmadan sonlanmıştır.

Kur rejimi tartışmaları yukarıda aktarılan şekliyle sürerken, TÜSİAD’da merkez bankasının uyguladığı politikaların arkasında durmuş ve bankaya destek olarak tartışmaya katılmıştır. TÜSİAD başkanı Tuncay Özilhan (Hürriyet, 03.10.2003), Türk lirasının “aşırı değerlenmesinden” yakınan ihracatçılara, “yüksek kurla fiyat avantajı sağlamaya dayalı bir ihracat stratejisi yerine, enflasyondaki düşüşten yararlanarak maliyet avantajı sağlamaya dayalı yeni bir ihracat stratejisi geliştirmelerini” öğütlemiştir¹⁰².

Merkez bankası merkezli tartışmaların 2003 yılındaki yoğunluğu, **2004 ve 2005 yıllarında** görülmemektedir. Bunun nedenlerinden biri, hem büyüme hızının

¹⁰¹ TOBB’un talebiyle toplanan “kur zirvesinden” hemen önce Ticaret ve Sanayi Bakanı Ali Coşkun, üzerlerinde devalüasyon yapılması yönünde büyük bir baskı olduğunu, ancak ekonomiye müdahale etmeyeceklerini açıklamıştır. Coşkun açıklamalarının devamında “... ama biz kararlıyız ve Merkez Bankası’nın bağımsızlığı çerçevesinde kurlara müdahale etmeyeceğiz. Çünkü Türkiye’de devalüasyonu gerektiren hiçbir şart yok. Ekonomi kendi içinde dinamiklerini oluşturacak ve kendi dengelerine kavuşacaktır. Bir-iki ay içinde kur gerçek yerine oturacaktır ve **hükümetlerin müdahalesiyle doğan suni krizler olmayacaktır. Bütün krizler böyle çıkmıştır**” demiştir. (Hürriyet, 17.08.2003), (vurgular sonradan işaretlenmiştir). Coşkun’un bu açıklamaları, bir yandan sermayenin farklı kesimlerinin hükümet üzerinde kurdukları baskıyı göstermesi açısından, diğer yandan da siyasi iktidarın, krizlerin siyasetin ekonomiye müdahalesi sonucu ortaya çıktığı görüşünü benimsediğini ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

¹⁰² TÜSİAD başkanının önerisi, aslında 2001 sonrası dönemin temel karakteristiği ifade eder niteliktedir. Buna göre Enflasyondaki düşüş, maliyetleri, yani emek gücünün fiyatını, yani ücret mallarının fiyatlarını ucuzlattığı için sermaye tarafından sahiplenilmektedir.

yüksek oranlarda seyretmesi, hem de büyüme hızı artarken, enflasyon oranının radikal bir şekilde düşürülmesidir. Böyle bir atmosferde ekonomik aktörler, merkez bankasına yönelttikleri eleştirilerini azaltmışlardır. Buna göre 2004 yılı için enflasyon tek haneli rakamlara düşmüş ve yüzde 9,4 (TÜFE) olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl için büyüme oranı ise yüzde 9,9 gibi çok yüksek bir oranda gerçekleşmiştir (TCMB, 2005, s. 16). Enflasyon oranı 2005 yılında¹⁰³ da düşmeye devam etmiş ve yüzde 7,72 ile son otuz beş yılın en düşük enflasyon oranı olarak gerçekleşmiştir. Büyüme ise yüksek oranlı artışına devam etmiş ve yüzde 7,2 olarak gerçekleşmiştir (TCMB, 2006a, s. 47).

2006 yılına gelindiğinde ise, merkez bankası açısından, bankanın bağımsızlaştığı 2001 yılından bu yana 2003 yılından sonra tartışmaların en yoğun yaşandığı yıl olmuştur. Buna göre bankanın merkezinde olduğu tartışmalar üç başlıkta toplanabilir. Bunlardan ilki merkez bankası başkanının görev süresinin dolması ve yeni başkanın atanması sürecinde yaşananlar. İkincisi, merkez bankası başkanının atanma sürecinde yaşanan sorunların hemen ardından gerçekleşen ekonomik dalgalanma sürecinde bankanın aldığı pozisyon ve üçüncü olarak da, günümüzde (Ağustos 2008) de halen süren merkez bankasının İstanbul'a taşınması tartışması.

2006 yılında merkez bankasının odağında olduğu tartışmalardan ilki, 2001 krizinin hemen sonrasında merkez bankası başkanı olan Süreyya Serdengeçti'nin görev süresinin 14 Mart 2006'da dolmasıyla birlikte, Serdengeçti'nin yerine atanacak yeni başkanın kim olacağı üzerine yaşanmıştır. Bu dönemde sadece Serdengeçti değil, başkan yardımcıları Sedef Ayalp, Fatih Özatay ve Şükrü Binay da görevden ayrılmıştır. Dolayısıyla, 2001 krizi sonrası merkez bankasının yönetimine gelen üst düzey kadronun

¹⁰³ 2005 yılında merkez bankası ile ilgili yaşanan tartışmanın konusu ise, merkez bankasının hükümeti, IMF anlaşması için gerekli olan yapısal reformları yerine getirmemesi nedeniyle eleştirmesi sonucunda yaşanmıştır. Buna göre merkez bankası başkanı Financial Times'a verdiği bir mülakatta hükümeti eleştirmiş, başbakan ise Serdengeçti'nin gazete mülakatları ile değil, ilgili bakan üzerinden hükümetle diyalog kurması gerektiğini söyleyerek, Serdengeçti'yi eleştirmiştir. Serdengeçti de bunun üzerine, "merkez bankası kamu bankası değil, biz de devlet memuru değiliz" diyerek cevap vermiştir (Hürriyet, 24.02.2005; 08.04.2005). Merkez bankası ile hükümet arasında yaşanan bu tartışmanın dikkat çekici olan yanı, merkez bankasının IMF ile yapılan anlaşmanın yerine getirilmesi için hükümeti uyarmasıdır. Bir başka ifadeyle, sermayenin uluslararasılaşması ve devletin dönüşümü tartışması açısından kritik olan bu olgu, devletin uluslararasılaşan sermayenin yeniden üretimi için gerekli olan işlevleri içselleştirdiği yönündeki argümanı destekler niteliktedir. Buna göre ekonomi bürokrasisinin bir bileşeni olan merkez bankası, IMF'nin taleplerini içselleştirmiş ve bürokrasinin geri kalan kesimlerini ve hükümeti bunlara uyması için uyarmıştır. Dolayısıyla sermayenin uluslararasılaşması sürecinde yaşanan çelişkiler, devletin iç örgütlenişine de yansımış ve devletin dönüşümü sürecinin önemli dinamiklerinden biri haline gelmiştir.

yenilenmesi söz konusudur. Merkez bankası başkanının ve üst yönetiminin kimlerden oluşacağı konusundaki atamalar, ancak bir ayı geçen bir süre sonunda gerçekleştirilebilmiştir. Bunun en önemli sebebi, ataması yapılacak merkez başkanı ve üst yönetiminin kişisel özelliklerinden çok, hükümetin farklı sermaye fraksiyonlarının baskısı altında kalmış olmasıdır. Bu bağlamda hükümet başkan ve yardımcılarını seçerken, aslında 2001’den itibaren sürdürülen politikalara devam edip edilmeyeceği hakkında karar verme durumunda kalmıştır. Siyasi iktidarın geldiği yol ayrımının farkına varan, merkez bankasının yaşanan tartışmalar süresince güvenilirlik kaybına uğradığı düşünen ve bu konuda müdahalede bulunmak isteyen Sağlam (Hürriyet, 18.03.2006) ise, “enflasyonla mücadele ve ulusal paranın itibarı siyasilere bırakılmayacak kadar önemli bir iştir” diyerek iktidarı eleştirmiştir¹⁰⁴. Bu dönemde ekonomiden sorunlu devlet bakanı Ali Babacan ise, önemli açıklamalarda bulunarak, hükümetin geldiği bu dönüm noktasında, özellikle TOBB’un alt düzeydeki üyelerinden ve TİM’den gelen baskılara boyun eğmeyeceklerini ve 2001 sonrası oluşturulan politikaya devam edeceklerini ifade etmiştir. Babacan’ın açıklamaları şöyledir:

“Şimdi, bir de kur politikasında ince ayar bekleyenler var. ‘Bant’ diyenler var, ‘Kur dalgalı olsun ama şuradan dalgalansın’ diyenler var. Bunların hiç birine prim vermemiz mümkün değil. Kurda ayar mayar olmaz. Kur rejimi ya serbesttir ya da serbest değildir. Serbest olmayan pek çok kur rejimi vardır. Ancak Türkiye’de hiç kimse kur rejiminden taviz beklemesin. Bu ateşle oynamaktır. Üç buçuk yıllık uygulamalarda da bu yöndeki samimiyetimizi ispat ettik. Bunun ötesinde sürdürülen tartışmaları anlamsız buluyorum. Falanca şöyle demiş, filanca bunu istiyor. Kimse kusura bakmasın. Bu işin siyasi sorumluluğu bizdedir, kararı da biz veririz” (Hürriyet, 26.03.2006).

Bu süreçte merkez bankası başkanının atanması konusunda Kumcu ise, “fiyat istikrarının tesisi ve devamı merkez bankasının varlığı yoluyla **"siyasi bir seçim"** olmaktan çıkarılmıştır”, diyerek, merkez bankasına başkan atanmacı sürecinin uzaması

¹⁰⁴ Bu yorum her ne kadar hükümetin merkez bankası başkanının atanması sürecini yönetememesini eleştirmek için yapılmış olsa da, bundan çok daha fazlasını kapsamaktadır. Bu yaklaşım, çalışmanın önceki kısımlarında ifade edilen ekonomi ile siyasetin ayrıştırılması ve siyasal olanın küçümsenerek, bürokratların uzmanlık bilgisinin yüceltilmesine dayanan teknokratik ideolojiye dayanmaktadır.

ve vekâleten yönetimin sürmesi durumunda enflasyon artacağını iddia etmiştir (Hürriyet, 29.03.2006).

Merkez bankası başkanlığına kimin atanacağı konusunda yaşanan tartışma sürecinde TÜSİAD ise, görev süresi dolan merkez bankası başkanı Serdengeçti'nin yeniden bu göreve getirilmemesini eleştirmiş ve “başarılı bir Merkez Bankası Başkanının neden görevine devam ettirilmediğini anlamış değiliz. Hükümet atama sürecini daha sağlıklı olarak yönetebilirdi” değerlendirmesi yapmıştır (Hürriyet, 21.03.2006). TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Ömer Sabancı, “Merkez Bankası Başkanı görevini, hiçbir boşluk bırakılmadan asaleten yeni Başkana devredebilmeli” demiş, “bu konuda ne hazırlık yapılması gerekiyorsa onu yapacak kadar zaman vardı” diyerek hükümeti eleştirmiştir (Hürriyet, 22.03.2006).

Merkez bankası başkanlığına yapılacak atama konusunda bir ayı geçen bu süreçten sonra, 17 Nisan 2006'da Durmuş Yılmaz yeni başkan olarak atanmıştır. Yılmaz, yaptığı ilk açıklamalarda 2001 yılındaki yasal değişikliklerin sonrasında para politikası alanındaki en önemli kazanımın merkez bankasının bağımsızlığı olduğunu vurgulamış ve dalgalı kur rejiminin uygulanmasına devam edileceğini belirtmiştir (Hürriyet, 18.04.2006).

2006 yılında merkez bankasının odağında olduğu ikinci tartışma konusun ise, Mayıs ve Haziran 2006 döneminde yaşanan uluslararası ekonomik dalgalanma ile bunun Türkiye'ye etkileri ve merkez bankasının bu süreçte aldığı pozisyonudur. Buna göre 2006 yılının Mayıs ve Haziran aylarında özellikle FED'in ve Avrupa Merkez Bankası'nın faiz artırımlarından sonra, Türkiye gibi bir dizi geç kapitalistleşmiş ülkede kısa vadeli olarak yatırım yapan yabancı fonlar çözülerek, merkez ülkelere doğru yönelmiş, bunun sonucunda da, para çıkışı olan ülkelerde kur yükselmiş ve yerli para değersizleşmiştir. Bu süreçte kendi kategorisinde olan ülkeler arasında, yaşanan dalgalanmadan en çok etkilenen ülke Türkiye olmuştur. Bu süreçte, sermayenin farklı fraksiyonları ise, kendi çıkarları doğrultusunda müdahale etmiş ve merkez bankası yeniden tartışmaların odağına yerleşmiştir. Buna göre yaşanan dalgalanmada, TÜSİAD esas olarak kura müdahale edilmesi gerektiğini ancak bunun merkez bankasının belirleyeceği şekilde olması gerektiğini savunurken, TOBB'un alt düzeydeki üyeleri,

MÜSİAD ve TİM, merkez bankasının müdahalesine gerek olmadığını belirtmişlerdir. Örneğin, TÜSİAD başkanı Ömer Sabancı, Türkiye'nin bu süreçten en olumsuz etkilenen ülke olması ile ilgili olarak, "... son dönemde hep birlikte yaşadığımız AB ile ilgili konuların hükümetin gündeminden çıkmaya başladığı görüntüsü, tam üyelik idealinin toplumsal planda zayıflaması, Merkez Bankası Başkanının seçimi etrafındaki tartışma, bu tartışmanın sürdürülüş biçimi..." gibi nedenlerin etkili olduğu değerlendirmesini yapmıştır (Hürriyet, 05.06.2006). Bu süreçte hükümet ise merkez bankasının piyasaya müdahalesi konusunda siyasi iktidarın bir baskısı olmadığı ve merkez bankasının bağımsızlığına saygı duyduklarını, bankanın gerek görüldüğünde müdahale edeceğini açıklamıştır (Hürriyet, 05.06.2006). Tartışmaların odağında olan merkez bankası ise, "piyasa iyi işlemediğinde müdahale ederiz. Bunu geçmişte yaptık, bugün (dün) yaptık, gerekirse yine yaparız" diyerek, süreci takip ettiklerini ifade etmiştir (Hürriyet, 24.06.2006). Bu süreçte ATO ve MÜSİAD ise, merkez bankasının kurlara müdahalesinin gereksiz olduğunu vurgulamış, ASO başkanı Çağlayan ise, Garanti Bankası Genel Müdürü Ergun Özen'in müdahale ile ilgili açıklamaları üzerine,

"geçmiş dönemlerde bankalarımız bu işi çok iyi becerdiler. Faturayı 70 milyon topluma ödettiler. Bu arkadaşımız, 'Merkez Bankası dolar 1.55'e çıkarsa müdahale etmelidir' diyor. Halt etmişsin sen. Niye müdahale edecek? Yani senin zararını kurtarmak için, Merkez gelecek 1.55'den dolar alacak. Ondan sonra onun zararını kim ödeyecek? Hazine. Hazine kim? Hazine biziz. 70 milyon"

değerlendirmesini yapmıştır (Hürriyet, 25.05.2006).

Yaşanan tüm bu tartışmaların sonucunda ise, merkez bankası Haziran ayının başında Para Piyasası Kurulunu takvim dışı toplantıya çağırarak ve "Merkez Bankası'nın elindeki en güçlü silah faizdir. Bu silahı gerektiğinde kullanırız" diyerek, piyasalardaki dalgalanmalara faiz artırımını ile cevap vereceklerini açıklamıştır. Merkez bankası başkanı Durmuş Yılmaz ise, kura müdahale konusu hakkında hükümetten bir baskı olup olmadığı ile ilgili olarak "siyasilerden Merkez Bankası'nın bağımsızlığına dönük müdahale adımı gördüğümüzde, bu tavrı püskürtmesini biliriz" açıklamasını yapmıştır (Hürriyet, 04.06.2006). Nitekim merkez bankası 25 Mayıs-25 Haziran 2006 arasındaki

bir aylık dönemde, yaşanan dalgalanmalara karşı faiz oranını yüzde 4,25 artırarak, 25 Mayıs'ta 13,25 olan faiz oranını, 25 Haziran'da 17,50'ye yükseltmiştir (TCMB, 2006b, s. 40). Bu dönemde faiz artırımlarına paralel olarak merkez bankasının kullandığı bir başka müdahale kanalı ise kurlardır. Buna göre merkez bankası 13 Haziran 2006'da doğrudan satım yöntemiyle piyasaya döviz saplamış ve yerli paranın daha fazla değersizleşmesini engellemeye çalışmıştır. Banka yaptığı açıklamada herhangi bir kur hedefinin olmadığını ancak "bir süredir devam eden uluslararası koşulların da etkisiyle döviz piyasasında likidite daralmasına bağlı olarak aşırı oynaklık" gözlendiğini, "bu çerçevede, oluşan aşırı oynaklığı engellemek üzere bugün Merkez Bankası'nca döviz piyasasına doğrudan satım yönünde müdahale edildiğini" ifade etmiştir (Hürriyet, 13.06.2006). Sonuç olarak merkez bankasının bu süreçte aldığı pozisyon öncekilerle uyumlu ve 2001 sonrası uygulanan yapısal dönüşüm sürecinin ısrarlı bir şekilde sürdürüleceğini belirtir nitelikte olarak değerlendirilebilir. Bir başka ifadeyle, piyasalarda yaşanan dalgalanmalara merkez bankasının verdiği tepki, 2001 sonrasında uygulanan ve mutlak artı değer sömürüsünün yanında nisbi artı değer sömürüsüne de ağırlık veren stratejinin ve bu stratejinin uygulanabilmesi için gerekli olan faiz ve kur politikasının devamlılığı içinde anlam kazanmaktadır.

2006 yılında merkez bankası ile ilgili tartışmaların üçüncüsü, hükümetin merkez bankasının İstanbul'a taşınması kararını aldığını açıklaması üzerine yaşanmıştır. Bankanın İstanbul'a taşınması tartışmasının operasyonların yürütülmesindeki kolaylıklar, İstanbul'un finans merkezi olması, eğer taşınma gerçekleşirse personelin nasıl taşınacağı gibi teknik yönleri bir kenara bırakıldığında, bu konuda yaşanan tartışmanın, merkez bankası ile hükümet arasında gerçekleştiği ve meselenin esasının merkez bankasının bağımsızlığı ve bunun sınırlarının basıl belirleneceği üzerine olduğu görülmektedir. Buna göre tartışma devlet bakanı Ali Babacan'ın merkez bankasının İstanbul'a taşınması ile ilgili hükümetin karar verdiğini açıklaması üzerine başlamıştır. Babacan taşınmanın gerekçesi olarak İstanbul'un finans merkezi olmasının planlandığını ifade etmiştir:

"Bugün bazı gelişmiş ülkelerde merkez bankaları başkentten değil, o ülkenin finans merkezinden yönetiliyor. Örneğin Almanya'nın başkenti Berlin ama merkez bankası Frankfurt'ta; Avustralya'nın başkenti Canberra, merkez bankası

Sydney’de. Bizim de finansla ilgili ve özerk yapıya sahip olan kamu kuruluşlarımızın İstanbul’da olmasından daha doğal bir şey olamaz. Gecikmiş bu taşınma işlemlerini önümüzdeki yıllarda gerçekleştirmeyi planlıyoruz” (Hürriyet, 03.08.2006).

Hükümetin merkez bankasının İstanbul’a taşınması konusunda yaptığı bu açıklamanın ardından merkez bankasının aldığı tavır bir türlü netleşmemiş, banka tarafından yapılan açıklamalarda zaman zaman hükümetle karşı karşıya gelinse de, sonradan uzlaşma yönünde mesajlar verilmiştir. Buna göre hükümetten gelen açıklamadan iki saat sonra, merkez bankası tarafından yapılan açıklamada, bankanın bu yönde bir kararının olmadığını ve banka merkezinin taşınması için kanunda değişiklik yapılması gerektiğini ifade edilmiştir (Hürriyet, 03.08.2006). Ancak merkez bankası, ilk gün hükümetin kararına tepki göstermiş olsa da, bu tepki uzun sürmemiş ve bir süre sonra banka başkanı Yılmaz bir açıklama yaparak şunları söylemiştir:

“Modern iletişim teknolojisi gereği borsaların, piyasaların alıcıların yüz yüze gelip işlem yapmaları gerekmiyor. Mekânsal zorunluluk ortadan kalktı. Dolayısıyla fiziksel lokasyon, çok da önemli değil aslında. Bu anlamda Merkez Bankası ya da başka bir birimin İstanbul’da, Ankara’da olması ya da başka bir yerde olması da fazla önem arz etmiyor. Ama bunun dışında biliyorsunuz İstanbul ticari bir merkez. Basın orada, mali merkez orada. Merkez Bankası’nın orada olması, belki çok daha iyi olabilir. Merkez Bankası’nın İstanbul’a taşınmasında bence bir mahsur yok” (Hürriyet, 04.08.2006).

Merkez bankasının taşınması konusunda ise, toplumsal tarafların görüşleri ana hatlarıyla şöyledir. Öncelikle bankanın İstanbul’a taşınması YASED tarafından desteklenmiş ve dernek başkanı Erdikler merkez bankasının taşınmasının bağımsızlığını güçlendireceğini ifade etmiş, ardından da “hükümetin merkezinin Ankara’da Merkez Bankası İstanbul’da [olması], sembolik anlamda daha iyi mesaj verebilir. Biz böyle düşünüyoruz. İstanbul’da faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları, ekonomik birimler sanıyorum bu görüşü destekliyorlar” açıklamasını yapmıştır. YASED’in açıklamalarının dışında İTO da tüm finansal kuruluşların İstanbul’da toplanması gerektiğini ifade etmiştir. İTO gibi, Türkiye Bankalar Birliği başkanı ve İş Bankası Genel Müdürü Özince de, hükümetin merkez bankasının taşınması ile ilgili kararını desteklemektedir.

Buna karşılık özellikle Ankara'daki sermaye örgütleri (ATO ve ASO), bankanın taşınmasına karşı çıkmıştır (Hürriyet, 04.08.2006).

Toparlamak gerekirse, bu bölüme merkez bankasının 2001 yılında yapılan değişiklik sonrası bağımsızlaşmasının ardından uygulanan ekonomik politika ve bu politikalara ilişkin toplumsal tarafların talepleri ve itirazları ele alınmıştır. 2001 sonrasında merkez bankası tarafından uygulanan temel politika ise, faizlerin yükseltilmesine dayanan bir istikrarlandırma sürecidir. Bir başka ifadeyle yüksek faiz-düşük kur olarak adlandırılan politika, bankanın 2001 sonrasındaki uygulamalarını niteler niteliktedir. Türkiye'de merkez bankasının bağımsızlaşması sonrasında uygulanan para politikalarının sınıfsal analizine baktığımızda ise, şöyle bir tablo ile karşılaşmaktayız. İlk olarak bu politikaların devlet açısından ikili anlamı vardır. Bunlardan ilki, yüksek faiz nedeniyle ülkeye gelen döviz sayesinde, cari açık sürdürülebilir kılınması, ikincisi ise, yine yüksek faizler nedeniyle gelen dövizler sayesinde kur baskılanması, bunun sonucunda da ithal malların ucuzlaması kanalı ile enflasyon kontrol altına alınmasıdır. İkinci olarak, bu süreçten yararlanan sermaye kesimleri açısından sürece bakıldığında, merkez bankası tarafından uygulanan yüksek faiz politikasının ilk sonucunun, firmaların döviz biçimindeki para sermaye ihtiyacı karşılanmalarıdır. Bu sayede elde edilen para sermaye emek verimliliğini artıracak yatırımlarda yani, makine parkının yenilenmesi ve ithalatında kullanılmaktadır. Bu ise, sektör II'ye kayma yolunda adımlar atan ve nisbi artı değer sömürüsüne ağırlık veren sermaye kesimlerinin gelişimine katkı sağlamaktadır. İkinci olarak enflasyonun baskı altında olması, emek gücünün değersizleşmesi ya da gerekli emek zamanının daraltılmasını, artık emek zamanının artırılmasını mümkün kılmaktadır. Üçüncü olarak bu süreçte güö kaybeden sermaye kesimleri açısından sürece bakıldığında şunlar görülebilir. Daha önce belirtildiği gibi faizlerin yükseltilmesi ile ülkeye döviz biçimindeki para sermaye girişi hızlanmaktadır. Bunun sonucunda ise yerli para değerlendirir. Yerli paranın değerlendirilmesi ise, maliyetleri ulusal para cinsinden, ancak kazançları döviz cinsinden olan üretken sermaye kesimleri için ciddi bir rekabet dezavantajı yaratmaktadır. Bir başka deyişle, uygulanan bu politikalar ile emek verimliliği düşük ve emek yoğun üretim yapan, mutlak artı değer sömürüsüne dayanan sektörlerdeki üretken sermayeler, bu süreçte gittikçe güçsüzleşmektedir. Rekabet

ortamında kurdan kaynaklanan avantajlarının kaybolması nedeniyle, emek gücü üzerindeki baskı giderek daha artırılmakta ve neredeyse kapitalizmin ilk dönemlerinde görülen vahşi birikim, birçok sektörde (tersane, deri, tekstil sektörleri) olağan hale gelmektedir. İkinci olarak bu sermaye kesimi, enflasyonun düşürülmesi ortamından yani emek gücünün değersizleştirilmesi koşullarından, maliyetleri yerli para cinsinden, gelirleri ise yabancı para cinsinden olduğundan dolayı yeterince faydalanamamaktadır. Son olarak sürece çalışanlar açısından bakıldığında, bu süreçte reel ücretlerin düşürülmesi ile mutlak anlamda yoksullaşan bir çalışanlar topluluğu oluştuğu görülmektedir. Giderek nisbi artı değer sömürüsü üzerinden üretim yapan ve emek yerine teknoloji kullanan sermaye kesimlerinin ve üretim tartının artmasıyla birlikte, süreç boyunca yüksek büyüme oranları yakalanmasına rağmen, işsizlik oranı yükselmekte ya da en azından düşmemektedir. İşsizlik oranının düşmemesi ise, bir yandan mevcut çalışanların iş güvenliği ve sosyal haklarından yararlanması anlamındaki kazanılmış haklarının gerilemesine neden olmakta, diğer yandan da istihdama yeni dâhil olacak işçiler için, ücretlerin daha da baskılanmasını mümkün kılmaktadır.

7. SONUÇ

Hobsbawn (1996, s. 658), 2000'lerin hemen öncesinde (1994 yılında), “yeni bin yılda insanlığın kaderi şu ya da bu biçimde kamu otoritesinin restorasyonuna bağlı olacaktı” demiştir. Gerçekten de 2000’li yıllardan itibaren hem dünyada hem de Türkiye’de ekonomi ve siyaset alanında giderek yoğunlaşarak tartışılan gündem maddelerinden biri, devletin dönüşümü ve yeniden yapılandırılmasıdır. Bu sürecin temel mantığı ise, ekonomi ile siyaset arasındaki ayrılığın daha da derinleştirilmesine dayanmaktadır. Bu bağlamda merkez bankaları, 1990’lı yıllardan itibaren bu egemen paradigma içerisinde siyasal iktidarlardan, yine siyasal iktidarların yaptıkları yasal düzenlemelerle ‘bağımsızlaştırılmışlardır’. Bu çalışmada, merkez bankacılığı alanında yaşanan bu “büyük dönüşümün” eleştirel bir politik ekonomi çerçevesinden değerlendirilmesi ve anlamlandırılması amaçlanmıştır.

Bu bağlamda çalışmanın geneline bakıldığında, gerek para üzerine yapılan tartışmalardan hareketle kapitalist toplumsal ilişkiler çerçevesinde paranın yeri ve işlevine dair temel argümanların ileri sürüldüğü bölümde, gerekse, ardından gelen merkez bankasının oluşumunun kavramsallaştırılmasına ilişkin olan kısımda temel olarak liberal yaklaşımın iddialarının aksine paranın ve piyasanın kendiliğinden oluşan ve kendi kendine işleyen bir sistem olmadığı vurgusu işlenmiştir. Çalışmanın genelinde izlenebilecek olan bu vurgu aynı zamanda, farklı bağlamlarda tartışılan ekonomi ile siyaset ya da piyasa ile devlet arasındaki ilişkilerin açığa çıkarılmasında, bu çalışmanın odağında olan merkez bankası üzerinden gidilerek yapılan özgün bir katkıyı ifade etmektedir. Buna göre, öncelikle merkez bankasının kendisi, kendi kendine işleyen piyasa mekanizmasının olumsuzlanması olarak görülmelidir. İkinci olarak, kapitalist toplumsal ilişkiler içinde merkezi bir yere sahip olan kredi ilişkisinin gelişkin bir duruma gelmesi, ancak merkez bankasının varlığı ile mümkün olmaktadır. Üçüncü olarak merkez bankası, sermaye birikim sürecinde ortaya çıkan özel zararların toplumsallaştırılması sürecinin odağında yer alan kurumdur. Son olarak, merkez bankası, esas olarak istikrarsız olan ve içsel olarak kriz eğilimlerini içinde barındıran kapitalist sistemin “yönetilmesi” açısından kritik işlevler yüklenmektedir. Buna göre merkez bankası politikaları, enflasyon ile deflasyon arasında salınan birikim sürecinin

mümkün olduğu kadar sorunsuz bir şekilde işlemesi için gerekli olan konjonktür karşıtı (enflasyon ortamında deflasyonist, deflasyon ortamında genişletici) politikaları uygulamaktadır. Bu bağlamda kendi kendine işleyen bir piyasa mekanizması ve buna “dışarıdan” müdahale eden bir devlet algısının ve devlet ile piyasa arasında analitik olarak kurulan suni ayrışmaların nesnel bir temeli olmadığı belirtilmelidir. Aksine, devlet ile piyasanın karşılıklı olarak birbirini var ettiği ve kapitalist toplumsal ilişkiler bütünüünün iki görünümü olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Braudel’in (1991, s. 66) yerinde bir şekilde ifade ettiği gibi “kapitalizm ancak devletle özdeş hale geldiği zaman, kendisi devlet olduğu zaman muzaffer olur”.

Bu çalışmada ele alınan bir diğer konu ise, ana akım merkez bankası bağımsızlığı literatürünün gelişimidir. Buna göre ilgili bölümde de görüleceği gibi, bu literatürün gelişimi, iktisadın argümanlarının ve geliştirdiği temel kavramların, ne kadar bağlam-bağımlı olduğunun bir örneğini oluşturmaktadır. Buna göre literatürdeki öncü çalışmaların teorik olarak ilk hedefi, paranın siyasal yönetimini öngören Keynesyen yaklaşımdır. Bu yaklaşım özellikle politikacıların iradesine bir hareket alanı tanıdığı için eleştirilmekte, bunun karşısında, ekonomi politikasının, özellikle de para politikasının yönetiminin siyasetçilerin etki alanının dışına taşınması anlamında kural temelli politikalar önerilmektedir. Kural temelli yaklaşımların ileri sürüldüğü dönem, 1970’li yılların sonlarıdır. Dolayısıyla geliştirilen teori, o dönemde varolan en önemli sorun olan enflasyonun düşürülmesine odaklanmıştır. Ancak kural temelli politikaların uygulanmasının hemen ardından, bu sefer 1980’li yılların ortalarından itibaren, kural temelli uygulamaların para politikasının güvenilirliğini sağladığı, ancak bu politaların gelişebilecek farklı durumlara karşı tepki vermede para politikasının esnekliğini zedelediği ileri sürülmüştür. Bu yaklaşımın ileri sürüldüğü dönemde ise özellikle erken kapitalistleşmiş ülkelerde deflasyon tehlikesi baş göstermiştir. Dolayısıyla literatürün gelişiminin ikinci aşamasında, merkez bankasının güvenilirliğini vurgulayan yaklaşımlar öne çıkmıştır. Literatürün gelişimindeki son aşamayı ise, her iki yaklaşımın bir sentezi olarak da nitelendirilebilecek olan enflasyon hedeflemesi önerisi oluşturmaktadır. Sonuçta merkez bankası bağımsızlığı literatürünün dönemsel olarak değişen önerilerini bir kenara koyarsak, geriye kalan temel argümanın para politikasının yürütülmesinin siyasetçilere bırakılmaması olduğunu görebiliriz. Bu yaklaşım

tarafından yapılan para politikasının apolitikleştirilmesi önerisi ise, özellikle enflasyon ile merkez bankası bağımsızlığı arasında kurulan negatif korelasyonla temellendirilmeye çalışılmaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi, bu çabaların ciddi bir geçerliliği olmadığı bilinmektedir.

Bu çalışmada merkez bankası bağımsızlığının nedenleri ile ilgili önerilen çerçeve, kapitalist toplumsal ilişkilere içkin bir çelişki olan parasal kısıtın inşası zorunluluğu üzerine oturtulmuştur. Buna göre parasal kısıt en basit anlamıyla özel emeğin sosyalleşmesinin ancak para ile mümkün olmasından türemektedir. Dolayısıyla para, bir yanıyla özel emeğin toplumsal emek haline gelmesini sağlarken, diğer yandan da emek gücü üzerindeki denetimin bir aracı olarak işlev görmektedir. Parasal kısıt, sabit bir ilişki olarak düşünülmemelidir. Sermaye birikim sürecinin sürekli artan temposu ile bunun parasal ifadesi arasındaki çelişki çoğu zaman kapitalist toplumsal ilişkilerdeki temel istikrarsızlık kaynaklarından birini ifade etmektedir. Bu anlamıyla parasal kısıt ve bunun oluşturulma biçimi, birikim sürecinin tarihsel olarak gelişimiyle birlikte farklılaşmaktadır. Örneğin aralarında ciddi farklılıklar bulunsa da altın standardı ve Bretton Woods sisteminde parasal kısıt genellikle uluslararası para tarafından kurulmaktadır. Ancak özellikle 1970’li yıllardan itibaren uluslararası paranın istikrarsızlığa düşmesi, parasal kısıtın kimin tarafından inşa edileceği sorununun da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda merkez bankasının bağımsızlaşması, her bir ülkedeki merkez bankasının, kendi etki alanında parasal kısıtı inşa etmesi anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle, uluslararası paranın istikrarsızlaşması, parasal piramidin üçüncü düzeydeki işlevlerin, ikinci düzey tarafından içselleştirilmesini gerektirmiştir. Yani uluslararası paranın “disipline edici” işlevi, bundan sonra her bir parasal alanda bağımsız merkez bankaları tarafından yerine getirilmektedir. Dolayısıyla merkez bankasının bağımsızlaşması süreci, kapitalizme ait yapısal özelliklerin (parasal kısıt), konjonktürel olarak (uluslararası paradaki istikrarsızlık) açığa çıkış biçimlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Çalışmanın ilgili bölümünde de belirtildiği üzere, parasal kısıtın inşası, pür ekonomik ya da teknik bir süreç değil, siyasi bir süreçtir. Dolayısıyla bu süreçten farklı derecede etkilenecek olan toplumsal tarafları mevcuttur. Bu anlamıyla merkez bankası esas olarak kapitalist toplumsal ilişkilerin üzerine bina edildiği paranın ulusal alandaki *gardiyanı* olarak değerlendirilebilir (Harvey, 1999). Merkez bankasının

bu rolü kaçınılmaz olarak onu *sınıf mücadelesinin odağına* yerleştirmektedir. Örneğin ilk olarak *faiz* oranını ele aldığımızda, bunun sermayeler arası bir mücadeleyi ifade ettiğini ve bu oranın tespitinde merkez bankasının önemli bir rol oynadığını görmekteyiz. İkinci olarak *ücret*, emek ile sermaye arasındaki mücadelenin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bilindiği gibi son dönemde geliştirilen enflasyon hedeflemesi sistemi ile ücretlerin tespitinde giderek artan bir şekilde merkez bankasının ilan ettiği enflasyon hedefi temel referans noktası olarak kullanılmaktadır. Üçüncü olarak, uluslararası ticarete farklı sermayeler arasındaki ilişkinin kurulması noktasında giderek daha önemli hale gelen *döviz* kurunun hangi seviyede olacağı tartışması, yine merkez bankası üzerinden yapılmaktadır. Son olarak günümüzde neredeyse tüm toplumsal ilişkiler arasındaki temel bağlantı noktası olan paranın değerinin korunmasında yine merkez bankası karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla merkez bankası literatürünün ileri sürdüğü, merkez bankasının siyasi kontrolün dışında olması ve dar bir şekilde fiyat istikrarına odaklanması, merkez bankası bağımsızlığı yanlılarının sıklıkla belirttikleri gibi “teknik” ve “apolitik” değildir (McNamara, 2002, s. 67). Gerçekten de Watson’un (2002, s. 193) belirttiği gibi, kredi dağıtımının bölüşüm politikalarının temeli olduğu oranda, finansal piyasaların toplumun organize edilme biçimi üzerinde önemli etkileri vardır. Bunun sonucu olarak, piyasa duyarlıklı politikalara olan ihtiyaç gerekçesiyle meşrulaştırılan kararların operasyonel olarak özerk merkez bankacılarına devredilmesi, toplumun belirli bir şekilde organize edilmesini ve aynı zamanda da olası karşı yeniden tanımlamalara karşı yapılandırılmasını ve korunmasını sağlamaktadır. Son yıllarda finansal sistemin sosyal yapısı dikkat çekici bir şekilde değişmeye başlamış ve parasal ortodoksluk zemininde konumlandırılan birikimin sosyal yapısının seçici bir şekilde değişmesi, merkez bankası bağımsızlığının tasarladığı bir dağıtım süreciyle mümkün olmuştur. Politika yapma gücünün merkez bankalarına devredilmesi ile hükümetler, hüküm süren sosyal içerme ve dışlama modelinin sorumluluğunu üzerlerinden atmış ve yer değiştirmiş olmaktadır. Formel merkez bankası bağımsızlığı sadece parasal ortodoksluğun kurumsal garantörü değil, aynı zamanda da hükümetlerin parasal ortodoksluktan doğan asimetrik bölüşümün sosyal sonuçlarının sorumluluğunu göz ardı etmelerine olanak tanıyan bir *siyasi garantördür*.

Çalışmanın altıncı ve son bölümünde, merkez bankasının bu sınıfsal boyutu, Türkiye’de 2001 yılı sonrasında merkez bankasının bağımsızlaştırılması sonrası sürecin incelenmesiyle somutlaştırılmıştır. Bu bölümünde yukarıda ortaya konulan çerçevenin ışığında, Türkiye’de merkez bankacılığın gelişimi kısaca değerlendirilmiş ve ardından 2001 yılında gerçekleştirilen merkez bankası reformu sonrasındaki dönem analiz edilmiştir. Buna göre 2001 yılındaki merkez bankası reformuna gelinceye kadar geçen süreç iki ana süreçte incelenmiştir. Bunlardan ilki merkez bankasının kurulduğu 1930 yılından 1955 yılına kadar geçen ve esas olarak Türkiye’de merkez bankacılığın kurumsallaşmasının yaşandığı dönemdir. Bu dönemde merkez bankası kaynakları, dünyadaki egemen eğilimle paralel bir şekilde kamu finansmanında kullanılmamış ve genel olarak paranın değerinin korunması ile görevlendirilmiştir. Türkiye’de merkez bankacılığın gelişiminin incelendiği ikinci bölüm 1955’den 2001 yılına kadar geçen uzun bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönemi niteleyen temel özellik ise paranın siyasal yönetimidir. Çalışmada bu dönem iki alt bölümde incelenmiştir. Bunlardan ilki, 1955–1986 arası süreci kapsayan ve kamu harcamalarının merkez bankası kaynaklarıyla finanse edildiği ve bu yolla da sermaye birikim sürecinin desteklendiği dönemdir. İkinci dönem ise 1986 ile 2001 yılları arasındaki süreci kapsamaktadır. Bu alt dönemde ise, merkez bankası kamunun doğrudan finansmanı mekanizmasının yanında, özellikle merkez bankası ile kamu (hazine) arasında bankacılık sisteminin yerleştirilmesiyle yeni bir kaynak aktarım mekanizmasının kurulduğu görülmektedir. Son kısımda ise, 2001 yılında gerçekleşen kriz sonrasında, krizden çıkış için açıklanan ve ekonomi ile siyasetin ayrıştırılmasını öngören yapısal reformların bir parçası olarak merkez bankası bağımsızlaştırılması süreci analiz edilmiştir. Bu kısımda öncelikle 2001 yılında yaşanan dönüşümün temel mantığı açık hale getirilmiş, ardından merkez bankasının 2001 krizi sırasında yerine getirdiği özel zararların toplumsallaştırılması operasyonları kısaca değerlendirilmiştir. Ardından merkez bankasına hukuksal olarak siyasal iktidardan bağımsız bir pozisyon kazandıran yasal değişiklik analiz edilmiş ve son olarak da, bu değişiklik sonrasında uygulanan para politikası ele alınmıştır. Çalışmanın bu bölümünden çıkan en önemli sonuç, odağında merkez bankasının olduğu tartışmalardan da görülebileceği gibi, merkez bankasının çelişen çıkarları olan toplumsal sınıf ya da sınıf fraksiyonlarının bir mücadele alanı olduğudur. Türkiye’de merkez bankasının bağımsızlaşması sonrası uygulanan ekonomi politikalarına bakıldığında, ana akım

literatürün aksine, merkez bankacılığın ve para politikasının sadece teknik bir alet olmadığı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, bir devlet kurumu olarak *merkez bankası, sınıflar arası ve sınıf içi mücadelenin en önemli merkezlerinden biri* olarak tanımlanmıştır. Buna göre yukarıdaki kısımda açıkça görülebileceği gibi, merkez bankası 2001 krizinden sonra, parasal kısıtın Türkiye’de yeniden inşası için enflasyon karşıtı bir çerçeveden hareket etmiştir. Bu enflasyon karşıtılığı ise, pratikte sıklıkla vurgulandığı gibi “yüksek faiz, düşük kur” politikasına tekabül etmektedir. Buna göre, yüksek faizler nedeniyle para sermaye döviz biçiminde gelir. Döviz biçiminde gelen para sermaye üretimin finansmanında ya da üretim mallarının yenilenme maliyetinin düşürülmesinde kullanılır. Bunun sonucunda ise yükselen faizler nedeniyle düşen kurlar sonucunda kaybedilen uluslararası rekabet gücü, bu sefer, verimlilik artırılarak yeniden kazanılmaya çalışılır. Verimliliğin artırılması ise, emek üretkenliğinin artırılması ya da bir başka ifadeyle nisbi artı değer sömürüsünün yoğunlaşması anlamına gelmektedir. Kurların düşüklüğünün birbiriyle bağlantılı iki etkisi vardır. Bunlardan ilki, düşük emek verimliliğiyle ve yerli girdi kullanan ihracatçının uluslararası rekabet gücünün gerilemesidir. İkincisi ise, bu gerilemeden kurtulmak için yine kurların düşüklüğünden yani ithalatın ucuzlamasından yararlanılarak, emek verimliliğinin yükseltilmesi ile kaybedilen rekabet gücünün yeniden kazanılması amacıyla, ülkede mevcut durumdaki üretim araçları ya da makine parkını yenilemesi, yani teknoloji ithalatı yapılmasıdır. Bunun sonucunda ise, yüksek faizler nedeniyle kolaylaşan döviz biçimindeki para sermayeye ulaşmak sayesinde ucuza elde edilen bu dövizler, emek verimliliğini yükseltmek için makine parkının yenilenmesi amacıyla yapılan ithalatta kullanılmaktadır.

Bu modelin önemli olan bir başka yanı, yüksek faiz ve düşük kur sisteminin, enflasyonu düşürme programının bir parçası olarak uygulanmasıdır. Dolayısıyla modelin ayırt edici yanı, bir yandan resmi olarak kurların düşürülmesinin bir politika hedefi ya da aracı olarak kullanılmadığının ilan edilmesi, ancak buna karşılık faiz oranlarının para politikasının yürütülmesi için kullanılan bir enstrüman olarak tanımlanmasıdır. Buna göre merkez bankası faiz oranlarını ayarlayarak iç talebin kısılmasını ve bunun sonucunda da enflasyonun düşmesini sağlamayı hedeflemektedir. Merkez bankasın tarafından yapılan resmi açıklamalarda, faizlerin bir para politikası

aracı olarak kullanılması ve bu çerçevede yükseltilmesinin bir sonucu olarak kurların düşmesinin yaşandığı söylenmekte ve “yüksek faiz-düşük kur” politikası yerine enflasyon hedefinin gerektirdiği faiz oranının uygulandığı bir yapının olduğu vurgulanmaktadır. Bu noktada sorulması gereken soru şudur: yüksek faizler ve kurun baskılanmasına dayalı olarak uygulanan politika, sadece 2001 sonrasında uygulanmamıştır. Bu politika, kriz öncesinde de gerek Türkiye’de, gerekse başka geç kapitalistleşen ülkelerde uygulanmıştır. Öyleyse, 2001 sonrasında ayırt edici özelliği nedir? Bu sorunun cevaplanması için, para, meta ve emek gücü arasındaki içsel ilişkilerin kurulması ve bunun açıklanması gerekmektedir. Böyle bir çerçeveden hareketle ileri sürülebilecek argüman şudur: 2001 öncesinde bu politikanın başarısız olmasının nedeni emek gücü üzerinde yeteri kadar baskı kurulamamış olmasıdır. Bir önceki modelde, ancak özellikle 1980 sonrasındaki uluslararasılaşmanın ilk evresi olan meta hareketlerinin serbestleştirilmesi ve ihracat yönelimli bir modelde, ihracatçı olan üretken kapitalistlerin uluslararası pazarda, daha yüksek emek verimliliğine sahip olan rakipleriyle rekabet edebilmesi için iki yol izlenmiştir. Bunlardan ilki mutlak artı değer sömürüsünün daha da derinleştirilmesi ve bu anlamda da bir yandan iş gününün uzatılması, diğer yandan da emek sürecinin yeniden organize edilmesidir. Bunlara paralel olarak uygulanan bir başka politika da, emek gücünün maliyetinin düşürülmesi amacıyla enflasyona başvurmaktır. Enflasyonun emek gücünün maliyetlerini azaltmasının koşulu ise, ücret mallarındaki fiyat artışlarının, reel ücret artışlarının üzerinde kalmasını sağlamaktır. Bu süreçte yaratılan enflasyonun, düşük teknoloji ve emek yoğun olarak çalışan ve dış pazarları hedefleyen üretken sermaye için bir başka olumlu tarafı, yerli para cinsinden yükselen fiyatların, yabancı para cinsinden dengelenmesi sonucunda devalüasyonun gerçekleştirilmesidir.

Sonuç olarak bir önceki model, emek verimliliğinin düşüklüğünün verili olduğu bir ekonomik ortamda, esas olarak emek gücünün baskılanmasına dayalı bir büyüme modelinin uygulanmasıdır. Bu model bir yandan yaratılan enflasyon sayesinde emek gücünün maliyetlerinin aşağıya çekilmesine, diğer yandan da yapılan devalüasyonlar sayesinde uluslararası alanda rekabetçi fiyatlamının yapılabilmesine dayanmaktadır. Ancak 1980’lerin sonlarına gelindiğinde emek gücü üzerinde baskı kurmaya dayalı olan bu model, işçi sınıfının mücadelesi sonucunda reel ücretlerin

artırılması ile işlemez hale gelmiştir. Bundan sonra özellikle aynı tarihe denk gelen sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle beraber, devletin artan borçlanma gereğinin karşılanması temel problem haline gelmiştir. 1990'lı yıllar boyunca uygulanan yüksek faiz politikası ise, holdinglerde büyük bir birikimin gerçekleşmesini sağlamış ve emek verimliliğinin artırılmasına dayalı üretim yapısına geçilmesi için gerekli olan sermaye birikimi, 1990'lar boyunca yaratılmıştır.

Bir başka ifadeyle “yüksek faiz düşük kur” politikasını 2001 krizinden sonra uygulanabilir ve sonuç alıcı kılan özelliklerde ilki, 1990'lar boyunca yüksek faiz ortamından beslenen ve bu sayede nisbi artı değer üretimine geçiş için gerekli olan para sermaye kaynaklarını edinen bir içsel burjuvazinin gelişimidir. İkinci neden ise, 1980'lerdeki darbe koşullarına rağmen 2001'e gelene kadar geçen süreçte, dalgalanmalar yaşansa da reel ücretlerin düşürülememesi, ancak buna karşılık 2001 sonrasında yapısal ve kurumsal değişimler sonrasında reel ücretler ile üretkenlik artışı arasındaki bağlantının üretkenlik artışı lehine kopmasıdır. Dolayısıyla 2001 sonrasında ayırt edici özelliklerinden en önemlisi, merkez bankasının bağımsızlaşması ve enflasyon hedeflemesi sistemine geçerek, özellikle toplu sözleşmelerde bankanın ve hükümetin birlikte belirledikleri enflasyon hedefinin temel referans noktası olarak uygulanmasıdır. Bir başka deyişle, reel ücretlerin düşürülmesinin mümkün kılınması ve artık kur ile rekabetçi fiyatlama yapmak yerine emek verimliliğinin artırılmasına dayanan bir stratejinin geliştirilmesidir. Bu stratejinin bir yan etkisi, gittikçe daha teknoloji yoğun üretim yapılmasıyla beraber, çok yüksek büyüme oranlarının yakalanmasına rağmen, işsizliğin azalmaması, hatta büyüme artışına rağmen işsizlik artışının yaşanmasıdır. Dolayısıyla merkez bankası, para politikasını yürütürken bir yandan hükümetten bağımsızlaşırken diğer yandan da piyasaya olan bağımlılığı artmaktadır. Bankanın faiz oranlarını yükseltmesinin birçok farklı teknik nedeni olabilir. Ancak iki temel nedene mutlaka işaret edilmelidir: Bunlardan ilki ödemeler dengesi ve cari açıktan kaynaklanan sorunlar nedeniyle, bunların sürdürülebilir kılınması için mutlaka dış kaynağa gereksinim duyulması. İkincisi de enflasyonu baskılaması için döviz kurlarının düşük olması gerektiği. Bu iki etkenin de, yani cari açığın sürdürülmesi ve enflasyonun düşürülmesi, ekonomideki yapısal dönüşüm süreciyle doğrudan bağlantısı vardır. Buna göre cari açık, özellikle uluslararası üretim ve realizasyon kanallarına dahil olmuş

sermayeler açısından hayati öneme sahip olan ithal girdiler nedeniyle büyümektedir. Yine bu ithal girdilerin ucuza alınmasının mümkün olması ya da sürdürülmesi için, enflasyonun, yani yerli paran değerinin istikrarlı olması gerekmektedir. Dolayısıyla uygulanan program kendi iç tutarlılığı olan ve içsel burjuvazinin çıkarlarına uygun bir program olduğu ölçüde, konjonktürel değil, yapısal özelliklere sahiptir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Adda, J. (2003). Ekonominin Küreselleşmesi. S. İneci (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aglietta, M. (1979). *A Theory of Capitalist Regulation*. London: NLB
- Akçay, Ü. (2007). *Kapitalizmi Planlamak: Türkiye’de Planlamanın ve DPT’nin Dönüşümü*. İstanbul: SAV Yayınları.
- Akgüç, Ö. (1992). *100 Soruda Türkiye’de Bankacılık*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Alkin, E. (1992). *İktisat*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Archer, M. vd. (1998) *Critical Realism: Essential Readings*. London, New York: Routledge.
- Aren, S. (2007). *Para ve Para Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Arrighi, G. (2000). *Uzun Yirminci Yüzyıl*. R. Boztemur (çev.). Ankara: İmge Yayınları.
- Artun, T. (1980). *Türkiye’de Bankacılık*. Ankara: Tekin Yayınevi.
- Bakır, C. (2007). *Merkezdeki Banka*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Barro, R.J. (1989). Introduction. R.J. Barro (Ed.). *Modern Business Cycle Theory*. USA: Harvard University Press, 1-15.
- Bayramoğlu, S. (2005). *Yönetişim Zihniyeti*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bernanke, B vd. (1999). *Inflation Targetting*. Princeton ve Oxford: Princeton University Press.
- Blaug, M. (1995). *Economic Theory in Retrospective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bonefeld, W. ve Holloway, J.(Ed.). (1995) *Global Capital, National State and the Politics of Money*. London: Macmillan.
- Braudel, F. (1991). *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*. M. Özel (çev). İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Brunhoff, S.D. (1976). *Marx on Money*. New York: Urizen Books.
- Brunhoff, S.D. (1978) *The State, Capital and Economic Policy*. London: Pluto Press.

- Clark, S. (1988). *Keynesianism, Monetarizm and the Crises of the State*. England,USA: Edward Elgar.
- Clay, C. (2000). *Gold for the Sultan : Western Bankers and Ottoman finance (1856-1881): A Contribution to Ottoman and to International Financial History*. New York : I.B. Tauris Publishers.
- Coşar, N. (2004). *Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası (1926-1950)*. İstanbul:Bağlam Yayınları.
- Desai, M. (1974) *Marxian Economic Theory*. London: Gray-Mills Publishing.
- Eğilmez, M. (2000). *Light Günlük*. İstanbul, Creative Yayıncılık.
- Eijffinger, S.C.W. ve Haan, J. (1996). *The Political Economy of Central Bank Independence*. New Jersey: Princeton University Printig Service.
- Ekelund, R.B. ve Hebert, R.F. (1990). *A History of Economic Theory and Method*. New York, London: McGraw-Hill Publishing Company.
- Eldem, E. (1997). *135 Yıllık Bir Hazine: Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler*. İstanbul: Osmanlı Bankası.
- Ercan, F. (1997). *Para ve Kapitalizm*. İstanbul: Ceylan Yayınları.
- Erim, N. (2007). *İktisadi Düşünce Tarihi*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Fine, B. ve Saad- Filho, A. (2001). *Marx's Capital*. London: Pluto Pres.
- Galbraith, J. K. (2004). *İktisat Tarihi*. M. Günay (çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Gallarotti, G.M. (1995) *The Anatomy of an International Moneraty Regime: The Classical Gold Standard, 1880-1913*. UK: Oxford University Press.
- Guerrien, B. (1999). *Neo-Klasik İktisat*. E. Tokdemir (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güzelsarı, S. (2008). *Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü*. İstanbul: SAV.
- Halliday, F. (2002) *2000'lerde Dünya*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2003). *Dionysos'un Emeği*. E. Başer (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Harvey, D. (1999). *The Limits to Capital*. London: Verso.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford, New Yok: Oxford University Press.
- Heaton, H. (1985). *Avrupa İktisat Tarihi, Cilt: II*. M.A. Kılıçbay ve O. Aydoğuş (çev.). Ankara: Verso.

- Hobsbawm, E.J. (1996). *Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991 Aşırıliklar Çağı*. Y. Alogan (çev.). İstanbul: Sarmal Kitabevi.
- Hobsbawm, E.J. (2005). *Sanayi ve İmparatorluk*. A. Ersoy (çev.). Anlara: Dost Yayınları.
- Hoover, K. D. (1992). Introduction. *The New Classical Macroeconomics Volume-I*. UK, USA: Edward Elgar Publishing, xi-xxiii.
- Ingham, G. (2004). *The Nature of Money*. Cambridge: Polity Press.
- Itoh, M. Lapavistas, C. (1999) *Political Economy of Money and Finance*. Great Britain: Mcmillan Pres.
- İlkin, S. (1974). *Türkiye’de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Kaldor, N. (1985). *The Source of Monetarizm*. Oxdord: Oxford University Press.
- Kazgan, H vd. (2000). *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, İstanbul: Creative Yayıncılık.
- Kesriyeli, M. (1997) *1980’li Yıllardan Günümüze Para Politikaları Gelişmeleri*, Ankara: TCMB, Yayın No: 97/4.
- Keyder, Ç. (1993a). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyder, Ç. (1993b). *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Keyder, N. (2005). *Para: Teori, Politika, Uygulama*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Keynes, J.M. (1930). *Treatise on Money, Volume-I: The Pure Theory of Money*. London: MacMillan.
- Keynes, J.M. (2008). *Genel Teori*. İstanbul: KalkedonYayınları.
- Kindleberger, C.P. (2004). *Cinnet, Panik ve Çöküş: Mali Krizler Tarihi*. A. Domanıç (çev.). İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Knapp, G. F. (1924). *The State Theory of Money*, London: Macmillan and Co., Limited.
- Krugman, P. (2002). *Politika Taşeronları ve Önemsizleşen Refah*. N. Domanıç (çev.). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Kumcu, E. (2000). *İstikrar Arayışları*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Kuruç, B. (1987). *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Mandel, E. (2008) *Geç Kapitalizm*. C. Badem (çev.). İstanbul: Versus.

- Marks, K. (1966) *Felsefenin Sefaleti*. E. Başar (çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marks, K. (1979). *Grundrisse*, S. Nişanyan (çev.). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Marks, K. (1993). *Ekonomi Politikasının Eleştirisine Katkı*. S. Belli (çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marks, K. (2004). *Kapital-I*, A. Bilgi (çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marks, K. (2004). *Kapital-II*, A. Bilgi (çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marks, K. (2006) *Kapital-III*. A. Bilgi (çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Maxfield, S. (1997). *Gatekeepers of Growth: The International Political Economy of Central Banking in Developing Countries*. Princeton: Princeton University Press.
- Mishkin, F.S. (2007). *Monetary Policy Strategy*. London: The MIT Press.
- Mohun, S. (2002). Kredi ve Hayali Sermaye. *Marksist Düşünce Sözlüğü*. M. Çulhaoğlu (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ollman, B. (1993). *Dialectical Investigations*. New York, London: Routledge.
- Parasız, İ. (1998). *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Paya, M. (1998) *Para Teorisi ve Para Politikası*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Persson, T. ve Tebellini, G. (1994). *Monetary and Fiscal Policy*. London, Cambridge: The MIT Press.
- Poulantzas, N. (1978). *Classes in Contemporary Capitalism*. London: Verso.
- Poulantzas, N. (1992). *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*. Ş. Süer ve F. Topaçoğlu (çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Poulantzas, N.(2000). *State, Power, Socialism*. London: Verso.
- Polanyi, K. (2002). *Büyük Dönüşüm*. A. Buğra (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Reuten, G.; Williams, M. (1989). *Value Form and The State*. Longon, New York: Routledge
- Samuelson, P.A. (1966). *İktisat*, Y. Demirgil (çev.). İstanbul: Menteş Kitabevi.
- Sassen, S. (1999) *Making the Global Economy Run: The Role of National States and Private Agents*, UNESCO, Oxford: Blackwell Publishers.
- Savaş, V. (1997). *Anayasal İktisat*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.

- Savaş, V. (2000). *İktisadın Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Sayer, A. (1999). *Method in Social Science*. London, New York: Routledge.
- Schumpeter, J.A. (1997). *History of Economic Analysis*. London: Routledge.
- Seyidoğlu, H. (1997). *Uluslararası Finans*. İstanbul: Güzem Yayınları.
- Simmel, G. (2001). *The Philosophy of Money*. London, New York: Routledge.
- Sönmez, S. (1998). *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Sönmez, A. (2001). *Doğu Asya "Mucizesi" ve Bunalımı*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Srivastava, S.K. (1992). *History of Economic Thought*. New Delhi: S. Chand Company.
- Şeker, İ. (1986). *İktisadi ve Sosyal Bilimlerde Yöntem ve Yaklaşım Sorunları*. Ankara: Verso.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1983). *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1997). *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, Ankara: TCMB.
- Therborn, G. (1978). *What Does the Ruling Class do When it Rules?*. London: NLB.
- Ulagay, O. (1990). *Enflasyonu Aşmak İçin*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society-I*. G. Roth ve C. Wittich (Ed.). London, Los Angeles, Berkeley: University of California Press.
- Weber, M. (2003). *General Economic History*. Mineola, New York: Dover Publications.
- Weeks, J. (1981). *Capital and Exploitation*. Princeton: Princeton University Press.
- Walsh, C.E. (1998). *Monetary Theory and Policy*. London: MIT Press.
- Wray L. R. (1998a). *Understanding Modern Money: The Key to Full Employment and Price Stability*. Cheltenham, Glos, UK ; Northampton, MA : Edward Elgar.
- Yeldan, E. (2001). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yenal, O. (1999). *İktisat Siyasası Üzerine Düşünceler*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yenal, O. (2003). *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*. İstanbul: Homer Kitabevi.

- Yentürk, N. (2003). *Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler*, İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Zelizer, V. (1994). *The Social Meaning of Money*. New York: Basic Books.
- Zeytinoğlu, E. (1970). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Kutulmuş Matbaası.

Makaleler:

- Akçay, Ü. (baskıda) Sermaye Birikiminin Uluslararasılaşması ve Devletin Dönüşümü: Tartışmanın Neresindeyiz?. *Küreselleşme, Devlet ve Siyaset*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Archer, M. (1998). Introduction: Realism in the Social Science. M. Archer, R. Bhaskar, A. Collier, T. Lawson ve A. Norrie (Ed.). *Critical Realism: Essential Redings* içinde. London, New York: Routledge, 189-205.
- Arın, T. (2003). Türkiye’de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim ile Reel Birikimin Birbirinden Kopması. A.H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan (derl). *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, Korkut Boratav’a Armağan* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 539-568.
- Aybar, S.ve Haris, L. (1998). How Credible are Credibility Models of Central Banking?. P. Arestis ve M.C. Sawyer (Ed). *Political Economy of Central Banking* içinde. Cheltenham: Edward Elger, 20-37.
- Bhaskar, R. (1998). Philosophy and Scientific Realism. M. Archer, R. Bhaskar, A. Collier, T. Lawson ve A. Norrie (Ed.). *Critical Realism: Essential Redings* içinde. London, New York: Routledge,16-47.
- Bildirici, M. (1999). Rasyonel Beklenti. *Ekonomik Yaklaşım*.10.32, 31-60.
- Blinder, A.S. (1987). Keynes, Lucas, and Scientific Progress. *The American Economic Review*. 77.2, 130-136.
- Blinder, A.S. (1997). What Central Bankers Could Learn from Academics and Vice Versa. *The Journal of Economic Perspectives*. 11.2, 3-19.
- Bonefeld, W. (2007) Parasalcılık ve Kriz. W. Bonefeld ve J. Holloway (Ed.). *Küreselleşme Çağında Para ve Sınıf Mücadelesi* içinde. A.G. Güngen (çev.). İstanbul: Otonom Yayınları, 69-110.
- Bonefeld, W. (2007a). Para, Eşitlik ve Sömürü: Marx’ın Para’yı Ele Alışının Bir Yorumu. Bonefeld ve J. Holloway (Ed.). *Küreselleşme Çağında Para ve Sınıf Mücadelesi* içinde. M. Çelik (çev.). İstanbul: Otonom Yayınları, 191-226.
- Bonefeld, W. ve Holloway, J. (2007). Para ve Sınıf Mücadelesi. Bonefeld ve J. Holloway (Ed.). *Küreselleşme Çağında Para ve Sınıf Mücadelesi* içinde. M. Çelik (çev.). İstanbul: Otonom Yayınları. 13-34.
- Bordo, M.D. (1984) The Gold Standard: The Traditional Approach. M.D. Bordo ve A.J. Schwartz (Ed.). *A Retrospective on the Classical Gold Standard, 1821-1931* içinde. USA: University of Chicago Press, 23-113.

- Bordo, M.D. (2003) Gold as a Commitment Mechanism: Past, Present and Future. M.J. Tcha (Ed.). *Gold and The Modern World Economy* içinde. UK: Routledge, 19-63.
- Campbell, J.L. (2001). Convergence or Divergence? Globalization, Neoliberalism and Fiscal Policy in Postcommunist Europe. S. Weber (Ed.). *Globalization and the European Political Economy* içinde. New York: Columbia University Press.
- Campbell, J.L. (2003) States, Politics and Globalization: Why Institutions Still Matter. *The Nation-State in Question* içinde.. T.V. Paul, G. John Ikenberry ve John A. Hall. (derl.). Princeton: Princeton University Press.
- Capie, F, Goodhart, C. ve Schnadt, N. (1994). The Development of Central Banking. F. Capie, C. Goodhart, S. Ficher ve N. Schadt (Ed.) *The Future of Central Banking* içinde. Great Britain: Cambridge University Press, 1-112.
- Coşar, N. (1995). Denk Bütçe-Sağlam Para Politikası ve Devletçilik 1924-1938. N. Coşar (drl). *Türkiye’de Devletçilik* içinde. İstanbul: Bağlam Yayınları, 259-280.
- Cukierman, A. (1996). The Economics of Central Banking, , W. Holger (Ed.). *Contemporary Economic Issues - Macroeconomics and Finance, IEA conference volume 125* içinde. London: The MacMillan Press, 37-82.
- Cukierman, A. (2006) .Central Bank Independence and Policy Results: Theory and Evidence. *Stability and Economic Growth: The Role of the Central Bank - Proceedings of a Conference to commemorate the Eightieth Anniversary of Banco de Mexico* içinde. Mexico: Banco de Mexico. 39-52.
- Dumlu, Z. N. (1998). 1980 Sonrası Merkez Bankası. *75. Yılda Paranın Serüveni* içinde. İstanbul: Tarih Vakfı-Türkiye İş Bankası-İMKB ortak yayını. 201-204.
- Dutton, J. (1984) The Bank of England and Rules of the Game under the International Gold Standard: New Evidence. M.D. Bordo ve A.J. Schwartz (Ed.). *A Retrospective on the Classical Gold Standard, 1821-1931* içinde. USA: University of Chicago Press, 173-195.
- Ercan, F. ve Tuna, G. (2006) İç Burjuvazinin Gelişimi: 1960’lardan Günümüze Bakış. *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar, Kemali Saybaşı’ya Armağan* içinde. B. Ülman ve İ. Akça (der.). İstanbul: Bağlam Yayınları, 141-172.
- Ergüneş, N. (2007). Sermayenin Uluslararasılaşma Sürecinde Finans Sermayesinin Yeniden Yapılanması. F. Ercan vd. (drl). *Türkiye’de Kapitalizmin Güncel Sorunları* içinde. Ankara: Dipnot Yayınları, 239-267.
- Fischer, S. (1994). Modern Central Banking. F. Capie, C. Goodhart, S. Ficher ve N. Schadt (Ed.) *The Future of Central Banking* içinde. Great Britain: Cambridge University Press, 262-308.

- Foley, D. (2002). “Para”, *Marksist Düşünce Sözlüğü* içinde. B. Aybay (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Forder, J. (2006). Monetary Policy. P. Arestis ve M. Sawyer (Ed.), *A Handbook of Alternative Monetary Economics* içinde. Cheltenham, UK ; Northampton, MA : Edward Elgar, 224-241.
- Goodhart, C.A.E. (1995) .Central Bank Independence. *The Central Bank and The Financial System*, London: Macmillan Press, 60-71.
- Goodhart, C.A.E. (1998). The Two Concepts of Money: Implications for the Analysis of Optimal Currency Areas. *European Journal of Political Economy*. 14, 407–432.
- Goodhart, C.A.E. (2002). The Constitutional Position of an Independent Central Bank. *Government and Opposition*. 37.2, 190-210.
- Güneş, H. (1998). Düünden Bugüne Para Politikaları. 75. *Yılda Paranın Serüveni* içinde. İstanbul: Tarih Vakfı-Türkiye İş Bankası-İMKB ortak yayını. 187-194.
- Ingham, G. (2002). New Monetary Spaces?. *Future of Money*, France: OECD. 123-145.
- Karakaş, D.G. (2007). Türkiye’nin Yapısal Dönüşüm Sürecinde Banka Reformu”, F. Ercan vd. (drl.). *Türkiye’de Kapitalizmin Güncel Sorunları* içinde. Ankara: Dipnot Yayınları, 269-313.
- Kazgan, H. (1998). Ekonomide Kuruluş, Borsada Uyku Dönemi: Dünya Krizi ve Ekonomide Yapılanma. 75. *Yılda Paranın Serüveni* içinde. İstanbul: Tarih Vakfı-Türkiye İş Bankası-İMKB ortak yayını. 233- 224.
- Kotz, D.M., McDonough, T. ve Reich, M. (1994). New International Institutions and Renewed World Economic Expansion. D.M. Kotz, T. McDonough, ve M. Reich (Ed.). *Social Structures of Accumulation* içinde. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 307-315.
- Köse, A. H. ve Öncü, A. (2003). İktisadın Piyasası, Kapitalizmin Ekonomisi. A.H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan (derl.). *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, Korkut Boratav’a Armağan* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 93-141.
- Lapavitsas, C. (2003). Money as Money and Money as Capital in a Capitalist Economy. A. Saad-Filho (Ed.). *Anti-Capitalism* içinde. London: Pluto Press, s. 59-72.
- Lawson, T. (1998). Economic Science without Experimentation/Abstraction. M. Archer, R. Bhaskar, A. Collier, T. Lawson ve A. Norrie (Ed.). *Critical Realism: Essential Redings* içinde. London, New York: Routledge, 144-186.

- Marazzi, C. (1995). Money in the World Crisis: The New Basis of Capitalist Power. W. Bonefeld ve J. Holloway (Ed.). *Global Capital, National State and the Politics of Money* içinde. London: Macmillan.
- Manicas, P. (1998). A Realist Social Science. M. Archer, R. Bhaskar, A. Collier, T. Lawson ve A. Norrie (Ed.). *Critical Realism: Essential Redings* içinde. London, New York: Routledge, 313-338.
- Oğuz, Ş. (2006) Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Mekansal Farklılaşmalar ve Devletin Dönüşümü. D. Yılmaz vd. (derl.). *Kapitalizmi Anlamak* içinde. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Rogoff, K. (1989). Reputation, Coordination and Monetary Policy. R.J. Barro (Ed.). *Modern Business Cycle Theory* içinde. Cambridge, Massachusetts: Harvard Universtiy Pres, 256-263.
- Sayer, A. (1998). Abstracion: A Realist Interpretation. M. Archer, R. Bhaskar, A. Collier, T. Lawson ve A. Norrie (Ed.). *Critical Realism: Essential Redings* içinde. London, New York: Routledge, 120-143.
- Schwartz, A.J. (1984) Introduction, M.D. Bordo ve A.J. Schwartz (Ed.). *A Retrospective on the Classical Gold Standard, 1821-1931* içinde. USA: University of Chicago Press, 1-22.
- Tcherneva, P.R. (2006). Chartalism and The Tax-Driven Approach to Money. P. Arestis ve M. Sawyer (Ed.), *A Handbook of Alternative Monetary Economics* içinde. Cheltenham, UK ; Northampton, MA : Edward Elgar, 69-86.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1998). TC Merkez Bankası'nın Kuruluşu. 75. *Yılda Paranın Serüveni* içinde. İstanbul: Tarih Vakfı-Türkiye İş Bankası-İMKB ortak yayını. 195-199.
- Türkay, M. (2003). Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Dinamikleri. *İktisat'ın Dama Taşları-III* içinde. İstanbul: İÜ İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti, s. 7-38.
- Weber, E.J. (2003) The Misuse of Central Bank Gold Holdings. M.J. Tcha (Ed.). *Gold and The Modern World Economy*. UK: Routledge, 64-80.
- Whale, P.B. (1997) The Working of the PreWar Gold Standard. B.J. Eichengreen ve M. Flandreau (Ed.). *The Gold Standard in Theory and History* içinde. UK: Routledge, 44-56.

Sürekli Yayınlar:

- Akkaya, Y. (2000). Türkiye’de 1980 Sonrasında Emek-Sermaye Arasındaki Bölüşüm Mücadelesinde Grevlerin Yeri. *Toplum ve Bilim*. 86, 211-240.
- Akyüz, Y. Boratav, K. (2003). The Making of the Turkish Financial Crises. *World Development*. 31.9, 1549-1566.
- Albo, G. (2003). Neoliberalism, the State, and the Left: A Canadian Perspective. *Monthly Review*. 54.1.
- Alesina, A. (1987). Macroeconomic Policy in a Two-Party System as a Repeated Game. *The Quarterly Journal of Economics*. 102.3, 651-678.
- Alesina, A. (1988). Credibility and Policy Convergence in a Two-Party System with Rational Voters. *The American Economic Review*. 78.4, 796-805.
- Alesina, A. ve Gatti, R. (1995). Independent Central Banks: Low Inflation at No Cost?. *The American Economic Review*. 85.2, 196-200.
- Alesina, A. ve Rubini, N. (1992). Political Cycles in OECD Economies. *The Review of Economic Studies*. 59. 4, 663-688.
- Alesina, A ve Sachs, J. (1988). Political Parties and the Business Cycle in the United States, 1948-1984. *Journal of Money, Credit and Banking*. 20.1, 63-82.
- Alper, C.E. ve Öniş, Z. (2001-2002). Finansal Küreselleşme, Demokrasi Açığı ve Yükselen Piyasalarda Yaşanan Sürekli Krizler: Sermaye Hareketlerinin Liberalleştirilmesi Sonrasında Türkiye Deneyimi. *Doğu Batı*. 4.17, 203-225.
- Barro, R. J. (1983). Inflationary Finance under Discretion and Rules. *The Canadian Journal of Economics*. 16.1, 1-16.
- Barro, R.J. ve Gordon, D.B. (1983a). A Positive Theory of Monetary Policy in a Natural Rate Model. *The Journal of Political Economy*. 91.4, 589-610.
- Barro, R.J. ve Gordon, D.B. (1983b). Rules, Discretion and Reputation in a Model of Monetary Policy. *Journal of Monetary Economics*. 12, 101-121.
- Barrow, C.W. (2005). .The Return of the State: Globalization, State Theory, and the New Imperialism. *New Political Science*. 27, 2.
- Bell, S. (2001). The Role of the State and the Hierarchy of Money. *Cambridge Journal of Economics*. 25, 149-163.
- Berman, S. ve McNamara, K. (1999). Bank on Democracy. *Foreign Affairs*. 78.2, 2-8.
- Broz, J.L. (1998). The Origins of Central Banking: Solutions to the Free-Rider Problem. *International Organization*, 52.2, 231-268.

- Bryan, R. (1987). The State and the Internationalisation of Capital: An Approach to Analysis. *Journal of Contemporary Asia*. 17, 3.
- Bryan, D. (1992). International Accumulation and the Contradictions of Moneraty Policy. *Science and Society*. 56.3, 324-352.
- Bryan, D. ve Rafferty, M. (2007). Financial derivatives and the theory of Money. *Economy and Society*. 36.1, 134-158.
- Burnham, P. (1999). The Politics of Economic Management in the 1990s. *New Political Economy*. 4.1, 37-54.
- Burnham, P. (2003). Küreselleşme, Apolitikleştirme ve 'Modern' Ekonomi Yönetimi. B. Alpan (çev.). *Praksis*. 9, 163-182.
- Celasun, M. (2001-2002). Gelişen Ekonomilerin Dış Kaynak Kullanımı, Finansal Krizler ve Türkiye Örneği. *Doğu Batı*. 4.17, 161-180.
- Cizre, Ü. ve Yeldan, E. (2005). The Turkish Encounter with Neo-Liberalism: Economics and Politics in the 2000/2001 Crises. *Review of International Political Economy*. 12.3, 387-408.
- Cox, R. W. (1992). Global Perestroika. *Socialist Register: New World Order?.* R. Miliband ve L. Panitch (Ed.). 28.
- Cukierman, A. ve Meltzer, A.H. (1986). A Positive Theory of Discretionary Policy, The Cost of Democratic Government and The Benefits of a Constitution. *Economic Inquiry*. XXIV, 367-388.
- Cukierman, A.; Webb, S.B. ve Neyaptı, B. (1992). Measuring the Inependence of Central Banks and Its Effects on Policy Outcomes. *The World Bank Economic Review*. 6.3, 353-398.
- Cukeirman, A. vd. (1993). Central Bank Independence, Growth, Investment and Real Interest. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*. 93, 95-140.
- Cukierman, A. (1994). Central Bank Independence and Moneraty Control. *The Economic Journal*. 104.427, 1437-1448.
- De Vorey, M. (1981). Value, Production and Exchange. I. Steedman (Ed.). *The Value Controversy*, 173-223.
- De Vorey, M. (1984). Inflation: A Non-Monetarist Monetary Interpretation. *Cambridge Journal of Economics*. 8, 381-399.
- Dodd, N. (2005). Reinventing Monies in Europe. *Economy and Society*. 34.4, 558-583.

- Dymsky, G.A.(1990). Money and Credit in Radical Political Economy: A Survey of Contemporary Perspectives . *Review of Radical Political Economics*. 22.2-3, 38-65.
- Eldred, M. ve Hanlon, M. (1981). Reconstructing Value-Form Analysis. *Capital and Class*. 13, 24-60.
- Ercan, F. (1998). Neo-Liberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Değişen Sermaye İçi Bileşenler. *İktisat Dergisi*, 378, 25-51.
- Ercan, F. ve Oguz, S. (2006) Rescaling as a Class Relationship and Process: The Case of Public Procurement Law in Turkey. *Political Geography*, 25.
- Ercan, F. ve Karakaş, D.G. (2008). Türkiye’de Uluslararasılaşma Sürecindeki Sermayenin Üretken ve Para Sermaye Arasındaki Zaman Yönelimli Stratejik Tercihi. *İşletme ve Finans*. 262, 35-55.
- Eser, U. (1991). İktisat Politikası Anayasası ve bir ‘Anayasal Reform’ Önerisi Üzerine Düşünceler. *Toplum ve Bilim*. 51-52, s.33-49.
- Evans, T. (1985). Money Makes the World Go Round. *Capital and Class*. 24, 99-124.
- Fine, B. ve Lapavitsas, C. (2000). Markets and Money in Social Science: What Role for Economics?. *Economy and Society*. 29.3, 357-382.
- Fischer, S. (1995). Central-Bank Independence Revisited. *The American Economic Review*, 85.2, 201-206.
- Forder, J. (1998). Central Bank Independence – Conceptual Clarifications and Interim Assessment. *Oxford Economic Papers*. 50, 307-334.
- Forder, J. (2001). DEBATE-Some Methodological Issues in the Statutory Characterisation of Central Banks. *Journal of Strategic Studies*. 24.1, 202-216.
- Forder, J. (2005). Why Is Central Bank Independence So Widely Approved?. *Journal of Economic Issues*. XXXIX.4, 843-865.
- Friedman, M. (1968). The Role of Monetary Policy. *The American Economic Review*. 58.1, 1-17.
- Friedman, M. (1970). A Theoretical Framework for Monetary Analysis. *The Journal of Political Economy*, 78.2, 193-238.
- Friedman, M. (1977). Nobel Lecture: Inflation and Unemployment. *The Journal of Political Economy*. 85.3, 451-472.
- Friedman, M. (1982). Monetary Policy: Theory and Practice., *Journal of Money, Credit and Banking*, 14.1, 98-118.

- Gill, S. (2002). Constitutionalizing Inequality and the Class of Globalisations. *International Studies Review*. 4.2, 47-65.
- Goodhart, C.A.E. (2005). What is The Essence of Money?. *Cambridge Journal of Economics*. 29, 817-825.
- Hall, M. (1992). On the Creation of Money and the Accumulation of Bank-Capital. *Capital and Class*. 48, 89-114.
- Helge, B.; Haan, J. ve Eijffinger, S.C.W. (2001). Central Bank Indecendence: An Update of Theory and Evidence. *Journal of Economic Surveys*. 15.1, 3-40.
- Hibbs, D.A. (1977). Political Parties and Macroeconomic Policy. *The American Political Science Review*. 71.4, 1467-1487.
- Himmelweit, S. ve Mohun, S. (1978). The Anomalies of Capital. *Capital and Class*. 6, 67- 105.
- Hirschman, A.O. (1968). The Political Economy of Import-Substituting Industrialization in Latin America. *The Quarterly Journal of Economics*. 82.1, 1-32.
- Ingham, G. (1996). Money is a Social Relation. *Review of Social Economy*. 54.4, 507-529.
- Ingham, G. (2001). Fundamentals of a Theory of Money: Untangling Fine, Lapavitsas and Zelizer. *Economy and Society*. 30.3, 304-323.
- Ingham, G. (2006). Further Reflections on the Ontology of Money: Responses to Lapavitsas and Dodd. *Economy and Society*. 35.2, 259-278.
- Innes, D. (1981). Capitalism and Gold. *Capital and Class*. 14, 5-35.
- Issing, O. (2006). Central Bank Independence-Economic And Political Dimensions. *National Institute Economic Review*. 196, 66-76.
- İslamoğlu, H (2002). IMF Kaynaklı Kurumsal Reformlar ve Tütün Yasası. *Birikim*. 158, 20-27.
- Jayasuriya, K. (2001). Globalization and the Changing Architecture of the State: the Regulatory State and the Politics of the Negative Co-ordination. *Journal of European Public Policy*. 8.1,
- Kane, E. (1980). Politics and Fed Policymaking: The More Things Change, the More They Stay the Same. *Journal of Monetary Economics*. 6.2, 199-211.
- Kaldor, N. (1982). Türk Vergi Sistemi Üzerine Rapor. *Toplum ve Bilim*. 14-15, 94-115.

- Kydland, F.E. ve Prescott, E.C. (1977). Rules Rather than Discretion: The Inconstancy of Optimum Plans. *The Journal of Political Economy*. 85.3, 473-492.
- Lapavistas, C. (2000). On Marx's Analysis of Money Hoarding in the Turnover of Capital. *Review of Political Economy*. 12:2, 219 – 235.
- Lapavistas, C. (2000a). Money and the Analyses of Capitalism: The Significance of Commodity Money. *Review of Radical Political Economics*. 32.4, 631-656.
- Lapavistas, C. (2003a). Money as 'Universal Equivalent' and its Origin in Commodity Exchange. *SOAS, University of London, Working Papers No: 130*.
<http://www.soas.ac.uk/economics/research/workingpapers/28848.pdf>
 (23.04.2008).
- Lapavistas, C. (2005). The Emergence of Money in Commodity Exchange, or Money as Monopolist of the Ability to Buy. *Review of Political Economy*. 17.4, 549 – 569.
- Lapavistas, C. (2005a). The Social Relations of Money as a Universal Equivalent: Response to Ingham. *Economy and Society*. 34.3, 389-403.
- Lau, J.Y.F. ve Smithin, J. (2002). The Role of Money in Capitalism. *International Journal of Political Economy*. 32.3, 5-22.
- Lipietz, A. (1982). Credit Money: A Condition Permitting Inflationary Crisis. *Review of Radical Political Economics*. 14.2, 49-57.
- Lipietz, A. (1988). Accumulation, Crises and Ways Out: Some Methodological Reflections on the Concept of 'Regulation'. *International Journal of Political Economy*. 18.2, 10-43.
- Lohmann, S. (1998). Institutional Checks and Balances and the Political Control of the Money Supply. *Oxford Economic Papers*. 50, 360-377.
- Lucas, R.E. (1972). Expectations and the Neutrality of Money. *Journal of Economic Theory*. 4, 103-124.
- Maloney, J.; Pickering, A.C. ve Hadrt, K. (2003). Political Business Cycles and Central Bank Independence. *The Economic Journal*. 113, 167-181.
- McCallum, B.T. (1984). Monetarist Rules in the Light of Recent Experience. *The American Economic Review*. 74.2, 388-391.
- McCallum, B.T. (1997). Crucial Issues Concerning Central Bank Independence. *Journal of Monetary Economics*. 39, 99-112.
- McMichael, P. (2000). World Systems Analysis, Globalization and Incorporated Capitalism. *Journal of World Systems Research*. VI.3, 68-99.

- McNamara, K.R. (2002). Rational Fictions: Central Bank Independence and the Social Logic of Delegation. *West European Politics*. 25.1, 47-76.
- Muth, J. F. (1961). Rational Expectations and the Theory of Price Movements. *Econometrica*. 29.3, 315-335.
- Nordhaus, W.D. (1975). The Political Business Cycle. *The Review of Economic Studies*. 42.2, 169-190.
- Nordhaus, W.D.; Alesina, A.; Schultze, C.L. (1989). Alternative Approaches to the Political Business Cycle. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2, 1-68.
- O'Hara, P.A. (2000). Money and Credit in Marx's Political Economy and Contemporary Capitalism. *History of Economics Review*. 31, 83-95.
- Orhangazi, Ö. (2002). Turkey: Bankruptcy of Neoliberal Policies and The Possibility of Alternatives. *Review of Radical Political Economics*. 34, 335-341.
- Önder, İ. (1981). Aşarın Kaldırılması. *Toplum ve Bilim*. 13, 76-92.
- Panitch, L. (1981). Trade Unions and the Capitalist State. *New Left Review*, I/ 125.
- Panitch, L. (1994). Globalisation and the State. *Socialist Register: Between Globalism and Nationalism*. 30.
- Panitch, L. ve Gindin, S. (2005). Superindending Global Capital. *New Left Review*. 35, 101-123.
- Peker, A.T. (1996). Dünya Bankası: Kalkınmacılıktan 'İyi Yönetim' Söylemine. *Toplum ve Bilim*. 69, 6-59.
- Phillips, A.W. (1958) The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861-1957, *Economica*, 25.100, 283-299.
- Poulantzas, N. (1976). The Capitalist State: A Reply to Miliband and Laclau. *New Left Review*. I/95, 63-83.
- Roche, J. (1985). Marx's Theory of Money: A Re-Interpretation. *Review of Radical Political Economics*. 7.1-2, 201-211.
- Reuten, G. (1988). The Money Expression of Value and the Credit System: A Value-Form Theoretic Outline. *Capital and Class*. 35, 121-142.
- Rogoff, K. (1984). The Optimal Degree of Commitment to an Intermediate Monetary Target. *The Quarterly Journal of Economics*. 100.4, 1169-1189.
- Rogoff, K. ve Sibert, A. (1988). Elections and Macroeconomic Policy Cycles. *The Review of Economic Studies*. 55.1, 1-16.

- Richards, D.J. (1986). Unanticipated Money and the Political Business Cycle. *Journal of Money, Credit and Banking*. 18.4, 447-457.
- Tsoukalas, K. (2001). Küreselleşme ve İcra Komitesi: Çağdaş Kapitalist Devlet Üzerine Düşünceler. S. Ertüzün (çev.). *Mürekkap*. 17, 84-97.
- Türkay, M. (1997). Konjonktürel Bir Kavram Olarak ‘Müdahale’ ve Gelişme İktisadı. *İktisat Dergisi*. 366-367, 29-35.
- Türel, O. (2001). T.C. Merkez Bankası’na Yeni Yasal Çerçeve: 4651 Sayılı Kanun Üzerine Gözlemler ve Değerlendirmeler. *Mülkiye*. 221.XXV, 71-85.
- Waller, C.J. (1989). Monetary Policy Games and Central Bank Politics. *Journal of Money, Credit and Banking*. 21.4, 422-431.
- Walsh, C.E. (1995). Optimal Contracts for Central Bankers. *The American Economic Review*. 85.1, 150-167.
- Watson, M. (2002). The Institutional Paradoxes of Monetary Orthodoxy: Reflections on the Political Economy of Central Bank Independence. *Review of International Political Economy*. 91, 183-196.
- Yılmaz, F. (2001-2002). İktisatta ‘Politik’in Doğası. *Doğu Batı*. 4.17, 87-103.
- Yeldan, E. ve Köse, A.H. (1998). Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: 1980-1997. *Toplum ve Bilim*. 77, 45-67.
- Zelizer, V. (2000). Fine Tuning the Zelizer View. *Economy and Society*. 29.3, 383–389.

Diğer Yayınlar

- Buchanan, J. ve Tullock, G. (1999). *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*, Library of Economics and Liberty.
<http://www.econlib.org/library/Buchanan/buchCv3c1.html> (23.05.2007).
- Celasun, M. (2002). 2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası. VI. ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi, Ankara. <http://www.econ.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/i053.pdf> (12.09.2008).
- DPT. (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: DPT.
- DPT. (1968). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT.
- DPT. (2003) *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2003)*.
<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-03/esg.htm> (24.05.2008).
- Eğilmez, M. (2001) *Bağımsız Merkez Bankası*. Radikal, 22.04.2001
- Erçel, G. (1996). Türkiye'de Para Politikası Uygulamaları ve Etkileri. *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 14 Kasım 1996*.
<http://www.tcmb.gov.tr> (21.04.2008).
- Erçel, G. (1997). Avrupa Finans Piyasaları ve Türk Mali Kurumları Üzerindeki Etkileri. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, JP Morgan Konferansı, İstanbul, 23-25 Ekim 1997*. <http://www.tcmb.gov.tr> (21.04.2008).
- Erçel, G. (2000a). 68. Hissedarlar Olağan Genel Kurul Toplantısı Açış Konuşması. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 25 Nisan 2000*, <http://www.tcmb.gov.tr> (21.04.2008).
- Erçel, G. (2000b). Türk Ekonomisindeki Son Gelişmeler Ve Para Politikasına İlişkin Beklentiler. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 13 Eylül 2000, DEİK Semineri, Londra*. <http://www.tcmb.gov.tr> (21.04.2008).
- Erpul, T. (1987). Planlı Dönemde Türkiye’de Kamu Borçlarının Yükü (1963-1985). *Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporları Dizisi: 2*. Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü.
- Forstater, M. (2004). Tax-Driven Money: Additional Evidence from the History of Thought, Economic History, and Economic Policy. *Center for Full Employment and Price Stability, University of Missouri - Kansas City, . Working Paper No. 35*.
<http://cas.umkc.edu/econ/economics/faculty/Forstater/papers/CEFPS/Working%20Papers/WP35-Forstater.pdf> (10.10.2008).
- Ghosh, J. (2002). Independent of Irrelevant? Notes on the Political Economy of Central Banking in the Brave New World. *International money and developing*

countries: Theoretical and policy issues in the current context, IDEAs konferansında sunulan bildiri, Muttukadu, Tamil Nadu, 16-19 Aralık 2002.

Hazine Müsteşarlığı. (1999). *IMF ile Yapılan Stand-By Düzenlemesine İlişkin 09.12.1999 Tarihli Niyet Mektubu*. <http://www.hazine.gov.tr> (10.10.2008)

Hazine Müsteşarlığı. (2002) Yapısal Reformlar. <http://www.hazine.gov.tr> (10.10.2008)

IMF. (2000). Letter of Intent, 18 Aralık 2000. <http://www.imf.org/external/np/loi/2000/tur/03/> (23.03.2007).

IMF. (2001). Letter of Intent, 3 Mayıs 2001. <http://www.imf.org/external/NP/LOI/2001/tur/02/INDEX.HTM> (23.03.2007).

Köksal, M. (1989) *Merkez Bankası-Hazine İlişkileri*. Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Yayınları.

Lipietz, A. (1990). Inflation, North and South: Monetary Aspects. *CEPREMAP Working Papers (Couverture Orange)*, No: 9017.

Marcussen, M. (2005). *Transcending Politics: A New Stage in Management Transformation? The Scientization of Central Banking as Case*. SCANCOR/SOG Workshop on “Autonomization of the State: From Integrated Administrative Models to Single Purpose Organizations”, Stanford University, Nisan 1-2.

McCallum, B.T. (2001). Inflation Targeting and the Liquidity Trap. *NBER Working Paper Series*, No: 8225. <http://www.nber.org/papers/w8225> (24.04.2008).

Ögren, A. (2006). What Endows Paper Money with Value? Parallel Currencies in Sweden, 1789 – 1833. *Complementary Relationship among Monies in History at the IEHC 2006 XIV International Economic History Congress, Helsinki*, <http://www.helsinki.fi/iehc2006/papers2/Ogren.pdf> , (10.10.2008).

Önder, T. (2005). *Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması*. Ankara: TCMB, Piyasalar Genel Müdürlüğü.

Semenova, A. (2007). The Origin of Money: Enhancing The Chartalist Perspective. *Center for Full Employment and Price Stability, Working Paper*. <http://www.cfeps.org/pubs/wp-pdf/WP55-Semenova.pdf> , (10.10.2008).

Serdengeçti, S. (2001). *TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu, Merkez Bankası Sunuşu*. <http://www.tcmb.gov.tr> (12.08.2008).

Serdengeçti. S. (2001a). *Basın Açıklaması*. Ankara, 19 Mart 2001. <http://www.tcmb.gov.tr> (12.08.2008).

Serdengeçti. S. (2001b). 69. Hissedarlar Genel Kurul Olağan Toplantısı Açış Konuşması. Ankara. 24 Nisan 2001. <http://www.tcmb.gov.tr> (12.08.2008).

- Serdengeçti, S. (2002). Şubat 2001 Krizi Üzerine Düşünceler: Merkez Bankası Bakış Açısından Çıkarılacak Dersler. *ODTÜ VI. Uluslararası Ekonomi Konferansı*, Ankara, 11 Eylül 2002. <http://www.tcmb.gov.tr> (23.03.2008).
- Serdengeçti, S. (2002a). “Fiyat İstikrarı” Başlıklı Konuşma. SBF Konferansı, Ankara, 28 Kasım 2002. <http://www.tcmb.gov.tr> (23.03.2008).
- Serdengeçti, S. (2002b). “2002 Yılında Para Politikası” Başlıklı Konuşma. Trabzon Sanayi ve Ticaret Odası, 4 Eylül 2002. <http://www.tcmb.gov.tr> (23.03.2008).
- Serdengeçti, S. (2002c). *Fiyat İstikrarı*. Antalya, 17 Aralık 2002. <http://www.tcmb.gov.tr> (23.03.2008).
- Serdengeçti, S. (2003). *Türkiye Ekonomisine Bir Bakış*. IMF/Dünya Bankası 2003 Bahar Toplantıları, Washington, 12 Nisan 2003. <http://www.tcmb.gov.tr> (23.03.2008).
- Serdengeçti, S. (2003a). *Para Politikası Uygulamaları, Makro Ekonomik Görünüm ve Bekleyişler*. Bakanlar Kurulu Sunumu, 15 Ocak 2003, Ankara. <http://www.tcmb.gov.tr> (23.03.2008).
- Sözüdoğru, E. (1987). Gayri Safi Milli Hasıla-Konsolide Bütçe Giderleri-Konsolide Bütçe Gelirleri Arasındaki İlişki (1963-1983). *Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporları Dizisi: 6*. Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü.
- TCMB. (1970). *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası.
- TCMB. (2001a). *Para Politikası Raporu, Kasım 2001*. Ankara: TCMB.
- TCMB. (2001b). *Yıllık Rapor*. Ankara: TCMB
- TCMB. (2001c) *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu’nda Değişiklik Yayılmasına Dair 25.4.2001 Tarihli ve 4651 Sayılı Kanun ile Getirilen Yenilikler*. Ankara: TCMB.
- TCMB. (2001c) Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Planı. http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf (16.03.2007).
- TCMB. (2002). *Yıllık Rapor*. Ankara: TCMB.
- TCMB. (2003). *Para Politikası Raporu*, Nisan 2003. Ankara: TCMB.
- TCMB. (2003a). *Yıllık Rapor*. Ankara: TCMB.
- TCMB. (2005). *Yıllık Rapor*. Ankara: TCMB.

- TCMB. (2006). *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosu: Açıklamalar, Rasyolar ve Para Politikası Yansımaları*. Ankara: TCMB.
- TCMB.(2006a). *Yıllık Rapor*. Ankara: TCMB.
- The Ministry of Finance (1958). *Budget speech: 1958*, Ankara: Republic of Turkey Ministry of Finance Board of Financial Research Publication.
- TÜSİAD. (2002). *Bağımsız düzenleyici kurumlar ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: TÜSİAD.
- TÜSİAD. (2001). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: TÜSİAD.
- Wray L. R. (1998b). Money and Taxes: The Chartalist. *The Jerome Levy Economics Institute, Working Paper No: 222*.
<http://ideas.repec.org/p/wpa/wuwpma/9802020.html> , (10.10.2008).
- Wray L. R. (1998c) Modern Money. *The Jerome Levy Economics Institute, Working Paper No:252*. <http://ideas.repec.org/p/wpa/wuwpma/9810002.html> , (10.10.2008).

Gazeteler:

Cumhuriyet, 16.03.2005, Erinç Yeldan, “Merkez Bankası ‘Bağımsızlığı’ ”.

Evrensel, 02.04.2005, Ahmet Haşim Köse – Ahmet Öncü, “Para ve Merkez Bankası: Bağımsız bir Merkez Bankası mümkün mü?”.

Hürriyet, 22.11.2000.

Hürriyet, 26.11.2000

Hürriyet, 3.12.2000

Hürriyet, 6.12.2000

Hürriyet, 23.02.2001

Hürriyet, 01.03.2001, “TOBB: Bankaların Gözünü Hırs Bürüdü”.

Hürriyet, 17.03.2001, “ASO: Bankalar Allahsız, Kitapsız!”.

Hürriyet, 01.04.2001, “TBMM Gündeminde ‘Öncelikli Yasalar’ Var”.

Hürriyet, 02.04.2001, “15 Yasa Bakanlar Kurulu Gündeminde”.

Hürriyet, 08.04.2001, “Merkez Bankası Yasası Başbakanlıkta”.

Hürriyet, 16.04.2001, “Merkez Bankası Yasası Meclis’te”.

Hürriyet, 17.04.2001, “Kutan: Merkez Bankası Yasası’na Direneceğiz”.

Hürriyet, 18.04.2001, “Merkez Bankası Yasa Tasarısı Kabul Edildi”, “Derviş: Merkez Bankası Bu Ülkenin En Önemli Kuruluşudur”.

Hürriyet, 20.04.2001, “Merkez Bankası: Bu da Yeter”, “15 Derviş Yasası’ndan 7’si Tamam”.

Hürriyet, 22.04.2001, “Derviş: Türkiye’de siyaset ile ekonomi birbirine çok girmiş durumda”.

Hürriyet, 26.04.2001, “Devletin Parasıyla Oy Toplama Devri Kapandı”.

Hürriyet, 04.05.2001, “Sezer, Merkez Bankası Yasası’nı Onayladı”.

Hürriyet, 05.05.2001, “Merkez Bankası Artık Özerk”.

Hürriyet, 26.07.2001

Hürriyet, 26.07.2001

Hürriyet, 21.08.2001, “TÜSİAD: Dövizdeki dalgalanma krizden çıkışı geciktiriyor”.

Hürriyet, 24.08.2001, “TOBB: Finans Sektörünün Çalışmaması En Büyük Sıkıntı”.

Hürriyet, 24.09.2001, “İTO: Program Türk İnsanın Yapısına Uygun Değil”.

Hürriyet, 21.02.2002, “Ve Başkan Patladı”.

Hürriyet, 15.07.2002, “Merkez’in Silahı Çok, Artık Kriz Çıkmaz”.

Hürriyet, 04.08.2002, “Serdengeçti: Artık Seçim Ekonomisi Yok”.

Hürriyet, 21.11.2002, “MÜSİAD: Hemen Para Basın, Enflasyondan da Korkmayın”.

Hürriyet, 26.11.2002, “AKP, Ekonomide MÜSİAD yerine TÜSİAD’a Uydu”.

Hürriyet, 17.12.2002, “TCMB: Tek Haneli Enflasyon İki Yılda Yakalanır”.

Hürriyet, 25.12.2002, “Serdengeçti: Belli Kesimler Enflasyondan Faydalaniyor”.

Hürriyet, 06.02.2003, “Serdengeçti: Gevşemeyi Bırakın”.

Hürriyet, 27.05.2003, “Hisarcıkhoğlu: Merkez’in Bağımsızlığına Halel Getirmeyin”.

Hürriyet, 01.06.2003, “Erdoğan: Siz Bastırın, Faiz İnsin, ‘Siyasi Baskı’ Demesinler”.

Hürriyet, 02.06.2003, “TÜSİAD: Hata Yapma Lüksü Yok”.

Hürriyet, 03.06.2003, “TÜSİAD: Baskı Yapmayın, Merkez Bankasını Rahat Bırakın”.

Hürriyet, 04.06.2003, “MÜSİAD’dan Serdengeçti’ye İstifa Çağrısı”.

Hürriyet, 05.06.2003, “Bayramoğlu: Dediğim Tutmazsa Kendimi Asarım!”.

Hürriyet, 09.06.2003, “Hisarcıkhoğlu: Asıl Problem Faizlerin Yüksekliği”.

Hürriyet, 17.08.2003, “Coşkun: Devalüasyon İçin Baskı Yapıyorlar”.

Hürriyet, 23.09.2003, “Erdal Sağlam: Döviz Kuruna ‘Bant’ Koyalım Tartışması”.

Hürriyet, 30.09.2003, “Coşkun: Dalgalı Kurdan Ödün Vermeyeceğiz”.

Hürriyet, 03.10.2003, “Özilhan, Merkez Bankası’nı Övdü”.

Hürriyet, 24.02.2005, “Serdengeçti: Devlet Memuru Değiliz”.

Hürriyet, 08.04.2005, “ ‘Evet Efendimci’ Merkez Bankası Daha mı İyi”.

Hürriyet, 18.03.2006, “Erdal Sağlam: Merkez Bankası’nın Önemini Kavrımadılar”.

Hürriyet, 22.03.2006, “TÜSİAD: Keşke Serdengeçti Kalsaydı”, “FT: Merkez Bankası Tartışması Soru İşaretleri Yarattı”.

Hürriyet, 26.03.2006, “Babacan: Merkez Bankası Başkanı Kim Olursa Olsun Kur Rejimi Değişmeyecek”.

Hürriyet, 29.03.2006, “Ercan Kumcu: Vekaleten Yürütülen Para Politikası Ancak Enflasyon Yaratır”.

Hürriyet, 18.04.2006, “Merkez’in Yeni Patronu Yılmaz”, “Yeni Başkan Yılmaz’dan İlk Demeç”.

Hürriyet, 25.05.2006, “Serdengeçti: Kriz Endişesini Paylaşmıyorum”.

Hürriyet, 04.06.2006, “Yılmaz: Bağımsızlıktan Taviz Veremiyorum, Elimdeki Faiz Silahını Çekiyor”.

Hürriyet, 05.06.2006, “TÜSİAD: Küresel Dalgalanmadan En Fazla Türkiye Etkilendi”.

Hürriyet, 24.06.2006, “Merkez Bankası Başkanı: Gerekirse Yine Müdahale Yaparız”.

Hürriyet, 03.08.2006

Hürriyet, 04.08.2006, “FT: Hükümetle Merkez Bankası Karşı Karşıya”.

Milliyet, 08.03.2006, “Saraçoğlu: Tekstil Ölecek”.

Referans, 15.01.2008, “Seyfettin Gürsel: Merkez Bankası İstanbul’a Taşınırsa Ne Olur”.